

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 4 (57)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 16.09.2024 р. (протокол № 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.pju.pioua.od.ua

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»

zareєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа

Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384),

внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.1>**В. В. Одарій***orcid.org/0009-0000-7074-9971**аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Англо-американська правова система, або система загального права, є однією з найпоширеніших, найстаріших і найвпливовіших правових систем сучасного світу за своїми основними параметрами, що включають географічні, культурні, історичні та інші чинники, за ступенем впливу на інші правові системи. Так, вже протягом тривалого часу англо-американська правова система діє на територіях Великої Британії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії та цілої низки інших держав. При чому, по мірі розвитку світового співтовариства і розширення між різними державами економічних, політичних та інших зв'язків сфера впливу загального права в останні століття не тільки не зменшувалася, а навпаки, постійно зростає. І по сьогоднішній день викликає значний інтерес у дослідженнях різних галузей науки.

Погоджуємось із думкою вітчизняної дослідниці В. В. Дудченко, що «сучасна правова реальність формується під впливом суцільних змін, які виникають під впливом глобалізації та індивідуалізації суспільства» [1, с. 89]. Тому постає необхідність міжнародного співробітництва, глобальні проблеми сучасності (науково-технічний прогрес, екологія, демографія) потребують пильної уваги до основних правових систем сучасності, нового бачення існуючих правових проблем.

Так, в юридичній літературі можна знайти значну кількість робіт, в яких предметом дослідження виступає будь-яке явище правової дійсності проаналізовано крізь призму англо-американської правової системи. Таким чином, нам вбачається перспективним проведення дослідження в даному ключі щодо аналізу та сутносні застосування права саме в цій правовій системі. Адже дослідження правозастосування в зарубіжних державах має значну наукову цінність. Воно дає змогу знайти дієві шляхи підвищення ролі вітчизняної юридичної діяльності у правовому розвитку країни. Це стосується, зокрема, розширення правової співпраці з країнами, що базують свою правову систему на англо-американському прецедентному праві. Водночас, розширення

міжнародно-правових, зовнішньоекономічних і політичних зв'язків України зумовлює актуальність наукового вивчення особливостей правозастосування в різних правових сім'ях, зокрема, в англо-американській, до якої відносяться понад 50 країн світу.

Цікаво, що вивченню правозастосування повсякчас приділяється увага як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. До прикладу, дану тему з різних позицій у своїх роботах висвітлюють такі вітчизняні науковці як Х. Н. Бехруз, Дудченко В. В., В. О. Котюк, М. Г. Поліщук, Д. О. Тихомиров та ін. Серед зарубіжних науковців даним питанням займались Р. Крос, П. Сміт, О. Холмес, С. Мілсон та ін. Проте, наукові праці попередників не заважають подальшим дослідженням в поставленій тематиці, а навпаки є підґрунтям для подальших теоретичних розробок. Однак, слід зазначити, що вищезазначений ряд науковців досліджує явище застосування права з позиції, що воно є однією із форм реалізації права. Але, наше дослідження будується на кардинально протилежному підході. Відповідно до якого, ми вважаємо, що правозастосування є самостійною правовою категорією, яке виступає одним із видів юридичної діяльності.

Метою дослідження є проведення науково-теоретичного аналізу сутності застосування права в англо-американській правовій системі на основі застосування прецеденту судовими органами США та Великобританії.

Сучасні суспільні трансформації та реформи в різних сферах життєдіяльності зумовлюють необхідність переосмислення ролі, сутності та природи правозастосовної діяльності. Це пов'язано з появою нових суб'єктів правозастосування, зміною характеру взаємодії між ними, а також з гарантуванням прав і свобод громадян та посиленням їх правового захисту.

Вивчення сутності та змісту правозастосування в різних правових системах світу має значну цінність для розвитку вітчизняної юридичної науки. Юридична практика країн англо-американської правової сім'ї, яка загалом вважається взірцем впливу юридичної діяльності на правові сис-

теми, може дати цінні знання для вдосконалення вітчизняної юриспруденції як з практичної, так і теоретичної сторони.

Так, в юридичній науці налічується багато підходів до розуміння найбільших правових систем світу. Нам більше всього імпонує теорія видатного вченого-компаративіста Рене Давида. Який під правовою сім'єю розуміє – «загальні властивості споріднених національних правових систем, що включає перелік і характеристики ознак, що відображають загальні й особливі властивості правових систем, що об'єднуються в правову сім'ю, а обсягом – коло національних або інших правових систем. Оскільки правова сім'я відображає загальні й особливі риси певних правових систем, схожість і відмінності яких визначаються за певними показниками або критеріями, то це дозволяє за певних умов застосовувати метод аналогії для перенесення, прийняття, запозичення окремих правових інститутів і норм, проте з урахуванням сучасних процесів глобалізації, інтеграції та конвергенції і між правовими сім'ями» [2, с. 12].

Вітчизняний науковець-компаративіст Бехруз Х. зазначає, що правова система відбиває ті особливості деяких правових систем, які є результатом подібності їхнього конкретно-історичного розвитку: структури, джерел, провідних галузей і правових інститутів, правової культури, традицій, особливостей правозастосовчої діяльності, юридичного мислення і т. п. [3, с. 29].

Англо-американська правова система має ряд значимих особливостей, які відрізняють її від інших правових систем світу. «Серед ознак даної сім'ї можна виділити такі: засновується на індивідуалізмі; право є основним регулятором суспільних відносин; наявність розвиненої системи соціального регулювання; основним джерелом права є судовий прецедент, який має індивідуальний (казуїстичний) характер; провідну роль у формуванні права (в правотворчості) відводять судам, які в зв'язку з цим займають особливе місце в системі державних органів; на першому місці знаходяться не обов'язки, а права людини і громадянина, що захищаються передусім судом; домінуюче значення має процесуальне (процедурне) право, яке багато в чому визначає право матеріальне; відсутні повністю кодифіковані галузі права; відсутній класичний розподіл права на приватне і публічне; статутне право (законодавство) і юридичні звичаї виступають як допоміжні, додаткові джерела; юридична доктрина, як правило, носить суто прагматичний, прикладний характер» [4, с. 5].

Не слід забувати, що втілення права в життя є таким видом юридичної діяльності, у процесі якого воно безпосередньо втілюється в практичній життєдіяльності людей, за допомогою пев-

ного механізму, в якому правозастосовна діяльність посідає особливе місце, оскільки від неї вирішальною мірою залежить не лише своєчасне та ефективно здійснення нормативно-правових приписів, а й те, що, сприяючи реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, водночас є одним із основних факторів дії правових приписів. А оскільки, особливістю англо-американської правової сім'ї є її судова система, яка зосереджена на діяльності суддів та має неабияку вагу, що окрім традиційних судових повноважень, тобто вирішення спорів, судді в цих країнах також беруть участь у правотворчому процесі, що впливає з природи цієї правової сім'ї.

Тому, вважаємо за доцільне розглянути правозастосування в англо-американській правовій системі на прикладі судових органів, які наділені державно-владними повноваженнями і в першу чергу відіграють ключову роль у процесі застосування права.

Дослідники традиційно виходять із того, що англо-американська правова сім'я – це сім'я типового суддівського, а точніше – прецедентного права (case law), в якій історично чільне місце належало такому джерелу права, як судова практика або судовий прецедент.

Органи судового правозастосування в США та Великобританії базуються на одному і тому ж праві – на загальному праві. Це пояснюється тим, що в Англії і США – одна і та сама загальна концепція права і його ролі; в обох країнах існує, загалом, один і той самий поділ права, використовуються одні й ті самі поняття і трактування норми права. Категорії «загальне право», «право справедливості», «довірча власність» є зрозумілими і природними як для англійських, так і для американських юристів. Для американського юриста, як і для англійського, право – це тільки право судової практики; норми, вироблені законодавцем, хоч би якими численними вони були, дещо бентежать юристів, які не вважають їх нормальним типом норм права; ці норми по-справжньому входять до системи американського права лише після того, як їх неодноразово застосують і витлумачать суди, коли можна буде посилатися не на самі норми, а на судові рішення.

Як казав французький дослідник А. Фарнсворт, – «Якщо немає прецедентів, американський юрист охоче скаже: «Щодо цього питання право мовчить», – навіть якщо існує абсолютно очевидна норма закону, що стосується цього питання» [5, с. 53].

Слушно з цього приводу зазначає автор С. Мілсон що «реальність і ефективність правотворчої та правозастосовної діяльності англійських судів, так само як і судів загального права інших країн, забезпечується найрізноманітнішими засобами –

політичними, матеріально-фінансовими, юридичними та іншими. Серед них слід особливо виділити такі, як наявність у судів цілком достатніх матеріальних і правових можливостей для того, щоб забезпечити «шанобливе ставлення до суду», вірно застосувати ту чи іншу норму права і гарантувати виконання всіх прийнятих ним рішень. Ідеться, зрозуміло, не тільки про рішення суто прикладного, індивідуального плану, які ухвалюють у конкретній справі, а й про рішення, які «нерідко виходять за рамки цієї справи і за певних умов утворюють прецедент, якого потім слід дотримуватися» [6, с. 73].

На нашу думку, найяскравішою ознакою застосування права в даній правовій системі є те, що судові органи застосовують не окрему норму права, а саме прецеденти (у більшості випадків) – юридичну справу, яка є випадком чи подією у минулому та є прикладом або підставою для аналогічних дій у сьогоднішні і носить обов'язковий до застосування характер.

У тому ж випадку, якщо суддя «наполегливо і недвозначно ухиляється від дотримання прецедентів, на які він зобов'язаний послатися в силу безлічі рішень інших суддів, то цілком можливо, що вживатимуться заходи для звільнення його від займаної посади» [7, с. 91]. Звісно, було б помилкою вважати, що судді виконують свої обов'язки діяти згідно з правилами дотримання прецедентів лише під тиском таких рішучих санкцій. Але, тим не менш, загроза застосування такого роду санкцій до суддів, які відступають від вимог прецедентного права, завжди існує.

Обов'язок суддів суворо дотримуватися вимог прецедентного права впливає з різних формально-юридичних джерел, головним з яких є доктрина прецеденту або правила застосування прецеденту, як її нерідко називають. В основі її лежать певні положення і принципи застосування прецеденту, вироблені багатовіковою судовою практикою Англії.

Найзагальніше уявлення про англо-американську доктрину судового прецеденту зводиться, на думку дослідників, до того, що кожний суд зобов'язаний слідувати рішенню вищого за положенням суду, а апеляційні суди (окрім Палати лордів) пов'язані своїми колишніми рішеннями.

Відомий Оксфордський вчений Р. Кросс називає правила застосування прецеденту судами: «повага до окремо взятого рішення одного з вищих судів; визнання того, що рішення такого суду є переконливим прецедентом для судів, які стоять вище за нього за ієрархією; окреме рішення розглядають завжди як обов'язковий прецедент для судів нижчих інстанцій» [8, с. 29].

Але, справедливості заради слід вказати, що за останні десятиліття, незважаючи на жор-

сткість правил застосування прецеденту, щодо деяких судових органів з'явилися винятки. Принцип обов'язковості дотримання прецедентів під назвою *stare decisis*, зазнав деяких змін.

Як зазначають дослідники англійського права Сміт і Берлі, починаючи з 1966 р. Палата лордів, будучи до цього суворо пов'язаною, як і всі інші судові органи, своїми власними рішеннями-прецедентами (нормами і принципами), за заявою Лорда-канцлера відмовилася дотримуватися, а отже і застосовувати їх у майбутньому. Щоправда, при цьому було зроблено застереження щодо того, що такого роду «винятки» з принципу *stare decisis* не поширюватимуться на всі рішення Палати лордів і «досить помірковано використовуватимуться» [9, с. 211].

У Заяві, зробленій у даному випадку під час «узагальнення» судової практики, а не у зв'язку з розглядом конкретної справи, як це повинно було б бути, поряд із констатацією того, що «їхні світлості (судді Палати лордів) розглядають прецедент як незамінне джерело, яке дає уявлення про зміст права і застосування його до конкретних випадків», і що вони вважають його «основою для планомірного удосконалення правових норм», містилися також й іншого плану положення. А саме – міркування про те, що «їхні світлості визнають, що надто жорстка прихильність до прецеденту може призвести до несправедливості в конкретному випадку і до невиправданих обмежень у розвитку права». І як висновок із цього: «їхні світлості» вважають, що необхідно «змінити наявну практику і, вважаючи колишні рішення Палати лордів у принципі обов'язковими, допустити можливість відступу у правозастосуванні від них у разі потреби» [10, с. 81].

Питання про конституційність цієї Заяви Лорда-канцлера неодноразово порушували під час обговорення конкретних справ і в наукових дослідженнях, зазначає вище згаданий автор. «Конституційність її багаторазово піддавалася сумніву. Однак питання було вирішено на користь Палати лордів. Більше того, у Законі про відправлення правосуддя (1969) Парламент країни підтвердив її повноваження відмовитися «у разі необхідності» не тільки від своїх теперішніх або майбутніх рішень, а й від тих, що були ухвалені в минулому» [10, с. 82].

Винятки з принципу обов'язковості слідування прецеденту в теорії та практиці застосування норм загального права, крім Палати лордів, мають місце і щодо інших високих судів Англії. Наприклад, щодо Апеляційного суду (відділення цивільних справ), який не повинен слідувати рішенням, ухваленим через «неуважність» (*per incuriam*) або своїм власним рішенням, які «не узгоджуються» з рішеннями Палати лордів, ухваленими з цього питання пізніше.

Не є суворо обов'язковим дотримання правил застосування прецеденту, зазначає вчений О. Холмс, і для Судового («юридичного») комітету Таємної ради. «Згідно з чинними нормативними актами і практикою, що склалася, цей політико-юридичний орган не пов'язаний жорстко ні своїми власними рішеннями (порадами Короні), ні рішеннями Палати лордів. Хоча насправді, як свідчать аналітики, Судовий комітет «вельми рідко» відступає від раніше ухвалених рішень, особливо якщо вони стосуються проблем конституційного права» [11, с. 4].

Крім названих випадків відступу від принципу обов'язковості застосування прецеденту в судовій практиці Великої Британії є ціла низка й інших винятків із цього принципу. Наприклад, Апеляційний суд не вважатиметься пов'язаним своїм власним прецедентом також тоді, коли розглянутий прецедент застарів, коли його «в кінцевому підсумку» змінив закон або коли прецедент, створений Апеляційним судом, був відкинутий Судовим комітетом Таємної ради.

За своєю структурою сучасне право США не суттєво відрізняється від права Англії. Воно також диференціюється на загальне право і право справедливості, формується судовою практикою у вигляді прецедентів. Процесуальне право превалює над матеріальним. Джерелами права є судовий прецедент, закон, правова доктрина, розроблена окремими суддями і суддівськими корпораціями [12, с. 38].

Як правило, доктрина утверджує високу роль суду в здійсненні контролю за конституційністю законів, при тлумаченні прецедентів. Як в Англії, так і в США зберігають своє значення суди справедливості, які існують у 10 штатах. У разі відсутності в загальному праві способів для вирішення питання вони керуються правом справедливості (не доходячи до створення прецеденту).

Але, все ж вірно було б зазначити, що право, а отже і правозастосування США і Великобританії не на 100% ідентичне. У них є велика найголовніша, істотна відмінність – це те, що США є федеративною державою. Тому і система права, і державних органів буде дещо відмінною, бо є право федеральне і право окремих штатів. Тому тут неминуче постає питання про компетенцію співвідношення влади та права штатів та федеративної влади під час застосування права. Чого не скажеш за Великобританію, де такої розгалуженої системи правозастосовних органів немає.

Будучи в основі своїй, за природою і характером англійським (загальним) правом, правова система США історично формувалася і розвивалася під величезним впливом німецьких, французьких, шведських, датських, іспанських та інших правових звичаїв і традицій. На Американський континент їх було принесено колоніаль-

ною владою і поселенцями з різних європейських країн, що відіграли значну роль у становленні та розвитку як загальних рис, так і особливостей правової системи Сполучених Штатів Америки порівняно з іншими національними правовими системами.

Особливості правової системи США як переважно суддівської системи проявилися, зокрема, в тому, що правило прецеденту в ньому не стало такою необхідністю, як це мало і має місце в англійській правовій системі. Його обов'язковість у правовій системі Америки, за твердженням аналітиків, у юридичному плані «мало чим відрізняється від добровільного сприйняття суддями доктрин, висунутих їхніми попередниками. По суті, це радше питання юридичної психології, ніж питання права» [2, с. 275].

Слід зауважити, що відтоді (1966), як Палата лордів англійського парламенту відмовилася слідувати своїм власним рішенням – прецедентам, особливості застосування правил прецеденту в США та Англії стали поступово зникати.

Однак, як стверджують дослідники, повністю вони навряд чи коли-небудь зникнуть. Для цього існує доволі багато причин та обставин, які наявні лише в державно-правовій системі США і яких ніколи не було і не буде в державно-правовій системі Англії. «Це, по-перше, історично сформована «безліч ізольованих юрисдикцій окремих штатів. Кожна з вищих судових інстанцій штатів, так само як і Верховний суд США, самі по собі, незалежно одна від одної визначають своє ставлення до прецеденту і тим самим виробляють свої особливі правила його застосування» [7, с. 89].

Як вказує М. Поліщук, «відповідно до Конституції, у США існують дві судові системи: федеральна система і судова система штатів. Вони обидві очолюються Верховними судами відповідно федерації та кожного штату. Одночасно судова система федерації складається з трьох ланок: Верховного Суду США, апеляційних судів – 12-ти та 94-х окружних судів в спеціальних судових округах, суди федерального округу Колумбія і чотирьох залежних територій [13, с. 111]. У федеральній системі існують також спеціальні суди – митний, податковий, військовий, за претензіями до уряду та інші. Створюються федеральні суди за рішенням Конгресу, їх судді призначаються Президентом за згодою Сенату довічно. Специфіка судової системи США визначається федеративним устроєм американської держави. Суди кожної з систем діють по відношенню один до одного самостійно і незалежно.

На відміну від системи прецедентів, створеної в Великобританії, де будь-який суд може використовувати прецедент, створений іншим уповно-

важеним судом, у США таке неможливо з огляду на відмінності у законодавствах окремих штатів. Тому судді можуть використовувати прецеденти, створені в інших штатах, лише за умови тотожності законодавства. Проте, саме така судова практика сприяла прийняттю деяких нормативно-правових актів, спільних для багатьох штатів, що дало змогу спростити багато процедур розгляду справ, сторонами яких є представники різних штатів [14, с. 18–19].

Цікаво, що «в деяких штатах США до загальної компетенції суддів додається право старших за рангом суддів здійснювати контроль над молодшими колегами та працівниками судової установи взагалі. При цьому вони наділяються повноваженнями застосовувати трудове законодавство до колег, а саме накладати дисциплінарні стягнення на суддів-порушників. Що говорить про ще один вид застосування норм права. Такі стягнення можуть варіюватися від усних зауважень чи бесід до відсторонення від виконання посадових обов'язків. У деяких випадках старшим суддям надаються повноваження відсторонювати від здійснення посадових обов'язків працівників суду, які не можуть їх виконувати за станом здоров'я, віком тощо, але такі повноваження даються в межах однієї судової установи та виключно щодо осіб, нижчих за рангом» [15, с. 112].

Виходячи із цього, можна констатувати, що метою правозастосовної діяльності завжди є задоволення не особистих потреб правозастосовних органів та осіб, а насамперед, потреби та інтереси осіб, які реалізують права та обов'язки, а в кінцевому рахунку, потреби та інтереси всього суспільства. Тому правозастосовна діяльність має особливу, підвищену соціальну значущість.

На сьогоднішній день сміло можна констатувати, що сучасну епоху характеризує наростаюча тенденція взаємозалежності держав світового співтовариства через значну динаміку міжнародної співпраці. Сучасні цивілізації не можуть замкнутися винятково на самих собі, відмовитися від контактів і зв'язків, а отже, і від пізнання одна одної. Нині складається вельми різноманітний у соціальному і політичному відношенні, але водночас взаємопов'язаний, багато в чому цілісний світ. Така єдність і міжнародна взаємозалежність з її неминучим взаємним зближенням лежать в основі порівняльності правових систем сучасності.

Правозастосовна діяльність грає важливу роль у правовій системі за яку б країну світу не йшлося. Так, даний вид юридичної діяльності носить, як нам вдалось встановити у процесі дослідження, не повністю тотожний характер двох основних країн англо-американської правової системи. Кожен з них базується на загальному

праві, але не тотожний один одному. Оскільки правозастосування в Англії та США по своєму забарвлене певними рисами, які були детерміновані політичними, економічними та культурними умовами формування й розвитку.

Література

1. Дудченко В.В. Легітимація та легітимність права. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф.(Одеса, 17 верес. 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. С. 89–93.*
2. David R., Joffre-Spinozi K. *The main legal systems of our time. France. 1992. 400 p.*
3. Бехруз Х. Правова система – центральна категорія порівняльного правознавства. *Актуальні проблеми держави та права. 2003. С. 27–32.*
4. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: Підручник. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.
5. Farnsworth E.A. *Introduction au systime juridique des Etats-Unis. 1986; levasseur A., dir., Droit des Etats-Unis. 1990.*
6. Milson S. *Historical Foundations of the Common Law. L., 1981. 375 p.*
7. Sauverplanne J. *Condified and Judge made Law. The Role of Courts and Legislators in Civil and Common Law System. Amsterdam, 1982. P. 86–98.*
8. Cross R. *Precedent in English Law. L, 1990. P. 25-53.*
9. Smith P., Barley S. *The Modern English Legal System. Oxford, 1984.*
10. Hicks St. *Comparative Law in Ancient Times: The Legal Process. The American Journal of Comparative Law, 1986, vol. XXXIV. P. 81–82.*
11. Holmes O. *The Common Law. Boston, 1881. P. 2–4.*
12. Котюк В.О. *Теорія права. Курс лекцій. К.: Вентурі, 1996р. 208 с.*
13. Поліщук М. Г. Система судів США та можливість використання окремих її положень в діяльності судів України. *Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 43 (4). С. 110–113.*
14. Кравчук М. В. *Правова система США. Тернопільська академія народного господарства. К. : Нора-Друк, 2004. 136с.*
15. Тихомиров Д.О. *Юридична діяльність в англо-американській правовій сім'ї : дис. к.ю.н. спец. 12.001.01. Київський національний інститут внутрішніх справ. Київ. 2009. 193 с.*

Анотація

Одарій В. В. Застосування судового прецеденту в англо-американській правовій системі. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню застосування судового прецеденту в англо-американській правовій системі. Вбачається перспективним проведення дослідження в даному ключі щодо аналізу та сутносні застосування права саме в цій правовій системі. Адже дослідження правозастосування в зарубіжних державах має значну наукову цінність. Воно дає змогу знайти діві шляхи підвищення ролі вітчизняної юридичної діяльності у правовому розвитку країни. Ця тема є досить актуальною в наш час, оскільки це питання є недостатньо розробленим у вітчизня-

ній науці. Тому, провівши даного роду дослідження вдається збагатити юридичну науку новими ідеями та теоріями в області застосування права.

Зокрема, увага приділяється загальній характеристиці англійській та американській системам права, а також більш детально розглядається саме правозастосування судами в США та Великобританії на основі найголовнішого джерела права – судового прецеденту.

Автором встановлено, що хоча вище згадані країни і відносяться до однієї правової сім'ї, проте судова система і застосування судового прецеденту не є повністю дотичними одне одному. Це пояснюється історичними, географічними, культурними, політичними аспектами становлення і розвитку даних країн.

Автором виведено припущення, що за останні десятиліття, незважаючи на жорсткість правил застосування прецеденту, щодо деяких судових органів з'явилися винятки. Принцип обов'язковості дотримання прецедентів під назвою *stare decisis*, зазнав деяких змін. У Сполученому Королівстві цей принцип зазнає відчутніших змін, оскільки саме тут це правило завжди носило незмінний обов'язковий характер для усіх судів. Напротивагу, ж в США дане правило носить більш легкий характер, оскільки це пояснюється двоїрневою судовою системою федеративної держави.

Встановлено, метою правозастосовної діяльності завжди є задоволення не особистих потреб правозастосовних органів та осіб, а насамперед, потреби та інтереси осіб, які реалізують права та обов'язки, а в кінцевому рахунку, потреби та інтереси всього суспільства. Тому правозастосовна діяльність має особливу, підвищену соціальну значущість.

Автор доходить висновку, що сучасні цивілізації не можуть замкнутися винятково на самих собі, відмовитися від контактів і зв'язків, а отже, і від пізнання одна одної. Нині складається вельми різноманітний у соціальному і політичному відношенні, але водночас взаємопов'язаний, багато в чому цілісний світ. Така єдність і міжнародна взаємозалежність з її неминучим взаємним зближенням лежать в основі порівнянності правових систем сучасності.

Ключові слова: правозастосування, застосування права, юридична діяльність, судовий прецедент, право, англо-американська правова система, сім'я загального права.

Summary

Odarii V. V. Application of judicial precedent in the Anglo-American legal system. – Article.

The article is devoted to the study of the application of judicial precedent in the Anglo-American legal system.

It seems promising to conduct a study in this vein to analyse and substantively apply law in this particular legal system. After all, the study of law enforcement in foreign countries is of considerable scientific value. It makes it possible to find effective ways to enhance the role of domestic legal activity in the legal development of the country. This topic is quite relevant nowadays, as this issue is not sufficiently developed in the national science. Therefore, this research will enrich legal science with new ideas and theories in the field of application of law.

In particular, attention is paid to the general characteristics of the English and American systems of law, and the application of law by courts in the United States and the United Kingdom on the basis of the most important source of law – judicial precedent – is considered in more detail.

The author establishes that although the above-mentioned countries belong to the same legal family, the judicial system and the application of judicial precedent are not fully in line with each other. This is due to historical, geographical, cultural and political aspects of the formation and development of these countries.

The author suggests that in recent decades, despite the strictness of the rules of application of precedent, exceptions have emerged with regard to some judicial bodies. The principle of binding precedent, known as *stare decisis*, has undergone some changes. In the United Kingdom, this principle has undergone more significant changes, as it has always been a rule that has been binding on all courts. In contrast, in the United States, this rule is more relaxed, as it is explained by the two-tier judicial system of the federal state.

It is established that the purpose of law enforcement activity is always to satisfy not the personal needs of law enforcement agencies and individuals, but primarily the needs and interests of persons exercising rights and obligations, and ultimately, the needs and interests of society as a whole. Therefore, law enforcement activities have a special, increased social significance.

The author comes to the conclusion that modern civilisations cannot withdraw exclusively from themselves, refuse to make contacts and connections, and therefore to learn about each other. Today, the world is very diverse in social and political terms, but at the same time interconnected and in many ways integral. Such unity and international interdependence with its inevitable mutual convergence underlie the comparability of legal systems of the present day.

Key words: law enforcement, application of law, legal activity, judicial precedent, law, Anglo-American legal system, common law family.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.2>

А. В. Олійник
orcid.org/0009-0009-4071-7421
аспіранта кафедри права людини та юридичної методології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КОДЕКСУ ЯК ОСОБЛИВОГО РЕЗУЛЬТАТУ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка питання. Кодифікація законодавства є одним із найбільш важливих аспектів правотворчості, що забезпечує систематизацію та упорядкування правових норм. Кодекси, як результат кодифікації, виступають основними джерелами права, забезпечуючи єдність і стабільність правової системи.

Процес кодифікації є невід'ємною частиною ширших правових реформ, які спрямовані на забезпечення ефективності, стабільності та доступності законодавства. Вдосконалення кодифікації має охоплювати різні аспекти правової системи, включаючи цивільне, кримінальне, адміністративне та інші галузі права. Важливими елементами такого вдосконалення є: по-перше, це системний підхід до кодифікації. Необхідно забезпечити комплексний підхід до кодифікації, який включає не лише розробку нових кодексів, але й регулярний перегляд та оновлення існуючих. Це дозволить забезпечити відповідність законодавства сучасним вимогам та умовам. По-друге, процес прийняття кодифікованих актів має бути максимально прозорим та інклюзивним. По-третє, вдосконалення кодифікації неможливе без залучення наукової спільноти. Потрібно створити ефективні механізми співпраці між законодавчими органами та науковими установами, що дозволить забезпечити високий рівень наукової експертизи законопроектів, якість законодавства в цілому. По-четверте, з огляду на євроінтеграційні прагнення України, важливо забезпечити гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами. Це потребує вивчення та впровадження найкращих європейських практик у сфері кодифікації.

Вивчення кодифікації та значення кодексів у сучасному правовому полі України є актуальним завданням юридичної науки, оскільки ці процеси визначають ефективність правового регулювання суспільних відносин. Тому, важливого значення в аспекті нашого дослідження набувають питання поняття та ознак кодексу, як особливого результату здійснення кодифікації.

Аналіз джерельної бази. У юридичній літературі питанням кодифікації приділялось достатньо уваги. Проблеми кодифікації стали предметом наукових досліджень Є. А. Гетьмана,

Л. Р. Грицай, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленка, Л. Р. Наливайко, Н. М. Онищенко, О. В. Петришина, П. М. Рабиновича, О. Я. Рогача, О. Ф. Скакуна, Р. Б. Топольського, М. В. Цвіка, Ю. С. Шемшученка та ін. Можна зазначити, що хоча питання кодифікації були предметом наукових досліджень багатьох авторів, все ж залишаються деякі аспекти, які не отримали достатньої уваги в науковій літературі, зокрема питання сутності поняття кодексу та його особливих ознак.

Метою статті є дослідження змісту поняття та ознак кодексу, як особливого результату здійснення кодифікації.

Виклад матеріалу дослідження. Термін «кодекс» походить від латинського слова «codex», що означає «книга» або «зв'язка книг». У сучасному праві кодекс визначається як зведений законодавчий акт, що систематизує правові норми в певній галузі права. Як зазначає І. М. Бондаренко, диференційований підхід до визначення терміну «кодекс» включає розгляд його як кодифікованого законодавчого акта, а також врахування різних підходів, які характеризують це поняття з історичної точки зору, в динаміці, що сьогодні не є актуальними для правового регулювання:

а) кодекс – це зведення актів, пов'язаних внутрішньою логікою, що об'єднує сукупність правових норм. Вони регулюють певну сферу, зберігають свою дію та згруповані відповідно до джерела походження, є результатом законодавчих робіт або формальної кодифікації;

б) кодекс – сукупність неписаних звичаєвих правових норм, які вважаються основоположними в певній сфері суспільних відносин;

в) кодекс – назва збірки нормативних актів, які видані в певному видавництві;

г) кодекс – форма стародавніх збірок законів або компіляція законів (наприклад, Кодекс Юстиніана) [1, с. 234].

В. В. Копейчиков вважає, що кодекс це «акт, який забезпечує детальне правове регулювання певної сфери суспільних відносин і має структурний розподіл на частини, розділи, підрозділи, статті, що певною мірою відображають зміст тієї чи іншої галузі законодавства» [2].

С. Д. Гусарев визначає кодекс як «законодавчий акт, що містить комплекс правових норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин, характеризується систематичністю та узгодженістю норм». Він підкреслює, що кодекси є важливими інструментами правової систематизації, які забезпечують юридичну визначеність та стабільність правових норм [3].

О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко розглядають кодекс в якості «зведеного акту, що детально і конкретно регулює певну сферу відносин і підлягає безпосередньому застосуванню» [4, с. 123],

На думку О. Ф. Скакун, кодекс є «зведеним законодавчим актом, що містить систематизовані правові норми, які регулюють однорідні суспільні відносини у певній галузі права». Кодекс поєднує в собі різні нормативно-правові акти, що регулюють одну й ту саму сферу суспільних відносин, забезпечуючи їх узгодженість та послідовність [5].

О. Я. Рогач зазначає, що «у сучасному розумінні кодекс – це кодифікаційний закон, норми якого складають в своїй сукупності галузь права чи правовий інститут та спрямовані на детальне, всестороннє правове регулювання відповідної групи суспільних відносин. [6, с. 114].

У довідниково-енциклопедичній літературі кодекс розглядається як «систематизований законодавчий акт, що регламентує однорідну сферу суспільних відносин. Він характеризується ознаками: має високий рівень упорядкування нормативного масиву; приймається представницьким органом держави в порядку встановленої процедури; є результатом правотворчої діяльності держави; має нормативний характер; регламентує найважливіші питання відповідної сфери суспільних відносин; вирізняється притаманним йому предметом та методом правового регулювання; може регламентувати відносини як у межах галузі, так і підгалузі законодавства; породжує юридичні наслідки і посідає провідне місце в ієрархії нормативно-правових актів галузі, має визначену форму і структуру, що передбачає виклад норм за частинами, главами, статтями; містить норми, що закріплюють принципи відповідної галузі права та відображають її особливості» [7, с. 374].

Як слушно наголошують О. Я. Рогач та В. В. Гомонай, кодексу властива певна «зведеність»: об'єднуючи значну кількість правових норм, він вимагає не лише їх систематизованого викладення, групування за правовими інститутами, а й виокремлення загальних принципів, які є фундаментом внутрішньої єдності цих норм, визначає їх взаємозв'язок і взаємозалежність, а також взаємозумовленість цього кодифікаційного акта з іншими актами цієї галузі [8, с. 52–54].

Аналіз думок науковців дозволяє виокремити наступні ключові характеристики кодексу:

1. Систематичність. Кодекс упорядковує правові норми, забезпечуючи логічну та структуровану послідовність положень, що дозволяє уникнути суперечностей та дублювання норм.

2. Єдність і цілісність. На відміну від інших законів, кодекс являє собою єдиний нормативний акт, який охоплює всю сукупність норм, необхідних для регулювання певної галузі.

3. Структурна чіткість. Кодекси мають чітко визначену структуру, що включає загальні та спеціальні частини, глави, статті та пункти. Така структура сприяє легкому орієнтуванню в нормативному матеріалі.

Отже, кодекс – це зведений законодавчий акт, що охоплює конкретну галузь правовідносин. Серед його основних рис можна виділити: кодекси об'єднують норми, що регулюють певну сферу суспільних відносин, забезпечуючи повне та всебічне регулювання, містять норми, впорядковані в логічній послідовності, що забезпечує їх внутрішню узгодженість і цілісність, а також кодекси мають вищу юридичну силу порівняно з іншими нормативно-правовими актами у відповідній галузі.

Хоча у науці до ознак кодексу відносять й інші елементи. Наприклад, О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вважають, що саме для кодексу притаманна така ознака як «закріплення норм-принципів, норм-дефініцій, норм безпосереднього регулювання, конкретних варіантів поведінки, які становлять основний його зміст» [9, с. 256].

Інші автори до ознак кодексу відносять такі складові: а) високий рівень упорядкованості матеріалу; б) є результатом правотворчої діяльності; в) приймається представницьким органом у чітко визначеному порядку; г) має нормативний характер; д) широка (достатньо широка) сфера регулюючого впливу; е) регулює найважливіші питання відповідної сфери суспільних відносин; є) своєрідність предмету і методу правового регулювання; ж) специфічна форма і структура, що передбачає виклад матеріалу у главах, частинах, статтях; з) фіксує норми-принципи, норми-дефініції; і) породжує юридичні наслідки і займає провідне місце в системі (ієрархії) нормативно-правових актів (взагалі і певної галузі законодавства зокрема) [10, с. 30; 11, с. 130–131; 12, с. 34].

Дійсно, на нашу думку, кодекс є особливим видом закону. Його головні відмінності включають: по-перше, всеохоплююче регулювання відносин у певній сфері; по-друге, єдиний підхід до регулювання цих відносин; по-третє, закріплення основних юридичних принципів, понять і конструкцій; по-четверте, відображення важливих юридичних теорій і концепцій; по-п'яте,

кодекс відіграє провідну роль серед інших законів та здійснює особливий вплив на всі правові акти і процес правотворення. Поняття «кодекс» слід розглядати не лише як зручну форму комплексного законодавчого акта, але і як унікальну правову конструкцію, що пронизана єдиними поняттями, системними у загальних принципах та принципах. Створення кодексу фактично є результатом і водночас показником досягнення певного рівня організації та розвитку законодавства та правової системи.

Беручи до уваги, що кодекс – це нормативно-правовий акт, цілком логічно, що він містить ознаки нормативно-правового акту, до переліку основних якого можна віднести: а) відображає державні інтереси та спрямований на регулювання широкого кола найважливіших сфер суспільних відносин; б) має визначену структуру (може складатись із частин, розділів, статей, параграфів, пунктів, підпунктів) та зміст (назва, дата, місце й суб'єкт прийняття, підпис уповноваженої посадової особи, реєстраційний номер), визначену законом документальну форму закріплення; в) змістом нормативно-правового акту є правила поведінки загального характеру, дія яких поширюється на невизначене коло суб'єктів; г) приймається чітко визначеним колом правотворчих органів у чітко визначеному порядку; д) є обов'язковим до виконання, забезпечується системою державних гарантій, у тому числі й примусовими засобами; е) публікується у спеціальних виданнях, діє у часі, просторі та за колом осіб; є) має юридичну силу, що дає можливість визначити принципи підпорядкування та ієрархічної побудови системи нормативно-правових актів [13, с. 161]. Натомість, кодекс – це певний вид закону, відповідно і ознаки останнього набувають певної особливості, коли мова йде саме про кодекс. Тобто, мова йде про деталізацію ознак від нормативно-правового акту до закону і кодексу (від загального до конкретного) [6, с. 35].

Наприклад Є. Гетьман, серед основних ознак, що належать такому кодифікаційному акту, як кодекс, виділяє такі: 1) кодекс об'єднує певну групу норм, предметом регулювання яких є однорідна сфера суспільних відносин; 2) кодекс містить загальні принципи, на підставі яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин; 3) положення кодексу мають широку сферу застосування в рамках галузі права; 4) кодекс характеризується зовнішньою стабільністю, тобто можливістю довго існувати у часі, прикладом є такі, що діють дотепер Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс законів про працю, Кодекс про адміністративні правопорушення тощо [14].

Як слушно зазначає О. В. Нестерцова-Собакар, саме кодифікований акт покликаний вмі-

стити зумовлену цілісністю предмета правового регулювання основну сукупність процесуально-правових приписів. Внутрішня будова цього письмового документа дає змогу законодавцю системно розташувати весь цей правовий масив, забезпечивши зручність послідовного ознайомлення з його змістом. Застосовувана юридична техніка (рубрикація, заголовки розділів, глав, параграфів і т. п., єдність застосовуваної термінології, уніфікованість створених юридичних конструкцій) пристосована і до найкращого пошуку, і потім до застосування відповідних окремих правових приписів [15].

Слід звернути увагу й на те, що кодексом регулюються ті комплекси або сфери суспільних відносин, яким притаманні єдині принципи функціонування. Між системою права і кодифікаційними актами існує прямий і безпосередній зв'язок: кодекси виступають предметним способом вираження системи права.

Не можна не оминати увагою законодавче визначення поняття кодексу, яке надається у Законі України «Про правотворчу діяльність». У ст. 11 цього закону під кодексом розуміється закон, який створений шляхом систематизації норм права, містить загальні засади, на підставі яких комплексно регулює однорідну сферу суспільних відносин, забезпечуючи стабільність правового регулювання [16].

З визначення поняття кодексу, наданого в ст. 11 Закону України «Про правотворчу діяльність», можна виокремити такі властивості кодексу, як особливого законодавчого акту, а саме: Кодекс є специфічним типом закону, створеним шляхом систематизації норм права. Це відрізняє його від інших законодавчих актів, які можуть не мати такої структурованості. Кодекс представляє собою закон, в якому систематизовані норми права певної сфери. Це означає, що він встановлює основні принципи і напрямки правового регулювання у відповідній сфері. Це дозволяє зробити правильне регулювання більш структурованим і зрозумілим для суб'єктів правовідносин. Кодекс забезпечує комплексне регулювання однорідної сфери суспільних відносин. Це означає, що він охоплює всі або майже всі аспекти регулювання певної сфери, забезпечуючи її повне правове врегулювання. Кодекс забезпечує стабільність правового регулювання. Це означає, що норми, встановлені в кодексі, мають бути постійними і незмінними протягом тривалого часу, що сприяє передбачуваності та надійності правової системи. Таким чином, кодекс є важливим правовим інструментом, який систематизує і впорядковує правові норми для забезпечення стабільного і комплексного регулювання певної сфери суспільних відносин.

Існуюче законодавче визначення «кодексу» впливає на наукові підходи вчених-юристів до

дослідження відповідного поняття, на формування ознак «кодексу», що безумовно є позитивним моментом. Законодавчо визначення поняття «кодексу» також має свій вплив на якість та зміст законотворчого процесу.

Наведене вище дозволяє зазначити, що кодекси є зведеними законодавчими актами, що характеризуються конкретним охопленням норм відповідної галузі законодавства та систематизованим, внутрішньо узгодженим розподілом норм. Вони повно і всебічно регулюють певну групу суспільних відносин, виключаючи необхідність деталізації в інших законодавчих актах. Положення кодексу мають широку сферу застосування в рамках галузі права, об'єднуючи норми всіх основних інститутів відповідної галузі. Кодекси володіють юридичним пріоритетом при регулюванні суспільних відносин і слугують узагальнюючою базою для законів та інших нормативних актів. Кодекси містять велику кількість нормативних приписів і характеризуються складною структурною побудовою.

Основною властивістю кодексу є те, що він забезпечує повне, узагальнене та системне регулювання в певній галузі або підгалузі законодавства, що робить його ключовим елементом правової системи будь-якої держави. Єдиний, зведений, юридично і логічно цілісний, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт є необхідним для забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин. Тому не випадково, що у юридичній літературі обґрунтовуються підходи про доцільність здійснення подальшої кодифікації законодавства та прийняття нових кодексів.

У сучасних умовах державотворення кодекси набувають великого значення. Обговорюється необхідність прийняття нових кодексів, таких як інформаційний, соціальний, медичний, екологічний тощо. Поряд з цим вибір форми акта та його обсяг повинні бути обґрунтованими та враховувати соціально-економічні потреби і специфіку регульованих суспільних відносин. На нашу думку, доцільність прийняття деяких кодифікаційних актів у формі кодексу є досить спірною. Законодавець повинен враховувати не лише необхідність вирішення певних соціально-економічних питань, але й ретельно підходити до вибору форми акта, оцінювати обсяг та методи вирішення проблем правового регулювання.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене слід зробити наступні висновки. Кодекс представляє собою єдиний, зведений, юридично і логічно цілісний нормативно-правовий акт, який забезпечує повне, узагальнене та системне регулювання суспільних відносин у відповідній галузі або підгалузі законодавства, відображаючи при цьому найважливіші юридичні принципи і кон-

цепції. Він складається з структурних частин, розділів, підрозділів і статей, що відображають зміст конкретної галузі законодавства. Кодекс містить комплекс узгоджених правових норм, які забезпечують юридичну визначеність та стабільність правових норм, і підлягає безпосередньому застосуванню для регулювання однорідних суспільних відносин. Кодекси відіграють важливу роль у правовій систематизації, поєднуючи різні нормативно-правові акти в єдину логічну та послідовну систему. Вони сприяють узгодженості та послідовності правового регулювання, забезпечуючи ефективність та чіткість у правозастосуванні. У сучасному розумінні, кодекс являє собою кодифікаційний закон, норми якого об'єднуються в галузь права або правовий інститут, спрямовані на всебічне регулювання відповідної групи суспільних відносин.

До особливих ознак кодексу можна віднести наступні елементи, які характеризують його, як особливий вид закону: високий рівень упорядкованості правових норм, що регулюють певну однорідну сферу суспільних відносин; кодекс є результатом систематизації та кодифікації правових норм, що здійснюються правотворчими органами; приймаються представницькими органами (наприклад, парламентом) у чітко визначеному порядку; мають нормативний характер, тобто містять систематизовані в одному акті правила поведінки загального характеру, які обов'язкові до виконання; кодекси регулюють певну сферу суспільних відносин і охоплюють найважливіші питання у відповідній сфері; кодекси відображають специфічний предмет і метод правового регулювання; вони мають специфічну форму і структуру, що передбачає виклад матеріалу у главах, частинах, статтях; кодекси включають норми-принципи та норми-дефініції, які закріплюють основні юридичні принципи, поняття і конструкції; кодекси відзначаються стабільністю дії, маючи можливість існувати довго у часі без значних змін; відображають важливі юридичні теорії і концепції, а також закріплюють єдині підходи до регулювання відповідних суспільних відносин; кодекси мають найвищу юридичну силу в системі галузевих правових актів та впливають на інші правові акти і процес правотворення.

Література

1. Бондаренко І.М. Кодифікація фінансового законодавства в умовах гармонізації законодавства України. Дис. д-ра юрид. наук, Запоріжжя, 2021. 422 с.
2. Копейчиков В.В. Правознавство URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/32/1864/17/#chapte>
3. Гусарев С. Д. Кодифікація законодавства: теоретико-методологічні аспекти. Київ: *Інститут законодавства Верховної Ради України*, 2015.

4. Зайчук О.В. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: *підручник*. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 544с.

6. Рогач О.Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України. Дис. канд. юрид. наук, Ужгород 2003. 209 с.

7. Великий енциклопедичний юридичний словник. – 2-ге вид., перероб. і доповн. / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.

8. Рогач О.Я., Гомонай В.В. Поняття та місце кодексу у системі законодавства України. *Проблеми кодифікації законодавства України* : матеріали науково-практичної конференції Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 52–56.

9. Зайчук О.В. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

10. Коломоєць Т.О. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України : *монографія* Д.С. Астахов. Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – 228 с.

11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [відп. ред. Ю.С. Шемшученко та ін.]. К. : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3. : 792 с.

12. Гаджиева Ш.Н. Кодекс як джерело адміністративного права. Дис. канд. юрид. наук, Запоріжжя, 2014. С. 202.

13. Пархоменко Н.М. Джерела права : проблеми теорії та методології : *монографія*. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

14. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7515/1/Getman_42_50.pdf

15. Нестерцова-Собакарь О.В. Кодекс, як джерело цивільного процесуального права. URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6562460c-6611-49e4-bfc3-91eae68c079e/content>

16. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24.08.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

Анотація

Олійник А. В. Поняття та ознаки кодексу як особливого результату систематизації законодавства. – Стаття.

Стаття підкреслює важливість вивчення кодифікації та значення кодексів у сучасному правовому полі України, акцентуючи увагу на понятті та ознаках кодексу як особливого результату кодифікації. Вивчення цих процесів є актуальним завданням юридичної науки, оскільки вони визначають ефективність правового регулювання суспільних відносин. Кодифікація законодавства є ключовим аспектом правотворчості, який забезпечує систематизацію та упорядкування правових норм, сприяючи єдності та стабільності правової системи. Кодекси, як результат кодифікації, виступають основними джерелами права. Ця стаття розглядає процес кодифікації як невід'ємну частину ширших правових реформ, спрямованих на забезпечення ефективності, стабільності та доступності законодавства в Україні. У статті сформульовано поняття кодексу як єдиного, зведеного,

юридично і логічно цілісного нормативно-правового акту, який забезпечує повне, узагальнене та системне регулювання суспільних відносин у відповідній галузі або підгалузі законодавства, відображаючи при цьому найважливіші юридичні принципи і концепції. У статті підкреслено, що кодекс складається з структурних частин, розділів, підрозділів і статей, що відображають зміст конкретної галузі законодавства. Кодекс містить комплекс узгоджених правових норм, які забезпечують юридичну визначеність та стабільність правових норм, і підлягає безпосередньому застосуванню для регулювання однорідних суспільних відносин. Зроблено висновок, що кодекси відіграють важливу роль у правовій систематизації, поєднуючи різні нормативно-правові акти в єдину логічну та послідовну систему. Вони сприяють узгодженості та послідовності правового регулювання, забезпечуючи ефективність та чіткість у правозастосуванні. Запропоновано ознаки кодексу, які характеризують його, як особливий вид законодавчого акту та результат кодифікації законодавства.

Ключові слова: кодифікація, систематизація, кодекс, законодавство, спосіб систематизації, систематизація законодавства, кодифікація законодавства, результат кодифікації, ознаки кодексу.

Summary

Oliynyk A. V. The concept and characteristics of the code as a special result of the systematization of legislation. – Article.

The article emphasizes the importance of studying codification and the meaning of codes in the modern legal field of Ukraine, focusing on the concept and features of the code as a special result of codification. The study of these processes is an urgent task of legal science, as they determine the effectiveness of legal regulation of social relations. Codification of legislation is a key aspect of law-making, which ensures the systematization and ordering of legal norms, contributing to the unity and stability of the legal system. Codes, as a result of codification, act as the main sources of law. This article considers the codification process as an integral part of broader legal reforms aimed at ensuring the effectiveness, stability and accessibility of legislation in Ukraine. The article formulates the concept of the code as a single, consolidated, legally and logically coherent normative legal act, which provides a complete, generalized and systematic regulation of social relations in the relevant branch or sub-branch of legislation, while reflecting the most important legal principles and concepts. The article emphasizes that the code consists of structural parts, sections, subsections and articles reflecting the content of a specific branch of legislation. The Code contains a set of agreed legal norms that ensure legal certainty and stability of legal norms, and is subject to direct application to regulate homogeneous social relations. It was concluded that the codes play an important role in legal systematization, combining various legal acts into a single logical and consistent system. They contribute to the coherence and consistency of legal regulation, ensuring efficiency and clarity in law enforcement. Features of the code are proposed, which characterize it as a special type of legislative act and the result of codification of legislation.

Key words: codification, systematization, code, legislation, method of systematization, systematization of legislation, codification of legislation, result of codification, features of the code.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.3>**О. Р. Балацька***orcid.org/0000-0001-6439-5927**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Навчально-наукового Інституту права імені Іоаннікія Малиновського**Національного університету «Острозька академія»*

ДОСТУП ДО СУДУ ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Стаття 55 Конституції України передбачає, що права і свободи людини та громадянина підлягають судовому захисту. Кожен має гарантоване право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, а також посадових і службових осіб. [1] Закріплення цього права є однією з ключових конституційних гарантій забезпечення та захисту прав і свобод людини. Попри відсутність визначення на конституційному рівні поняття «доступ до суду», варто зазначити, що право на доступ до суду є невід'ємною складовою цього конституційного права людини, яке передбачає універсальний, судовий спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Створення системи гарантій правосуддя, які б уможлилювали реалізацію доступу до суду є ключовим критерієм дотримання принципу верховенства права як мірила правовладдя в державі. Зазначене вище актуалізує проблематику вивчення гарантій доступу до суду в практиці Конституційного Суду України (далі – КСУ) та пояснює її практичне значення.

Теоретичні й прикладні питання доступу до конституційного правосуддя в умовах сучасного конституціоналізму досліджували такі науковці, як Ю. Барабаш, Н. Бондаренко, А. Головін, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, З. Лунь, Р. Мартинюк, О. Мироненко, О. Овчаренко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Савенко, А. Селіванов, С. Серьогіна, В. Скомороха, О. Скрипнюк, А. Стрижак, В. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, П. Ткачук, Ю. Тодика, Т. Цимбалістий, В. Шаповал, С. Шевчук та інші. В Україні були захищені дисертації, присвячені особливостям розвитку та функціонування конституційного судочинства як у нашій державі, так і в інших країнах, над якими працювали науковці С. Авак'ян, І. Алексеєнко, Г. Арутюнян, Т. Бринь, І. Васильєва, М. Вітрук, В. Гергелійник, М. Гультай, А. Гюлумян, О. Завалєвська, К. Каращук, М. Кельман, О. Кузьменко, О. Лемак,

А. Лужанський, О. Намясенко, П. Пацолай, І. Переш, В. Пліско, І. Сліденко, Ю. Токаєва, Г. Христова, Є. Черняк та інші. Такий інтерес до теми дослідження в правовій доктрині пояснює її значення, актуальність та невичерпність. Адже у цих дослідженнях доступ до суду як елемент права за судовий захист та практика КСУ щодо офіційного тлумачення доступу до суду не були основним об'єктом дослідження, проте у більшості з них відповідні аспекти розглядалися разом з іншими питаннями.

Конституційні права і свободи становлять фундаментальну основу для існування та розвитку Українського народу, тому держава зобов'язана забезпечити ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів зводить нанівець сутність цих прав і свобод, роблячи їх декларативними, що є неприпустимим у правовій державі. Зазначену позицію неодноразово підтвердив орган конституційної юстиції нашої держави. Так, у пункті 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 зазначено, що держава, виконуючи свій основний обов'язок щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина 2 статті 3 Конституції України), повинна не лише утримуватися від їх порушення чи непропорційного обмеження, а й вживати відповідних заходів для забезпечення повної реалізації цих прав кожною особою, яка перебуває під її юрисдикцією. Законодавець та інші органи публічної влади повинні забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, а також створювати необхідні механізми для задоволення потреб та інтересів людини [2]. Зазначені приписи статті 3 Конституції України складають зміст конституційного принципу захисту прав людини в державі.

Крім того, КСУ дійшов висновку, що сутнісний зміст права на судовий захист, закріпленого частиною першою статті 55 Конституції України,

необхідно визначати як у контексті основних засад судочинства, встановлених частиною другою статті 129 Конституції України, так і з урахуванням права на справедливий суд, закріпленого статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – ЄКПЛ) та інтерпретованого Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) (Рішення КСУ від 21.07.2021 № 5-р(П)/2021) [3].

Закріплення права на доступ до правосуддя в конституції є важливим кроком для забезпечення того, щоб громадяни могли ефективно взаємодіяти з правовими системами та шукати засоби правового захисту своїх скарг. Нормативне офіційне тлумачення доступу до суду як гарантії права на судовий захист знайшло відображення в рішеннях КСУ. Як зазначає Р. Мартинюк, реалізація КСУ своїх повноважень є нічим іншим, як здійсненням правосуддя, що полягає у застосуванні норм Конституції України до законів та інших правових актів, конституційність яких оспорується, а також в оцінці їх відповідності Конституції [4, с. 156]. Тому варто звернути увагу на ключові юридичні позиції, які містяться у висновках та рішеннях КСУ щодо забезпечення права особи на доступ до суду, які орган конституційної юстиції сформував послідовно, здійснюючи офіційне тлумачення норм Конституції та законів України, з метою їх належного розуміння та застосування за конституційними зверненнями щодо неоднакового застосування правових норм та результатами розгляду і вирішення конституційних скарг.

КСУ зазначає, що ч. 1 ст. 55 Конституції України слід розуміти так, що кожній особі гарантується право на захист своїх прав і свобод у судовому порядку. Водночас, здійснюючи тлумачення ч. 2 ст. 55 Конституції України, КСУ визначає коло суб'єктів, яке охоплюється поняттям «кожен» у контексті права на судовий захист. Як громадянин України, так і іноземець або особа без громадянства мають право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб. Це право гарантоване державою у випадках, коли такі рішення, дії або бездіяльність порушують або обмежують їхні права і свободи, чи перешкоджають їх реалізації, що вимагає правового захисту в судовому порядку (Рішення КСУ від 25.11.1997 у справі № 6-зп/1997) [5].

В контексті вирішення і розгляду питання щодо кола суб'єктів, які мають право на судовий захист варто згадати, що його інтегральним елементом є забезпечення конституційного права на рівний доступ до правосуддя, яке логічно випливає з офіційного тлумачення КСУ права

на судовий захист в поєднанні з положеннями ч. 1 та 2 ст. 24 Конституції України щодо рівності громадян та недопустимості дискримінації особи. У рішенні КСУ від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 за зверненням громадянина Антона Трояна щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін у судовому процесі) зазначається, що жодна особа не може бути обмежена у праві на доступ до правосуддя, яке включає можливість ініціювати судовий розгляд та безпосередньо брати участь у судовому процесі, або бути позбавлена цього права [6]. Отже, КСУ дійшов висновку, що положення статті 24 Конституції України щодо рівності громадян у правах, свободах та перед законом, у взаємозв'язку з частиною першою статті 55 та пунктом 2 частини третьої статті 129 Основного Закону стосовно захисту судом прав і свобод людини, а також рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, слід розуміти так, що кожен – громадянин України, іноземець або особа без громадянства – має рівні права на судовий захист своїх прав і свобод, гарантовані державою. Це також включає право на участь у судовому процесі відповідно до вимог процесуального законодавства в судах будь-якої юрисдикції, спеціалізації та інстанції, навіть для осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань [6]. КСУ наголосив, що рівність, гарантована Конституцією України, означає надання всім особам однакових правових можливостей як у матеріальному, так і в процесуальному аспектах для реалізації їхніх прав та свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом для захисту прав, свобод і законних інтересів, а дотримання принципів рівності перед законом та заборони дискримінації, передбачених частинами першою та другою статті 24 Конституції, є невід'ємною складовою реалізації права на судовий захист (Рішення КСУ від 06.04.2022 № 2-р(П)/2022) [7].

Отже, доступ до правосуддя можна описати як можливість для фізичних і юридичних осіб звертатися до правової системи та отримувати справедливе вирішення своїх юридичних питань за допомогою різноманітних правових і судових послуг. Важливо також підкреслити, що доступ до правосуддя забезпечує людям можливість активно брати участь у судовому процесі та посилює їхню здатність розуміти закон і користуватися ним самостійно. У правовій державі необхідна система правосуддя, яка є неупередженою і вільною від дискримінації. Без рівного доступу до юридичних і судових послуг значна частина суспільства залишатиметься ізольованою та вразливою.

Зміст цього права також полягає в тому, що суд не має права відмовити у здійсненні пра-

восуддя, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважає, що її права і свободи порушено або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації, або мають місце інші обмеження прав і свобод. Відмова суду в прийнятті позовних заяв, скарг чи інших документів, оформлених відповідно до вимог чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист. Це право, згідно зі статтею 64 Конституції України, не підлягає обмеженню (п. 1, 2 Рішення КСУ від 25.12.1997 № 9-зп/1997) [8].

Конституційна норма встановлює обов'язок судів розглядати заяви, навіть якщо в законі відсутні спеціальні положення щодо судового захисту. Це правило діє незалежно від того, чи передбачає інший закон альтернативний порядок вирішення спору, наприклад, через звернення до вищих органів або посадових осіб (Рішення КСУ від 25.11.1997 № 6-зп/1997). Подання скарги до вищого органу не перешкоджає подальшому зверненню до суду [5].

У Рішенні КСУ щодо тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 «Про прокуратуру» від 30 жовтня 1997 року (справа К. Г. Устименка) було визнано неконституційним положення Закону України «Про прокуратуру», яке дозволяло оскаржувати рішення прокурора до суду лише у випадках, передбачених законом. КСУ зазначив, що будь-які винятки з конституційних прав можуть встановлюватися лише Конституцією, а не іншими нормативними актами. Суд підкреслив, що безпосереднє звернення до суду є конституційним правом кожного. Крім того, положення Закону України «Про інформацію», яке передбачає можливість оскарження дій посадових осіб, не можна трактувати як обов'язкове попереднє звернення до вищих органів перед поданням скарги до суду. Право громадян на позасудове оскарження не виключає їхнього права звернутися безпосередньо до суду (Рішення КСУ від 23.05.2001 № 6-рп/2001) [9].

КСУ зазначив, що право громадян на позасудове оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури (в порядку підпорядкування), не обмежує їх можливості звертатися безпосередньо до суду і не скасовує права використовувати інші законні способи захисту своїх прав і свобод, включно з позасудовим оскарженням. (аб. 5–7 пп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 23.05.2001 № 6-рп/2001) [9]. За аналогією з указаною правовою позицією КСУ трактує доступ особи до досудового врегулювання спорів, що визнано субсидіарним способом захисту в механізмі захисту прав особи. КСУ визнав, що використання досудового врегулювання спо-

рів є правом, а не обов'язком особи. Обрання цього засобу правового захисту залишається добровільним, і тому встановлення обов'язкової процедури досудового врегулювання обмежуватиме право на судовий захист. Водночас таке досудове врегулювання може бути додатковим засобом захисту, який не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом (Рішення КСУ від 09.07.2002 № 15-рп/2002) [10].

Отож, заслуговує на увагу той конкретний факт, що у рішеннях КСУ роз'яснив, що ч. 2 ст. 124 Конституції України слід тлумачити як таку, що встановлює поширення юрисдикції судів, тобто їхніх повноважень розглядати спори щодо прав та інші правові питання, на всі правовідносини, що виникають у державі. (п. 3 Рішення КСУ у справі № 9-зп/1997) [8]. Системний аналіз положення ч. 2 ст. 124 у взаємозв'язку з положеннями ч. 1 та я. 2 ст. 55 Конституції України дозволив КСУ зробити висновок, що будь-які звернення фізичних осіб щодо захисту їхніх прав і свобод є такими, що підвідомчі суду. Тому суд не має права відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створені чи створюються перешкоди для їх реалізації, або існує інше утискання їх прав і свобод (Рішення КСУ від 23.05.2001 року № 6-рп/2001) [9].

З огляду на вищезазначені правові позиції можна ствердити, що КСУ тлумачить право на судовий захист виходячи із принципу неприпустимості обмеження кола суб'єктів, які можуть звернутись до суду, кола правових питань та спорів, які можуть бути оскаржені та наявності інших позасудових, альтернативних чи додаткових способів захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Відтак остання теза дає підстави для підсумку, що у такий спосіб у 1996 році у Конституції України відбулось становлення концепції безумовності права на судовий захист, адже конституційне положення було сформульовано чітко і конкретно: «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі». Крім того, право на судовий захист відноситься до тих прав людини, яке є абсолютним та не може бути обмежене навіть в умовах воєнного та надзвичайного стану згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України. Ця позиція повністю відповідає міжнародним стандартам відповідно до яких кожен, у разі порушення його основних прав, наданих конституцією і законом, має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами. Крім того, положення ч. 3 статті 124 редакції Конституції України, яка діяла до внесення змін щодо правосуддя у 2016 році, та правові позиції КСУ узгоджувались з прецедентною практикою ЄСПЛ,

у якій значиться, що вилучати окремі категорії справ з юрисдикції суду є неприпустимим. До речі Суд в Гаазі автономно тлумачить терміни і досить широко розглядає поняття «суд», а відтак відносин та інституцій, які можуть цим поняттям охоплюватись.

З огляду на зазначене логічно виникає питання: чи є формулювання діючої редакції ч. 1 ст. 124 Конституції України щодо меж юрисдикції суду, а саме – розглядати інші справи лише у передбачених законом випадках, звуженням права на судовий захист? Очевидно, що спеціальне обумовлення предмету оскарження до судів справ у випадках передбачених законом підтверджує думку, що запровадженими конституційними змінами щодо правосуддя у 2016 році відбувся відступ від сформованої в конституційній практиці концепції необмеженого права на судовий захист.

Згідно з практикою КСУ (наприклад, Рішення КСУ від 08.07.2010 № 18-рп/2010) [11] ефективність права особи на судовий захист та права кожного на звернення до суду будь-якої інстанції відповідно до закону у контексті ч. 1, 2 ст. 55, п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України забезпечують гарантії апеляційного та касаційного оскарження, як засоби відновлення порушених права і свободи особи та запобігання негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки суду першої інстанції. Так, КСУ сформулював важливу принципову правову позицію щодо кола судових рішень, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, та роз'яснив, що можливим є апеляційне оскарження не лише рішень за результатами розгляду справи по суті, а й інших судових рішень, зокрема різних ухвал суду. Відповідні висновки КСУ зробив, розглядаючи конституційні звернення щодо можливості оскарження в судовому порядку: ухвал суду першої інстанції про видачу та відмову у видачі дубліката виконавчого листа [12]; ухвали про роз'яснення рішення суду та ухвали про відмову в його [11], ухвал та постанов господарського суду [14], ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, постановленої під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті [15]; ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення [16]. Згадані правові позиції КСУ розширили предмет судового оскарження.

Ще однією гарантією доступу до правосуддя в контексті практики КСУ є забезпечення виконання судового рішення. Беззаперечно, що

доступ до суду був би порожньою формою, а універсальний судовий спосіб захисту прав і свобод безрезультатним, якщо судові рішення, яке набрало законної сили буде залишатись невиконаним. Висновок щодо цієї тези підтверджується щонайменше правовими підставами, які відображені в положеннях ст. 129 та 129-1 Конституції України. Так, відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України обов'язковість судового рішення є однією із засад судочинства. Відповідно до положень статті 129-1 рішення суду ухвалюється від імені України та є обов'язковим для виконання [1]. Згідно зі статтею 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими для виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [17]. КСУ неодноразово підкреслював, що виконання судового рішення є невід'ємною частиною права кожного на судовий захист. Невиконання такого рішення ставить під загрозу суть права на справедливий судовий розгляд. Держава не має права ухилятися від свого позитивного зобов'язання забезпечити виконання судових рішень для реального захисту та відновлення прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також суспільства і держави [13; 14; 18].

КСУ узагальнив, що право на суд було б ілюзорним, якби держава дозволяла невиконання остаточних рішень суду на шкоду одній зі сторін. На державу покладено позитивний обов'язок створити ефективну систему виконання судових рішень, яка гарантує їх виконання без невинуватених затримок. Доступ до суду включає право на своєчасне виконання судових рішень, а держава й її органи відповідають за це повною мірою [18]. З офіційного тлумачення норм КСУ вбачається, що відповідно до Конституції України, набрання судовим рішенням законної сили є юридичною подією, яка змінює, створює або припиняє правовідносини. Головною характеристикою такого рішення стає його обов'язковість як суттєва ознака акту правосуддя [19].

Додатково зазначимо, що у рішеннях КСУ щодо офіційного тлумачення змісту окресленого конституційного права особи на судовий захист знайшли відображення також такі гарантії реалізації доступу до суду як гарантування участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом [20]; дотримання розумних строків упродовж яких особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого права або інтересу [21]; та помірності судових зборів для осіб, які звертаються до суду.

Оскільки звернення до суду пов'язане з необхідністю сплати судового збору, що впливає на можливість доступу особи до суду та отримання нею судового захисту, сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя. КСУ розглядає помірний судовий збір для осіб, які звертаються до суду як гарантію доступу до правосуддя, що в свою чергу є елементом права особи на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України [22]. Взаємообумовленість цих гарантій, а також їх значення як засобів забезпечення права на судовий захист, можна прослідкувати на прикладі висновку, який КСУ зробив щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах. Так, КСУ зазначає, що скорочення терміну розгляду справ та інші процесуальні особливості для малозначних спорів знижують судові витрати для особи, яка реалізує своє конституційне право на судовий захист. Це загалом спрощує доступ до правосуддя і полегшує реалізацію права, гарантованого статтею 55 Конституції України [23].

Доступ до суду передбачає здійснення *судового контролю* за законністю та правомірністю усіх рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Такий контроль є необхідним, оскільки дії публічної влади можуть призвести до неправомірного втручання у права та свободи фізичних чи юридичних осіб. Адже оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень спрямований на перевірку у судовому порядку їх законності та правомірності [24]. Приміром право на оскарження бездіяльності слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення забезпечує судовий контроль, який гарантує надання особі реального доступу до судового захисту, оскільки полягає у можливості ініціювати початок кримінального провадження [16].

Висновки. Отже, КСУ офіційно тлумачить доступ до суду на підставі системного аналізу положень статей 55, 64, 124 Конституції України, виходячи із принципу неприпустимості обмеження кола суб'єктів, які можуть звернутись до суду, кола правових питань та спорів, які можуть бути оскаржені, наявності інших позасудових, альтернативних чи додаткових способів захисту прав, свобод і законних інтересів особи, та приходять до підсумку щодо формування у практиці КСУ та Конституції України 1996 року концепції абсолютності права на судовий захист. Саме правові гарантії доступу до суду у своїй сукупності складають систему умов, заходів та засобів за допомогою яких забезпечується право на звернення особи до суду,

тими інструментами, які за їх наявності і дієвості уможливають найбільш оптимальне здійснення правосуддя, наближають формальний та реальний доступ до суду, що є гарантією абсолютності права на звернення до суду.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
2. Рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
3. Рішення КСУ від 21 липня 2021 року № 5-п(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-21#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Мартинюк Р. Нормативне визначення суб'єктів звернення до Конституційного Суду України та механізму формування складу Суду як гарантія забезпечення його позаполітичного статусу і компетентності. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Київ. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2007. Випуск 37. С. 156–162.
5. Рішення КСУ від 25 листопада 1997 року у справі № 6-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
6. Рішення КСУ від 12 квітня 2012 року № 9-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
7. Рішення КСУ від 6 квітня 2022 року № 2-п(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
8. Рішення КСУ від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
9. Рішення КСУ від 23 травня 2001 року № 6-пп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
10. Рішення КСУ України від 9 липня 2002 року № 15-пп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
11. Рішення КСУ від 8 липня 2010 року № 18-пп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-10#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
12. Рішення КСУ від 27 січня 2010 року № 3-пп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
13. Рішення КСУ від 13 грудня 2012 року № 18-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
14. Рішення КСУ від 25 квітня 2012 року № 11-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
15. Рішення КСУ від 13 червня 2019 року № 4-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
16. Рішення КСУ (Другий сенат) від 17 червня 2020 року 4-п(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
17. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2016 року. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

18. Рішення КСУ від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

19. Рішення КСУ від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

20. Висновок КСУ (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

21. Рішення КСУ від 15 жовтня 2013 року № 8-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-13#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

22. Рішення КСУ від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-13#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

23. Рішення КСУ від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

24. Рішення КСУ (Другий сенат) від 24 червня 2020 року № 6-р(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text> (дата звернення: 01.08.2024).

Анотація

Балацька О. Р. Доступ до суду як гарантія права на судовий захист: правові позиції Конституційного Суду України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню гарантій доступу до суду як складових конституційного права особи на судовий захист в Україні крізь призму правових позицій, сформульованих у рішеннях та висновках Конституційного Суду України за результатами розгляду конституційних звернень та конституційних скарг, зокрема щодо застосування конституційних норм, які забезпечують право особи на доступ до суду. На основі аналізу юридичних позицій КСУ встановлено, що доступ до суду є невід'ємною частиною конституційного права кожної людини на судовий захист і передбачає можливість ініціювати судовий розгляд та особисто брати участь у судовому процесі.

Автор дійшов висновку, що КСУ тлумачить право на звернення до суду, виходячи із принципу неприпустимості обмеження кола суб'єктів, які можуть звернутись до суду, кола правових питань та спорів, які можуть бути оскаржені та наявності позасудових, альтернативних чи додаткових способів захисту прав, свобод і законних інтересів особи, та приходять до підсумку щодо формування у практиці КСУ та Конституції України 1996 року концепції необмеженого права на судовий захист. У статті встановлено, що Конституційний Суд досить широко інтерпретує поняття доступу до суду, враховуючи його зв'язок як з основними конституційними засадами судочинства, так і зі змістом права на справедливий суд, визначеного статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентною практикою ЄСПЛ щодо її застосування. Згідно з позиціями органу конституційної юстиції доступ до суду включає ряд гарантій, які є взаємопов'язаними між собою. До таких гарантій відносяться як матеріальні, так і процесуальні, які водночас є самостійними правами особи щодо справедливого правосуддя, в тому числі рівного доступу до правосуддя, право апеляційного оскар-

ження, право касаційного оскарження, забезпечення виконання судового рішення, яке набрало законної сили, право на забезпечення у випадках передбачених законом професійної правничої допомоги за рахунок держави, здійснення судового контролю за законністю та правомірністю рішень, дій або бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, дотримання розумних строків для звернення до суду з метою захисту прав або інтересів, а також встановлення помірних судових зборів для осіб, що звертаються до суду.

Ключові слова: верховенство права, гарантія, доступ до суду, Конституційний Суд України, право на судовий захист, право на справедливий суд, рівний доступ до правосуддя, судовий контроль.

Summary

Balatska O. R. Access to trial as a guarantee of the right to judicial protection: legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of guarantees of access to trial as a component of the constitutional right to judicial protection in Ukraine through the prism of legal positions formulated in the decisions and opinions of the Constitutional Court of Ukraine upon consideration of constitutional appeals and constitutional complaints, in particular, regarding the application of constitutional provisions ensuring the right of access to trial. Based on the analysis of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, the author establishes that access to trial is a component of the constitutional right of everyone to judicial protection and provides for the possibility of a person to initiate an appeal to the court and directly participate in the trial.

The author concludes that the Constitutional Court of Ukraine interprets the right to access the trial based on the principle of inadmissibility of limiting the range of subjects who can apply to the court, the range of legal issues and disputes that can be challenged, and the existence of extrajudicial, alternative, or additional means of protecting the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals. The author also concludes that the Constitutional Court of Ukraine and the 1996 Constitution of Ukraine have developed a concept of the unlimited right to judicial protection. The article establishes that the Constitutional Court of Ukraine interprets the concept of access to the trial broadly, taking into account its relationship with both the basic constitutional principles of justice and the right to a fair trial as defined in Article 6 of the ECHR and the case law of the European Court of Human Rights. According to the constitutional justice body, access to the court includes several guarantees that are interrelated. These guarantees include both substantive and procedural rights, which are, at the same time, independent rights of individuals regarding fair justice, including equal access to justice, the right to appeal, the right to cassation, the enforcement of a final court decision, the right to state-provided professional legal assistance in cases provided by law, judicial review of the legality and lawfulness of all decisions, actions, or inactions of state authorities, local self-government bodies, and their officials, the observance of reasonable time limits within which a person can apply to the court to protect their rights or interests, and reasonable court fees for those who apply to the court.

Key words: rule of law, guarantee, access to court, Constitutional Court of Ukraine, right to judicial protection, right to a fair trial, equal access to justice, judicial review.

УДК 340.1:338.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.4>

Р. С. Кірін
orcid.org/0000-0003-0089-4086
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень» імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИЙ ПІДЕТАП (2006–2008 РР.) ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН Е-УРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. Проведені у вересні 2005 р. парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства (далі – ІС) в Україні відзначили низку передумов, які дозволили стверджувати, що вітчизняний ринок інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) перебуває в стані активного становлення та за певних умов може стати фундаментом розвитку ІС в Україні [1], а саме: – створення в Україні третього у світі комп'ютера (після США та Великобританії); – сформування всесвітньо відомої школи кібернетики та обчислювальної техніки; – започаткування наукових напрямів – штучний інтелект, теорія самоорганізації, системний аналіз та інші; – сформування правових засад побудови ІС; – наявність висококваліфікованого кадрового потенціалу в інформаційній сфері; – наявність постійно зростаючого та поновлюваного парку комп'ютерної техніки, сучасних систем та засобів телекомунікацій, зв'язку.

Окремо слід відмітити надане доручення уряду щодо забезпечення сприятливих умов для створення та розвитку: а) національної, галузевих і регіональних інформаційних систем, мереж та електронних (далі – е-) ресурсів, у тому числі інформаційної е-системи «Електронний Уряд»; б) інтегрованих інформаційно-аналітичних систем органів державної влади (далі – ОДВ) та органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), зокрема у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, довкілля.

Правову основу діяльності у сфері телекомунікацій встановлював чинний на той час Закон України «Про телекомунікації» [2]. Крім того, цим законом визначалися повноваження держави щодо управління та регулювання такої діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами (далі – ТКП). Телекомунікації визнавалися невід'ємною частиною виробничої та соціальної інфраструктури України і були призначені для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, ОДВ в ТКП.

Взаємодія операторів телекомунікацій з ОДВ та ОМС, відповідно до ч. 1 ст. 11 згаданого закону, стосовно отримання ними ТКП здійснювалася на договірних засадах відповідно до законодавства України.

Питання необхідності реформування відносин публічного управління та адміністрування, а також управління інформаційною безпекою, в напрямку їх подальшої цифровізації, актуалізувалися із виключенням України зі списку країн з перехідною економікою в рамках антидемпінгового законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) та, як наслідок, отриманням статусу країни з ринковою економікою, який набув законної сили з 30.12.2005 р. [3].

Тож, дослідження інформаційно-телекомунікаційного етапу правового регулювання відносин е-урядування впродовж 2006–2008 рр. є актуальним не лише в аспекті становлення механізму забезпечення відкритості органів виконавчої влади (далі – ОВВ) різного рівня [4], а й для загального уявлення про генезу історичних шляхів та особливостей формування відповідної нормативно-правової бази у національному законодавчому просторі.

Аналіз сучасного стану досліджень. Стрімкий розвиток інформатизації та інтернетизації діяльності ОДВ та ОМС дали поштовх до значної уваги науковців до висвітлення проблемних питань розвитку цього процесу в Україні. Крім того, в ЄС добігав кінця план дій «Електронна Європа 2005» (*e-Europe 2005*), ухвалений в червні 2002 р. Європейською Радою в Севільї (Іспанія), а вже у 2006 р. цифрову грамотність визнали однією з восьми ключових компетенцій, якою має володіти кожен європейський громадянин. Тож, сфера е-урядування була й залишається предметом досліджень надзвичайно великої кількості представників різних галузей знань.

Зокрема у 2006 р. вийшли ґрунтовні публікації наукового та навчального характеру, присвячені інформаційній політиці (у тому числі й е-урядуванню) [5], основам та технологіям е-урядування [6, 7]. А. Асанова у своїй статті розглянула е-уряд як дійовий механізм взаємодії

і форму співпраці держави та громадян в ІС [8]. Організаційно-правові основи надання адміністративних послуг ОБВ з використанням інформаційної системи «Е-уряд» стали предметом дослідження Т. Желюк [9]. Натомість А. Серенюк присвятив свою публікацію принципам організації е-уряду на місцевому і регіональному рівнях [10]. Звертає на себе увагу той факт, що вітчизняні науковці, у переважній більшості, обирали для дослідження не власне е-урядування, а його головну складову – е-уряд.

На відміну від наведених робіт, автори з Інституту інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України у другому, доповненому виданні, присвяченому питанням Е-майбутнього та інформаційного права, задалася питаннями [11, с. 129]: – що ховається під терміном «е-уряд»?; – чи знаменує воно собою прихід нової епохи у відносинах між громадянами і державою або ж під е-урядом мається на увазі прикладне використання Інтернет-технологій (інструменту) для оптимального обслуговування вже існуючих моделей суспільного устрою? Науковці зазначають, що при першому розгляді е-уряд – це лише інструмент е-управління всіх рівнів влади, який відповідає новим потребам суспільства, що переживає наслідки соціо-технологічної революції, викликані широким запровадженням комп'ютерів і мереж. В той же час, говорячи про е-уряд, необхідно розрізняти традиційні державні інститути, забезпечені он-лайнним інтерфейсом, і безпосередній е-уряд, як ідею [11, с. 133].

Зарубіжні дослідники у своїх доробках того часу пропонували напрями розвитку е-урядування, а також його політичні, економічні, соціальні і технологічні фактори [12, 13], досліджували питання підтримки на веб-сайтах муніципальних органів влади США залучення громадськості [14], надали загальну характеристику досвіду імплементації е-урядування в Естонії [15].

Тож, обраний підетап розвитку досліджень та правового забезпечення е-уряду та е-урядування є надзвичайно насиченим та цікавим для аналізу, перш за все, відповідного блоку національного та європейського законодавства. Крім того, представлені результати є логічним продовженням циклу публікацій [16, 17], присвячених історико-правовим особливостям формування та розвитку джерел права е-урядування.

Завданням статті є огляд і аналіз змісту нормативно-правових актів (далі – НПА) інформаційно-телекомунікаційного спрямування, що забезпечували діяльність державних та місцевих органів влади на етапі інтернетизації.

Метою статті є визначення особливостей та специфіки правового регулювання відносин е-урядування впродовж 2006–2008 років.

Виклад основного матеріалу. Період розвитку законодавства про е-урядування, який обраний для більш детального розгляду, супроводжувався не лише впливом внутрішніх факторів, які у значній мірі визначалися проведенням в Україні наприкінці березня 2006 р. чергових парламентських виборів, а й певною мірою був орієнтований на європейські реформи інформаційних відносин. Зокрема, вже згадувана ініціатива «Електронна Європа» (*e-Europe*), започаткована Європейською Комісією в грудні 1999 р. та підтримана Європейською Радою в Лісабоні в березні 2000 р. була закріплена у документі «Електронна Європа – інформаційне суспільство для всіх» (*e-Europe - An information society for all*). Її ключовими цілями визначені такі: – залучити кожного громадянина, дім і школу, кожен бізнес і кожен адміністрацію в цифрову епоху та онлайн; – створити цифрову грамотну Європу, що підтримується підприємницькою культурою, готовою фінансувати та розвивати нові ідеї; – забезпечити, щоб весь процес був соціально інклюзивним, будував довіру споживачів та зміцнював соціальну згуртованість [18].

Крім того, в аспекті програмно-технічного забезпечення цих процесів, слід відмітити, що на початку 2006 р. компанія «Intel» представила перший процесор лінійки «Core», призначений для заміни торгової марки «Pentium», що вживалась «Intel» у процесорах кількох архітектурних поколінь ще з 1993 р.

2006 р. Розглядаючи правотворчу динаміку вітчизняного уряду та парламенту у хронологічному порядку слід відмітити одну з постанов Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), яка набрала чинності наприкінці 2005 р. і була присвячена необхідності вжиття невідкладних заходів із впровадження ІКТ у сфері освіти і науки, оскільки однією з найважливіших особливостей того часу було визнано перехід розвинутих країн світу від постіндустріального до ІС [19].

Важливою подією цього року стало набрання чинності 01.01.2006 р. нової редакції закону, що регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах [20, 21]. Йдеться про Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах», який отримав назву «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», а у 2020 р. (згідно із змінами, внесеними законом № 1089-IX від 16.12.2020 р.) – «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» (далі – закон про ЗІ).

Варто відзначити й два підзаконні акти, що регулювали інформаційно-телекомунікаційні відносини, але наразі втратили чинність:

1) наказ Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби

безпеки України від 20.01.2006 р. № 9 «Про затвердження Порядку формування й користування інформаційним фондом Реєстру інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління» (втрапив чинність на підставі наказу Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації № 72 від 24.04.2007 р.);

2) рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України (далі – НКРЗІ) від 08.12.2005 р. № 155 «Про затвердження Правил взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування» (у редакції рішення НКРЗІ від 31.03.2015 р. № 174, втратило чинність на підставі постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку № 140 від 10.08.2022 р.);

3) постанова КМУ від 09.08.2005 р. № 720 «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» та постанова КМУ від 15.06.2006 р. № 830 про внесення змін до зазначених Правил (постанови втратили чинність на підставі постанови КМУ від 11.04.2012 р. № 295);

4) рішення НКРЗІ від 26.01.2006 р. № 179 «Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг рухомого (мобільного) телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електров'язку» (рішення втратило чинність на підставі рішення НКРЗІ від 26.11.2019 р. № 561).

До цього блоку НПА віднесемо й інші, але вже чинні підзаконні акти, що також пов'язані із законом про ЗІ, а саме:

– постанова КМУ «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах» [22];

– розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку телекомунікацій в Україні» [23] яке, відповідно до Закону України «Про телекомунікації», визначає основні засади і напрями подальшого розвитку телекомунікаційних мереж загального користування в ринкових умовах і спрямована на досягнення стратегічних інтересів та конкурентоспроможності України на міжнародному ринку;

– рішення НКРЗІ «Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду за ринком телекомунікацій» [24] та «Про ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій» [25].

Ще одним важливим НПА цього блоку став Закон України «Про Державну службу спеціаль-

ного зв'язку та захисту інформації України», який відповідно до Конституції України визначає правові основи організації та діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [26]. «Телекомунікаційний» характер цього закону було змінено лише у 2020 р. з прийняттям Закону України «Про електронні комунікації» [27]. «Е-комунікаційні» термінологічні зміни останнього стосувалися, серед іншого, понять, наведених у таблиці 1.

Таблиця 1
Гене́за комунікаційної термінології [2, 25]

№	Телекомунікаційні терміни (2003 р.)	Е-комунікаційні терміни (2020 р.)
1.	«телекомунікація»	«електронні комунікації»
2.	«телекомунікаційна»	«електронна комунікаційна»
3.	«телекомунікаційна мережа»	«електронна комунікаційна мережа»
4.	«інформаційно-телекомунікаційна система»	«інформаційно-комунікаційна система»

Важливе місце в цьому блоці НПА посідає й Указ Президента України «Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю» [28], прийнятий з метою поліпшення координації організаційних, оперативно-розшукових, правових та інформаційних заходів правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю, підвищення рівня роботи в цій сфері. Втім, із реалізацією цього не надто інформативного указу щодо необхідності створення Єдиної комп'ютерної інформаційної системи (далі – ЄКІС) правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю виникли значні проблеми. Варто відмітити, що уряд відреагував на нього тільки в 2009 р. затвердивши Державну програму інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю (постанова КМУ від 08.04.2009 р. № 321), яка вже через 4 роки втратила чинність (постанова КМУ від 22.04.2013 р. № 315), а чинне Положення про єдину цифрову відомчу телекомунікаційну мережу Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) було затверджене лише у 2016 р. (наказ МВС від 04.07.2016 р. № 596, в редакціях наказів МВС від 04.07.2019 р. та від 28.10.2019 р.).

Наступним блоком НПА телекомунікаційного спрямування, прийнятих у 2006 р., є низка програмно-планових актів, якими були затверджені:

1) план заходів щодо виконання у 2006 р. Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр. [29];

2) план заходів щодо виконання у 2006 р. Державної програми інформування громадськості

з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр. [30];

3) план заходів щодо поліпшення інформування про суспільні процеси в Україні на 2006 р. [31];

4) перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2006 р., їх державних замовників та обсягів фінансування [32];

5) план заходів з розвитку та супроводження Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій на 2006–2010 рр. [33];

6) програма розвитку національної системи масових е-платежів на 2006–2008 рр. [34];

7) план використання радіочастотного ресурсу України (постанова КМУ від 09.06.2006 р. № 815, втратила чинність на підставі постанови КМУ від 19.12.2023 р. № 1340);

8) умови здійснення заходів щодо перевірки відповідності стану захищеності програмно-технічного комплексу інформаційно-аналітичної системи «Вибори народних депутатів України» вимогам із захисту інформації в Україні [35].

Ще одним великим блоком НПА, покликаних врегулювати певні види телекомунікаційних відносин, є міжнародні та європейські акти, як то:

– резолюція № А/RES/60/252 Генеральної Асамблеї ООН, в якій: – підтверджується нагальна необхідність подолання «цифрової прірви» і надання країнам з перехідною економікою, допомоги у використанні всього потенціалу ІКТ; – підтверджується потенціал ІКТ як потужного інструменту сприяння соціально-економічному розвитку та внесення внеску в досягнення цілей, сформульованих у Декларації тисячоліття (*Millennium Development Goals*); – постановлено оголосити 17 травня кожного року Всесвітнім днем ІС, для того, щоб сприяти підвищенню рівня поінформованості про можливості, які обіцяє суспільствам і країнам використання Інтернету та інших ІКТ, а також про шляхи подолання «цифрової прірви» [36, ст. 13];

– повідомлення Європейської Комісії (далі – ЄК) від 26 квітня 2006 р про План дій з е-урядування до 2010 р., серед заходів якого передбачалися: – необхідність збільшення інвестицій у розвиток ІС; – впровадження ключових факторів на місцях для оптимізації е-урядування – інтероперабельне управління е-ідентифікацією (e-ID) для доступу до державних послуг, е-автентифікація документів, е-архівування [37];

– регламент ЄК № 1031/2006 від 4 липня 2006 р. про імплементацію Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 808/2004 про статистику Співтовариства щодо ІС [38], який містить 2 модулі даних, які повинні бути передані для вироблення статистики Співтовариства щодо ІС: 1) Підприємства та ІС: 1.1) системи ІКТ та їх використання на підприємствах;

1.2) використання мережі Інтернет та інших е-мереж підприємствами; 1.3) е-комерція та електронні бізнес-процеси; 1.4) ІКТ-компетентність одиниці підприємства та потреба в навичках ІКТ; 2) Фізичні особи, домогосподарства та ІС: 2.1) доступ до та використання ІКТ-систем фізичними особами та/або домогосподарствами; 2.2) використання мережі Інтернет фізичними особами та/або домогосподарствами для різних цілей; 2.3) безпека ІКТ; 2.4) ІКТ-компетентність; 2.5) перешкоди для використання ІКТ та мережі Інтернет [38].

Окремим досягненням 2006 р. стало прийняття ще одного НПА концептуального рівня, а саме – Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг (далі – АП) ОБВ [39], в якій зверталася увага на те, що для забезпечення розвитку системи надання АП необхідно розв'язати, у тому числі, такі проблеми: – обмеженість доступу до інформації, необхідної для отримання АП; – неналежне законодавче регулювання процедурних питань надання послуг тощо.

В той же час, підвищенню якості надання АП сприятиме визначення критеріїв оцінки їх якості та стандартів надання, серед яких визначені: а) зручність – урахування інтересів та потреб отримувачів послуг у процесі організації надання АП; критерій зручності передбачає можливість вибору способу звернення за АП, у тому числі поштою, е-поштою тощо; б) відкритість – безперешкодне одержання необхідної для отримання АП інформації, яка розміщується на інформаційних стендах в адміністративних органах, на їх веб-сайтах, друкується в офіційних виданнях та буклетах; критерій відкритості передбачає можливість отримання інформації телефоном та е-поштою, а також кваліфікованої консультативної допомоги.

Тож, прийняття даної Концепції відіграло значну роль для подальшого прийняття законів України про: – адміністративні послуги (№ 5203-VI від 06.09.2012 р.); – е-ідентифікацію та електронні довірчі послуги (№ 2155-VIII від 05.10.2017 р.); – е-комунікації (№ 1089-IX від 16.12.2020 р.); – особливості надання публічних (електронних публічних) послуг (№ 1689-IX від 15.07.2021 р.); – адміністративну процедуру (№ 2073-IX від 17.02.2022 р.).

2007. Наступний рік виявився не менш вагомим у закладенні засад законодавства про е-урядування. Його найбільш помітними результатами можна визнати такі законодавчі акти та урядові розпорядження, спрямовані на їх безпосередню реалізацію:

– Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [40], в якому зазначалося, що

Україна має власну історію розвитку базових засад ІС: – діяльність всесвітньо відомої школи кібернетики; – формування на початку 90-х років минулого століття концепції та програми інформатизації; – створення різноманітних ІКТ і загальнодержавних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення. Разом з тим, зверталася увага на те, що ступінь розбудови ІС в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України, оскільки спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення.

– План заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [41], яким було передбачено, серед іншого, розробку методичних рекомендацій з питань побудови телекомунікаційної основи інформаційної інфраструктури відповідно до стандартів ЄС.

– Закон України «Про Державний реєстр виборців» [42], в якому державний реєстр виборців (далі – ДРВ) розглядається як автоматизована інформаційно-комунікаційна система (до внесення змін законом № 1089-IX від 16.12.2020 р. – інформаційно-телекомунікаційна система), призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України.

– План заходів, пов'язаних з формуванням інформаційно-телекомунікаційної системи ДРВ [43], Системи класифікації, необхідні для функціонування ДРВ [44].

Блок НПА концептуального характеру, прийнятих цього року, представлений наступними актами:

1) Концепція Державної програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки [45];

2) Концепція Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю [46];

3) Концепція вдосконалення державного регулювання природних монополій [47];

4) Концепція Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 рр. [48, 49];

5) Концепція Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр. [50, 51].

Окремо слід відмітити ще 2 розпорядження КМУ, прийняті у 2007 р., але наразі є такими, що втратили чинність: – «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» (від 21.11.2007 р. № 1035-р, втратило чинність на підставі розпорядження КМУ № 389-р від 20.06.2012 р.); – «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади» (від 27.06.2007 р. № 494-р, втратило чинність на підставі постанови КМУ № 737 від 17.07.2009 р.).

Низка інших НПА підзаконного рівня не відзначалася приналежністю до певного блоку, хоча вони безумовно доповнювали відповідну правову базу з регулювання окремих видів інформаційних відносин: 1) телекомунікаційні наглядові відносини – Положення про вимірювання параметрів телекомунікаційних мереж з метою здійснення державного нагляду у сфері телекомунікацій (рішення НКРЗІ від 29.03.2007 р. № 661, втратило чинність на підставі рішення НКРЗІ № 487 від 30.07.2013 р.); 2) відносини технічного ЗІ – Положення про порядок розроблення, прийняття, перегляду та скасування міжвідомчих нормативних документів системи технічного ЗІ [52]; Положення про державну експертизу у сфері технічного захисту інформації [53]; 3) інформаційні реєстрові відносини – Порядок формування й користування інформаційним фондом Реєстру інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем ОБВ, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління [54]; 4) інформаційні цифрові відносини – впровадження цифрового е-підпису [55]; утворення Центрального державного е-архіву України [56]; 5) інформатизаційні відносини – Завдання Національної програми інформатизації на 2006–2008 рр. [57]; Перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2007 р., їх державних замовників та обсягів фінансування [58].

У європейському блоці відмічу Директиву 2007/2/ЄС про створення інфраструктури просторової інформації в Європейському Співтоваристві («*Infrastructure for Spatial Information in the European Community*», *INSPIRE*), яка набула чинності 15.05.2007 р. і визнавала, що проблеми стосовно наявності, якості, організації, доступності і поширення просторової інформації є спільними для великої кількості питань політики та інформаційних тем і відчуються на різних рівнях публічної влади. Розв'язання цих проблем вимагає вжиття заходів, що стосуються питань обміну, поширення, доступу до й використання

операційно сумісних просторових даних і сервісів просторових даних на різних рівнях публічної влади та у різних секторах [59].

2008. У цьому році продовжилася плідна правотворча діяльність КМУ, внаслідок якої попередні концепції трансформувалися у державні програми, а нові напрями забезпечувалися відповідними концепціями, зокрема:

1) Концепція Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009–2013 рр. [60];

2) Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 рр. [61];

3) Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр. [62];

4) Державна цільова програма розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки [63];

5) Державна цільова науково-технічна програма створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами (зв'язок, навігація, спостереження) [64].

Варто зазначити, що державні цільові програми є одним із видів програмних документів КМУ, розроблення, затвердження та виконання яких здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про державні цільові програми» і Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого постановою КМУ від 31.01.2007 р. № 106 [65]. В свою чергу Концепції державної політики розробляються лише у випадку, якщо їх розроблення безпосередньо передбачено законами України або указами Президента України, у тому числі про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України.

Тобто слід розрізняти поняття «концепція» як рамковий НПА, яким схвалюється загальне розуміння змісту, визначального задуму завдань майбутнього програмного документу, та як НПА, яким затверджуються основні засади і напрями подальшого розвитку певного напрямку суспільних відносин.

У європейському блоці звертають на себе увагу Рекомендації ЄК про нотифікації, часові рамки і консультації, передбачені у ст. 7 Директиви 2002/21/ЄС про спільні регулятивні рамки для мереж та послуг е-зв'язку [66].

Незначний, але все ж розвиток, отримали й інші блоки інформаційно-телекомунікаційного законодавства, а саме: – інформаційно-адміністративного – Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності ОБВ [67],

План заходів щодо реалізації у 2008 р. Концепції сприяння ОБВ розвитку громадянського суспільства [68]; – інформаційно-екологічного – Національний е-реєстр антропогенних викидів та абсорбції парникових газів [69]; – інформатизаційного – Перелік завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 р. [70].

Нарешті слід згадати й про НПА, що також регулювали інформаційно-телекомунікаційні відносини, але наразі втратили чинність: – Стандарт надання адміністративної послуги з видачі, переоформлення, продовження строку дії, видачі дублікатів, копій ліцензій на право провадження господарської діяльності в сфері телекомунікацій (рішення НКРЗ від 10.06.2008 р. № 1084, скасовано на підставі рішення НКРЗ № 373 від 05.08.2010 р.); – Порядок оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах (наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 04.07.2008 р. № 112, втратив чинність на підставі наказу Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації № 660 від 02.12.2014 р.).

Висновки. Отже, проведений огляд та аналіз особливостей та специфіки правового регулювання відносин е-урядування впродовж 2006–2008 років, дав підстави стверджувати наступне.

1. Встановлено, що у 2006 р., в аспекті розвитку загальних засад законодавства про е-урядування, були прийняті законодавчі акти, що регулюють відносини у сфері: – захисту інформації в інформаційних, е-комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах; – організації та діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Втім, родовими нормативно-правовими актами цього року стали урядові Концепції розвитку: – телекомунікацій в Україні; – системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Саме вони відіграли ключову роль у подальшому прийнятті законів України про: – адміністративні послуги; – е-ідентифікацію та електронні довірчі послуги; – е-комунікації; – особливості надання публічних (електронних публічних) послуг; – адміністративну процедуру.

2. Виявлено, що основні законодавчі акти, які були прийняті у 2007 р., регулювали відносини у сфері: – розвитку інформаційного суспільства в Україні; – Державного реєстру виборців. Також в цей рік переважало прийняття урядових актів концептуального характеру, в яких наводилося бачення розвитку: – системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки; – інформа-

ційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів; – державного регулювання природних монополій; – інформування громадськості з питань євроатлантичної та європейської інтеграції України.

3. Встановлено, що протягом 2008 р. продовжилася правотворча діяльність уряду, внаслідок якої попередні концепції трансформувалися у державні програми, а нові напрями забезпечувалися відповідними концепціями, зокрема: – впровадження і застосування грид-технологій; – розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки; – створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами. При цьому запропоновано розрізнити поняття «концепція» як рамковий акт, яким схвалюється загальне розуміння змісту, визначального задуму завдань майбутнього програмного документу, та як акт, яким затверджуються основні засади і напрями подальшого розвитку певного напрямку суспільних відносин.

4. Аргументовано, що важливе місце у формуванні законодавства про е-урядування мали нормативно-правові акти, якими були врегульовані такі види відносин: – телекомунікаційні; – інформатизаційні; – інформаційно-правоохоронні; – інформаційно-освітні та інформаційно-наукові; – захисту інформації; – інформаційно-програмні та інформаційно-планові; – інформаційно-міжнародні та інформаційно-європейські; – інформаційно-наглядові; – інформаційно-реєстрові; – інформаційно-просторові; – інформаційно-цифрові; – інформаційно-адміністративні та інформаційно-муніципальні; – інформаційно-екологічні.

Література

1. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01.12.2005 р. № 3175-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006., № 15, ст. 131.
2. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV (втратив чинність на підставі закону № 1089-IX від 16.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 24.09.2024).
3. Council Regulation (EC) No 2117/2005 of 21 December 2005 amending Regulation (EC) No 384/96 on protection against dumped imports from countries not members of the European Community. *Official Journal of the European Union*. Vol. 48. 23 December 2005. L 340. p. 17.
4. Кірін Р.С. Етапи становлення стратегічних засад механізму забезпечення відкритості міста. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 16-24. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.2>

5. Почепцов Г.Г., Чукут С.А. Інформаційна політика: навч. посіб. – К. : Вид-во «Знання», 2006. – 665 с.

6. Дубов Д.В., Дубова С.В. Основи електронного урядування: навч. посіб. – К. : Центр навч. літератури, 2006. 176 с.

7. Клименко І.В., Линьов К.О. Технології електронного урядування. – К. : Центр сприяння інституційному розвитку держ. служби, 2006. – 192 с.

8. Асанова А.А. Електронний уряд як дійовий механізм взаємодії і форма співпраці держави та громадян в інформаційному суспільстві. Державне управління. 2006. №1. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/20061/txts/TEKNOLOGIYA/06aaavis.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).

9. Желюк Т. Організаційно-правові основи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади з використанням інформаційної системи «Електронний уряд». *Наука молода*. 2006. №6. – С. 135–139.

10. Серенок А.О. Принципи організації електронного уряду на місцевому і регіональному рівнях. *Актуальні проблеми розвитку управлінських систем: досвід, тенденції, перспективи*. – Х. : «Магістр», 2006. – С. 136–140.

11. Е-майбутнє та інформаційне право / за ред. М. Швеця. 2-е вид., доп. – К.: НДЦПІ АПрН України. 2006. – 302 с.

12. Chen Y.N., Chen H.M., Huang W. & Ching R.K.H. (2006) E-Government Strategies in Developed and Developing Countries: An Implementation Framework and Case Study. *Journal of Global Information Management*. Vol. 14, № 1. p. 23–46. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-60566-116-2.ch020>

13. Siau K. & Long Y. (2006) Using Social Development Lenses to Understand E-Government Development. *Journal of Global Information Management*. Vol. 14, № 1. p. 47–62. DOI: <https://doi.org/10.4018/jgim.2006010103>

14. Scott, J. K. (2006). «E» the People: Do U.S. Municipal Government Web Sites Support Public Involvement? *Public Administration Review*, 66(3), p. 341–353. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00593.x>

15. Marc Ernsdorff and Adriana Berbec (2006). Estonia: The short road to e-government and edemocracy. *E-government in Europe*. Routledge. pp. 171-183.

16. Р. Кірін, Правове регулювання відносин е-урядування на етапі інтернетизації діяльності органів влади (2002-2003 рр.). *Юридичний вісник*. 2024. № 3. – С. 148-157. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.17>

17. Кірін Р.С. Етап інтернетизації діяльності органів влади: особливості правового регулювання відносин е-урядування в 2004–2005 рр. *Juris Europensis Scientia*. 2024, № 3. – С. 7-13. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2024.2>

18. Communication of 8 December 1999 on a Commission initiative for the special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000 – eEurope – An information society for all. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/europe-an-information-society-for-all.html> (дата звернення: 24.09.2024).

19. Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153. *Офіційний вісник України*. 2005. № 49, ст. 3058.

20. Про внесення змін до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» :

Закон України від 31 травня 2005 р. № 2594-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 25, ст. 1396.

21. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.09.2024).

22. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

23. Про схвалення Концепції розвитку телекомунікацій в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 червня 2006 р. № 316-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

24. Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду за ринком телекомунікацій : рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 06.09.2006 р. № 352. *Бюлетень національної комісії з питань регулювання зв'язку України*. 2006. № 9.

25. Про ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій : рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 28.09.2006 р. № 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr384634-06#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

26. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

27. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

28. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю : Указ Президента України від 31 січня 2006 р. № 80/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 5, ст. 212.

29. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2006 році Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

30. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2006 році Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 роки розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2006 р. № 55-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

31. Про поліпшення інформування про суспільні процеси в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 460-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/43652689> (дата звернення: 28.09.2024).

32. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. № 552-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 45, ст. 3023.

33. Про затвердження плану заходів з розвитку та супроводження Урядової інформаційно-а-

налітичної системи з питань надзвичайних ситуацій на 2006-2010 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 березня 2006 р. № 115-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

34. Про затвердження Програми розвитку національної системи масових електронних платежів на 2006–2008 роки : постанова Правління Національного банку України від 30 березня 2006 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0121500-06#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

35. Про заходи щодо перевірки відповідності стану захищеності програмно-технічного комплексу інформаційно-аналітичної системи «Вибори народних депутатів України» вимогам із захисту інформації в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 17 березня 2006 р. № 990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0990359-06#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

36. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2006 [without reference to a Main Committee (A/60/L.50 and Add.1)] 60/252. *World Summit on the Information Society*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/502/72/pdf/n0550272.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

37. Communication from the Commission, of 25 April 2006, i2010 eGovernment Action Plan – *Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All [COM(2006) 173 final*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/i2010-egovernment-action-plan.html> (дата звернення: 01.10.2024).

38. Регламент Комісії (ЄС) № 1031/2006 від 4 липня 2006 року про імплементацію Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 808/2004 про статистику Співтовариства щодо інформаційного суспільства : Міжнародний документ від 04 липня 2006 р. № 1031/2006. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2006. / L 186 /, стор. 11.

39. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7, ст. 376.

40. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V. *Офіційний вісник України*. 2007. № 8, ст. 273.

41. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 653-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

42. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22 лютого 2007 р. № 698-V (в редакції закону № 2536-VI від 21.09.2010 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

43. Про затвердження плану заходів, пов'язаних з формуванням інформаційно-телекомунікаційної системи Державного реєстру виборців : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2007 р. № 691 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.03.2008 р. № 437-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

44. Про системи класифікації, необхідні для функціонування Державного реєстру виборців : постанова Центральної виборчої комісії від 25 червня

2007 р. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051359-07#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

45. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 285-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37, ст. 1500.

46. Про схвалення Концепції Державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 754-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 71, ст. 2686.

47. Про Концепцію вдосконалення державного регулювання природних монополій : Указ Президента України від 27 вересня 2007 р. № 921/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 74, ст. 2753.

48. Про схвалення Концепції Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2007 р. № 960-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 86, ст. 3171.

49. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2007 році Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 р. № 230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/230-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

50. Про схвалення Концепції Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 569-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 55, ст. 2232.

51. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2007 році Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 р. № 89-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

52. Про затвердження Положення про порядок розроблення, прийняття, перегляду та скасування міжвідомчих нормативних документів системи технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 22.03.2007 р. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0312-07#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

53. Про затвердження Положення про державну експертизу у сфері технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16 травня 2007 р. № 93 (у редакції наказу Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 28 серпня 2022 р. № 477). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0820-07#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

54. Про затвердження Порядку формування й користування інформаційним фондом Реєстру інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 24 квітня 2007 р. № 72. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0500-07#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

55. Про впровадження електронного цифрового підпису : наказ Міністерства юстиції України від 08.05.2007 р. № 239/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0239323-07#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

56. Про утворення Центрального державного електронного архіву України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 279-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37, ст. 1499.

57. Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки : постановою Верховної Ради України від 4 листопада 2005 р. № 3075-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 45, ст. 2830.

58. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2007 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2007 р. № 805-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 74, ст. 2760.

59. Директива Європейського Парламенту і Ради 2007/2/ЄС від 14 березня 2007 року про створення Інфраструктури просторової інформації у Європейському Співтоваристві (INSPIRE): Міжнародний документ від 14 березня 2007 р. № 2007/2/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2007. / № L 108 /, стор. 1.

60. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009-2013 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2008 № 1421-р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 87, ст. 2923.

61. Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки:постанова Кабінету Міністрів України від 28.05.2008р.№502. *Офіційний вісник України*. 2008. №39, ст. 1301.

62. Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки : постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

63. Про затвердження Державної цільової програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки : постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2008 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

64. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми створення державної інтегрованої інформаційної системи забезпечення управління рухомими об'єктами (зв'язок, навігація, спостереження) : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 834. *Офіційний вісник України*. 2008. № 71, ст. 2387.

65. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 09.11.2011 р. № 1156). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

66. Рекомендація комісії від 15 жовтня 2008 р. про нотифікації, часові рамки і консультації, передба-

чені у статті 7 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/21/ЄС про спільні регулятивні рамки для мереж та послуг електронного зв'язку (2008/850/ЄС) : Міжнародний документ від 15.10.2008 р. № 2008/850/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. / L 301 /, стор. 23.

67. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2008 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

68. Про затвердження плану заходів щодо реалізації у 2008 році Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.05.2008 р. № 784-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2008-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

69. Про формування і ведення Національного електронного реєстру антропогенних викидів та абсорбції парникових газів : постанова Кабінету Міністрів України; від 28.05.2008 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

70. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 № 1211-р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 70, ст. 2366.

Анотація

Кірін Р. С. Інформаційно-телекомунікаційний підетап (2006–2008 рр.) правового регулювання відносин е-урядування. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей та історико-правовому аналізу регулювання праввідносин е-урядування впродовж інформаційно-телекомунікаційного підетапу. Встановлено, що у 2006 р. були прийняті законодавчі акти, які регулюють відносини у сфері: – захисту інформації в інформаційних, е-комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах; – організації та діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Родовими актами цього року стали урядові Концепції розвитку: – телекомунікацій в Україні; – системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Саме вони відіграли ключову роль у подальшому прийнятті законів України про: – адміністративні послуги; – е-ідентифікацію та електронні довірчі послуги; – е-комунікації; – особливості надання публічних (електронних публічних) послуг; – адміністративну процедуру.

Відзначено, що основні законодавчі акти, які були прийняті у 2007 р., регулювали відносини у сфері: – розвитку інформаційного суспільства в Україні; – Державного реєстру виборців. Також в цей рік переважало прийняття урядових актів концептуального характеру. Протягом 2008 р. продовжилася правотворча діяльність уряду, внаслідок якої попередні концепції трансформувалися у державні програми, а нові напрями забезпечувалися відповідними концепціями. Запропоновано розрізняти поняття «концепція» як рамковий акт, яким схвалюється загальне розуміння змісту, визначального задуму завдань майбутнього програмного документу, та як акт, яким затверджуються основні засади і напрями подальшого розвитку певного напрямку суспільних відносин.

Аргументовано, що важливе місце у формуванні законодавства про е-урядування мали нормативно-правові акти, якими були врегульовані такі види відносин: – телекомунікаційні; – інформатизаційні; – інформаційно-правоохоронні; – інформаційно-освітні та інформаційно-наукові; – захисту інформації; – інформаційно-програмні та інформаційно-планові; – інформаційно-міжнародні та інформаційно-європейські; – інформаційно-наглядові; – інформаційно-реєстрові; – інформаційно-просторові; – інформаційно-цифрові; – інформаційно-адміністративні та інформаційно-муніципальні; – інформаційно-екологічні.

Ключові слова: е-урядування, інформація, телекомунікація, правове регулювання, органи влади, нормативно-правові акти.

Summary

Kirin R. S. Information and telecommunication substage (2006–2008) of legal regulation of e-government relations. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities and historical and legal analysis of the regulation of e-government relations during the information and telecommunication sub-stage. It is established that in 2006 legislative acts were adopted that regulate relations in the field of: – protection of information in information, e-communication and information and communication systems; – organization and activities of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine. This year's generic acts were the government's Concepts of Development: – telecommunications in Ukraine; – the system of administrative services provided by executive authorities. They played a key role in the subsequent adoption of laws of Ukraine on: – administrative services; – e-identification and electronic trust services; – e-communications; – peculiarities of providing public (electronic public) services; – administrative procedure.

It is noted that the main legislative acts adopted in 2007 regulated relations in the field of: – development of the information society in Ukraine; – the State Register of Voters. This year was also dominated by the adoption of governmental acts of a conceptual nature. In 2008, the government continued its lawmaking activities, as a result of which previous concepts were transformed into state programs and new directions were provided with relevant concepts. The author proposes to distinguish between the concept of “concept” as a framework act which approves the general understanding of the content and the defining idea of the tasks of a future program document, and as an act which approves the basic principles and directions of further development of a certain area of social relations.

The author argues that an important place in the formation of e-government legislation was played by the legal acts which regulated the following types of relations – telecommunication; – informatization; – information and law enforcement; – information and education and information and science; – information protection; – information and program and information planning; – information and international and information and European; – information and supervisory; – information and registry; – information and spatial; – information and digital; – information and administrative and information and municipal; – information and environmental.

Key words: e-governance, information, telecommunications, legal regulation, authorities, regulations.

УДК 342.25
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.5>

А. О. Козін
orcid.org/0009-0000-5793-6852
доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник відділу актуальних питань
філософії права та юридичної лінгвістики
Науково-дослідного інституту публічного права

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Питання організації та здійснення повноважень органами місцевого самоврядування є дослідженим питанням, якому присвячено багато наукових робіт, однак актуальною складовою є його функціонування в умовах воєнного стану у важливій сфері забезпечення безпеки. 24 лютого 2022 року розпочалось повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України та поставило чим посилює необхідність забезпечення безпеки громад, їх природних об'єктів та ресурсів.

Таким чином, питання забезпечення безпеки на місцевому рівні набуває все більшої актуальності і сьогодні, потребує дослідження дійсного стану забезпечення органами місцевого самоврядування безпеки, виокремлення проблем та надання пропозицій для удосконалення такого механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань здійснення органами місцевого самоврядування повноважень у сфері забезпечення безпеки займалися такі науковці як: Вдовиченко О., Орлов В., Топчій Ю., Ладиченко В., Гулак О., Данилюк Ю. та інші.

Метою наукової статті є дослідження нормативного забезпечення реалізації повноважень у сфері забезпечення безпеки органами місцевого самоврядування, способів реалізації таких функцій, виокремлення проблем у такій діяльності та надання пропозицій до удосконалення визначеного процесу забезпечення безпеки в громадах, зокрема, в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина, її життя, та зокрема, безпека, є найвищою цінністю гарантованою Конституцією України, а статтею 92 визначено, що виключно законами України визначаються основи забезпечення безпеки. З початком повномасштабного вторгнення на територію України законодавство зазнало змін, тимчасово, на період правового режиму воєнного стану, а переформатування органів місцевого самоврядування у військові адміністрації, дещо посилює значення органів місцевого самоврядування у питанні забезпечення безпеки в межах компетенції [1].

До повномасштабного вторгнення виключну компетенцію сільських, селищних та міських рад як органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки складали такі повноваження як заслуховування інформації від правоохоронних органів про стан охорони громадської безпеки та результати діяльності на відповідній території; а до делегованих повноважень органів місцевого самоврядування відносилось повноваження щодо вжиття необхідних заходів щодо забезпечення державної і громадської безпеки, врятування життя людей та здійснення контролю за забезпеченням при проведенні масових мирних зібрань громадської безпеки і порядку відповідно до статей 26 та 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Крім цього, власні самоврядні повноваження щодо створення місцевої міліції наявні у статті 38 вищезазначеного Закону, які також, незважаючи на застарілість самої норми, був способом забезпечення на місцевому рівні повноважень щодо охорони правопорядку та забезпечення безпеки [2].

У 2014 році, обравши євроінтеграційний курс та уклавши необхідні міжнародні угоди Україна зобов'язалась створити орган на місцевому рівні на кшталт муніципальної поліції, за результатами чого було розроблено та прийнято Верховною Радою України у першому читанні проект Закону «Про муніципальну варту», цей проект було відкликано у 2019 році [3].

Відповідно до цього проекту Закону муніципальна варта мала розгрузити перенавантажену Національну поліцію України на місцевому рівні та закріпити такий функціонал як охорона громадського порядку та забезпечення муніципальної безпеки. Незважаючи на те, що проект Закону не було прийнято, деякі громади все створити на рівні комунальних підприємств муніципальні вarti, така практика відбулась у містах Київ, Дніпро, Одеса та інших.

Діяльність муніципальної вarti як комунального підприємства передбачає виконання дещо меншої кількості функцій, ніж це передбачалось проектом Закону, зокрема муніципальна варта

не ділить функціонал з Національною поліцією, однак все головну мету – забезпечення безпеки і порядку на рівні міста виконує. Муніципальна варта фінансується за кошти місцевого бюджету, а підзвітна та підконтрольна органу місцевого самоврядування, рішенням якого її було утворено. Наприклад, у місті Києві було утворено комунальну неприбуткову організацію «Муніципальна охорона» [4].

Однак, все ж основні функції для забезпечення охорони правопорядку здійснює Національна поліція України, що була утворена у 2015 році як центральний орган виконавчої влади, що функціонує зокрема, у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку; здійснює взаємодію з громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства тощо [5].

Науковцями зазначається, що серед суб'єктів правоохоронної діяльності, що теоретично можуть виконувати функції муніципальної варти відносяться як приватні підприємства; муніципальна варта; муніципальні службовці, які здійснюють правоохоронну діяльність [6, с. 263–264].

У рамках дослідження зарубіжного досвіду функціонування муніципальної варти, науковцями зазначається, що муніципальна варта є складовою органів місцевого самоврядування, наприклад, у Польщі муніципальна варта закріплена спеціальним законом та статутом муніципальної варти. Тож, по такому ж прикладу пропонується прийняти відповідний закон в Україні та утворити муніципальну варту [7, с. 7].

Ми погоджуємось із вищезазначеною думкою, що досвід зарубіжних країн передбачає наявність муніципальної варти, і вона дійсно потрібна в Україні. Однак враховуючи основну підставу самоврядування – прийняття рішень на розсуд громади, – громади, які потребували дійсно муніципальної варти не чекаючи прийняття закону утворили собі такі комунальні установи, тож інші громади теж мають проявити таку ж ініціативу і відсутність закону у такому рішенні не стане перешкодою.

У підтримку вищезазначеній позиції науковці стверджують, що комунальні підприємства на кшталт муніципальної варти, створені органами місцевого самоврядування, є суб'єктами владних повноважень, тож мають функції щодо забезпечення безпеки навіть у разі відсутності спеціального закону про муніципальну варту [8, с. 197].

Науковцями визначено хронологію існування на території громад в Україні муніципальних утворень, що фактично виконували функції муніципальної міліції, адже під час функціонування міліції, до утворення органів Національної поліції України, норма щодо утворення муніципальної міліції діяла і активно використовувалась органами місцевого самоврядування.

Національна поліція своїм утворенням частково ліквідувала потребу у відповідних муніципальних інституціях, однак утворення Національної поліції не стало перешкодою до формування муніципальних неприбуткових установ та організаціях, що були створені з метою забезпечення порядку на території громади [9].

Громадські об'єднання, які почали активно утворюватися у 2015 та 2022 роках у сфері охорони громадського порядку та забезпечення безпеки, ефективні у частині вирішення таких питань місцевого значення як: надання допомоги органам Національної поліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним і кримінальним правопорушенням; а також у сфері охорони державного кордону (особливо у прикордонних областях України); та у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

Права та обов'язки таких об'єднань визначені положеннями Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», яким, зокрема, визначено, що основними завданнями громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону є, зокрема, забезпечення громадського порядку та безпеки [10].

Варто також зазначити, що місцеві державні адміністрації як органи місцевого самоврядування (адже виступають виконавчими органами рад, крім повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» мають повноваження, закріплені Законом України «Про місцеві державні адміністрації»), у сфері забезпечення безпеки мають здійснити заходи щодо охорони громадської безпеки, громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю, і крім цього, мають здійснювати фінансування з місцевого бюджету громадських об'єднань у сфері забезпечення громадської безпеки та порядку. На виконання також і цих положень зазначеного Закону органи виконавчої влади утворюють громадські об'єднання, на кшталт, муніципальної варти чи охорони [11].

З дня повномасштабного вторгнення на територію України було прийнято Закон України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якого на базі існуючих адміністрацій, що відповідно є органами місцевого самоврядування, за рішенням Президента України, утворились військові адміністрації, які перформатували функції колишніх державних адміністрацій, та по суті акцент зробили на повноваження у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки на місцях, адже зокрема, зазначеним Законом було визначено можливим посади державних службовців замінити військовослужбовцями військових формувань України

в рамках офіційного відрядження для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки; а також закріплено за військовими адміністраціями повноваження з запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян [12].

Наразі, майже у кожному місті України місцеві адміністрації відповідно до указів Президента України реорганізовано у військові адміністрації, в яких призначено начальників, які здійснюють керівництво адміністраціями, затверджують штатний розпис, розпоряджаються місцевим бюджетом в порядку, визначеному чинним законодавством.

Варто наголосити, що не всі міста переформувались за логікою вищезазначеного Закону, а деякі виконавчі органи так і не отримали правового статусу військової адміністрації, що призвело до невизначеності у діях таких органів місцевого самоврядування.

Висновки. Органи місцевого самоврядування мають всі нормативні підстави до здійснення повноважень, в межах компетенції, у сфері забезпечення правопорядку та безпеки як через структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, так і шляхом утворення комунальних, підприємств, установ та організацій, які частково реалізуватимуть такі функції.

На період правового режиму воєнного стану відповідні функції стратегічно здійснюють представницькі органи місцевого самоврядування шляхом прийняття цільових профільних програм тощо; а фактично сфера забезпечення порядку та безпеки покладена на тимчасово діючі військові адміністрації, що були утворені указами Президента України на базі державних адміністрацій.

Посилена на період воєнного стану увага до реалізації повноважень у сфері забезпечення безпеки на місцевому рівні, після припинення діяльності військових адміністрацій, створить невизначеність та непослідовність передання повноважень з військової на місцеву адміністрацію, створить кадровий колапс щодо осіб, посадові повноваження яких можуть бути припинені тощо. Крім цього, період відновлення країни після війни також вимагатиме посилення заходів безпеки, однак військові адміністрації відповідно до профільного Закону припинять своє функціонування, а потреба у муніципальних повноваженнях у сфері забезпечення безпеки залишиться. Відповідні питання посилюють актуальність предмету зазначеної наукової статті та потребують подальших досліджень.

Література

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
3. Проект Закону Про муніципальну варту. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55192
4. Муніципальна охорона. Офіційний портал Києва. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55192
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
6. Орлов В. А. Недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності: їх правовий статус та роль у забезпеченні правопорядку в Україні. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3759626.
7. Вдовиченко О. М. Організація забезпечення громадського порядку органами місцевого самоврядування в ЄС: вивчення позитивного досвіду. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 3-7.
8. Топчій Ю. М. Адміністративно-правові аспекти діяльності комунальних охоронних підприємств (муніципальної варті). Дис. д-ра філос. 081 право. Одеса. 2019. 247 с.
9. Ладиченко В.В., Гулак О.В., Данилюк Ю.В. Забезпечення безпеки та правопорядку органами місцевого самоврядування: сучасний стан та шляхи врегулювання. № 4. 2021. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. С. 31-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_4_5.
10. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
11. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
12. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Анотація

Козін А. О. Особливості реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки в період воєнного стану. – Стаття.

Наукова стаття присвячена питанню здійснення органами місцевого самоврядування повноважень у сфері забезпечення безпеки, зокрема, під час воєнного стану в Україні. У статті досліджено повноваження органів місцевого самоврядування, що закріплені на рівні нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки. Визначено функціонал органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій, зокрема, комунальної власності, що в межах компетенції функціонують у сфері забезпечення безпеки. Наведено особливості взаємодії охоронних громадських об'єднань з комунальними підприємствами, установами та організаціями у сфері забезпечення безпеки, структурним підрозділом органу місцевого самоврядування у визначеній сфері та правоохоронними органами України; досліджено особливості нормативного регулювання такої взаємо-

дії. Визначено важливість та необхідність функціонування органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ та організацій, а також громадських об'єднань у сфері забезпечення безпеки на благо громади в умовах воєнного стану; визначено, що відповідна сфера функціонування органу місцевого самоврядування в умовах війни є вкрай необхідною та важливою. Проаналізовано думки науковців та експертів у сфері забезпечення безпеки щодо ефективності реалізації відповідних повноважень органом місцевого самоврядування, а також визначено достатність нормативних інструментів, що забезпечують таку діяльність, наведено приклад функціонування органів місцевого самоврядування у цій сфері у столиці України – місті Києві в умовах воєнного стану. Виявлено проблеми забезпечення безпеки громади зі сторони органу місцевого самоврядування, визначено підстави наявності таких проблем та можливі ризики через складену ситуацію. Запропоновано шляхи удосконалення функціонування органу місцевого самоврядування у визначеній сфері, зокрема, в умовах воєнного стану.

Ключові слова: безпека громади, місцеве самоврядування, орган місцевого самоврядування, функціонування місцевого самоврядування у період правового режиму воєнного стану, місцеве самоврядування у сфері забезпечення безпеки.

Summary

Kozin A. O. Features of exercise of authorities by local self-government bodies in the sphere of ensuring security during the period of marital state. – Article.

The scientific article is devoted to the issue of the exercise of powers by local self-government bodies in the field of security, in particular, during martial law in Ukraine. The article examines the powers of local self-government bodies, which are fixed at the level

of normative legal acts in the field of security. The functionality of local self-government bodies, as well as enterprises, institutions and organizations, in particular, communal property, operating within their competence in the field of security is defined. The peculiarities of the interaction of security public associations with communal enterprises, institutions and organizations in the field of security, structural subdivision of the local self-government body in the specified area and law enforcement agencies of Ukraine are given; the peculiarities of regulatory regulation of such interaction are investigated. The importance and necessity of the functioning of local self-government bodies, communal enterprises, institutions and organizations, as well as public associations in the sphere of ensuring security for the benefit of the community in the conditions of martial law were determined; it was determined that the relevant sphere of functioning of the local self-government body in the conditions of war is extremely necessary and important. The opinions of scientists and experts in the field of security are analyzed regarding the effectiveness of the implementation of the relevant powers by the local self-government body, as well as the sufficiency of regulatory tools ensuring such activity is determined, an example of the functioning of local self-government bodies in this field in the capital of Ukraine – the city of Kyiv under martial law conditions is given. The problems of ensuring the security of the community on the part of the local self-government body were identified, the reasons for the existence of such problems and possible risks due to the complex situation were determined. Ways to improve the functioning of the local self-government body in the specified area, in particular, in the conditions of martial law, are proposed.

Key words: community security, local self-government, local self-government body, functioning of local self-government during the legal regime of martial law, local self-government in the field of security.

УДК 342
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.6>

С. О. Ніцимна

orcid.org/0000-0001-7424-7688

доктор юридичних наук, професор,

*завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
Пенітенціарної академії України*

АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження альтернативних форм вирішення правових конфліктів як чинника удосконалення правопорядку зумовлена потребою в пошуку ефективних механізмів зниження навантаження на судову систему, підвищення якості та доступності правосуддя, а також забезпечення більш гнучкого та ефективного розв'язання конфліктів. В умовах сучасного розвитку вітчизняної правової системи зростає необхідність у впровадженні альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація, арбітраж тощо.

Відзначимо, що за даними Вищої кваліфікаційної комісії суддів, станом на початок серпня 2024 року 25% від загальної чисельності штату посад суддів залишаються вакантними [1]. «Станом на відповідну дату в дев'яти місцевих судах не призначено жодного судді (з них: підсудність чотирьох судів передано іншим судам, один суд припинив свою роботу), в 23 місцевих судах призначено лише по одному судді, у 85 судах – по два судді» [2]. Очевидно, що за такого стану справ у сфері кадрового забезпечення судочинства, розгляд справ у судах затягується, а також це може сприяти неякісному розгляду справи. Що вимагає пошуку виходу з цієї ситуації.

Дослідження окресленого питання є важливим для вдосконалення правопорядку, оскільки альтернативні форми вирішення конфліктів сприяють швидшому та менш затратному врегулюванню спорів, дозволяючи зменшити кількість судових справ, забезпечити кращий доступ до правосуддя для широких верств населення. Окрім того, такі механізми дозволяють сторонам зберегти контроль над процесом вирішення конфлікту та уникнути тривалих судових процедур.

Таким чином, гносеологія альтернативних форм вирішення правових конфліктів є важливим кроком на шляху до вдосконалення правопорядку, оскільки воно забезпечує розвиток ефективних та доступних механізмів захисту прав і свобод громадян, що в кінцевому результаті сприяє стабільності та розвитку правової держави.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження проблематики альтернативних форм вирі-

шення правових конфліктів активно ведуться як на міжнародному рівні, так і в Україні, що обумовлено необхідністю пошуку ефективних методів розв'язання спорів поза межами традиційної судової системи.

Науковці зосереджують свою увагу на таких формах альтернативного вирішення конфліктів, як медіація, арбітраж, переговори та інші способи, які дозволяють сторонам досягати взаємовигідних рішень без залучення судових органів. Існують численні праці, присвячені теоретичним та практичним аспектам використання цих форм, зокрема їхньому впливу на зменшення навантаження на судову систему та підвищення ефективності правозастосування.

Серед авторів праць, у яких розкриваються вказані питання, згадаємо таких як: В. Боняк, Є. Зозуля, М. Козюбра, А. Кучук, Л. Наливайко, О. Нестерцова-Собакар, М. Оніщенко, Р. Опацький, Л. Остапчук, А. Собакар, Т. Фулей, В. Шевчук та ін.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що у міжнародній практиці, особливо в країнах Європейського Союзу та США, медіація та арбітраж уже давно стали важливими елементами правової системи. У наукових дослідженнях приділяється увага питанням ефективності цих методів, їхньому нормативному закріпленню та впровадженню в різних сферах правовідносин.

Водночас, наголосимо, що в Україні впровадження альтернативних форм вирішення правових конфліктів лише набирає актуальності. У зв'язку з цим, дослідження на національному рівні часто стосуються проблем адаптації міжнародного досвіду до українських реалій, аналізу правових механізмів їх впровадження та потенційних шляхів удосконалення законодавства.

Аналіз наукових праць показує, що вітчизняні дослідники приділяють увагу питанням правового регулювання альтернативних методів вирішення спорів, їхньої організаційної структури, а також перспективам розвитку цих інститутів у контексті реформи правової системи. Зокрема, акцентується увага на потребі розробки законодавчих ініціатив, які б сприяли подальшому розвитку інституту медіації, а також на

важливості підвищення обізнаності громадян та правників щодо можливостей використання альтернативних форм вирішення конфліктів.

Однак, варто зазначити, що попри значний прогрес у дослідженні цієї тематики, залишається низка невирішених питань, які потребують подальшого наукового опрацювання. Серед них – проблема узгодження альтернативних методів із традиційною судовою системою, питання ефективності правозастосування та довіри до цих форм з боку суспільства, а також розробка конкретних рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Таким чином, стан опрацювання проблематики альтернативних форм вирішення правових конфліктів демонструє значний науковий та практичний інтерес до цього питання, але водночас вказує на необхідність подальших досліджень та реформ для успішного їх впровадження у правову систему України.

Метою статті є висвітлення альтернативних форм вирішення правових конфліктів як чиннику удосконалення правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Альтернативні форми вирішення правових конфліктів – це сукупність процедур, які дозволяють сторонам спору самостійно або за допомогою третьої нейтральної особи досягти угоди щодо вирішення їхніх розбіжностей поза межами судового процесу.

Інтенція науковців зосереджена на вказаних засобах, зважаючи серед іншого на такі властивості альтернативних засобів:

- швидкість: альтернативні форми вирішення правових конфліктів часто дозволяють вирішити спір значно швидше, ніж у судовому порядку [3–5];

- гнучкість: сторони мають більшу свободу в пошуку компромісних рішень;

- конфіденційність: деякі процедури альтернативних форм вирішення правових конфліктів передбачають конфіденційність, що може бути важливим для сторін [6, с. 22];

- зменшення навантаження на суди: широке використання альтернативних форм вирішення правових конфліктів зменшує навантаження на судову систему [7, с. 385].

Аналіз юридичної літератури за предметом дослідження дозволяє виокремити такі основні різновиди альтернативних форм вирішення правових конфліктів:

- медіація (є найбільш поширеною альтернативною формою вирішення правових спорів яка передбачає залучення нейтральної третьої особи – медіатора, який допомагає сторонам знайти спільну мову; вкажемо, що відносно нещодавно в Україні було прийнято відповідний закон [8]);

- переговори: прямі переговори між сторонами спору без залучення третьої особи;

- арбітраж: передача спору на розгляд третейського суду, арбітражній інституції, яка винесе обов'язкове для сторін рішення;

- примирення: процедура, при якій третя особа (примиритель) допомагає сторонам досягти згоди, але не має повноважень виносити рішення.

Наголосимо, що в українському правознавстві не існує єдиного підходу до розуміння та застосування альтернативних форм вирішення правових конфліктів. На нашу думку, це пов'язано з низкою факторів, серед яких вкажемо наступні.

По-перше, це історичні особливості. Радянська правова система була орієнтована на судовий порядок вирішення спорів, тому традиційно до альтернативних форм вирішення спорів ставилися з недовірою.

По-друге, це нормативно-правова база. Хоча в українському законодавстві передбачені різні форми альтернативних форм вирішення правових конфліктів, їх правове регулювання є недостатньо детальним.

Альтернативні форми вирішення правових конфліктів відіграють важливу роль у вдосконаленні правопорядку шляхом забезпечення ефективних та гнучких механізмів розв'язання спорів поза межами традиційної судової системи.

Як ми вже вказали вище, медіація є одним із найпоширеніших методів альтернативних форм вирішення спорів, що передбачає залучення нейтральної третьої сторони – медіатора, який допомагає сторонам дійти згоди. Медіація дозволяє сторонам конфлікту досягти згоди конфіденційно, за менших витрат та з більшою ймовірністю виконання умов угоди, оскільки рішення приймається спільно [9, с. 50]. Це сприяє зміцненню правопорядку, адже конфлікти вирішуються швидко і ефективно, не призводячи до загострення.

Менш відомою серед громадян є така форма як арбітраж. Ця форма також сприяє вдосконаленню правопорядку через її здатність надавати рішення, які мають юридичну силу та є обов'язковими для виконання. Арбітражні інституції забезпечують спеціалізований розгляд спорів з урахуванням інтересів сторін і дозволяють уникнути складних і тривалих судових процедур. Арбітраж особливо ефективний у вирішенні комерційних спорів, де швидкість і спеціалізація мають велике значення.

Наголосимо, що арбітраж – це загальна назва процедури вирішення спорів за участю нейтральної третьої сторони (арбітра), обраної сторонами спору. Водночас, в Україні уже тривалий час функціонує інститут третейських судів. Третейський суд – це конкретна форма арбітражу, яка передбачає створення спеціального органу для

розгляду спору. Тобто, третейський суд – це один із видів арбітражу.

Відповідно до Закону про третейські суди «третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин» [10]. А серед принципів організації і діяльності третейського суду вказано принцип арбітрування (ст. 4 Закону) [10].

Згадаємо також про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, який є однією з найбільшою арбітражною установою в Україні, що спеціалізується на вирішенні міжнародних комерційних спорів та має багатий досвід розгляду справ у різних галузях: енергетика, будівництво, інвестиції тощо [11].

Переговори, як базова форма альтернативного вирішення конфліктів, дозволяють сторонам самостійно, без залучення третіх осіб, досягти компромісу. Цей метод забезпечує максимальну автономію сторін і дає змогу уникнути формальних процедур, що характерні для судового процесу. Переговори є гнучким та оперативним інструментом, що може бути використаний на будь-якій стадії конфлікту, навіть після початку судового розгляду.

Залучення альтернативних форм вирішення правових конфліктів також має позитивний вплив на судову систему, знижуючи навантаження на суди. Це дозволяє суддям зосередитися на складніших і пріоритетніших справах, тим самим підвищуючи якість судового розгляду. Крім того, альтернативні форми сприяють зменшенню кількості невиконаних рішень, оскільки рішення, прийняті в процесі медіації чи переговорів, зазвичай виконуються добровільно.

Слід наголосити на тому, що одним із ключових аспектів удосконалення правопорядку через альтернативні форми вирішення конфліктів, на нашу думку, є їхня здатність забезпечувати справедливість і задоволення інтересів усіх учасників процесу. Що особливо важливо в контексті побудови правової держави, де кожен має право на ефективний та справедливий захист своїх прав і свобод.

На нашу думку, незважаючи на зазначені вище проблеми, в Україні спостерігається тенденція до зростання популярності досліджуваного правового інституту. Це пов'язано з низкою факторів. Так, вкажемо на хоча і повільну, але тенденцію до зростання вибору серед населення альтернативних форм вирішення спорів (чому сприяє активна діяльність громадських організацій і державних органів, які популяризують

ці правові засоби). Вкажемо також і на удосконалення законодавства про альтернативні форми вирішення спорів.

Висновки. Таким чином, альтернативні форми вирішення спорів є важливим інструментом для ефективного вирішення конфліктів. В Україні існує значний потенціал для розвитку цього правового інституту, однак для цього необхідно подолати низку проблем, пов'язаних з недостатньою інформованістю населення, недосконалістю законодавства та ін.

Альтернативні форми вирішення правових конфліктів є важливим чинником вдосконалення правопорядку, оскільки вони забезпечують гнучкі, оперативні та ефективні механізми захисту прав, знижують навантаження на судову систему та сприяють підвищенню рівня довіри до правової системи загалом.

Література

1. Інформація про кількість посад суддів у місцевих судах станом на 31.07.2024. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/pdf/vakansiya_na_sayt_na_22.07.2024_ms.pdf.
2. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf
3. Заверуха О. Б. Застосування медіації при вирішенні податкових спорів: досвід країн центральної та північної Європи. *Правові новели*. 2023. №20. С. 87-92.
4. Дяченко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2 (56). С. 63-67.
5. Курило В. О. Альтернативні процедури вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 4. С. 58-67.
6. Зозуля Є.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №2. С. 19-31.
7. Собакарь А., Ільков В. Альтернативні форми досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 384-387.
8. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51.
9. Костюченко О.Є., Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 49-56.
10. Про третейські суди. Закон України від 11 травня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
11. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. URL: <https://icac.org.ua/>

Анотація

Ніщимна С. О. Альтернативні форми вирішення правових конфліктів як чинник удосконалення правопорядку. – Стаття.

Актуальність дослідження альтернативних форм вирішення правових конфліктів визначається необхідністю зменшення навантаження на судову систему та забезпечення більш доступного правосуддя.

Акцентовано увагу на важливості таких засобів, як медіація, арбітраж та переговори, що дозволяють сторонам конфлікту досягти згоди поза межами судового процесу. Зазначено, що медіація є найбільш поширеним засобом, що сприяє швидкому та конфіденційному вирішенню спорів. Розглядаються переваги арбітражу, зокрема, його здатність приймати обов'язкові рішення та спеціалізований підхід до вирішення спорів. Підкреслюється роль третейських судів в українській правовій системі. Вказується на важливість переговорів як найгнучкішого способу вирішення конфліктів.

Альтернативні форми сприяють зменшенню кількості судових справ, що дозволяє суддям зосередитися на складніших питаннях. Проаналізовано роль альтернативних форм у забезпеченні справедливості та задоволенні інтересів учасників процесу. Досліджується вплив цих засобів на підвищення довіри до правової системи.

Вказано на необхідність подальшого розвитку законодавства та інформування громадян про альтернативні форми. Особливо наголошено на необхідності адаптації міжнародного досвіду до українських реалій.

Підкреслено важливість вдосконалення правопорядку через альтернативні форми вирішення конфліктів. Розглянуто перспективи розвитку цього правового інституту в Україні. Проаналізовано стан кадрового забезпечення судової системи як один із факторів актуалізації альтернативних методів. Зазначено на можливостях зменшення витрат на правосуддя через використання альтернативних форм. Вказано на значний науковий інтерес до досліджуваного питання як в Україні, так і за кордоном.

Окреслено проблеми, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням альтернативних методів в Україні. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: арбітраж, медіація, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Summary

Nishchymna S. O. Alternative forms of legal conflicts resolving as a law and order improving factor. – Article.

The urgency of study of alternative forms of resolving legal conflicts is determined by indispensability to reduce the burden on the judicial system and ensure more accessible justice.

Emphasis is placed on the importance of such means as mediation, arbitration and negotiations, which allow the parties to the conflict to reach an agreement outside of the trail. It is noted that mediation is the most common means that facilitates a quick and confidential disputes' resolution. The advantages of arbitration are discussed, in particular, its ability to make binding decisions and a specialized approach to dispute resolution. The role of arbitration courts in the Ukrainian legal system is emphasized. The importance of negotiations as the most flexible way to resolve conflicts is indicated.

Alternative forms contribute to reducing the number of court cases allowing judges to focus on more complex issues. The role of alternative forms in ensuring justice and satisfying the interests of process participants is analyzed. The impact of these means on increasing trust in the legal system is being studied.

The urgency of further legislation development and informing citizens about alternative forms is indicated. The necessity international experience adaptation to Ukrainian realities is especially emphasized.

The importance of law and order improving by means of alternative forms of conflict resolution is emphasized. The prospects for this legal institute development in Ukraine are considered. The state of staffing of the judicial system as one of the factors of alternative methods actualization is analyzed. Possibilities of reducing justice costs due to the use of alternative forms are indicated. Significant scientific interest in the researched issue is indicated both in Ukraine and abroad.

The problems related to the legal regulation of alternative methods in Ukraine are outlined. Recommendations for improving national legislation in this area are offered.

Key words: arbitration, mediation, justice, judicial reform, judiciary.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.7>**Л. Г. Остапчук***orcid.org/0000-0003-0515-0000**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України*

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя зумовлена багатьма чинниками. По-перше, розвиток правової системи будь-якої держави невід'ємно пов'язаний із історичними процесами, які визначають основні принципи організації та функціонування правосуддя. Пізнання історії конституційного регулювання дає можливість зрозуміти витоки сучасних інститутів правосуддя, їх еволюцію та вплив на формування правових норм, які регулюють діяльність судової влади сьогодні.

По-друге, аналіз історичного розвитку конституційного регулювання правосуддя дозволяє виявити системні проблеми та недоліки, які виникали на різних етапах формування правової системи. Що, в свою чергу, сприяє уникненню помилок минулого та вдосконаленню сучасної правової системи. Розгляд історичних аспектів правосуддя також допомагає зрозуміти роль судової влади в контексті різних політичних режимів та соціальних змін, що є важливим для забезпечення стабільності та незалежності судів у сучасних умовах.

По-третє, актуальність теми обумовлюється потребою в порівняльному аналізі національного досвіду конституційного регулювання правосуддя з досвідом інших держав. Історико-правовий підхід дозволяє виявити спільні тенденції та відмінності в розвитку судових систем, що є важливим у контексті запозичення найкращих практик та впровадження їх у національне законодавство.

По-четверте, у контексті сучасних викликів, пов'язаних з реформуванням судової системи, важливою є роль історико-правових досліджень для обґрунтування необхідності збереження або зміни тих чи інших елементів правосуддя. Такий підхід дозволяє забезпечити спадковість правових традицій та гарантувати ефективність конституційного регулювання судової системи на майбутнє.

Таким чином, для української правничої науки питання конституційного регулювання правосуддя у його історико-правовому вимірі є доволі актуальним та потребує системного пізнання.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення наукових джерел за предметом дослідження дозволяє стверджувати, що проблематика історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя в Україні досліджена на різних рівнях, однак її опрацювання залишається актуальним у контексті сучасних викликів, що стоять перед правовою системою країни.

Становлення та розвиток правосуддя в Україні та закріплення інституту правосуддя в конституційних актах вивчали такі вітчизняні вчені як С. Головатий, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, В. Лемак, В. Пекарчук, М. Савчин, О. Спінчевська, О. Ярмиш та ін.

Значна увага в наукових дослідженнях приділяється вивченню етапів розвитку конституційного регулювання правосуддя, починаючи з часів Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, закінчуючи сучасними конституційними змінами незалежної України. Історико-правові праці зосереджуються на аналізі ключових документів та правових актів, що закладали основи судочинства на різних історичних етапах. Дослідження цього періоду дозволяють виявити певні закономірності та вплив історичних подій на формування правової свідомості та судової системи.

Особливої уваги заслуговують роботи, що стосуються радянського періоду, коли відбулася радикальна зміна правових підходів до організації судової влади. Цей період в історії правосуддя України відзначається централізацією та підпорядкуванням судової системи партійним органам, що значно вплинуло на подальший розвиток правосуддя в незалежній Україні [1, с. 135–136].

Важливим аспектом сучасних досліджень є аналіз наслідків цього періоду для становлення незалежної судової влади та пошук шляхів для подолання негативної спадщини.

Сучасні українські науковці активно працюють над поглибленням досліджень у цій сфері, зокрема, аналізують вплив міжнародного права та європейських стандартів на конституційне регулювання правосуддя в Україні. Важливе місце займають праці, присвячені реформуванню судової системи в умовах євроінтеграції та

пошуку шляхів вдосконалення конституційного регулювання.

Водночас, слід відзначити, що наукові дослідження історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя часто мають фрагментарний характер. Багато питань залишаються недостатньо вивченими, зокрема, проблематика розвитку судової влади в періоди державних змін та політичних трансформацій, які впливали на конституційні основи правосуддя. Крім того, недостатньо досліджено порівняльний аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні та інших європейських країнах, що міг би дати більш глибоке розуміння загальних тенденцій та національних особливостей. Фактично невивченими залишаються зміни у конституційному регулюванні правосуддя протягом останніх десяти років.

Отже, стан опрацювання проблематики історико-правового аспекту конституційного регулювання правосуддя в Україні свідчить про наявність значного масиву досліджень, але також вказує на необхідність подальшого розвитку цієї наукової галузі для забезпечення повноти та системності знань про історичні витоки та еволюцію судової влади в Україні.

Метою статті є історико-правовий аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні. При цьому, зважаючи на об'ємність піднятої проблематики основна увага буде зосереджена на положеннях, що були внесені до конституційного інституту правосуддя, закріпленого у Конституції України 1996 року.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні відображає складний процес розвитку судової влади та її конституційного закріплення з моменту прийняття Конституції України 1996 року до сучасності.

Наголосимо, що визначаючи стан опрацювання проблематики, ми вказали на те, що ця тематика перебуває в центрі уваги науковців та різноманітні її аспекти висвітлені у наукових працях. Водночас, у нашому дослідженні ми не будемо розглядати генезу конституційно-правового регулювання правосуддя, починаючи з часів Київської Русі. Не розглядатимемо і період радянської державності, зважаючи на формальний характер радянських конституцій, положення яких не були реалізованими і які виконували роль демократичного «фасаду». «Фіктивні, або фасадні конституції – це конституції, тексти яких не тільки за формою, а й часто за змістом важко відрізнити від справжніх конституцій. Проте їхні положення не реалізують у реальному житті, оскільки їх нічим не гарантують. Такі конституції ухвалюють лише для збереження фасаду політичного режиму» [2, с. 76].

Юридичний позитивізм розглядає Конституцію як формальний акт державної влади, який потребує деталізації в інших законах. Проте, більш глибокий аналіз показує, що Конституція є результатом суспільного договору та виражає волю народу, тобто має глибше суспільне значення, ніж просто формальний документ [3, с. 49].

Доречно вказати, що таке розуміння Конституції України викладено і у рішенні Конституційного Суду України: «Конституція України ... за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу [4].

Конституція 1996 року стала ключовим нормативно-правовим актом, який визначив основні засади організації та функціонування судової влади в Україні. Вона закріпила принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, проголосивши незалежність судової влади як одну з основ демократичної правової держави. Судову систему було визначено через систему судів загальної юрисдикції та інститут конституційної юстиції – Конституційний Суд України [5].

Водночас, історія конституційного регулювання правосуддя після 1996 року була позначена численними змінами, спрямованими на реформування судової системи. У 2004 році були внесені зміни до Конституції в рамках політичної реформи, які майже не вплинули на повноваження судової влади [6].

Зміни 2010 року, після скасування політичної реформи, повернули попередню модель влади [7].

Закон щодо відновлення дії положень Конституції, що був прийнятий у 2014 році стосувався окремих аспектів правосуддя (хоча в існуючий на той час редакції Основного закону йшлося про окремий розділ – прокуратуру) [8].

Особливо важливими (зважаючи на предмет нашого дослідження) були зміни до Конституції 2016 року в частині правосуддя, які стали ключовими для судової реформи. Вони передбачали новий підхід до судової системи, зокрема, створення Вищої ради правосуддя, яка отримала розширені повноваження у питаннях призначення, дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів [9]. Наголосимо на тому, що на відміну від Вищої ради юстиції, Вища рада правосуддя позбулась політичного контексту (в аспекті формування та складу), а спосіб її формування ураховує самоврядність правової спільноти.

Оцінюючи значення цих змін, слід вказати наступне. Деполітизація Вищої ради правосуддя та посилення її незалежності сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи. Незалежна та професійна Вища рада правосуддя сприяє підвищенню якості правосуддя шляхом ефективного управління суддівським корпусом. Реформа правосуддя у цій частині є кроком до гармоніза-

ції українського законодавства з європейськими стандартами у сфері правосуддя.

Таким чином, перетворення Вищої ради юстиції на Вищу раду правосуддя було важливим кроком на шляху реформування судової системи в Україні. Ці зміни спрямовані на забезпечення більшої незалежності та підзвітності судової гілки влади, а також на підвищення довіри громадян до суду.

Як наслідок, було запроваджено нові вимоги до суддів, включаючи обов'язкову переатестацію та декларування доходів. Ці зміни стали відповіддю на суспільний запит щодо забезпечення незалежності та доброчесності судової влади.

Не можемо не вказати і на закріплення у тексті Конституції України (аналізованим Законом) наступного положення: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» [5]. Цей припис набув особливого значення після повномасштабного вторгнення російської держави. Так, 21 серпня 2024 року прес-служба українського парламенту повідомила про ратифікацію Римського статуту. «За інформацією парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, важливість ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду обумовлена тим, що головним міжнародно-правовим інструментом на шляху до притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців є Міжнародний кримінальний суд» [10] – зазначається у повідомленні.

Окрім вказаного, не можемо не звернути увагу і на перенесення норм, що регулюють діяльність прокуратури до розділу «Правосуддя», що є важливим кроком у конституційній еволюції правової системи України. Цей крок відбувся внаслідок змін до Конституції України у 2016 році, спрямованих на модернізацію правосуддя та забезпечення відповідності національної системи міжнародним стандартам.

До внесення цих змін прокуратура в Україні мала значно ширші функції, зокрема здійснювала загальний нагляд за дотриманням законів, що було характерним для радянської моделі. Однак, у процесі демократизації та впровадження принципів верховенства права виникла необхідність перерозподілу повноважень між органами державної влади. Перенесення норм щодо прокуратури до розділу «Правосуддя» символізувало зміну її функцій та наближення до європейських стандартів.

Це також важливий крок для посилення незалежності прокуратури, оскільки закріплення її функцій саме у сфері правосуддя допомагає уникнути політичного впливу на орган, що виконує важливі завдання у забезпеченні верховенства права.

Згадаємо також закріплення у розділі «Правосуддя» норм про адвокатуру (ст. 131-2). Включення адвокатури до цього розділу підкреслює значущість інституту правової допомоги в системі правосуддя та його безпосередній зв'язок із забезпеченням права на справедливий суд.

Це закріплення відображає основну роль адвокатури – захист прав і свобод людини та громадянина в процесі правосуддя. Стаття 131-2 визначає, що виключно адвокат має право на здійснення захисту в кримінальних справах, а також представництва інтересів у судах в інших видах судочинства. Це посилює професійний рівень правової допомоги, оскільки адвокатська діяльність передбачає суворі кваліфікаційні вимоги та дотримання професійної етики.

Важливим аспектом є те, що закріплення норм про адвокатуру в Конституції створює додаткові гарантії незалежності цього інституту від державних органів, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню об'єктивності та неупередженості судового розгляду.

Додамо, що у період 2019–2024 років процес реформування правосуддя продовжувався, що зумовлено як внутрішніми політичними змінами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з війною та міжнародними зобов'язаннями України. Зокрема, були внесені подальші зміни до законодавства, які спрямовані на посилення ролі судової влади у захисті прав людини, забезпечення доступності та прозорості правосуддя.

Висновки. Таким чином, історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні відображає поступовий процес розвитку судової влади, який супроводжувався численними реформами. Цей процес відображає прагнення до утвердження принципів верховенства права, незалежності судової влади та її адаптації до сучасних викликів. Закріплення статусу прокуратури в межах системи правосуддя підкреслює її роль як частини судового процесу, що відповідає за забезпечення законності та справедливості, але не втручається в інші сфери державного управління. Закріплення адвокатури в розділі «Правосуддя» підкреслює її роль у забезпеченні захисту прав людини, незалежності правової допомоги та справедливості судового процесу в Україні.

Література

1. Юлдашев С.О., Демченко С.Ф. Етапи у реформуванні судової системи України. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 133-144.
2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І Козюбри. Київ: Ваіте, 2021.
3. Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Конституційне право. Частина 1. Дніпро: Середняк Т.К., 2023. 128 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша

Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>

5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

6. Про внесення змін до Конституції України. Закон України від 8 грудня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

8. Про відновлення дії окремих положень Конституції України. Закон України від 21 лютого 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 11. Ст. 143.

9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

10. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. URL <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>

Анотація

Остапчук Л. Г. Конституційне регулювання правосуддя: історико-правовий аспект. – Стаття.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю розуміння витоків сучасних інститутів правосуддя, виявлення системних проблем минулого та порівняльного аналізу з досвідом інших держав. Мета дослідження – історико-правовий аналіз конституційного регулювання правосуддя в Україні.

У статті досліджено історико-правовий аспект конституційного регулювання правосуддя в Україні з 1996 по 2024 роки. Зазначається, що хоча тема вже висвітлювалася в наукових працях, дослідження зосереджене саме на періоді після прийняття Конституції 1996 року.

Розглядається значення Конституції 1996 року, яка закріпила основні принципи організації судової влади, зокрема поділ влади та незалежність судів. Аналізуються конституційні зміни 2004, 2010 та 2014 років, які незначно вплинули на судову систему.

Особливу увагу приділено реформам 2016 року, які включали створення Вищої ради правосуддя, деполітизацію цього органу та посилення незалежності судової влади. Підкреслюється перенесення норм про прокуратуру до розділу «Правосуддя», що відображає зміну її функцій та наближення до європейських стандартів. Також акцентується на закріпленні в Конституції норм про адвокатуру. Згадується ратифікація Римського статуту в 2024 році, що має важливе значення для притягнення до відповідальності воєнних злочинців.

Резюмовано, що історичний розвиток конституційного регулювання правосуддя в Україні – це пошук оптимальних моделей судової системи, які б відповідали сучасним викликам та забезпечували ефективний захист прав і свобод громадян. Реформи судової

системи були спрямовані на утвердження принципів верховенства права, забезпечення незалежності судів та адаптацію судової системи до вимог часу. Закріплення статусу прокуратури в межах системи правосуддя підкреслює її роль як частини судового процесу, що відповідає за забезпечення законності та справедливості, але не втручається в інші сфери державного управління. Закріплення адвокатури в розділі «Правосуддя» підкреслює її роль у забезпеченні захисту прав людини, незалежності правової допомоги та справедливості судового процесу в Україні.

Ключові слова: верховенство права, нормативно-правове забезпечення, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Summary

Ostapchuk L. H. Constitutional regulation of justice: historical and legal aspect. – Article.

The urgency of the topic is stipulated by the necessity to understand the origins of modern institutions of justice, identify systemic problems of the past and comparative analysis with the experience of other states. The purpose of the study is a historical and legal analysis of the constitutional regulation of justice in Ukraine.

The article examines the historical and legal aspect of the constitutional regulation of justice in Ukraine from 1996 to 2024. It is noted that although the topic has already been covered in scientific papers, the study is focused on the period after the adoption of the 1996 Constitution.

The significance of the Constitution of 1996, establishing the basic principles of the judicial power organization, in particular the separation of powers and the independence of courts, is considered. The constitutional changes of 2004, 2010, and 2014, having a minor impact on the judicial system are analyzed.

Special attention was paid to the reforms of 2016, which included the establishment of the Supreme Council of Justice, the depoliticization of this body and the strengthening of the independence of the judiciary. The transfer of the regulations on the prosecutor's office to the "Justice" section, which reflects the change in its functions and approaching to European standards, is emphasized. Emphasis is also placed on enshrining the norms on advocacy in the Constitution. The ratification of the Rome Statute in 2024 having vital sense for the prosecution of war criminals is mentioned.

It is summarized that the historical development of the constitutional regulation of justice in Ukraine is a search for optimal models of the judicial system that would meet modern challenges and ensure effective protection of the citizens' rights and freedoms. Reforms of the judicial system were aimed at establishing the principles of the rule of law, ensuring the independence of courts and adapting the judicial system to the requirements of the times. Enshrining the status of the prosecutor's office within the justice system emphasizes its role as part of the judicial process, which is responsible for ensuring legality and justice, but does not interfere in other areas of public administration. Enshrining the legal profession in the "Justice" section emphasizes its role in ensuring the human rights protection, the independence of legal aid and the fairness of the judicial process in Ukraine.

Key words: rule of law, normative and legal provision, justice, judicial reform, judiciary.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.72

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.8>**І. В. Богданюк***orcid.org/0000-0003-4782-9986**кандидат юридичних наук,**старший дослідник, заступник директора з організаційно-наукової роботи та трансферу технологій**Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України***О. О. Бондаренко***orcid.org/0009-0009-7033-5141**аспірант кафедри права**Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»***М. Ю. Заярний***orcid.org/0009-0005-6419-7564**аспірант кафедри економіки, фінансів та обліку**Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ УКРАЇНИ

Законодавство, що регулює створення та діяльність ТОВ, є основою для формування сприятливого правового середовища для малого бізнесу. В Україні товариство з обмеженою відповідальністю є однією з найпопулярніших організаційно-правових форм ведення бізнесу, зокрема для малих підприємств. Цивільно-правове регулювання діяльності ТОВ, закріплене в Цивільному та Господарському кодексах України, передбачає правила створення, управління та ліквідації товариств, що забезпечують гнучкість у веденні підприємницької діяльності, але водночас і визначають обов'язки та відповідальність власників бізнесу.

Основні правові ризики для малих підприємств в Україні, які часто реєструються у формі ТОВ, включають недостатню правову захищеність від зовнішніх загроз (наприклад, корупція, нестабільність законодавства), а також можливі внутрішні конфлікти між засновниками. Цивільно-правове регулювання визначає чіткі процедури щодо прав та обов'язків засновників, правил розподілу прибутків та управління підприємством, що є ключовими факторами для ефективної роботи ТОВ і, відповідно, результативності підприємства [1].

Регулювання діяльності ТОВ безпосередньо впливає на розвиток малого підприємництва через спрощення або ускладнення процедури створення бізнесу, ведення бухгалтерського обліку, а також правові можливості залучення інвестицій та партнерства. Успішний розвиток малого підприємництва залежить від того, наскільки ефективно

законодавство захищає підприємців та стимулює їх діяльність. З іншого боку, обмеження та ризики, такі як складність правового середовища або бюрократичні перешкоди, можуть стримувати розвиток малого бізнесу.

Таким чином, результативність малого підприємництва в Україні, особливо у формі ТОВ, значною мірою залежить від цивільно-правового регулювання. Законодавчі зміни, що сприяють зниженню адміністративних бар'єрів та ризиків, а також забезпечують прозорість та передбачуваність бізнес-середовища, сприяють розвитку малого бізнесу, підвищенню рівня підприємницької активності та економічної стабільності.

Для детальнішого аналізу розвитку малого підприємництва та цивільно-правового регулювання можна звернутися до чинних нормативних актів та статистичних даних щодо діяльності ТОВ в Україні.

Дослідження цивільно-правових особливостей діяльності товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) в Україні дозволило виявити кілька важливих аспектів та тенденцій, які мають значний вплив на правовий статус, порядок управління, а також на регулювання внутрішніх і зовнішніх відносин такого товариства [2]. Встановлено, що розподіл прибутку між учасниками ТОВ здійснюється пропорційно до їхніх часток у статутному капіталі, якщо інше не передбачено статутом. Учасники товариства не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, за винятком випадків, коли такі обов'язки прямо передбачені законодавством або установчими документами.

Це значно знижує ризики для учасників і робить ТОВ привабливою формою для підприємницької діяльності. Дослідження виявило, що реорганізація ТОВ може здійснюватися різними способами: злиттям, приєднанням, поділом, виділом або перетворенням. Ліквідація ТОВ може бути як добровільною, так і примусовою. Процедура реорганізації та ліквідації регламентується відповідними нормативно-правовими актами, що забезпечує захист інтересів учасників та кредиторів. Аналіз виявив, що значна кількість корпоративних конфліктів в ТОВ пов'язана з недоліками у статутах та недостатнім правовим регулюванням відносин між учасниками. Вирішення таких спорів часто потребує втручання судових органів або звернення до медіації, що вказує на необхідність вдосконалення законодавства в частині корпоративних відносин.

Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) є однією з найпоширеніших форм підприємницької діяльності в Україні, що характеризується обмеженою відповідальністю учасників за зобов'язаннями товариства, а також гнучкістю управління та регулювання внутрішніх відносин. Діяльність ТОВ регулюється нормами Цивільного та Господарського кодексів України, а також Законом України «Про товариства з обмеженою відповідальністю». Цивільно-правові особливості діяльності ТОВ включають порядок його створення, державної реєстрації, управління, розподілу прибутку та збитків, реорганізації і ліквідації. Учасники товариства мають права на управління, отримання прибутку, доступ до інформації, а також право на вихід з товариства з компенсацією своєї частки. Ця організаційно-правова форма дозволяє ефективно поєднувати інтереси власників та захищати їх від зайвих ризиків, що робить ТОВ привабливим інструментом для ведення бізнесу в Україні [4].

Відповідно до статті 140 Цивільного кодексу України (ЦКУ), ТОВ є господарським товариством, у якому статутний капітал поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники ТОВ не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, а ризик збитків обмежується їхніми внесками до статутного капіталу. ТОВ є юридичною особою, яка створюється на підставі установчого договору та статуту. ТОВ має власний баланс, може відкривати банківські рахунки, володіти майном, укладати договори, бути позивачем чи відповідачем у суді. Учасники ТОВ можуть бути як фізичними, так і юридичними особами. Їхня відповідальність за зобов'язаннями товариства обмежується лише внеском до статутного капіталу.

Процес створення ТОВ включає кілька етапів:

- укладення установчого договору (за наявності двох і більше засновників) та розробка статуту товариства;
- формування статутного капіталу, який складається з внесків засновників;

– проведення державної реєстрації ТОВ у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Державна реєстрація є обов'язковою умовою для набуття ТОВ статусу юридичної особи. Вона здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Основним установчим документом ТОВ є статут, який визначає ключові аспекти діяльності товариства: порядок управління, права та обов'язки учасників, порядок розподілу прибутку, формування резервного фонду тощо. Статут має бути складений у письмовій формі та затверджений всіма засновниками товариства [5].

Управління ТОВ здійснюється через його органи, які можуть включати:

– *загальні збори учасників* – вищий орган управління, який приймає рішення з ключових питань діяльності товариства, включаючи зміну статуту, розподіл прибутку, обрання виконавчого органу тощо.

– *виконавчий орган* (одноособовий або колегіальний) – забезпечує поточне управління діяльністю товариства та реалізує рішення загальних зборів учасників.

– *наглядова рада* (не є обов'язковою) – може створюватися для контролю за діяльністю виконавчого органу.

Статутний капітал ТОВ формується за рахунок внесків учасників, які можуть бути грошовими або майновими (зокрема, інтелектуальна власність). Внески учасників мають бути здійснені у строки, встановлені статутом, але не пізніше шести місяців з дня державної реєстрації товариства. Прибуток ТОВ розподіляється між учасниками пропорційно до їх часток у статутному капіталі, якщо інше не передбачено статутом. Загальні збори учасників ухвалюють рішення щодо порядку розподілу прибутку, створення резервного фонду та покриття збитків товариства.

Учасники ТОВ не відповідають за зобов'язання товариства, за винятком випадків, передбачених законодавством та статутом. Посадові особи (директор, члени виконавчого органу) можуть нести цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність за шкоду, завдану товариству внаслідок їх неправомірних дій або бездіяльності.

Реорганізація ТОВ може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення. Ліквідація товариства може бути добровільною (за рішенням учасників) або примусовою (за рішенням суду). Порядок реорганізації та ліквідації регулюється Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України та Законом України «Про товариства з обмеженою відповідальністю». Учасники ТОВ мають право на участь

в управлінні, отримання інформації про діяльність товариства, розподіл прибутку, а також можуть вийти з товариства, отримавши свою частку в його майні. Корпоративні відносини регулюються як статутом товариства, так і чинним законодавством України, включаючи ЦКУ та Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю».

Відображення ключових цивільно-правових особливостей діяльності товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) в Україні представлені на табл. 1.

Цивільно-правове регулювання діяльності товариства з обмеженою відповідальністю в Україні охоплює широкий спектр питань, починаючи від створення та управління до реорганізації та ліквідації. ТОВ як гнучка організаційно-правова форма дозволяє забезпечити баланс інтересів учасників та мінімізувати ризики підприємницької діяльності.

Законодавство України в цілому забезпечує достатній правовий захист для ТОВ, але існують певні прогалини та суперечності, які можуть ускладнювати правозастосовну практику. Наприклад, деякі питання, пов'язані з правами учасників, процедурами прийняття рішень, а також правовими наслідками виходу учасників з товариства, потребують додаткового регулювання та чіткого трактування. ТОВ є ефективною формою організації бізнесу, яка дозволяє обмежити відповідальність учасників та забезпечити гнучкість управління. Необхідно вдосконалювати законо-

давчу базу, зокрема в частині регулювання внутрішніх корпоративних відносин та захисту прав учасників. Слід покращити правозастосовну практику щодо вирішення корпоративних спорів та конфліктів.

Дослідження цивільно-правових особливостей діяльності товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) в Україні свідчить про те, що ця організаційно-правова форма є однією з найпопулярніших та найгнучкіших для ведення бізнесу. ТОВ надає можливість ефективно поєднувати інтереси учасників, обмежуючи їхню відповідальність розміром внесків до статутного капіталу та забезпечуючи гнучке управління товариством. Встановлено, що українське законодавство, зокрема Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю», забезпечують достатню правову основу для функціонування ТОВ, регулюючи питання створення, управління, реорганізації та ліквідації товариства. Однак, існують певні прогалини та суперечності, які потребують подальшого вдосконалення, зокрема у сфері корпоративного управління, прав учасників та вирішення корпоративних конфліктів. Для підвищення ефективності функціонування ТОВ в Україні необхідно вдосконалювати правозастосовну практику, сприяти розвитку механізмів позасудового вирішення спорів та забезпечувати більшу правову визначеність у відносинах між учасниками това-

Таблиця 1

Цивільно-правові особливості діяльності товариства з обмеженою відповідальністю

Категорія	Опис
Правовий статус ТОВ	Юридична особа, що діє на підставі статуту та установчого договору. Учасники ТОВ не відповідають за зобов'язаннями товариства, їх відповідальність обмежена внеском.
Створення ТОВ	Заснування здійснюється за рішенням учасників, які розробляють установчі документи (статут) і реєструють товариство у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб.
Учасники ТОВ	Фізичні або юридичні особи, які мають право на участь в управлінні, отримання частки прибутку, інформації про діяльність ТОВ, а також право на вихід з товариства.
Статутний капітал	Сума внесків учасників, які можуть бути грошовими або майновими. Має бути повністю сформована протягом шести місяців з дня державної реєстрації товариства.
Органи управління ТОВ	Загальні збори учасників (вищий орган), виконавчий орган (одноособовий або колегіальний), наглядова рада (не є обов'язковою).
Розподіл прибутку та збитків	Прибуток розподіляється пропорційно часткам учасників, якщо інше не передбачено статутом. Збитки можуть покриватися за рахунок резервного фонду або інших джерел.
Відповідальність учасників	Учасники не несуть відповідальності за зобов'язаннями ТОВ, окрім випадків, передбачених законодавством або статутом товариства.
Правові аспекти корпоративних відносин	Учасники мають права на управління, отримання прибутку, інформацію, вихід з товариства з отриманням частки в його майні. Спори регулюються статутом та законодавством.
Реорганізація та ліквідація ТОВ	Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення. Ліквідація може бути добровільною або примусовою, відповідно до законодавства.
Особливості договірних відносин	ТОВ може укладати будь-які цивільно-правові договори від свого імені, бути позивачем або відповідачем у суді.
Законодавче регулювання	Цивільний кодекс України, Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю», Господарський кодекс України.

риства. Удосконалення законодавчої бази та правозастосування сприятиме зміцненню правових основ діяльності ТОВ, підвищенню їхньої привабливості для підприємців та інвесторів, а також забезпеченню стабільності та прозорості у сфері корпоративного управління.

Загалом, товариства з обмеженою відповідальністю продовжують залишатися важливим інструментом для розвитку підприємництва в Україні, який дозволяє забезпечити баланс між ризиками та можливостями для учасників бізнесу.

Література

1. Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 432 с.
2. Зеліско А.В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. Ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 445 с.
3. Майданік Р.А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с.
4. Суб'єкти цивільного права / Я. М. Шевченко, І. М. Кучеренко, М. В. Венецька та ін.; за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків: Харків юридичний, 2009. 632 с.
5. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>.
6. Рубан В.Г. Деякі актуальні проблеми зміни складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 6. С. 59-66.
7. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України: навч. посібник. Київ: Істина, 2006. 288 с.

Анотація

Богданюк І. В., Бондаренко О. О., Заярний М. Ю. Цивільно-правові особливості діяльності товариства з обмеженою відповідальністю в умовах економічної невизначеності України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню цивільно-правових аспектів діяльності товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ) в Україні у контексті розвитку малого підприємництва. Розглянуто основні законодавчі положення, що регулюють створення, функціонування та ліквідацію ТОВ, а також їх вплив на формування сприятливого бізнес-середовища для малих підприємств. Особливо проаналізовано ризики, з якими стикаються малі підприємства, що функціонують у формі ТОВ, зокрема правові й адміністративні перешкоди, а також способи мінімізації цих ризиків за допомогою вдосконалення правового регулювання. У статті акцентується увага на важливості спрощення законодавчих процедур для забезпечення результативності й стабільного розвитку малого підприємництва в Україні. Гнучкість організаційно-правової форми ТОВ: Одним із ключових висновків є те, що товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) є оптимальною формою для ведення малого підприємства в Україні. Це пов'язано з простотою заснування ТОВ, обмеженою відповідальністю учасників і можливістю залучення інвестицій без загрози втрати контролю над бізнесом. Дослідження показало, що діюче цивільно-правове регулювання діяльності ТОВ

в Україні загалом відповідає потребам малого бізнесу. Однак, залишаються певні бар'єри, зокрема надмірна бюрократизація процесів реєстрації та ліквідації підприємства, що може знижувати темпи розвитку малих підприємств. Таким чином, цивільно-правові особливості регулювання ТОВ мають великий вплив на розвиток малого підприємництва в Україні. Спрощення регуляторного середовища й підвищення рівня правового захисту сприятимуть подальшій активізації цього сегмента економіки. Таким чином, цивільно-правові особливості регулювання ТОВ мають великий вплив на розвиток малого підприємництва в Україні. Спрощення регуляторного середовища й підвищення рівня правового захисту сприятимуть подальшій активізації цього сегмента економіки.

Ключові слова: законодавство, правове регулювання, мале підприємництво, цивільно-правове регулювання, товариство з обмеженою відповідальністю, підприємницька діяльність, управління.

Summary

Bohdaniuk I. V., Bondarenko O. O., Zayarnyi M. Yu. Civil-legal particulars of the activities of the limited liability company in the conditions of economic uncertainty in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of civil law aspects of the activities of limited liability companies (LLCs) in Ukraine in the context of the development of small entrepreneurship. The main legislative provisions regulating the creation, operation and liquidation of LLCs, as well as their impact on the formation of a favorable business environment for small enterprises, are considered. The risks faced by small enterprises operating in the form of LLCs are separately analyzed, in particular legal and administrative obstacles, as well as ways to minimize these risks by improving legal regulation. The article emphasizes the importance of simplifying legislative procedures to ensure the effectiveness and stable development of small businesses in Ukraine. Flexibility of the LLC organizational and legal form: One of the key conclusions is that a limited liability company (LLC) is the optimal form for running a small business in Ukraine. This is due to the simplicity of establishing an LLC, the limited liability of participants and the possibility of attracting investments without the threat of losing control over the business. The study showed that the current civil law regulation of the activities of LLCs in Ukraine generally meets the needs of small businesses. However, certain barriers remain, in particular excessive bureaucratization of the processes of enterprise registration and liquidation, which can reduce the pace of development of small enterprises. Thus, the civil law features of the regulation of LLCs have a great impact on the development of small businesses in Ukraine. Simplifying the regulatory environment and increasing the level of legal protection will contribute to the further activation of this segment of the economy. In general, limited liability companies continue to be an important tool for the development of entrepreneurship in Ukraine, which allows to ensure a balance between risks and opportunities for business participants. Thus, the civil law features of the regulation of LLCs have a great impact on the development of small business in Ukraine. Simplifying the regulatory environment and increasing the level of legal protection will contribute to the further activation of this segment of the economy.

Key words: legislation, legal regulation, small business, civil law regulation, limited liability company, entrepreneurial activity, management.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.9>

Н. В. Василина
orcid.org/0000-0001-5417-5074
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. В. Гансецька
orcid.org/0000-0002-8765-8301
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Введення воєнного стану на території України спричинило низку ускладнень у забезпеченні правосуддя. Об'єктивна реальність сьогодення є наслідком зруйнованої інфраструктури, комунікаційних втрат та загрози безпеки громадян. Зазначене не може не відобразитись на праві особи на безперешкодне звернення до суду за захистом. Право на доступ до суду реалізується зокрема, через завдання цивільного судочинства, а саме справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1, с. 130]. Відтак, своєчасність розгляду та вирішення цивільної справи є однією з обов'язкових умов досягнення мети правосуддя.

Останнім часом ми спостерігаємо підвищення інтересу фахівців до дослідження та аналізу принципу процесуальної економії. Зазначене свідчить про нагальність його для сучасного розуміння в науці процесуального права та правозастосовної діяльності. Намагання забезпечити довіру суспільства до судового процесу, процесуальних особливостей врегулювання та вирішення цивільних справ, реалізації прав носія суб'єктивного цивільного права на судовий захист у чітко визначеній процесуальній формі з безумовним дотриманням строків відновлення порушеного, невизнаного чи не визнаного права.

Слід наголосити на тому, що принцип процесуальної економії є предметом дослідження не лише представниками цивільного процесуального права, а і зокрема, господарського, адміністративного, кримінально-процесуального.

Так, С. Жуков зазначає, що принцип процесуальної економії господарського судочинства полягає у забезпеченні загального керівництва,

згідно якого господарський суд та учасники судового процесу мають економно та ефективно використовувати всі визначені законом процесуальні можливості для правильного, оперативного розгляду та вирішення справ у встановлені строки. Саме в цьому полягає принцип процесуальної економії [2].

С. Короед робить висновок, що процесуальна економія – це категорія, яка характеризується, з одного боку, таким станом цивільного процесуального регулювання, який дозволяє суду при мінімальній витраті засобів і зусиль забезпечити правильне і швидке вирішення спорів, а з іншого – результатом цивільної процесуальної діяльності, який зумовлюється найбільш повним і раціональним застосуванням процесуальних засобів відповідно до завдання і мети цивільного судочинства, тобто коли цивільну справу розглянуто правильно і в скорочені строки, при цьому з розумною економією сил і засобів [1, с. 130].

На думку І. Канюка процесуальна економія – це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення. Аналізуються різні погляди на ідею процесуальної економії у працях вчених радянського та сучасного періодів. Розглядається питання диференціації процесуальної форми, як одного із засобів реалізації процесуальної економії. Потреба в оптимізації кримінально-процесуальної форми у напрямку її спрощення, скорочення та зменшення затрат призводить до пошуку альтернативних до загального порядку провадження механізмів [3, с. 8].

З позиції більшості дослідників процесуальна економія має реалізацію через своєчасність та доступність правосуддя (доступність процесуальних засобів захисту, вартості судового процесу, скорочення процесуальних строків, тощо), за

умови дотримання належного виконання своїх прав та обов'язків усіма учасниками судового процесу, недопустимості зловживання правами, неупередженості суду у здійсненні судочинства та застосування дискреційних повноважень забезпечує ефективність судочинства.

Не заперечуючи наведеним висновкам, слід наголосити на тому, що ми вже мали досвід законодавчого скорочення процесуальних строків зокрема апеляційного оскарження судового рішення.

Так, строк на апеляційне оскарження в редакції статті 294 ЦПК України від 18.03.2004 р. передбачав обов'язок подання до заяви про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції протягом десяти днів з дня проголошення рішення. Після подання такої заяви особа, мала право подати протягом двадцяти днів апеляційну скаргу. При цьому, ці строки могли бути поновлені, якщо заява про їх поновлення є обґрунтованою. Водночас наприклад, відповідно до статті 223 зазначеної редакції Цивільного процесуального кодексу України, рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання заяви на апеляційне оскарження [4]. Таким чином, законодавець намагався максимально скоротити строк для набрання рішенням суду першої інстанції законної сили, а відтак прискорити виконання ухваленого судом рішення і, як результат відновлення порушеного права. На жаль, правозастосування цих положень призвело до зворотного, несвоєчасність виготовлення повного тексту судового рішення, низька якість підготовки апеляційних скарг тощо, призвели до постійних поновлень процесуальних строків, зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу.

Слід визнати, що своєчасний розгляд цивільної справи передбачає дотримання принципу процесуальної економії при її розгляді та вирішені. Однією з умов зазначеного принципу є дотримання строків судового процесу, а саме забезпечення встановлених граничних строків виконання процесуальних дій.

Строки, встановлені ЦПК України в межах яких вчиняються процесуальні дії є обов'язковими для суду та учасників судового процесу. У той же час, у випадках коли законом строк не визначений, саме на суд покладений обов'язок щодо його встановлення. При цьому, суд при встановленні процесуального строку для здійснення певної процесуальної дії має виходити з його розумності. Враховуючи практику Європейського суду з прав людини критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів дер-

жавної влади (насамперед суду); характер судового процесу та його значення для заявника (наприклад, справи «Федіна проти України» від 02 вересня 2010 року, «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року та ін.).

Водночас, відповідно до принципу змагальності сторін, суд зобов'язаний забезпечити рівність прав учасників справи щодо здійснення ними всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Зазначене стосується і прав щодо доведення обставин, які мають значення для справи і на які сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Розумність у наданні правової оцінки процесуальної активності учасників справи, суд не може виходити лише з позиції доцільності здійснення тієї чи іншої процесуальної дії, а і з позиції забезпечення повного спектру процесуальних прав для учасників справи.

Відтак, забезпечення права на судовий захист реалізується судом зокрема, шляхом розумного керування ходом судового процесу, сприянням учасникам судового процесу в реалізації ними прав, а також запобіганню учасникам судового процесу зловживанню їхніми правами.

Об'єктивно існуючі на сьогодні, ускладнення в організації доступності судового розгляду для всіх учасників справи, вимагають максимального використання можливостей цифровізації судочинства. Основою для цифровізації судової сфери має стати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) [5].

Зараз у е-Суді вже доступні електронний кабінет, можливість відеоконференцій та документообігу онлайн, що суттєво впливає на можливість максимального наближення до ідеальної моделі організації судового процесу саме в межах встановлених процесуальних строків. Зважаючи на особливості статусу суду у цивільно-процесуальних правовідносинах, саме на нього покладені обов'язки виконання завдань цивільного судочинства, а відтак і контроль за дотриманням принципу процесуальної економії [6, с. 94].

Організований у відповідності до принципу процесуальної економії, з одночасним дотриманням повного спектру процесуальних прав учасників судового процесу, судовий процес зокрема, забезпечить досягнення завдання цивільного судочинства щодо своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ, що у свою чергу сприятиме ефективності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

З огляду на зазначені труднощі, постала потреба запровадити дистанційну форму роботи для більшого кола осіб. У зв'язку з цим до чинного процесуального законодавства були внесені

зміни, що дозволяють здійснювати правосуддя в режимі відеоконференції [7].

Відтак, не заперечуючи тезу про те, що дотримання розумних строків при розгляді та вирішенні цивільної справи є важливим для досягнення мети цивільного судочинства слід зазначити, що дотримання розумних строків розгляду та вирішення спорів, залежить від багатьох факторів, а саме – дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, дотримання принципів рівності та змагальності, права на ефективний спосіб захисту, обов'язок виконання судового рішення, межі розсуду (дискреції) судді.

Крім того, важливим елементом реалізації принципу судової економії є максимальна концентрація процесуальних засобів саме в суді першої інстанції. Так, на сьогодні вже ми маємо певну диференціацію судових проваджень, задля забезпечення судової економії під час розгляду та вирішення цивільних справ залежно від складності справи, наявності спору про право та ціни позову (ст. 19 ЦПК України); часові межі для надання учасниками справи доказів зокрема, разом із поданням заяв по суті справи або в інший, строк встановлений судом, з поважних причин (ст. 83 ЦПК України); заборона подання доказів до суду апеляційної інстанції, окрім випадків, встановлених законом (ст. 367 ЦПК України) тощо. Зазначене забезпечує учасникам право відновити своє порушене, невизнане або оспорюване право у розумні строки та без зайвого втрачання грошових, імеджевих та інших витрат.

Під час оцінки правової та фактичної складності справи слід звертати увагу на такі фактори, як наявність обставин, що ускладнюють розгляд; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; потреба у проведенні експертиз і ступінь їх складності; необхідність допиту значної кількості свідків; наявність іноземного елемента та необхідність застосування норм іноземного права. При цьому, можливий розгляд справи судами різних інстанцій не є самостійним критерієм її складності.

Аналізуючи поведінку позивача та інших учасників судового процесу, необхідно враховувати, що вони не можуть нести відповідальність за затягування розгляду справи через реалізацію своїх процесуальних прав, наприклад, у зв'язку зі зміною предмету чи підставу позову, ознайомлення з матеріалами справи, подання клопотань або оскарження судових рішень. Водночас слід брати до уваги порушення ними процесуальних обов'язків, зокрема ненадання доказів або їх надання з порушенням встановлених строків, а також неодноразові неявки в судові засідання без поважних причин, що призвело до затягування розгляду та вирішення справи.

Аналізуючи дії суду, необхідно враховувати своєчасність призначення справи до розгляду; проведення судових засідань у визначений час; строки виготовлення та направлення мотивованого судового рішення учасникам справи; контроль за виконанням обов'язків працівниками суду, зокрема щодо своєчасного інформування учасників про дату, час і місце судового засідання; оперативне виготовлення протоколу судового засідання; своєчасне вжиття заходів для запобігання процесуальній недобросовісності, зокрема контролю за строками проведення експертизи та своєчасну видачу виконавчих документів.

Оцінюючи характер судового процесу та його значення для позивача, слід враховувати предмет спору та ступінь можливих ризиків, наприклад, у випадках, у справах, що стосуються трудових відносин, стану здоров'я позивача, опіки над дітьми тощо.

Враховуючи наведене, слід зазначити, що саме суду відведено керівну роль у забезпеченні досягнення мети цивільного судочинства, тобто справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Саме на суд покладений обов'язок створити умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом. Відтак, саме суд є гарантом дотримання процесуальних вимог при розгляді та вирішенні справ.

Наразі принцип процесуальної економії не закріплений у законодавстві, але фактично реалізується на практиці, оскільки передбачає оптимальне співвідношення використання ресурсів (часу, процесуальних дій, коштів) та ефективного вирішення справи. Процесуальна економія є складним поняттям, що характеризує таке регулювання цивільного судочинства, яке дозволяє суду завдяки гнучкості процесуальних норм та можливості суддівського розсуду забезпечувати швидке та правильне вирішення спорів з мінімальними витратами зусиль і засобів.

У взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства принцип процесуальної економії спрямований на досягнення основної мети – повного, своєчасного та об'єктивного розгляду справи з ухваленням законного та обгрунтованого рішення. Цей принцип покликаний забезпечити дотримання однієї з ключових задач цивільного судочинства – своєчасне та справедливе вирішення справ.

Серед основних форм прояву принципу процесуальної економії варто окреслити наступні:

1. **Можливість розгляду справи у спрощеному провадженні**, де суд, виходячи з положень процесуального законодавства, зважаючи на складність справи, ціну позову вирішує спір у межах 60 днів. Такий скорочений строк дозволяє забезпечити своєчасний розгляд справи.

2. **Врегулювання спору за участю судді**, що дозволяє швидко врегулювати спір із мінімальними часовими витратами. Такий підхід сприяє зменшенню навантаження на суди, оскільки не потребує складання великої кількості процесуальних документів, але при цьому забезпечує ефективно врегулювання конфлікту.

3. **Функціонування ЄСІТС**, що дозволяє сторонам через електронний кабінет швидко обмінюватися процесуальними документами, вчасно отримувати документи від суду. Зазначене забезпечує можливість оперативного реагування на зміни в судовому процесі.

4. **Застосування заходів, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України у випадках зловживання процесуальними правами**, що є своєрідним запобіжником для учасників судового процесу.

5. **Заочний розгляд справи**, що є формою прояву принципу процесуальної економії, яка тісно пов'язана з попередньою формою. Заочний розгляд справи є реалізацією правосуддя незалежно від волі відповідача зокрема, якщо він намагається уникнути участі у розгляді та вирішенні справи. Такий вид провадження реалізує принцип процесуальної економії, забезпечуючи право позивача на своєчасний розгляд та вирішення справи.

6. **Укладання мирової угоди на будь-якій стадії судового процесу**, що допомагає уникнути додаткових витрат, що пов'язані з представництвом, підготовкою та подачею процесуальних документів, розглядом справи та очікуванням остаточного рішення суду. Сторони шляхом досягнення компромісу отримують рішення, що задовольняє їх інтереси на даний момент.

7. **Можливість розгляду справи за правилами одного з трьох основних видів цивільного судочинства – позовного (загального та спрощеного), окремого та наказного провадження**. Кожен із цих видів цивільного судочинства передбачає свої особливості, порядок розгляду та вирішення справи, процесуальні строки тощо, а відтак визначає межі маневреності у реалізації процесуальних прав задля досягнення найбільш сприятливих результатів.

8. **Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції**, що дозволяє уникнути відкладення судових засідань, у випадку неможливості однієї зі сторін фізично бути присутньою в суді.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що подальше дослідження принципу процесуальної економії, обґрунтування та вдосконалення форм його прояву має на меті впорядкування судового процесу, створення нових механізмів судового захисту і реалізації цивільних прав. Доступність судового захисту у розумінні принципу процесуальної економії має передбачати також і гнучкість процесуальних можливостей для учасників судового процесу, економії людського ресурсу, скорочення фінансового тягару як для держави так і для учасників судового процесу і, в кінцевому результаті економії часу, який витрачається на розгляд та вирішення кожної цивільної справи.

Література

1. Короед С. О. Процесуальна економія як передумова ефективності цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3-1. 2013. С. 128-131.
2. Застосування принципу процесуальної економії та інші правові висновки ВС у справах про банкрутство за січень 2019 року. *Банкрутство&Ліквідація*. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/11118#:~:text=> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top> (дата звернення 27.09.2024).
5. Цифровізація судової сфери: працюємо над оновленою концепцією е-Суду. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-sudovoi-sfery-pratsiuiemo-nad-onovlenoiu-kontseptsiuu-e-sudu> (дата звернення: 25.09.2024)
6. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 1(73). 2022. С. 92-97.
7. Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 27.09.2024).

Анотація

Василина Н. В., Гансецька В. В. Реалізація принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню питань прояву та реалізації принципу процесуальної економії, зокрема в частині забезпечення виконання завдання цивільного судочинства. Авторами проаналізовано окремі особливості реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві з метою розкриття його значення у досягненні більшої ефективності розгляду та вирішення цивільних справ. Автори представляють власний погляд на різноманітні форми реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві України на основі системного аналізу положень чинного законодавства та сучасних наукових підходів. Автори розглядають принципи процесуальної економії у взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства, що спрямований

на досягнення основної мети цивільного судочинства. В статті робиться акцент на тому, що своєчасний розгляд цивільної справи передбачає дотримання принципу процесуальної економії при її розгляді та вирішенні, і однією з умов зазначеного принципу є дотримання строків судового процесу. Автори дослідили, що наразі принцип процесуальної економії не закріплений у законодавстві, але фактично реалізується на практиці, оскільки передбачає оптимальне співвідношення використання ресурсів (часу, процесуальних дій, коштів) та ефективного вирішення справи. Доведено, що процесуальна економія є складним поняттям, яке характеризує таке регулювання цивільного судочинства, що дозволяє суду завдяки гнучкості процесуальних норм та можливості суддівського розсуду забезпечувати швидке та правильне вирішення спорів з мінімальними витратами зусиль і засобів. У висновку автори роблять акцент на тому, що подальше вивчення форм прояву принципу процесуальної економії є надзвичайно важливим для забезпечення реалізації права людини на справедливий судовий розгляд у розумні строки. Цей принцип потребує ґрунтовного аналізу, оскільки судова система України нині знаходиться на етапі презавантаження зокрема, зважаючи на воєнний стан введений в нашій країні.

Ключові слова: цивільне судочинство, судовий процес, принцип процесуальної економії, зловживання процесуальними правами, судова справа.

Summary

Vasylyna N. V., Hansetska V. V. Implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings. – Article.

The article is devoted to the study of issues related to the manifestation and implementation of

the principle of procedural economy, in particular, in terms of ensuring the fulfilment of the task of civil proceedings. The authors analyse certain peculiarities of implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings with a view to revealing its importance in achieving greater efficiency of consideration and resolution of civil cases. The authors present their own view on the various forms of implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings in Ukraine based on a systematic analysis of the provisions of current legislation and modern scientific approaches. The article focuses on the fact that timely consideration of a civil case requires compliance with the principle of procedural economy in its consideration and resolution, and one of the conditions for this principle is compliance with the terms of the trial. The author emphasises that the form of manifestation of the principle of procedural economy is the tools provided for by law which allow for quick and correct resolution of cases, thereby ensuring the implementation of the essence of this principle of law. The authors have investigated that currently the principle of procedural economy is not enshrined in legislation, but is actually implemented in practice, since it provides for an optimal ratio of the use of resources (time, procedural actions, funds) and effective resolution of a case. In conclusion, the authors emphasise that further study of the forms of manifestation of the principle of procedural economy is extremely important for ensuring the realisation of the human right to a fair trial within a reasonable time. This principle requires a deeper analysis, since the judicial system of Ukraine is currently overloaded.

Key words: civil procedure, court procedure, principle of procedural economy, abuse of procedural rights, civil case.

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.10>

Х. М. Маркович

orcid.org/0000-0002-6243-4651

старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПСЕВДОШЛЮБ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІКТИВНИХ ШЛЮБІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проблема фіктивних шлюбів під час російсько-української війни стала одним із нових викликів у правовому регулюванні сімейних відносин. Військові дії значно ускладнюють контроль за законністю укладення шлюбу, а зміни у соціально-економічних умовах призводять до поширення явищ, які порушують основні принципи сімейного права. Фіктивні шлюби несуть серйозні наслідки як для правової системи, так і для суспільства загалом, зокрема розмивання моральних цінностей, загроза цілісності правових норм, зниження довіри до інституту шлюбу. Розгляд цієї проблеми в контексті сучасної війни вимагає з'ясування її правових, соціальних та етичних аспектів, що робить питання фіктивних шлюбів важливим для подальшого дослідження і вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фіктивний шлюб є складним правовим явищем, яке викликає значну увагу в наукових колах, особливо в умовах сучасних військових конфліктів. В останні роки чимало досліджень зосередилися на вивченні причин та наслідків укладення фіктивних шлюбів, їх правової природи та соціальних аспектів. Теоретико-методологічну основу нашої наукової розвідки склали праці таких вчених як: Т. Алфьорова, О. Верейці, Т. Войтенко, І. Міщук, Ц. Оганісян, І. Ревуцька та ін.

Метою статті є аналіз правових та соціальних аспектів укладення фіктивних шлюбів в умовах російсько-української війни, а також визначення механізмів правового регулювання та протидії цьому явищу в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 51 Конституції України кожен громадянин має право на укладення шлюбу [1], аналогічні положення закріплені у ст. 16 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої чоловік і жінка, з досягненням повноліття, мають право вступати у шлюб та створювати сім'ю [2].

Ч. 2 ст. 40 СК України передбачає можливість визнання шлюбу недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб вважається фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя [3]. Отже,

основними ознаками фіктивного шлюбу є відсутність наміру створити сім'ю та набути подружні права і обов'язки. Таким чином, фіктивний шлюб – це явище, коли шлюб укладається не з метою створення сім'ї, а з інших причин, часто корисливих, таких як отримання соціальних пільг, уникнення мобілізації або забезпечення легального проживання за кордоном, отримання громадянства, вирішення житлових питань. Зазначений перелік є лише частиною широкого переліку причин, які слугують підставою для укладання фіктивного шлюбу.

Саме «відсутність наміру» як характеристика свідомості учасників правовідносин у практиці часто визначається не шляхом безпосереднього аналізу їх волі, волевиявлення чи свідомості, а через дослідження об'єктивних дій, бездіяльності та обставин, які вважаються відображенням їх волі. Ці зовнішні прояви виступають індикаторами «відсутності наміру» і свідчать про реальний стан справ, втілюючи в собі сутність свідомості суб'єктів. Такий підхід дозволяє ефективніше оцінити ситуацію, адже часто справжні наміри можуть бути приховані, а дії або обставини, що їх оточують, здатні надати достатні докази для встановлення фіктивності правовідносин [4, с. 27].

Науковець І. Ревуцька влучно зазначає, що фіктивний шлюб є яскравим прикладом деструктивної фікції в сімейному праві, виникнення якої більшою мірою зумовлене негативними соціально-економічними явищами [5]. Ці явища створюють умови, в яких вирішення певних проблем через законні канали стає неможливим, змушуючи людей вдаватися до укладення фіктивних шлюбів як альтернативного виходу. Так, фіктивний шлюб не передбачає досягнення реальних наслідків для чоловіка чи дружини. Це явище являє собою фікцію, коли пара формально зареєстрована як подружжя, але не ділить побут і обов'язки, властиві сімейному життю, а також не проживає разом. У такій ситуації шлюб існує лише на папері, без жодної реальної емоційної або соціальної прив'язаності між партнерами.

В реаліях нинішнього часу фіктивний шлюб виступає одним із поширених інструментів для ухилення від мобілізації, оскільки чоловіки,

на утриманні яких перебуває дружина зі статусом особи з інвалідністю, можуть отримати відстрочку від військової служби. Укладення таких шлюбів часто відбувається без реального наміру створення сім'ї, що створює правові та етичні проблеми. Ця практика не лише дискредитує інститут шлюбу, але й ставить під загрозу ефективність мобілізаційних заходів, оскільки зловживання правом на укладення шлюбу може призвести до нерівності у виконанні військового обов'язку серед громадян.

Сьогодні спроби укласти фіктивний шлюб між військовозобов'язаними та жінками з інвалідністю набувають характеру масового явища. Як відомо, інвалідність дружини надає військовозобов'язаному не лише можливість уникнути мобілізації, а й право виїзду за межі країни [6]. Важливо визнати цю тенденцію як серйозний виклик для правоохоронних органів та суспільства, що потребує термінового реагування і вжиття заходів для запобігання подібним зловживанням.

Однак, доведення фіктивності шлюбу є досить складним завданням, особливо коли його укладення відбувається в інтересах обох сторін. До прикладу, чинне українське законодавство містить положення, які стверджують, що окреме проживання не є підставою для визнання шлюбу фіктивним, а отже, не може слугувати доказом його недійсності [7, с. 90]. Навпаки, роздільне проживання подружжя може виникати внаслідок тимчасових обставин, таких як військова служба, навчання в іншому місті або догляд за непрацездатними родичами тощо. За відсутності інших вагомих причин, лише цей фактор не може бути підставою для визнання шлюбу недійсним [8, с. 576].

Відповідно до чинного законодавства України, фіктивний шлюб не створює для осіб, які його уклали, жодних прав та обов'язків, характерних для подружжя. У разі набуття майна під час такого шлюбу, воно вважатиметься спільною частковою власністю сторін, а не сумісною, керуючись нормами цивільного права. У такій ситуації розмір часток кожної сторони визначається пропорційно до їхнього внеску в придбання цього майна. Більше того, якщо при укладенні фіктивного шлюбу особа змінила своє прізвище, то це вважається зміною без належних правових підстав. Окрім цього, шлюбний договір, укладений між такими особами, визнається недійсним. У разі, якщо особа сплачувала аліменти партнеру, з яким перебувала у фіктивному шлюбі, такі виплати вважаються отриманими без достатніх правових підстав. Якщо буде доведено обман щодо батьківства дитини, сплачена сума аліментів підлягає поверненню. Також у разі доведення того, що особа отримала право користування житлом внаслідок реєстрації шлюбу, але уклала

шлюб з наміром ухилитися від виконання своїх зобов'язань і лише для досягнення особистих вигод, вона втрачає право на проживання в цьому житлі та може бути виселена з нього [7, с. 89].

Т. Войтенко, у свою чергу, зауважує, що найчастіше шлюб визнається недійсним через відсутність у сторін реального наміру створювати сім'ю та приймати на себе права і обов'язки подружжя, з огляду на такі чинники: окреме проживання подружжя; відсутність майна, набутого під час псевдошлюбу; відсутність взаємної турботи та моральної підтримки між сторонами; приховування факту шлюбу перед третіми особами; демонстрація відсутності реальних сімейних стосунків; відкриті вказівки на фіктивний характер укладеного шлюбу. Водночас, значна вікова різниця, матеріальний розрахунок, який спонукає особу до укладення шлюбу, або небажання мати дітей не можуть розглядатися як достатні підстави для доказу відсутності наміру створити сім'ю [9].

У контексті мобілізації основною метою укладення фіктивного шлюбу є прагнення військовозобов'язаних отримати відстрочку від служби або можливість легально виїхати за кордон.

Слід відмітити, що фіктивний шлюб визнається недійсним лише за рішенням суду, яке ґрунтується на доведенні того, що шлюб укладався без реального наміру створити сім'ю. Для підтвердження фіктивності шлюбу необхідні документи, покази свідків, фотографії та інші докази. Оскільки кожен випадок є унікальним, набір доказів може варіюватися. Суди також беруть до уваги наявність стосунків до шлюбу, тривалість подружнього життя, причини відсутності дітей та інші обставини.

В Україні вже існує позитивна судово-практика щодо припинення таких дій, зокрема наявні вирокі судів щодо незаконного перетину кордону у контексті фіктивних шлюбів, укладених для уникнення мобілізації. Так, Яворівський районний суд Львівської області виніс вирок, засудивши мешканку Полтави до трьох років позбавлення волі. Згідно з даними Державного реєстру судових рішень, вона уклала фіктивний шлюб з військовозобов'язаним та сприяла його незаконному перетину кордону через пункт пропуску.

Жовківський районний суд Львівської області призначив аналогічне покарання жінці з інвалідністю другої групи, яка, за даними правоохоронців, допомогла своєму другові дитинства перетнути кордон. Вона нещодавно вийшла за нього заміж на його прохання, що свідчить про фіктивність укладеного шлюбу з метою уникнення мобілізації [6]. Ці випадки свідчать про те, що судово-практика в Україні поступово реагує на зловживання інститутом шлюбу в умовах воєн-

ного стану. Суди дедалі частіше призначають реальні покарання за такі дії, що демонструє зростаючу ефективність правової системи у боротьбі з подібними правопорушеннями.

Фіктивний шлюб як негативне явище в деяких країнах може стати підставою для настання кримінальної відповідальності. До прикладу, О. Верейці висловлює думку, що у Німеччині укладення фіктивного шлюбу з метою отримання права на проживання або соціальних пільг карається позбавленням волі строком до трьох років або значним штрафом [10, с. 179]. Така суворість покарання відображає серйозність, з якою країни Європи ставляться до порушень законодавства у сфері сімейних правовідносин, особливо коли це пов'язано з шахрайством та зловживанням державними пільгами.

У Швейцарії подружні пари, які викликають підозру, зокрема ті, в яких один із партнерів є іноземцем, щороку проходять поліцейські перевірки. Ці перевірки спрямовані на встановлення факту спільного проживання, а також ведення спільного господарства між подружжям.

Законодавство Португалії передбачає кримінальну відповідальність для обох сторін, які укладають фіктивний шлюб з метою легалізації свого статусу в країні. За такі діяння встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до чотирьох років. Крім того, особи, які організують шлюбні шахрайства, можуть отримати суворіше покарання – до п'яти років тюремного ув'язнення [7, с. 577]. Такі заходи є частиною державної політики, яка покликана запобігти укладенню фіктивних шлюбів і забезпечити дотримання правових норм у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Вивчаючи міжнародний досвід у сфері боротьби з фіктивними шлюбами, можна виявити численні приклади країн, які ефективно вирішують цю проблему через чітке законодавче регулювання та активні дії правоохоронних органів. Наприклад, у Німеччині, Швейцарії та Португалії застосовуються жорсткі санкції до осіб, які укладають фіктивні шлюби з метою отримання державних пільг чи легалізації свого статусу. Цей досвід демонструє важливість наявності правових механізмів, які дозволяють не лише карати осіб за вчинення таких правопорушень, але й запобігати їм. В Україні, в умовах військової мобілізації та суспільних змін, питання боротьби з фіктивними шлюбами стає особливо актуальним. Наша країна повинна вивчати успішні практики інших держав і адаптувати їх до своїх реалій.

Зокрема, Україні слід: запровадити регулярні перевірки подружніх пар, які викликають підозри, подібно до швейцарської моделі, що передбачає перевірки поліцейськими органами; забезпечити координацію між державними органами – мігра-

ційною службою, органами соціального захисту та правоохоронними структурами, щоб унеможливити ситуації, коли фіктивні шлюби залишаються непоміченими; проводити інформаційні кампанії, що роз'яснюють наслідки укладання фіктивних шлюбів як для осіб, так і для суспільства.

Загалом, адаптація міжнародного досвіду та впровадження комплексних заходів у цій сфері може значно знизити кількість фіктивних шлюбів в Україні, а також підвищити правову свідомість громадян.

Висновки. У сучасних умовах російсько-української війни проблема укладення фіктивних шлюбів набула особливого значення, зокрема як спосіб ухилення від мобілізації. З огляду на це, фіктивний шлюб слід аналізувати не лише з правової точки зору, а й як поширений вид афери, що має серйозні соціальні наслідки. У цьому контексті, для ефективної боротьби з такими випадками, варто запровадити підвищену відповідальність, особливо у ситуаціях, коли фіктивний шлюб укладається з метою нелегальної міграції. Таким чином, для подолання цієї проблеми важливо прийняти комплексні заходи, що включають посилення відповідальності, контроль, а також активну інформаційну кампанію, спрямовану на попередження укладення фіктивних шлюбів. Тільки через інтегрований підхід можна досягти суттєвих змін у цій сфері та забезпечити правопорядок у суспільстві.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
4. Алфьорова Т. М. Підстави та наслідки фіктивності шлюбу в сімейному праві України: перспективи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 25–30.
5. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
6. Серов І. Мобілізація по-новому: посередники вже «продають» ухильнтам жінок з інвалідністю. URL: <https://tsn.ua/exclusive/mobilizaciya-po-novomu-poseredniki-vzhe-prodayut-uhilyantam-zhinok-z-invalidnistyu-2600325.html>.
7. Міщук І. В., Соломко С. С. Теоретико-правові аспекти поняття «фіктивний шлюб». *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 87–91.
8. Оганісян Ц. В. Окремі аспекти фіктивного шлюбу: поняття, підстави, наслідки. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 573–579.
9. Войтенко Т. В. Фіктивність шлюбу як підстава його недійсності. Матеріали науково-практичної

Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція». URL: <http://legalactivity.com.ua>.

10. Верейці О. Застосування презумпцій та фікцій у регулюванні сімейних відносин. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. Жовтень. № 5 (89). С. 174–181.

Анотація

Маркович Х. М. Псевдошлюб: правові аспекти фіктивних шлюбів в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню укладення фіктивних шлюбів в Україні. У статті висвітлено визначення фіктивного шлюбу та проаналізовано його основні ознаки. Визначено перелік доказів, які дозволяють визнати шлюб фіктивним. Наголошено на унікальності кожного випадку фіктивного шлюбу, а тому набір доказів може варіюватися. Особливу увагу приділено фіктивному шлюбу як одному з механізмів ухилення від мобілізації у сучасних умовах російсько-української війни. Проаналізовано правові та соціальні аспекти цього неправомірного явища. З'ясовано, що фіктивні шлюби, укладені з метою уникнення військової служби, набули значного поширення, що обумовлено правовими прогалинами, зокрема відсутністю належної правової відповідальності за такі дії. Відзначається, що цей вид правопорушення має також серйозні соціальні наслідки, зокрема підрив суспільної довіри до інституту шлюбу, зниження авторитету державних органів та негативний вплив на демографічну ситуацію. У статті розглянуто окремі випадки залучення осіб до відповідальності за використання фіктивного шлюбу для незаконного перетину державного кордону. Наведені приклади вироків судів демонструють, що вітчизняна судова система вже почала активно реагувати на проблему, проте заходів, що вживаються, недостатньо для повного її вирішення. Розглянуто міжнародний досвід у сфері боротьби з фіктивними шлюбами. Виявлено, що європейські країни ефективно вирішують цю проблему через чітке законодавче регулювання та активні дії правоохоронних органів. З'ясовано, що важливими елементами міжнародної практики є регулярні перевірки подружніх пар на предмет автентичності шлюбних відносин, проведення превентивних заходів та посилення відповідальності за організацію фіктивних шлюбів. Висловлено припущення, що впровадження таких механізмів допоможе посилити правовий захист і забезпечити контроль за дотриманням законності при укладанні шлюбів, що є важливим елементом у протидії цьому явищу. За результатами проведеного дослідження запропоновано низку заходів, які доцільно впровадити для зниження кількості випадків укладення фіктивних шлюбів.

Ключові слова: фіктивний шлюб, відповідальність, військова служба, мобілізація, перетин кордону.

Summary

Markovych Kh. M. Pseudo marriage: legal aspects of fictitious marriages in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the conclusion of fictitious marriages in Ukraine. The article highlights the definition of fictitious marriage and analyzes its main features. The list of evidence that allows to recognize the marriage as fictitious has been defined. Emphasis is placed on the uniqueness of each case of sham marriage, and therefore the set of evidence may vary. Special attention is paid to fictitious marriage as one of the mechanisms of evading mobilization in the modern conditions of the Russian-Ukrainian war. The legal and social aspects of this illegal phenomenon are analyzed. It was found that fictitious marriages concluded with the purpose of avoiding military service have become widespread, which is due to legal gaps, in particular, the lack of proper legal responsibility for such actions. It is noted that this type of offense also has serious social consequences, in particular undermining public trust in the institution of marriage, lowering the authority of state bodies and having a negative impact on the demographic situation. The article deals with individual cases of bringing people to justice for using a fictitious marriage to illegally cross the state border. The given examples of court verdicts demonstrate that the domestic judicial system has already begun to actively respond to the problem, but the measures taken are not enough to fully resolve it. The international experience in the field of combating fictitious marriages is considered. It was found that European countries effectively solve this problem through clear legal regulation and active actions of law enforcement agencies. It has been found that important elements of international practice are regular checks of married couples for the authenticity of marital relations, implementation of preventive measures and strengthening of responsibility for the organization of fictitious marriages. It is assumed that the implementation of such mechanisms will help strengthen legal protection and ensure control over compliance with the legality of marriages, which is an important element in combating this phenomenon. Based on the results of the research, a number of measures are suggested that should be implemented to reduce the number of cases of fake marriages.

Key words: fictitious marriage, responsibility, military service, mobilization, border crossing.

УДК [347+340.1](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.11>

В. Я. Погребняк
orcid.org/0000-0001-7195-0845
доктор юридичних наук,
суддя

Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду

ФОРМИ НОРМОТВОРЧОСТІ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ)

Постановка проблеми. Нормотворчість (нормотворення, правотворення, правотворчість) виступає однією з важливих проблем сучасної юридичної науки і практики [1, с. 34–36; 43–47]. Незважаючи на те, що у цілому на науковому рівні теорія правового регулювання суспільних відносин отримала активне розкриття у працях кінця ХХ – початку ХХІ століття, у тому числі у контексті розгляду механізму правового регулювання суспільних відносин, а також його стадій та компонентів, сьогодні вона активно поглиблюється одночасно за декількома напрямками, важливим з яких виступає концепція «якості закону» [2, с. 13; 3, с. 54].

Положення цієї концепції визначають основні умови забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом ефективного і належного правового регулювання суспільних відносин. При цьому вона є частиною окремого наукового напрямку сучасних юридичних досліджень, що отримав назву «легіспруденція», предметом вивчення якого виступають у тому числі питання співвідношення кількості нормативно-правових актів та положень з якістю норм права [4, с. 20] або, інакше кажучи, ефективність правового регулювання.

Основною детермінантою утворення цього напрямку наукових розробок виступило поглиблення позитивістських тенденцій в упорядкуванні суспільних відносин, тобто розширення сфер суспільних зв'язків, охоплених правом, з одночасним поглибленням правового регулювання вже врегульованих відносин у напрямку його деталізації, а також необхідність пошуку балансу між позитивізмом та юснатуралістичними концепціями у межах тенденції розширення сфер впливу норм позитивного права.

Ураховуючи наведені обставини, може скластися враження, що дослідження правового регулювання у сучасних умовах зводиться переважно до аналізу юридичної технології. Проте насправді це не так.

Поглиблення уявлень про механізм правового регулювання суспільних відносин підійняв проблеми різного масштабу і характеру. Однією з них виступає власне розуміння нормотворчо-

сті (правотворчості). Незважаючи на те, що, по суті, ця категорія є базовим елементом у розумінні феномену правового регулювання, конкретні форми «створення» норм права наразі залишаються дослідженими певною мірою фрагментарно. Уявлення про те, що саме є «створенням» норми, тобто у якому результаті воно втілюється, наразі не зведено до єдиної цілісної наукової картини. Це, своєю чергою, є однією з перешкод на шляху наукового розв'язання, зокрема проблеми «судового нормотворення», яка наразі активно обговорюється переважно у контексті застосування судами положень чинного цивільного та господарського законодавства України. Загально-дозвільний підхід природно властивий правовому регулюванню цих відносин з урахуванням обсягу останніх у загальному масиві суспільних зв'язків, що складаються у суспільстві, є одним із факторів, який сприяє виникненню ситуацій, розв'язання яких судом, власне, і змушує замислитись над проблемою чи є суд суто суб'єктом правозастосування або ж крім того він також виконує окремі нормотворчі функції [1, с. 37–38].

У зв'язку з цим розгляд форм нормотворчості, які фактично являють собою способи відповідної діяльності, виступає пререквізитом для наукового вирішення багатьох сучасних проблем правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структурної будови норми права, а також специфіка форм створення нормативних положень ставали предметом дослідження таких вчених-правників як Я. О. Берназюк, В. М. Вовк, О. В. Волошенко, С. М. Гусаров, С. М. Дуда, Л. І. Заморська, М. С. Кельман, Є. В. Курінний, В. І. Лебеденко, К. С. Лісова, Л. В. Могилевський, Т. Є. Мураховська, І. І. Онищук, З. О. Погорелова, П. М. Рабінович, І. В. Романська, В. Є. Рубаник, А. С. Токарська, О. Р. Шишка та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні форм нормотворчості, тобто зовнішніх проявів процесу, спрямованого на «створення» норми права з урахуванням особливостей конструктивної побудови нормативної моделі поведінки.

Основний матеріал дослідження. Звертаючись до проблеми форм нормотворчості необхідно у першу чергу розуміти, що йдеться про процес і його результат (наслідок). При цьому у контексті переслідуваної мети (результату), яка може телеологічно визначати специфіку самого процесу (зокрема, якщо йдеться про нормотворення органів законодавчої та виконавчої влади), слід зважати, що він не завжди має комплексний характер в аспекті побудови норми права. Інакше кажучи, результатом нормотворчості не завжди є формування усієї норми у цілому (гіпотези, диспозиції та санкції).

Згідно з найбільш поширеним у юридичній доктрині поглядом норма права як формально визначене правило поведінки складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції. При цьому сам характер відповідного положення, тобто чи є воно лише загальним правилом або ж імперативною догмою є предметом дискусій. Деякі вчені, зокрема І. І. Онищук припускає можливість існування двоелементної конструкції норми права у якій слід розрізняти причину та наслідок, а не окреслену вищу тріаду елементів [5, с. 42]. Опонуючим такій позиції виступає погляд згідно з яким норма права не може бути одноелементною чи двоелементною і завжди складається з трьох зазначених вище елементів [6, с. 152], адже без санкції відповідне правило поведінки є незабезпеченим у той час як без гіпотези чи диспозиції взагалі незрозумілим є зміст відповідної моделі і умови її застосування.

Піднята проблема безпосередньо стосується співвідношення норми права та нормативного припису, тобто положення нормативно-правового акту. Адже, як відомо, одна стаття нормативно-правового акту може містити одну чи декілька норм права або ж норма права може міститись в декількох статтях одного чи навіть різних нормативно-правових актів [5, с. 40]. Тому дуже часто при проектуванні норми права суб'єкт нормотворчості, як зазначає Т. Є. Мураховська, «виносить за дужки», тобто скорочує елементи норми, які містяться в інших нормах [7, с. 671]. При нормопроектуванні це досягається такими засобами юридичної техніки як відсилання та посилання [8, с. 55].

У зв'язку з цим неможливо називати нормотворчістю лише процес повного проектування норми, тобто формування її гіпотези, диспозиції та санкції.

Адже, якщо виходити із того, що норма права складається з трьох елементів, внесення змін до відповідних нормативних приписів, що місять норму права, не вважатиметься нормотворчістю, адже такі зміни не створюватимуть норму права у її трьохелементній будові. А якщо слідувати логіці, що норма права може мати двоелементну

будову і, навіть, як зазначають деякі вчені відносно конституційно-правових норм – одноелементну будову [9, с. 20–24], тоді виходить, що для кваліфікації відповідного процесу як нормотворення, слід у першу чергу встановити чи може мати місце відповідна елементна будова норми права у контексті конкретної галузі права, що і визначатиме кваліфікацію відповідного процесу як нормотворення або ж такого, що нормотворенням не є.

Забезпечити таку глибину правової кваліфікації в умовах практики правозастосування надзвичайно складно, оскільки це вимагає глибоких знань і застосування критеріїв, які не містяться у законі. При цьому з практичної точки зору це означає, що внесення змін до приписів нормативно-правових актів, якими не запроваджується норма права, а лише здійснюється, наприклад, конкретизація окремого її елемента (гіпотези, диспозиції чи санкції) не повинно вважатися нормотворчістю, що, відповідно, виключатиме поширення на цей процес положень Закону України «Про правотворчу діяльність».

Більше того, у такому випадку поставатиме проблема з приводу, як їх називає Л. В. Могілевський, «нетипових приписів», як-то дефініції, фікції, презумпції, преюдиції [10, с. 17]. Адже відповідні конструкти або не можна вважати нормами, або ж їх конструювання також не слід вважати нормотворенням.

Ураховуючи окреслені фактори, слід розмежувати принаймні два розуміння нормотворчості: вузьке та широке.

Нормотворчість *stricto sensu* являє собою діяльність (процес) з формування норми права у всій повноті її елементної будови, тобто формування гіпотези, диспозиції та санкції або ж, лише окремих із зазначених елементів, якщо галузева приналежність норми визначає можливість існування дво- чи навіть одноелементних норм. Сюди ж відносяться і формування норм-дефініцій, норм-презумпцій, норм-фікцій та інших норм «технічного» характеру, якщо не заперечувати їх існування власне як норм права.

Своєю чергою у більш широкому розумінні, яке наразі є найбільш поширеним і загальноприйнятим, процес нормотворчості не зводиться лише до формування нових норм у всій повноті їх структурної будови, а включає також діяльність з доповнення [11, с. 70], зміни і навіть скасування правил (моделей) поведінки [12, с. 58; 13, с. 29; 14, с. 85; 15, с. 46].

Поряд із цим неможна не відмітити, що положення Закону України «Про правотворчу діяльність» значно розширюють розуміння нормотворчої (правотворчої) діяльності, охоплюючи відповідною категорією посередництвом частини першої статті 2 такі види активної поведінки

як: 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу [16, ст. 2]. У такий спосіб на рівні Закону поняттям «нормотворчість» («правотворча діяльність») охоплено принаймні одну стадію, яка передуює безпосередньому проектуванню норм права, а також дві стадії, які мають місце вже після створення норми права.

Наведені обставини дозволяють стверджувати, що в умовах дії положень чинного законодавства України, урахувавши рівень розвитку правової доктрини та практики правозастосування, категорія «нормотворчість» (нормотворення, правотворчість, правотворення) охоплює детерміновану волювою поведінкою відповідних суб'єктів динаміку усього циклу «життя» норми, який включає її створення, видозміни (корегування) та припинення (скасування). При цьому урахувавши те, що у ході доопрацювання в умовах дії норми права вона може не змінюватись в принципових елементах змісту, а лише корегуватись, наприклад, уточнюватись, для позначення відповідних «змін», для позначення відповідного прояву динаміки варто застосовувати саме термін «корегування», а не «зміни» у зв'язку з чим розгляд форм нормотворчості доцільно розглядати саме в аспекті такої диференціації його стадій.

1. Створення норми права

Результатом реалізації такої форми нормотворчості виступає виникнення нової норми права, тобто правила, якого не існувало раніше. У протилежному випадку це буде не створення нової норми, а корегування чинної.

Поряд із цим слід зважати на те, що навіть в умовах позитивістського підходу до розуміння права і його джерел, в історичному ракурсі можна виокремити, принаймні, дві форми власне створення норми права суб'єктом правотворчості, зокрема органом законодавчої влади, якими виступають санкціонування усталених у суспільстві правил поведінки та власне комплексне створення норми права у всій повноті її структурної будови.

1.1. Санкціонування усталених у суспільстві правил поведінки

Санкціонування передбачає фіксацію усталених у суспільстві правил поведінки у джерелах позитивного права шляхом їх відображення у тексті останніх, зокрема у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

На ранніх етапах розвитку держави саме санкціонування усталених у суспільстві моделей поведінки учасників певних видів суспільних відносин займало важливу роль в утвердженні

складених соціальних норм. Лише поступова «трансформація» відповідних правил у позитивні норми призвела до значного зниження обсягу звичаєвих соціальних норм (у зв'язку з наданням їм значення норм позитивного права) і обмеженні сфер їх нового виникнення, які стали сферами позитивного регулювання у тому числі у зв'язку з оперативністю останнього.

Зокрема, саме звичаї щодо виникнення спільної власності і її спадкування, сформовані, наприклад, ще у епоху до складання «Руської Правди» були у подальшому покладені в основу відповідних джерел позитивного права [17, с. 7]. Те саме стосувалося і договірних відносин [18, с. 38–41]. Сьогодні положення чинного цивільного законодавства України визнають усталений звичай, не встановлений актами цивільного законодавства, в якості джерела права (стаття 7 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) [19, ст. 7]. Загальновизнаним прикладом таких звичаїв наразі залишаються «Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати ІНКОТЕРМС», хоча тут можуть виникнути питання стосовно відповідності ознаці «не встановлення актами цивільного законодавства». Тим не менше, слід констатувати, що сфер формування таких звичаїв залишилося надзвичайно мало, не кажучи вже про те, що закон завжди може виступати способом упорядкування відповідних відносин у спосіб, інакший, ніж той, як вони врегульовані звичаями.

1.2. Комплексне (повне) нормотворення

Цей вид нормотворчості стосується створення нових норм права у всій повноті їх структурної будови. Яскравими прикладами такого нормотворення виступають кодекси, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України, якими запроваджені традиційні за конструктивною будовою трьохелементні норми права з їх системним викладенням у тексті відповідних нормативно-правових актів.

Сюди ж відносяться Цивільний та Господарський кодекси України, які на момент їх прийняття у 2003 році запроваджували нові норми, що особливо відрізнялись за змістом і рівнем деталізації правового регулювання відповідних суспільних відносин від тих положень, що отримали закріплення у Цивільному кодексі Української РСР.

Результатом такого виду нормотворчості також є нові Закони, що комплексно регулюють окремі суспільні відносини.

При цьому важливо відмітити, що, як зазначає С. М. Дуда, у межах романо-германської правової сім'ї кодекси розглядаються лише як відправна точка, а не пункт призначення [20, с. 80].

2. Корегування норми

Ця форма нормотворчості передбачає видозміну існуючої норми, що може мати форму її конкретизації, тобто внесення у неї більшої чіткості без принципової зміни змісту, або ж звуження чи розширення норми, що вже передбачає власне її зміну, зокрема шляхом корегування змісту та обсягу.

2.1. Конкретизація (уточнення) норми

Конкретизація, як зазначає О. В. Волошенюк, являє собою діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на усунення або зменшення (скорочення) еності нормативних приписів в процесі правотворчості та правозастосування за допомогою спеціальних засобів юридичної техніки [21, с. 24]. В якості прикладу у світлі окреслених вище обставин можна взяти статті 979–986 ЦК України, які наразі окреслюють лише загальні умови укладення та виконання договору страхування [19, ст.ст. 979–986]. Ці положення отримують більше розширення на рівні статей 85–113 Закону України «Про страхування» [22, ст.ст. 979–986], а також ще більше поглиблення на рівні статей 4–21 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [23, ст.ст. 4–21] у контексті відповідного виду страхування.

Також, наприклад, стаття 993 ЦК України містить загальне правило згідно з яким до страховика, який здійснив страхову виплату, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа має до особи, відповідальної за завдані збитки [19, ст. 993]. Своєю чергою у частині другій статті 108 Закону України «Про страхування» при майже повному дублюванні наведеного положення зазначається, що відповідне правило застосовується за умови «якщо інше не встановлено договором» [22, ст. 108], що хоча і не принципово, проте все ж таки конкретизує гіпотезу, визначену статтею 993 ЦК України.

У такий спосіб законодавець на рівні ЦК України запровадив норми права, якими врегулював відносини страхування, а потім конкретизував відповідні норми на рівні загального (у контексті об'єкта страхування) і спеціального законів, розширивши їх зміст положеннями відповідних актів.

З формальної точки зору ці акти мають нормативно-правовий характер у силу самої лише форми їх існування, тобто у зв'язку з тим, що вони є законами, які регулюють суспільні відносини, що прямо впливає з частини першої статті 10 Закону України «Про правотворчу діяльність» [16, ст. 10], тим більше, що регулятивну спрямованість цих актів у цілому важко заперечувати.

Однак, не можна не звернути увагу на те, що фактично ці закони значно розширюють загальні

норми, якими регулюються відносини страхування. Принаймні, положення Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» значно конкретизують норми, закріплені положеннями Закону України «Про страхування» в частині їх спеціалізації відносно об'єкта страхування.

У цьому водночас знаходить відображення ще одна особливість, яка полягає у тому, що доповнення та зміни цивільно-правової норми дуже часто являють собою форму конкретизації гіпотези або диспозиції відповідної моделі поведінки, а не принципову зміну останньої. При цьому, подекуди відрізнити конкретизацію від зміни дуже складно. Наприклад, досить тривалий час статтею 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлювалася заборона державної реєстрації речових прав на нерухоме майно за наявності зареєстрованих обтяжень речових прав на відповідний об'єкт [24, ст. 24], що вступало у суперечність з принципом обов'язковості судового рішення, адже за таких умов рішення суду, яким, наприклад, визнавалося право власності на відповідне майно за третьою особою, зіштовхувалося зі складностями виконання на рівні внесення відповідних змін до записів Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Ситуація мала місце незважаючи на те, що Конституція України з моменту її прийняття визнавала обов'язковість судових рішень в якості основної засади судочинства (пункт 9 частини третьої статті 129) [25, ст. 129].

Згодом відповідне положення зазначеного Закону зазнало змін внаслідок яких було встановлено, що відповідне правило не застосовується у разі проведення державної реєстрації права власності за рішенням суду (пункт 1 частини четвертої статті 24) [24, ст. 24].

У такий спосіб було гармонізовано відповідні приписи, хоча з точки зору практики правозастосування, вважаємо, мало місце «нашарування» у відповідній частині загальної норми Закону та відповідного положення Конституції й інших законів, що визначало необхідність застосування Конституції та відповідних законів, які обмежували правило, встановлене Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Тому відповідними змінами законодавець лише конкретизував, а не змінив відповідні норми, що при цьому слід вважати нормотворенням за сутністю, а не за формою.

З іншого боку, наприклад, вносячи зміни до частини другої статті 777 ЦК України якими з об'єктів переважного права купівлі, що належить наймачу майна, виводиться майно державної або комунальної власності [19, ст. 777],

законодавець у такий спосіб змінює відповідну норму, звужуючи зміст санкціонованих нею правових можливостей відповідних суб'єктів.

Проте, як ми зазначали, подекуди надзвичайно складно розмежувати зміни і конкретизацію норми права, особливо якщо остання здійснюється в умовах існування колізій норм матеріального права.

2.2. Зміна норми права

Цей вид законодавчого нормотворення, як ми окреслили вище, спрямований на звуження або навпаки розширення норми права, зокрема шляхом корекції її гіпотези або диспозиції. Зміною норми також є модифікації санкцій, наприклад, повна зміна виду покарання за неправомірну поведінку.

Крім того, внаслідок змін норма може полярно помінати свій зміст і спрямованість, наприклад, дозвіл, закріплений у нормі, може бути змінений на заборону тощо. Зокрема, у 2020 році розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України було доповнено пунктом 13 такого змісту: «В період здійснення в Україні заходів щодо запобігання виникненню, поширенню і розповсюдженню епідемії, пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19), забороняється підвищення процентної ставки за кредитним договором» [19, прикінч. та перех. полож.]. У такий спосіб диспозиція та гіпотеза норми, закріпленої у статті 1056-1 ЦК України, яка передбачала можливість зміни, у тому числі шляхом підвищення, процентної ставки за кредитом у кредитних договорах зі змінюваною кредитною ставкою, були змінені на відповідний період в частині, що визначали можливість підвищення такої ставки. Тому у даному випадку відбулося звуження правових можливостей, визначених нормою.

3. Скасування норми права

Скасуванням норми права є припинення її дії (чинності) на майбутнє, що виключає її поширення на відповідні суспільні відносини, які виникають після припинення її чинності, а також застосування її до таких відносин.

Розгляд скасування норми права в якості різновиду «нормотворчості» можна виправдати хіба що присікальним характером припису, який містить норму особливого порядку, тобто присікальну норму, яка скасовує чинне нормативне положення або ж розширеним баченням природи нормативного акту, який є таким лише у силу характеру суб'єкта його видання (прийняття) і нормативної природи самого припису, що у сукупності повинні надавати змісту відповідних положень статусу норм права.

Тим не менше, підхід, згідно з яким правотворчість передбачає у тому числі «скасування приписів» отримав підтримку на рівні судової практики, зокрема спочатку Верховного

Суду України (постанови Суду від 18 листопада 2014 року у справі № 21-438a14 [26]; від 17 березня 2015 року у справі № 21-38a15 [27]; від 04 листопада 2015 року у справі № 21-1457a15 [28] та ін.), а згодом і Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (постанови Суду від 06 лютого 2018 року у справі № 815/4120/14 [29]; від 06 березня 2018 року у справі № А/32/312 [30]; від 17 квітня 2018 року у справі № 381/3659/17 [31] та ін.).

Більше того можливість здійснення скасування приписів у ході правотворчості визнано і Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 20 вересня 2018 року у справі № 521/17710/15-а [32].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому, підсумовуючи викладене вище, необхідно констатувати, що в умовах сьогодення питання форм нормотворчості, тобто створення норм права, отримує не поверхневе, а відносно глибоке розкриття.

Нормотворчість є глибоким і багатогранним процесом, якому передують певні соціальні, економічні, політичні та інші передумови, а його результати можуть втілюватися у різних за обсягом нормативних положеннях, які при цьому не є незмінними і потребують періодичного корегування під впливом суспільних запитів, а також економічних, суспільно-політичних та інших змін у державі. Більше того, в сучасних умовах, які характеризуються відносно високим рівнем зарегульованості суспільних відносин, значний обсяг функціонального навантаження суб'єктів правотворчості приходить саме на корегування чинних нормативних положень, зокрема шляхом їх конкретизації, розширення, звуження або кардинальної зміни. Майже усі суспільні відносини, у тому числі цивільні та господарські (у *de facto* цивільно-правовій частині), якщо не врегульовані нормами права безпосередньо, то, принаймні, охоплюються принципами відповідних галузей. Тому сьогодні питання постає переважно з приводу співвідношення необхідного та актуального рівня деталізації регулювання відповідних відносин.

За таких умов нормотворчість не зводиться виключно до створення (санкціонування) абсолютно нових правил поведінки. Це пов'язується, зокрема із тим, що виведення процесу корегування норм права за межі нормотворчого процесу означатиме виведення його у тому числі з-під дії правил нормотворчості, що вноситиме невизначеність у регулювання процедури вдосконалення нормативних приписів. З іншого боку, вдосконалення нормативних положень за змістом аналітичної роботи і процесом реалізації змін практично мало чим поступається санкціонуванню існуючих правил чи створення нових. У зв'язку з цим розуміння нормотворчості як процесу ство-

рення, корегування та припинення (скасування) норм у цілому є виправданим.

Поряд із цим такий підхід до розуміння аналізованого процесу дозволяє наблизитися до наукового розв'язання у тому числі проблеми «судової нормотворчості», яка за окреслених вище умов повинна вирішуватися з огляду на те, що нормотворчість не зводиться виключно до створення норми права у всій повноті її структурних елементів, проте може включати у тому числі корегування норми, зокрема її конкретизацію, звуження чи розширення. Проте, наступним питанням на шляху вирішення цієї проблеми виступає можливість суду корегувати норми, зокрема конкретизувати їх.

Література

1. Погребняк В. «Судова правотворчість» і «судова нормотворчість»: лексико-семантичний аналіз. *Право України*. 2024. № 5. С. 33–57.
2. Берназюк Я. О. Особливості застосування критерію «якість закону» під час вирішення публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 6–14.
3. Шишка О. Р. Концепт терміна «закон» у практиці ЄСПЛ. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2020. С. 54–56.
4. Вовк В. М. «Правове нормотворення» vs «правова нормотворчість». *Наук.інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького: Журн. Серія «Право»*. 2021. № 12 (24). С. 17–21.
5. Онищук І. І. Логіка юридичного конструювання. *Наук.інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 38–44.
6. Кельман М. С., Токарська А. С., Романська І. В. Норма права і стаття закону. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права*: тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 151–155.
7. Мураховська Т. Є. Проблематика структури норми права у зв'язку з системою права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 4. С. 670–674. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_109 (дата звернення: 25.06.2024).
8. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2 (11). С. 52–56.
9. Заморська Л. І. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності. *Держава і право*. Одеса, 2010. Вип. 50. С. 19–25.
10. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». 2016. Вип. 1 (10). С. 14–18.
11. Бараненко Д. Поняття та сутність нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. *Юрид. вісн.* 2020. № 6. С. 68–75.
12. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Правова система: теорія і практика*. 2015. № 2. С. 55–59.
13. Погорелова З. О. Нормотворча діяльність Президента України як правова форма реалізації нормотворчих повноважень. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 73, ч. 1. С. 24–30.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: посіб. для студ. спец. «Правознавство», вид. 2-е, зі змінами й доповненнями. Київ, 1994. 236 с.
15. Курінний Є. В. Правові потреби та процеси правоутворення і правореалізації в Україні. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матер. наук. семінару (Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 46–49.
16. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2003 р. № 3354-IX. *Офіц. вісн. України*. 2023. № 88. Ст. 5121 (із змінами).
17. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року (історико-правове дослідження). Харків: Легас, 2002. 345 с.
18. Лісова К. С. Звичаєве право: курс лекцій. Київ: Персонал, 2012. 94 с.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
20. Дуда С. М. Закон у системі джерел права романо-германської правової сім'ї. *Митна справа*. № 1 (91), ч. 2, кн. 2. 2014. С. 80–84.
21. Волошенко О. В. Засоби конкретизації норм права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 23–31. URL: <http://forumprava.pp.ua/files/023-031-2018-1-----5-.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
22. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX. *Відом. Верхов. Ради України*. 2023. № 12–13. Ст. 28 (із змінами).
23. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2005. № 1. Ст. 1 (із змінами).
24. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553 (із змінами).
25. Конституція України: станом на 20.06.2024 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. ст. 141 (зі змінами).
26. Постанова Верховного Суду України від 18.11.2014 р., судова справа № 21-438a14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41970913> (дата звернення: 30.06.2024).
27. Постанова Верховного Суду України від 17.03.2015 р., судова справа № 21-38a15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43506226> (дата звернення: 30.06.2024).
28. Постанова Верховного Суду України від 04.11.2015 р., судова справа № 21-1457a15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54039503> (дата звернення: 30.06.2024).
29. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06.02.2018 р., судова справа № 815/4120/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72065285> (дата звернення: 30.06.2024).
30. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 06.03.2018 р., судова справа № А/32/312. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72694077> (дата звернення: 30.06.2024).
31. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 17.04.2018 р., судова справа № 381/3659/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73468570> (дата звернення: 30.06.2024).
32. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.09.2018 р., судова справа № 521/17710/15-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77507889> (дата звернення: 30.06.2024).

Анотація

Погребняк В. Я. Форми нормотворчості (цивільно-правовий та господарсько-правовий аспекти). – Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблеми форм нормотворчості, яка у сучасному науковому розумінні розглядається як процес «створення» норми права.

Розглядаються сучасні наукові погляди на проблему структурної будови норми права, а також визначаються варіації співвідношення між нормою права та нормативним приписом. Встановлюється специфіка сучасного процесу нормопроекування. Формується висновок, що в сучасних умовах неможливо називати нормотворчістю виключно процес повного проектування норми, тобто формування її гіпотези, диспозиції та санкції.

Автор визначає і аналізує такі форми нормотворчості як створення норми права (санкціонування державою усталених у суспільстві правил поведінки, комплексне (повне) нормотворення), корегування норми (конкретизація (уточнення) норми, зміна норми права) та скасування норми права.

Формується висновок, що у сучасних умовах результати нормотворчості можуть втілюватися у різних за обсягом нормативних положеннях, які при цьому не є незмінними і потребують періодичного корегування під впливом суспільних запитів, а також економічних, суспільно-політичних та інших змін у державі. За таких умов нормотворчість не зводиться виключно до створення (санкціонування) абсолютно нових правил поведінки у всій повноті структурної будови норми права. Це пов'язується, зокрема із тим, що виведення процесу корегування норм права за межі нормотворчого процесу означатиме виведення його у тому числі з-під дії правил нормотворчості, що вноситиме невизначеність у регулювання процедури вдосконалення нормативних приписів. З іншого боку, вдосконалення нормативних положень за змістом аналітичної роботи і процесом реалізації змін практично мало чим поступається санкціонуванню існуючих правил чи створення нових. У зв'язку з цим розуміння нормотворчості як процесу створення, корегування та припинення (скасування) норм у цілому є виправданим.

Окреслений підхід до розуміння аналізованого процесу дозволяє наблизитися до наукового розв'язання у тому числі проблеми «судової нормотворчості» в рамках правової системи України.

Ключові слова: нормотворення, судова нормотворчість, судова правотворчість, судова практика, дже-

рела права, цивільні відносини, господарські відносини, правове регулювання.

Summary

Pohrebniak V. Ya. The forms of judicial rulemaking (civil legal and economic legal aspects). – Article.

The article is devoted to consideration of the problem of rulemaking in aspect of modern scientific understanding of rulemaking as the process of rule of law “design”.

Modern scientific approaches to the problem of rule of law structural built as well as variations of correlation between rule of law and provision of law are analyzed. The specificity of modern rule-design process is defined. It is stated the impossibility to consider as rulemaking only the process of complete design of rule of law namely the process of hypothesis, disposition and sanction design.

The author reveals and analyses such forms of rulemaking as design of rule of law (state sanctioning of reasoning social rules of behavior, complete rulemaking), correction of rule of law (concretization (rectification) of rule of law, alteration of rule of law) and cancelation of rule of law.

It is concluded that in modern circumstances the results of rulemaking can be embodied in different by their volume normative provisions that are at the same time are not unchangeable and systematically are in need to be corrected due to the social demands as well as to the economic, social-political and other changes within the state. Under such conditions the rulemaking is not just about the design (sanctioning) absolutely new rule of law in whole completeness of the last. Considering the process of rule of law correction as not rulemaking process means the avoiding by such a process the acceptance the rules of rulemaking that in its turn introduce uncertainty to the regulation of the procedure of improving normative provisions. On the other hand the improving of the normative provisions by the essence of the analytical work during the improving and the process character of realization of such improving not much different from the state sanctioning or the existing rules of design of new ones.

The outlines approach to the understanding of the analyzed process let to get closer to the scientific resolution of the judicial rulemaking problem within the legal system of Ukraine.

Key words: rulemaking, judicial rulemaking, judicial lawmaking, judicial practice, sources of law, civil relations, economic relations, legal regulation.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.12>

І. В. Черненко
orcid.org/0000-0001-7712-1888
адвокат,
аспірант кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПРАВІ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Актуальність проблеми. Інститут тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України широко не застосовується судами при здійсненні судового контролю за виконанням судового рішення. Низький рівень виконання судових рішень в Україні зумовлює необхідність дослідження недоліків інституту тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України задля збільшення ефективності виконання судових рішень.

Мета дослідження – комплексний аналіз процедури тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України як форми судового контролю за виконанням судового рішення та аналіз ефективності зазначеної процедури.

Виклад основного матеріалу. Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є одним із заходів забезпечення виконання судового рішення, який може бути санкціонований судом за поданням виконавця. Даний інститут права закріплений статтями 441 ЦПК України [1], 337 ГПК України [2], № 64 Закону України «Про виконавче провадження» [3] та розділом XIII Інструкції з організації примусового виконання рішень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 [4].

Відповідно до ст. 441 ЦПК України, тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є одним із заходів забезпечення виконання судового рішення, який може бути санкціонований судом за поданням виконавця у разі ухилення від виконання зобов'язань боржником, які покладені на нього відповідним судовим рішенням. Тимчасове обмеження у праві виїзду фізичної особи за межі України встановлюється на строк до виконання судового рішення, щодо якого здійснюється процедура примусового виконання.

Право виконавця звертатись до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника (фізичної особи чи керівника юридичної особи) за межі України до виконання зобов'язань за рішенням або погашення забор-

гованості за рішенням про стягнення періодичних платежів передбачене п. 19 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»

Законодавцем встановлено, що подання виконавця щодо тимчасового обмеження у праві виїзду фізичної особи за межі України розглядається негайно судом без повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб і за участі державного (приватного) виконавця. Територіальна підсудність визначена за місцем примусового виконання судового рішення.

Також законодавством передбачена процедура скасування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України, яка полягає у зверненні боржника із вмотивованою заявою до суду. Така заява розглядається судом протягом десяти днів з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням сторін, інших заінтересованих осіб та виконавця. При цьому участь виконавця є обов'язковою.

Значну роль у правозастосуванні даного інституту відіграв лист від 01.02.2013 р. Верховного Суду України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України», яким було надано роз'яснення для однакового застосування судами законодавства при розгляді справ щодо тимчасового тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України [5].

Верховний Суд України опираючись на дефініцію терміну «ухилення» в українській мові та чинні норми законодавства на момент надання даного роз'яснення сформулював позицію, що «ухилення від виконання зобов'язань, покладених на боржника рішенням» варто розуміти як будь-які свідомі діяння (дії або бездіяльність) боржника, спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні, коли виконати цей обов'язок у нього є всі реальні можливості і цьому не заважають будь-які незалежні від нього об'єктивні обставини. Також Верховний Суд України зазначив, що особа, яка має невиконані зобов'язання, не може вважатися винною в ухиленні, поки не буде доведено протилежне. Здійснивши дане роз'яснення, Верховний

Суд України під час здійснення процедури примусового виконання судового рішення поклав на виконавця тягар доведення ухилення боржником виконання судового рішення.

Зазначене роз'яснення Верховного Суду України набуло поширеного застосування судами при розгляді даної категорії справ, що сформувало судову практику, яка є сталою і наразі.

Суддею Харківського апеляційного суду С. Круговою було здійснено узагальнення судової практики щодо тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України за 2019 рік [6]. Дане узагальнення було здійснене на підставі даних районних судів м. Харкова та міських, районних, міськрайонних судів Харківської області та Харківського апеляційного суду.

Відповідно до статистичних даних узагальнення, в 2019 році Лозівським міськрайонним судом Харківської області було розглянуто 56 подань про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, з яких було задоволено – 10 (17,85% від кількості подань); Ізюмським міськрайонним судом Харківської області – 42, з них задоволено – 12 (28,57% від кількості подань).

При цьому основною причиною відмов суду у санкціонуванні тимчасового обмеження у праві на виїзд особи за межі України зазначається, що доказування навмисного, свідомого ухилення боржника від виконання судового рішення покладено на державного (приватного) виконавця, а сам по собі факт невиконання зобов'язань боржником, не може бути аргументом для обмеження його виїзду за кордон. Також судовою практикою сформований підхід, що законом передбачено юридичні санкції у вигляді тимчасового обмеження у праві виїзду не за наявність факту невиконання зобов'язань, а за ухилення від їх виконання [7–9].

Проте неможливо погодитись із законодавцем та зазначеною судовою практикою виходячи з наступного.

Для розуміння терміну «ухилення» варто звернутись не лише до його визначення в словнику української мови, а й в інших словниках.

Кембриджський словник містить визначення слова «evade» (ухилитись) як уникнення чогось неприємного або небажаного, або не роботи щось що має бути зробленим; навмисно уникати або не робити щось, що є вашим обов'язком або відповідальністю [10]. Відтак, визначення кембриджського словника є більш релевантним, оскільки відображає сутнісну характеристику терміну «ухилення». Виконання боржником судового рішення відбувається за рахунок його майна або вчинення ним дій, які були предметом спору та після набрання законної сили судовим рішенням не були виконані ним добровільно. Добровільно виконати рішення суду особа може з моменту

набрання судовим рішенням законної сили та до моменту надходження виконавчого листа до виконавця та відкриття виконавчого провадження. На даній стадії щодо відповідача не застосовуються заходи примусового виконання судового рішення, а також додаткові матеріальні обтяження у вигляді виконавчого збору або основної винагороди виконавця.

О. Снідевич та Л. Малярчук зазначають, що внаслідок нечіткого нормативно-правового регулювання законодавцем, виконавчий збір (основну винагороду) розуміють не лише як плату за примусове виконання судового рішення, а й як санкцію за невиконання судового рішення в добровільному порядку [11]. Відтак сам факт відкриття виконавчого провадження та стягнення виконавчого збору (основну винагороду) виконавцем можна розглядати як першу санкцію за невиконання судового рішення.

Тому, у разі початку процедури примусового виконання судового рішення можна зазначити, що боржник не робить те, що є його обов'язком – не виконує добровільно судові рішення, яке є обов'язковим до виконання.

Судовий контроль за виконанням судових рішень здійснюється на етапі виконання судового рішення, а розгляд подання виконавця про тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України – під час процедури примусового виконання судового рішення.

Звідси можна зазначити, що судові рішення, яке набрало законної сили у відповідності до принципу обов'язковості судового рішення повинно виконуватись особами добровільно, не на користь яких воно ухвалене. У разі відсутності добровільного виконання судового рішення та початку процедури примусового виконання судового рішення, під час санкціонування дій виконавця судом повинна застосовуватись презумпція вини боржника, оскільки особа не виконала судові рішення, що є її обов'язком, а не правом. Можливість ухилення боржником від виконання судового рішення, яке набрало законної сили, через неможливість доведення виконавцем свідомості діянь (дій або бездіяльності) боржника, які спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні фактично ставить під сумнів принцип обов'язковості судового рішення. Дані обставини складно довести через значну суб'єктивність при їх оцінці, про що зокрема зазначив ЄСПЛ в рішенні від 11.05.2021 року у справі «Стецов проти України» (Заява № 5170/15) [12].

Відносно можливості ухилитись від виконання судового рішення Верховний Суд у постанові від 9 листопада 2018 р. у справі № 642/917/17 зазначив, що будь-яка відмова від виконання судових рішень презюмується як така, що є незаконною,

а бездіяльність суб'єкта владних повноважень протиправною [13].

Враховуючи вищевикладене є доцільним визначення презумпції ухилення боржника від виконання судового рішення під час санкціонування тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України.

Для формування даної презумпції спершу варто звернутись до визначень презумпції у праві, які наводили в своїх роботах О. Скакун, О. Ульяновська, В. Кампа, Я. Берназюк.

Як визначає О. Скакун, в теорії права під поняттям «презумпція» (від лат. *praesumptio*) розуміється закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення.

Також О. Скакун зазначає, що правові презумпції закріплюються в нормах права та поділяються на неспростовні та спростовні. Під неспростовними презумпціями розуміються правові презумпції, які не потребують доведення, тому що не підлягають сумніву, а спростовні презумпції можуть бути спростовані в результаті встановлення іншого щодо цих фактів. За субординацією в правовому регулюванні презумпції бувають матеріально-правовими та процесуально-правовими. Матеріально-правові презумпції містять правоположення про наявність (відсутність) певного юридичного факту при існуванні інших фактів, які можуть мати відношення до іншого суб'єкта даних правовідносин або неоднозначного кола осіб. Процесуально-правові презумпції виключають необхідність доказів для винесення рішення або вказують на суб'єкта, на якого покладено обов'язок доведення під час розгляду справи, чим встановлюється порядок застосування норм процесуального права [14, с. 373].

О. Ульяновська характеризує презумпцію як юридико-технічний спосіб, що використовується у законотворенні та правозастосуванні; це завжди вірогідне припущення, причому вірогідність цієї істинності може бути як відносно висока, так і наближатись до нуля (наприклад презумпція невинуватості); правові презумпції є різновидом загальних, і відрізняються тим, що вони прямо або опосередковано закріплені у правових нормах; презумпції стосуються наявності чи відсутності певних обставин, що мають правове значення і спричиняють правові наслідки, – тобто юридичних фактів [15, с. 101].

Суддя КСУ В. Кампа в окремій думці стосовно Рішення КСУ від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008 зазначив, що презумпцію у праві визначено як закріплені в нормах права припущення про існування певного факту, реальність якого не потребує доказів і вважається істинною доти, доки не буде доведено протилежне [16].

На переконання Я. Берназюка, під презумпцією у праві варто розуміти специфічний засіб юридичної техніки, за допомогою якого на підставі індуктивного узагальнення подібних ситуацій припускається існування певного факту, явища юридичної дійсності або властивості суб'єкта чи об'єкта, які не потребують доказування, але можуть бути спростовані у процесі доказування [17].

Проаналізувавши наукові підходи вчених до презумпції у праві та її характерних ознак, можливо сформулювати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення під час санкціонування тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від виконання судового рішення під час здійснення процедури примусового виконання судового рішення. Характеризуючи дану презумпцію відносно можливості її спростування варто зазначити, що вона є спростовна та може бути спростована боржником відповідними доказами, які підтверджують виконання судового рішення.

Про подібний підхід до боржників та необхідність застосування презумпції вини боржника в певних категоріях справ зазначає і П. Пригуза, який аналізував Кодекс України з питань банкрутства (далі – КУзПБ). Варто зазначити, що КУзПБ встановлюються зокрема умови та порядок визнання боржника банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності.

На переконання П. Пригузи, на основі певних категорій і понять КУзПБ, необхідно сформулювати низку презумпцій, зокрема і презумпція вини боржника (фізична особа – боржник є недобросовісною, доки не буде встановлено інше). Як зазначив П. Пригуза, при умисному банкрутстві кредитор є потерпілою особою, слабкою стороною у справі про банкрутство фізичної особи, тому роль суду – захистити основи ринкової економіки, а саме кредит і довіру [18].

Відповідно до законодавчої процедури, розгляд судом подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України здійснюється негайно та передбачає участь лише виконавця.

Варто зазначити, що статтею 441 ЦПК України не визначений термін «негайно», який визначений законодавцем як строк, протягом якого суд має розглянути подання виконавця щодо застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України. Також і глава 6 «Процесуальні строки» ЦПК України, якою визначені види процесуальних строків та їх обчислення, не містить такого визначення. Відповідно до словника української мови, термін «негайний» означає який здійснюється, відбува-

ється зразу, без затримки [19], проте таке тлумачення також не має виміру в одиницях часу.

Верховний Суд України в листі від 01.02.2013 р. зазначив, що враховуючи обов'язковість виклику виконавця при розгляді подання та можливості витребування необхідних документів, розгляд подання повинен здійснюватись в день його надходження (за наявності необхідних документів), але не пізніше наступного дня з моменту його подання.

Викликає обгрунтований сумнів необхідності в передбаченій законодавством процедурі розгляду подання виконавця без участі боржника, а також законодавчу процедуру скасування судом такого заходу забезпечення виконання судового рішення за заявою боржника, яка може призвести до подвійного розгляду одного і того ж питання та при однакових обставинах.

Можна припустити, що негайний розгляд подання виконавця щодо встановлення тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України має на меті перешкодити виїзду особи за межі України та ухилитись таким чином від виконання судового рішення. Проте варто зазначити, що такий захід забезпечення виконання судового рішення застосовується судом на етапі примусового виконання судового рішення, що виключає несподіваність застосування таких заходів для боржника.

Відтак за доцільне є передбачити процедуру розгляду подання виконавця для санкціонування судом тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України за участі виконавця та боржника із застосуванням презумпції ухилення боржника від виконання судового рішення. При цьому неявка боржника на засідання не має бути перешкодою для розгляду подання виконавця. За даного підходу суд під час вирішення питання щодо санкціонування такого обмеження фактично дає відповіді на наступні запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Висновки та пропозиції дослідження. Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є формою судового контролю за виконанням судового рішення та полягає у санкціонуванні судом заходу забезпечення виконання судового рішення за поданням виконавця. Через можливість застосування такого заходу забезпечення виконання судового рішення лише на етапі примусового виконання судового рішення, ймовірність застосування такого заходу не може бути несподіванкою для боржника, а відтак варто здійснювати розгляд подання виконавця за участі боржника. Водночас неявка боржника не має перешкоджати розгляду судом відповідного подання виконавця.

При розгляді подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України, суд повинен застосовувати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від виконання судового рішення під час процедури примусового виконання судового рішення. Оцінюючи законність такого подання виконавця, суд відповідає на запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Редакція від 23.09.2024р., підстава – 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Редакція від 19.07.2024р., підстава - 3755-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Редакція від 01.08.2024 р., підстава – 3880-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
4. Інструкції з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012р. №512/5. Редакція від 07.06.2024р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text>.
5. Лист від 01.02.2013р. Верховного Суду України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00048>.
6. Узагальнення тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України за 2019 рік. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshе/inf_court/uzag20c2.
7. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 09.10.2023р. провадження №6/201/462/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114214933>.
8. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 03.11.2023р. провадження №6/201/586/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115084945>.
9. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 24.10.2023р. провадження №6/201/581/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114378990>.
10. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/evade>.
11. Малярчук Л., Снідевич О. Виконавчий збір та основна винагорода приватного виконавця: проблемні питання теорії та судової практики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. №3. С. 29–32. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/7.--114.pdf>.
12. Рішення ЄСПЛ від 11.08.2021р. у справі «Стецов проти України» (Заява № 5170/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g96#top.
13. Постанова Верховного Суду від 09.11.2018р. у справі № 642/917/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77799606>.

14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf.

15. Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність. Право України. – 2005. – № 6. – С. 101–103.

16. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України №14-рп/2008 від 08.07.2008 р. у справі №1-39/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-08#top>.

17. Верназюк Я. Презумпція (presumption) та юридична фікція (legal fiction): поняття, ознаки та значення. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/146/prezumptsiia-presumption-ta-iurydychna-fiktsiia-legal-fiction-poniattia-oznaky-ta-znachennia>.

18. Проблемні питання банкрутства фізичних та юридичних осіб: у Верховному Суді обговорили застосування судами норм КУЗПБ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1405595>.

19. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/neghajno>.

Анотація

Черненко І. В. Проблематика застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України під час здійснення судового контролю за виконанням судового рішення – Стаття.

Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є формою судового контролю за виконанням судового рішення та полягає у санкціонуванні судом заходу забезпечення виконання судового рішення за поданням виконавця. Сформована судова практика щодо застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є обтяжливою для виконавця через покладання обов'язку доказування ухилення від виконання судового рішення на виконавця.

Судове рішення, яке набрало законної сили у відповідності до принципу обов'язковості судового рішення повинно виконуватись особами добровільно, не на користь яких воно ухвалене. У разі відсутності добровільного виконання судового рішення та початку процедури примусового виконання судового рішення, під час санкціонування дій виконавця судом повинна застосовуватись презумпція вини боржника, оскільки особа не виконала судового рішення, що є її обов'язком, а не правом. Можливість ухилення боржником від виконання судового рішення, яке набрало законної сили, через неможливість доведення виконавцем свідомості діянь (дій або бездіяльності) боржника, які спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні фактично ставить під сумнів принцип обов'язковості судового рішення.

Через можливість застосування такого заходу забезпечення виконання судового рішення лише на етапі примусового виконання судового рішення, ймовірність застосування такого заходу не може бути несподіванкою для боржника, а відтак варто здійснювати розгляд подання виконавця за участі боржника. Водночас неявка боржника не має перешкоджати розгляду судом відповідного подання виконавця.

При розгляді подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України, суд повинен застосовувати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від

виконання судового рішення під час процедури примусового виконання судового рішення. Оцінюючи законність такого подання виконавця, суд відповідає на запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Ключові слова: судовий контроль за виконанням судового рішення, тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України, виконання судового рішення, виконавче провадження.

Summary

Chernenko I. V. The issue of the application of a temporary restriction of a person's right to leave abroad of Ukraine as a form of judicial control over the enforcement of judgment. – Article.

Temporary restriction of an individual's right to leave abroad of Ukraine is a form of judicial control over the enforcement of judgment and consists of the court sanctioning a measure to ensure the execution of a court decision at the executor's request. Formed judicial practice regarding the application of a temporary restriction of an individual's right to travel outside of Ukraine is burdensome for the executor due to placing the obligation of proving evasion of the execution of the court decision on the executor.

A court decision that has entered into legal force must be carried out voluntarily by persons not in whose favor it was passed. In the absence of voluntary execution of the court decision and the initiation of the procedure of enforcement of the judgment, the presumption of the debtor's guilt should be applied when sanctioning the executor's actions by the court, since the person did not comply with the court decision, which is his duty, not his right. The possibility of the debtor evading the execution of a court decision, which has entered into force, due to the impossibility of proving by the executor the awareness of the actions (actions or inaction) of the debtor, which are aimed at non-fulfillment of the corresponding duty in the enforcement proceedings, actually calls into question the principle of the binding nature of the court decision.

Due to the possibility of applying such a measure to ensure execution of a court decision only at the stage of enforcement of a court decision, the possibility of applying such a measure cannot be a surprise for the debtor. Therefore it is worth considering the application of the executor with the participation of the debtor. At the same time, the non-appearance of the debtor should not prevent the court from considering the corresponding submission of the executor.

When considering the executor's submission on the temporary restriction of the debtor's right to travel outside of Ukraine, the court must apply the presumption of the debtor's evasion of the execution of the court decision, which consists in the assumption that the debtor evades the execution of the court decision during the procedure of enforcement of the court decision. Evaluating the legality of such an executor's submission, the court answers the following questions: does the executor's submission meet the requirements of the law; whether enforcement proceedings are open; and whether the judgment has been executed by the debtor.

Key words: judicial control over the enforcement of judgment, temporary restriction of an individual's right to leave abroad of Ukraine, enforcement of judgment, execution of a court decision, enforcement proceedings.

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.13>**О. Ш. Чомахашвілі***orcid.org/0000-0002-0546-2138**кандидат юридичних наук, доцент,**провідний науковий співробітник відділу прав людини**та прав інтелектуальної власності в сфері охорони здоров'я**Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності**Національної академії правових наук України*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ: АСПЕКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. Правове забезпечення народної медицини з урахуванням аспекту інтелектуальної власності є надзвичайно важливим з таких причин.

Правове забезпечення дозволяє офіційно визнати та легалізувати народну медицину, що забезпечує її інтеграцію в систему охорони здоров'я. Це також може сприяти розвитку наукових досліджень у цій галузі. Вагомим аргументом є захист традиційних знань. Чинне законодавство може допомогти захистити традиційні знання і практики народної медицини, що є частиною культурної спадщини.

Таким чином, правове забезпечення народної медицини є важливим інструментом для забезпечення якості, безпеки та ефективності медичних послуг, а також для захисту прав пацієнтів і культурних традицій.

Літературний огляд. У сфері правового регулювання народної медицини дослідження вчених охоплюють різні аспекти, включаючи юридичні, культурні та соціальні аспекти. Окремо аспект охорони інтелектуальної власності у сфері народної медицини через призму об'єктів інтелектуальної власності не розглядався.

Традиційні знання, в тому числі питання народної медицини є предметом вивчення таких учених: К. Воронцова, В. Євтушенко, І. Колодюк, Р. Лебідь, Н. Нирова, С. Сидоренко, Н. Терес та інші.

Розуміючи, що дослідження народної медицини може принести користь як в розширенні знань про лікувальні засоби, так і в розробці нових терапевтичних підходів, які можуть бути корисними в сучасній медицині аспекту охорони прав інтелектуальної власності необхідно приділити особливу увагу.

Мета дослідження полягає у вивченні можливості та перспектив правової охорони у сфері народної медицини, рівня та повноти правового забезпечення народної медицини з особливим акцентом на аспекти інтелектуальної власності, з метою демонстрації ефективних механізмів захисту традиційних медичних знань і практик.

Перспективним для подальших досліджень є вивчення можливостей для міжнародного спів-

робітництва захисту народної медицини, включаючи участь у міжнародних угодах і ініціативах.

Це дослідження допоможе краще зрозуміти, як можна захистити знання, що використовуються в народній медицині та зацікавлених суб'єктів господарської діяльності, які дотичні до сфери народної медицини, а також забезпечити інтеграцію традиційних практик у сучасну медичну практику з урахуванням культурних і правових аспектів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо поняття «народна медицина» як правовий термін на наукове визначення. У правовій сфері народна медицина має специфічний статус, який визначається через різні аспекти правового регулювання. Термін «народна медицина» в правовому контексті часто включає в себе традиційні практики лікування, знання і методи, що передаються з покоління в покоління в межах певної культури або спільноти.

Нормативне визначення закріплено у Статті 74¹ Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» Право на зайняття народною медициною (цілительством). Народна медицина (цілительство) – методи оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації [1].

Нормативно-правове забезпечення народної і нетрадиційної медицини в Україні включає в себе наступні правові акти: Конституцію України; Цивільний кодекс України; Основи законодавства України про охорону здоров'я [1]; Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [2]; Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [3]; Закону України «Про захист персональних даних» [4]; Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [5]. Накази Міністерства охорони здоров'я України «Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я» від 28.10.2002 № 385 [6], Порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських

здібностей» від 23.09.2013 № 822 в редакції від 21.05.2019 [7], «Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством)» від 16.03.2016 № 189 [8], Кваліфікаційні вимоги для фізичних осіб-підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189 [9], Умови зайняття народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189 [9] та ін.

Якщо говорити загалом про правовий статус і регулювання у цій сфері, то теоретично можна припустити використання декількох правових підходів: легалізація та визнання. Народна медицина може бути легалізована або визнана через специфічні законодавчі акти або нормативні документи. При цьому, законодавство може встановлювати правила для застосування народної медицини. До них варто віднести ліцензування (нормативні акти, що регулюють процес отримання ліцензії для практикуючих народних лікарів або знахарів) та діючі стандарти і протоколи (встановлення стандартів для практики, що гарантують безпеку і якість наданих послуг).

При цьому пам'ятаємо, що офіційно та легально займатися народною медициною можуть лікарі, які здобули спеціалізацію народна та нетрадиційна медицина і працюють на посаді лікаря народної і нетрадиційної медицини в ліцензованих медичних закладах, або як приватні підприємці, якщо вони одержали ліцензію МОЗ України на медичну практику народна та нетрадиційна медицина. Право на заняття народною медициною (цілительством) мають лише ті особи, без спеціальної медичної освіти, які одержали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством), виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом.

Говорячи про інтелектуальну власність завжди важливо пам'ятати про творця (автора, суб'єкта немайнових авторських прав). В цій царині цінним є дослідження Катерини Воронцової на тему: «Особа, що отримала право на зайняття народною медициною (цілительством) як суб'єкт права інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я». Авторка слушно зауважує: «Слід зазначити, що національне законодавство не містить спеціального правового регулювання відносин, що виникають у процесі реалізації прав особи на зайняття народною медициною (цілительством), результати творчої діяльності таких осіб охороняються загальними нормами права інтелектуальної власності. Відсутність правового забезпечення у цій сфері зумовлює реалізацію права на результати своєї творчої діяльності на основі «природної монополії». Таким чином, необхідним є приведення законодавства України у відповідність до норм міжнародного права

щодо регулювання правовідносин, що виникають з приводу діяльності особи, яка отримала право на зайняття народною медициною (цілительством)» [10, с. 91].

Народна медицина є важливою культурною цінністю з кількох ключових причин.

По перше, збереження культурної спадщини. Адже, народна медицина містить у собі знання і практики, що передавалися з покоління в покоління. Вона є частиною культурної спадщини, яка відображає історичний досвід, вірування та традиції певного народу. В сучасному світі це є дуже актуально. Відмітимо екологічну спрямованість та свідомість. Багато народних медичних практик засновані на використанні природних ресурсів, таких як лікарські рослини. Це може сприяти підвищенню екологічної свідомості та сталого використання природних ресурсів.

По друге, унікальні методи лікування. Саме, народні медичні практики часто базуються на унікальних методах, які можуть включати використання рослин, ритуалів, масажів та інших нетрадиційних підходів до лікування. Дані методи можуть бути адаптовані до сучасних умов і інтегровані в сучасні медичні практики. Неможливо переоцінити значення освіти і навчання. Народна медицина часто передається через усне навчання, що сприяє розвитку соціальних навичок та комунікації. Це також допомагає підтримувати зв'язки між поколіннями і зберігати знання про традиційні методи лікування.

В. Євтушенко зазначає, що передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною. Медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише «народні цілителі», але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати «зілля» – відвари, настої, чаї. Популярна в народі була «домашня фізіотерапія» – лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, «банки», «клістири». Впродовж років незалежності, сектор охорони здоров'я України, де використовуються методи і принципи народної медицини, збільшує свої потужності та розширює кількість і різноманітність медичних послуг [11, с. 109].

Безумовно, народна медицина є частиною культурної ідентичності народів. Вона відображає їхню специфічну філософію здоров'я і лікування, вірування, а також соціальні та культурні особливості. Саме народна медицина робить

внесок у різноманітність. Зауважимо, що вона сприяє збереженню різноманітності медичних практик і підходів до лікування, що є важливою частиною культурного багатства людства. Різноманітність медичних практик дозволяє людям знайти найбільш ефективні та підходящі методи лікування. Виокремимо соціальну і культурну функції. Народна медицина часто має соціальну функцію в громадах, надаючи людям можливість звернутися за допомогою до місцевих знахарів або травників, що підтримує соціальні зв'язки і довіру в громадах.

Визнання народної медицини як культурної цінності сприяє її збереженню та інтеграції в сучасну систему охорони здоров'я. Це дозволяє зберегти унікальні традиції і знання, а також сприяти розвитку культурного розуміння і поваги до різних медичних підходів.

Поговоримо про можливість охорони прав інтелектуальної власності у сфері народної медицини. Деякі традиційні знання, комерційні рішення варто захистити за допомогою інтелектуальної власності. Аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини включають різні юридичні інструменти та механізми, що можуть бути використані для захисту традиційних знань і практик. Ось ключові аспекти інтелектуальної власності, які мають значення в контексті охорони народної медицини.

1. Авторське право охоплює захист літературних, художніх та наукових творів. У контексті народної медицини це може включати:

– захист текстів і записів. Авторське право може захищати письмові джерела традиційних знань, такі як медичні тексти, книги, статті або манускрипти, що містять інформацію про народні методи лікування;

– документація методів лікування. Опис методів лікування або рецептур у вигляді наукових статей, посібників чи інших публікацій може бути захищений авторським правом.

2. Право промислової власності.

Патенти надають право на виключне використання винаходу. В контексті народної медицини це може включати: **нові медичні препарати** (якщо традиційний метод або склад рослинних препаратів може бути вдосконалений або модифікований, його можна запатентувати як новий медичний засіб) та **технології приготування** (методики або технології виготовлення лікарських засобів на основі народних рецептів можуть бути запатентовані, якщо вони відповідають критеріям новизни, винахідливості і промислового використання).

У травні 2024 року держави-члени ВОІВ прийняли перший Договір ВОІВ, який стосується взаємодії між інтелектуальною власністю, гене-

тичними ресурсами та традиційними знаннями, який також є першим Договором ВОІВ, який включає положення спеціально для корінних народів, а також місцевих громад.

Основна пропозиція встановлює обов'язковість вимоги розкриття патенту – це вимагатиме обов'язкових відомостей у заявці на патент про розкриття країни походження генетичних ресурсів та/або відомостей про корінні народи чи місцеві спільноти, що надають асоційовані традиційні знання, якщо заявлено винаходи (суттєво/безпосередньо) базуються на генетичних ресурсах та/або асоційованих традиційних знаннях. Якщо така інформація невідома, то джерело генетичних ресурсів або асоційованих традиційних знань має бути розкрито. Якщо жодна з наведеної вище інформації невідома, заявник повинен заявити про це. Патентні відомства повинні надавати певні вказівки, хоча вони не будуть зобов'язані перевіряти автентичність розкриття [12].

Знаки для товарів та послуг допомагають споживачам ідентифікувати і відрізнити продукцію чи послуги певної компанії від продукції конкурентів, використовуються для захисту брендів і марок. У сфері народної медицини товарні знаки можуть захищати: **комерційні продукти**: лікарські засоби, косметика або інші продукти, що базуються на народних рецептах, можуть бути захищені товарними знаками для забезпечення ідентифікації і боротьби з підробками; **маркування традиційних продуктів**: знак, що свідчить про походження продукту або його традиційне виготовлення, може бути зареєстрований як товарний знак.

Географічні зазначення захищають продукти, які мають певні властивості або якість, що зумовлена географічним походженням. Для народної медицини це може бути актуально для **продуктів з певних регіонів**: лікарські рослини або препарати, що вирощуються в специфічних географічних зонах і мають унікальні властивості, можуть бути захищені географічним зазначенням.

Традиційні ліки все частіше застосовуються поза межами традиційних культур і далеко за межами традиційних географічних областей їх застосування без належного знання правил їх застосування та принципів, що лежать в основі їхньої лікувальної дії. Збереження ресурсу лікарських рослин та використання генетичних ресурсів врегульовано перш за все Конвенцією про охорону біологічного різноманіття [13] та Нагойським протоколом про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до неї [14]. Метою Нагойського Протоколу про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рів-

ноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття є справедливий і рівноправний розподіл вигід від використання генетичних ресурсів, у тому числі шляхом забезпечення належного доступу до генетичних ресурсів та належної передачі відповідних технологій, урахуваючи всі права на ці ресурси й на технології, і шляхом належного фінансування, сприяючи таким чином збереженню біологічного різноманіття й сталому використанню його компонентів. Використовуючи норми вище зазначених міжнародних документів ратифікованих Україною суб'єкти господарської діяльності у сільському господарстві можуть використовувати задля правової аргументації обсягів вирощування необхідних культурних рослин. Набуття прав інтелектуальної власності на такі культури буде сприяти міжнародній торгівлі.

Комерційна таємниця охоплює інформацію, яка є цінною через свою невідомість і захищається від несанкціонованого розголошення. У народній медицині це може включати: **секрети приготування**. Рецепти або технології приготування лікарських засобів, що є комерційною таємницею, можуть забезпечити конкурентні переваги. Також це можуть бути сімейні секрети.

Висновок. Народна медицина як правовий термін охоплює комплекс питань, що стосуються легалізації, захисту інтелектуальної власності та інтеграції традиційних знань у сучасну правову та медичну системи. Цей термін вказує на важливість правового регулювання для забезпечення безпеки, якості та культурної спадщини в сфері традиційних медичних практик.

Багатоманітність традиційних знань в народній медицині є важливим аспектом культурного і медичного різноманіття людства. Традиційні медичні практики відрізняються залежно від культурних, географічних та історичних контекстів і забезпечують широкий спектр підходів до лікування і збереження здоров'я.

Виклики та небезпеки. Захист інтелектуальної власності. Проблеми з привласненням і комерціалізацією традиційних знань без належного визнання їхніх джерел. **Інтеграція з сучасною медициною.** Потреба в науковій перевірці і інтеграції традиційних методів лікування в сучасні медичні практики. Потреба в інтеграції народної медицини з сучасними системами охорони здоров'я без втрати культурної ідентичності і безпеки пацієнтів. **Збереження культурної ідентичності.** Забезпечення збереження і поваги до культурної спадщини при інтеграції традиційних знань у сучасну систему охорони здоров'я.

Багатоманітність традиційних знань у народній медицині є свідченням культурного багатства і різноманіття людства. Ці знання вклю-

чають різноманітні методи, техніки, продукти і філософії, що формують комплексний підхід до лікування і підтримки здоров'я. Правильне збереження і використання цих знань потребує уважного підходу до правових, культурних і медичних аспектів, забезпечуючи їх інтеграцію і захист в умовах сучасного світу.

Аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини включають використання авторського права, патентів, товарних знаків, географічних зазначень та комерційних таємниць для захисту традиційних знань і практик. Важливо забезпечити баланс між захистом інтелектуальної власності і культурними правами, а також вирішувати проблеми, пов'язані з привласненням і комерціалізацією традиційних знань.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 01.06.2024).
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 01.06.2024).
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).
4. Про захист персональних даних: Закон України 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 01.06.2024).
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 року № 2806-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text> (дата звернення 01.06.2024).
6. Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02#Text> (дата звернення 01.06.2024).
7. Порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2013 № 822 в редакції від 21.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1943-13#Text> (дата звернення 01.06.2024).
8. Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.03.2016 № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).
9. Кваліфікаційні вимоги для фізичних осіб-підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189; Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0492-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).

10. Воронцова К. Особа, що отримала право на зайняття народною медициною (цілительством) як суб'єкт права інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 1. С. 86–93.

11. Євтушенко В. Народна медицина як галузь української культури та невід'ємна складова національної системи охорони здоров'я України (до проблеми державного регулювання народної медицини). 2015. Інвестиції: практика та досвід № 13–14. С. 106–109.

12. Executive Summary – Basic Proposal (wipo.int). URL: <https://www.wipo.int/export/sites/www/diplomatic-conferences/en/docs/executive-summary-basic-proposal.pdf> (дата звернення 30.06.2024).

13. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення 01.06.2024).

14. Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання від 02.12.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k03#Text (дата звернення 01.06.2024).

Анотація

Чомахашвілі О. Ш. Правове забезпечення народної медицини: аспект інтелектуальної власності. – Стаття.

У статті піднімається питання поняття та значення правового забезпечення народної медицини. Розглянуто значення правового забезпечення народної медицини, зокрема аспект інтелектуальної власності в традиційних знаннях. Дослідження покликано зрозуміти, як правові системи можуть підтримувати збереження і розвиток народної медицини за допомогою інститутів інтелектуальної власності, а також забезпечити інтеграцію традиційних практик у сучасну медичну практику.

Особливу увагу приділено можливості охорони прав інтелектуальної власності у сфері народної медицини. Зазначається, що деякі традиційні знання, комерційні рішення варто захистити за допомогою інтелектуальної власності. Виокремлено аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини та визначено різні юридичні інструменти та механізми, що можуть бути використані для захисту традиційних знань і практик. По перше, авторське право, яке охоплює захист літературних, художніх та наукових творів. У контексті народної медицини це може включати захист текстів і записів.

Багатоманітність традиційних знань у народній медицині включають різноманітні методи, техніки, продукти і філософії, що формують комплексний підхід до лікування і підтримки здоров'я. Правильне збереження і використання цих знань потребує уважного підходу до правових, культурних і медичних аспектів, забезпечуючи їх інтеграцію і захист в умовах сучасного світу.

Наголошено, що авторське право може захищати письмові джерела традиційних знань, такі як медичні тексти, книги, статті або манускрипти, документація методів лікування. Опис методів лікування або рецептур у вигляді наукових статей, посібників чи інших публікацій може бути захищений авторським правом. По друге, право промислової власності. А саме

патенти, які надають право на виключне використання винаходу. В контексті народної медицини це може включати: нові медичні препарати (якщо традиційний метод або склад рослинних препаратів може бути вдосконалений або модифікований, його можна запатентувати як новий медичний засіб) та технології приготування (методики або технології виготовлення лікарських засобів на основі народних рецептів можуть бути запатентовані, якщо вони відповідають критеріям новизни, винахідливості і промислового використання).

Ключові слова: право інтелектуальної власності, народна медицина, права пацієнтів, доступ до лікування.

Summary

Chomakhashvili O. Sh. Legal regulation of traditional medicines: the aspect of intellectual property. – Article.

The article raises the issue of the concept and significance of legal support of traditional medicine, that is, the legal and organizational principles of management in this area. The importance of legal support of traditional medicine is considered, in particular the aspect of intellectual property in traditional knowledge. An overview of the importance of traditional medicines as a part of the cultural identity of the Ukrainian people is made, because it reflects the philosophy of health and treatment, beliefs, as well as social and cultural features. The research is designed to better understand how legal systems can support the preservation and development of traditional medicine with the help of intellectual property institutions, as well as to ensure the integration of traditional practices into modern medical practice, taking into account cultural and legal aspects.

It is emphasized that copyright can protect written sources of traditional knowledge, such as medical texts, books, articles or manuscripts, documentation of treatment methods. Descriptions of treatment methods or recipes in the form of scientific articles, manuals or other publications may be protected by copyright. Secondly, the right of industrial property. Namely, patents that grant the right to exclusive use of an invention. In the context of traditional medicine, this can include: new medicinal products (if a traditional method or composition of herbal preparations can be improved or modified, it can be patented as a new medicinal product) and preparation technologies (methods or technologies for manufacturing medicinal products based on folk recipes can be patented, if they meet the criteria of novelty, inventiveness and industrial use).

The following are the main tasks of the research. To analyze the current legislation and existing legal mechanisms that regulate social relations in the field of traditional medicine, in particular the effectiveness and the possibility of protecting rights to the results of intellectual activity in this field. Study normative and scientific definitions of the term "traditional medicines" and propose a definition taking into account the aspect of intellectual property. Explore opportunities for integration of traditional medicine into the existing legal and medical system to ensure the recognition and legalization of traditional treatment methods, while ensuring their protection of patients' rights.

Key words: intellectual property rights, traditional medicine, patients' rights, access to treatment.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.14>

Л. С. Криворучко

orcid.org/0000-0001-6635-2381

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

КОНЦЕПЦІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Людина, відповідно до Конституції України, є вищою соціальною цінністю а забезпечення прав і свобод є об'єктом конституційно-правового регулювання. Згідно з положеннями статті 3 Основного Закону, держава гарантує людині її права, проголошує найвищою цінністю її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Ефективне забезпечення прав людини, залежить від своєчасного оновлення правової бази та формування динамічної відповідності між процесами державної влади, механізмами державного управління та потребами суспільства. Поряд із цим, доцільно забезпечити ефективне впровадження оновленого законодавства шляхом нормативного підходу з метою створення стабільного правового середовища, сприятливого для розвитку міжнародних зв'язків між Україною та економічно стабільними країнами Європи як зовнішньої цілі та внутрішньої з урахуванням досвіду української юридичної школи та її особливостей.

Слід зауважити, що використання виключно нормативного підходу у напрямку наближення системи європейського права й міжнародних стандартів до сталої правової системи України не є доцільним. Однак правове регулювання дозволить вирішити наявні внутрішні суперечності та зосередить діяльність законодавчого органу до поступового приведення права України у відповідність до норм і міжнародних стандартів. А отже, сьогодні постала нагальна необхідність розроблення єдиної загальнодержавної Концепції забезпечення захисту прав людини в Україні.

Стан дослідження. Адміністративно-правові засади та інші особливості забезпечення захисту прав людини на території України аналізувалися багатьма представниками юридичної науки до яких відноситься: Н. Гражевська, І. Голосніченко, О. Дрозд, В. Іванчо, А. Колодій, А. Комзюк, В. Комзюк, О. Кушніренко, Р. Сербин,

О. Синявська, В. Смаглій, та ряд інших вчених. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних розробок, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, які обумовлюють необхідність формування концепції запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини.

Саме в зв'язку з цим метою статті є: сформулювати концепцію запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Формуючи нову Концепцію запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини, перш за все, необхідно визначитися із теоретичним базисом, зокрема, метою та завданнями, які переслідує законодавець, розробляючи відповідний правовий акт. Метою Концепції забезпечення захисту прав людини в Україні мають бути: ефективне забезпечення прав людини шляхом своєчасного оновлення правової бази та формування динамічної відповідності між процесами державної влади, механізмами державного управління та потребами суспільства.

Для досягнення вказаної мети ключовими завданнями відповідної Концепції мають стати:

- постійне проведення нормотворчої роботи щодо вдосконалення адміністративного законодавства з питань забезпечення та захисту прав людини;
- поширення форм і способів забезпечення прав людини на всі галузі життєдіяльності держави та на кожного її громадянина;
- забезпечення прав людини у будь-який час та за будь-яких умові;
- активне запровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення прав людини в Україні;
- тощо.

Важливою частиною Концепції забезпечення захисту прав людини в Україні є визначення

проблем суспільства з точки зору порушення прав людини. Справедливо вказати, що сьогодні проблеми реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні існують і, на жаль, їх доволі багато, що зазвичай відбувається в контексті верховенства права [1, с. 41].

У зв'язку із зазначеним вважаємо, що Концепція забезпечення захисту прав людини в Україні має містити такі основні напрямки:

- запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини;

- модернізація Конституції України щодо розширення переліку прав і свобод людини (перелік яких буде наведено нижче);

- удосконалення системи розроблення та ухвалення управлінських рішень у системі органів державної влади

- поступове вдосконалення адміністративного законодавства, нормами якого регулюється діяльність фактично всіх органів державної влади, наближення стандартів їх роботи до вимог, що висуваються світовою та європейською спільнотою;

- удосконалення рівня правової культури та правової свідомості населення;

- підвищення якості та ефективності здійснення контрольно-наглядової діяльності за станом справ у сфері забезпечення прав людини.

Відсутність норм міжнародних стандартів у національному законодавстві вимагає розпочинати з механізмів імплементації в національне законодавство тих положень, які не суперечать та не обмежують права людини згідно з Конституцією України. У випадку, коли ці зміни необхідно впровадити у національне законодавство, у відповідності до домовленостей, першочергово піддаються змінам конституційні норми. До переліку положень Хартії основних прав Європейського Союзу, які потребують більш повного розкриття або впровадження у національне законодавство, належать такі: право вступати в шлюб і право створювати сім'ю (ст. 9), права літніх людей (ст. 25), соціальна реабілітація інвалідів (ст. 26), право робочих на інформацію і консультації в межах підприємства (ст. 27), дипломатичний і консульський захист (ст. 46). Деякі права, відсутні в національному законодавстві та присутні у Хартії, поки що не розповсюджуються на громадян України, тому їх впровадження у національне законодавство є передчасним. Ідеться про «Право обирати і балотуватися як кандидат на виборах до Європейського парламенту» (ст. 39).

Концепція забезпечення захисту прав людини в Україні має передбачати розширення наявних і створення нових видів прав людини. Діалектичний розвиток прав людини являє собою еволюційний процес від норм права до ідеоло-

гії існування суспільства та сучасної цивілізації. Перелік прав та свобод громадян не може бути сталим. Концептуально права людини, які вперше впроваджуються, повинні бути взаємопов'язаними з існуючими правами, але повинні водночас розширювати їх можливості, позитивно впливати на розбудову державності та призводити до покращення в суспільстві.

Вбачається, що одним із напрямків удосконалення сфери забезпечення захисту прав людини в Україні є вдосконалення процедури прийняття управлінських рішень. Що стосується такого напрямку, як удосконалення системи ухвалення управлінських рішень в органах державної влади, то тут, перш за все, слід указати, що управлінське рішення – це вольовий акт керівника (колегії державного органу); щодо інтелектуального значення – комплекс знань і моделі бажаних станів; щодо інформаційного – обсяг і зміст інформації; щодо трудового – зовнішній прояв (форма) управлінської діяльності; щодо юридичного – сукупність правових норм, правил і вимог. Загалом, рішення – це документ, що фіксує результати управлінської і правової діяльності та надає впорядкованості суспільним процесам і взаємозв'язкам [2].

Управлінське рішення є невід'ємною частиною вдосконалення сфери забезпечення захисту прав людини в Україні. Від їх повноти, змісту, науковості та обґрунтованості прямо залежить не лише діяльність кожного окремого органу державної влади, а і своєчасність та подальша результативність запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Варто зауважити, що основну роботу щодо визначення головних тенденцій, причин і чинників впливу та можливих наслідків управлінських рішень проводять наукові установи та громадські організації. Вони ведуть постійний моніторинг стану забезпечення прав людини і встановлюють закономірності й тенденції в цій сфері. Із цією метою організуються наукові дослідження, які супроводжуються конференціями, результатом яких є не лише констатація фактів, а головне вирішення проблемних питань і знаходження шляхів удосконалення системи забезпечення прав людини.

З урахуванням обраної концепції варто передбачити створення в комітеті Верховної Ради України з міжнародних відносин підкомітету зі співробітництва з міжнародними та національними правозахисними організаціями з питань забезпечення прав людини. До повноважень цього підкомітету доцільно віднести функції аналізу, а саме збір інформації та її аналізування, моніторинг стану забезпечення прав людини в Україні та надання аналітичної інформації, співробітництво з неурядовими організаціями,

коригування напрямків їх діяльності й аналіз отриманих результатів співпраці як допоміжної функції.

Функції аналізу забезпечення прав людини в певних сферах життєдіяльності країни виконують і інші комітети Верховної Ради України, до яких можна віднести комітет законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, комітет з питань європейської інтеграції, комітет з питань культури і духовності, комітет з питань науки і освіти, комітет з питань національної безпеки і оборони, комітет з питань охорони здоров'я, комітет у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів; комітет з питань правової політики; комітет з питань правосуддя, комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва, комітет з питань свободи слова та інформації, комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, комітет з питань соціальної політики та праці. Перелічені майже всі комітети Верховної Ради мають широку можливість забезпечувати та контролювати виконання прав людини в Україні. Дублювання виконання прав людини декількома комітетами є неможливим, а ось об'єктивний розгляд кожної проблеми, з урахуванням усіх можливих чинників та наслідків – запобігає ухваленню неефективних рішень. У разі несвоєчасного подання такої інформації відповідними комітетами аналітичну довідку про суть проблеми надає Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Окрема й особлива увага в межах розроблення Концепції забезпечення захисту прав людини в Україні має бути приділена протидії корупції. Корупція – це складне і багатоаспектне (правове, економічне, політичне, морально-психологічне) соціальне явище. Соціальна сутність корупції, на переконання автора, проявляється в тому, що вона: має соціальну обумовленість (є продуктом соціального життя), має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції, істотно впливає на найважливіші соціальні процеси, має історичні витоки і глобальний характер, є правовим, економічним, політичним, психологічним і моральним явищем, має властивість пристосовуватись до соціальних реалій та постійно видозмінюватися [3, с. 139]. Конкретні прояви цього соціального явища отримують правову та моральну оцінку з боку держави і суспільства, що теж свідчить про соціальну сутність корупції. Корупція характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, у ній знаходять своє відображення найбільш значущі для держави та

суспільства проблеми. У країнах, де корупція набуває значного поширення і чинить суттєвий вплив на соціально-економічні процеси, вона є структурованою і чинить системний вплив на посадових осіб (державних службовців), вона із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і виступає звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади й способом життя значної частини суспільства [3, с. 139].

Отже, протидія корупції – це складний багатоаспектний процес, який має містити: по-перше, проведення роз'яснювальної роботи серед населення, органів державної влади та їх посадових осіб стосовно економічних, політичних та соціальних наслідків корупції; по-друге, вдосконалення чинного законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні правопорушення; по-третє, вдосконалення економічних, політичних та соціальних аспектів діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що апріорі призводить до мінімізації корупційних ризиків.

Висновки. Отже, запропонована Концепція забезпечення захисту прав людини в Україні передбачає розширення наявних та створення нових видів прав людини, оскільки діалектичний розвиток прав людини являє собою еволюційний процес від норм права до ідеології існування суспільства та сучасної цивілізації. На нашу думку, концептуально, права людини, які вперше впроваджуються, повинні бути взаємопов'язаними з існуючими правами, але водночас розширювати їх можливості, позитивно впливати на розбудову державності та призводити до покращення правової системи в країні.

Література

1. Пильгун Н.В. Рошук М.В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: : Право. 2014. Вип. 26. С. 40-43.
2. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2002. 449 с.
3. Гвоздецький В. Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 139-145.

Анотація

Криворучко Л. С. Концепція запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. – Стаття.

У статті на підставі аналізу теоретико-правових досліджень науковців та детального опрацювання вітчизняного законодавства і міжнародних нормативних актів, запропоновано підхід до Концепції забезпечення захисту прав людини в Україні. Визначено ефективні засоби удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав людини в Україні в цілому, що сприятиме станов-

ленню та зміцненню громадянського суспільства в нашій державі та прискорить формування в Україні дієвої системи правового забезпечення законних інтересів людини і громадянина. Функції аналізу забезпечення прав людини в певних сферах життєдіяльності країни виконують і інші комітети Верховної Ради України, до яких можна віднести комітет законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, комітет з питань європейської інтеграції, комітет з питань культури і духовності, комітет з питань науки і освіти, комітет з питань національної безпеки і оборони, комітет з питань охорони здоров'я, комітет у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів; комітет з питань правової політики; комітет з питань правосуддя, комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва, комітет з питань свободи слова та інформації, комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, комітет з питань соціальної політики та праці. З'ясовано, що протидія корупції – це складний багатоаспектний процес, який має містити: по-перше, проведення роз'яснювальної роботи серед населення, органів державної влади та їх посадових осіб стосовно економічних, політичних та соціальних наслідків корупції; по-друге, вдосконалення чинного законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні правопорушення; по-третє, вдосконалення економічних, політичних та соціальних аспектів діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що априорі призводить до мінімізації корупційних ризиків. Концепція забезпечення захисту прав людини в Україні передбачає розширення наявних та створення нових видів прав людини, оскільки діалектичний розвиток прав людини являє собою еволюційний процес від норм права до ідеології існування суспільства та сучасної цивілізації. Концептуально, права людини, які вперше впроваджуються, повинні бути взаємопов'язаними з існуючими правами, але водночас розширювати їх можливість, позитивно впливати на розбудову державності та призводити до покращення правової системи в країні.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, концепція запровадження міжнародних стандартів, міжнародні стандарти в сфері прав людини.

Summary

Kryvoruchko L. S. The concept of introducing international standards in the field of human rights protection. – Article.

In the article, based on the analysis of theoretical and legal studies by scientists and a detailed study of domestic legislation and international normative acts,

an approach to the Concept of ensuring the protection of human rights in Ukraine is proposed. Effective means of improving the regulatory and legal support for the protection of human rights in Ukraine as a whole have been determined, which will contribute to the formation and strengthening of civil society in our country and accelerate the formation of an effective system of legal protection of the legitimate interests of people and citizens in Ukraine. Other committees of the Verkhovna Rada of Ukraine also perform the functions of analyzing the provision of human rights in certain spheres of the country's life, which include the Committee on Legislative Provision of Law Enforcement Activities, the Committee on State Construction and Local Self-Government, the Committee on Environmental Policy, Nature Management and Liquidation of the Consequences of the Chernobyl Disaster, the committee on European integration, the committee on culture and spirituality, the committee on science and education, the committee on national security and defense, the committee on health care, the committee on pensioners, veterans and the disabled; Committee on Legal Policy; Committee on Justice, Committee on Industrial and Regulatory Policy and Entrepreneurship, Committee on Freedom of Speech and Information, Committee on Family, Youth Policy, Sports and Tourism, Committee on Social Policy and Labor. It was found that countering corruption is a complex multifaceted process, which should include: first, conducting explanatory work among the population, state authorities and their officials regarding the economic, political and social consequences of corruption; secondly, improvement of the current legislation regarding strengthening of responsibility for corruption offenses; thirdly, improvement of the economic, political and social aspects of the activities of state authorities and their officials, which a priori leads to the minimization of corruption risks. The concept of ensuring the protection of human rights in Ukraine involves the expansion of existing and the creation of new types of human rights, since the dialectical development of human rights represents an evolutionary process from legal norms to the ideology of the existence of society and modern civilization. Conceptually, human rights, which are implemented for the first time, should be interconnected with existing rights, but at the same time expand their capabilities, positively influence the development of statehood and lead to the improvement of the legal system in the country.

Key words: human rights, human rights protection, concept of implementation of international standards, international human rights standards.

УДК 342.951:61
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.15>

В. В. Максименко
orcid.org/0000-0002-8346-7890
аспірантка кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКА ЄС У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ: ВПЛИВ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Державне регулювання наркотичних засобів в Європейському Союзі (далі – ЄС) є ключовим елементом у боротьбі з наркоманією, забезпеченні громадської безпеки та охороні здоров'я населення. Країни ЄС мають різноманітний досвід у впровадженні політик, спрямованих на контроль за обігом наркотичних речовин, які варіюються від жорстких репресивних заходів до більш ліберальних підходів, що акцентують увагу на профілактиці та реабілітації. Особливо актуальною стає проблематика легалізації наркотичних лікарських засобів, яка вимагає тонкого балансу між забезпеченням доступу пацієнтів до необхідного лікування та запобіганням зловживанням і незаконному обігу цих препаратів.

Для України, яка також стикається з проблемою наркотичної залежності та незаконного обігу наркотиків, аналіз досвіду ЄС стає особливо актуальним на тлі нещодавніх змін в законодавстві. 16 серпня 2024 року в Україні було введено в дію довгоочікуваний закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо державного регулювання обігу рослин роду коноплі (*Cannabis*) для використання в навчальних цілях, освітній, науковій та науково-технічній діяльності, виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин та лікарських засобів з метою розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування» № 3528-IX від 21 грудня 2023 року (далі – Закон № 3528-IX), що дозволяє в обмеженому порядку використовувати рослини роду коноплі в медичній, науково-освітній та науково-технічній сферах. У цьому контексті досвід ЄС може стати корисним інструментом у формуванні ефективної стратегії державного регулювання, яка дозволить Україні успішно реалізувати положення нового закону та максимально ефективно використати його потенціал для захисту здоров'я громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому просторі вже давно існує інтерес до досвіду зарубіжних країн, зокрема держав-членів Європейського Союзу, у сфері правового регулювання державного контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та

прекурсорів. Так, до прикладу, такі українські науковці як Давидова М. М., Гурська Н. О., Лужецька Н. А., Волощук А. М., Шевчук О. М., Ярмакі В. Х. та інші приділяють значну увагу питанням міжнародного досвіду запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Однак менша увага в наукових дослідженнях приділяється аспектам регулювання обігу наркотичних лікарських засобів з метою розширення їх доступності в медичній практиці, що вказує на те, що вказана тематика дослідження є малодослідженою і потребує подальшого наукового аналізу та обговорення.

Ціль статті – проаналізувати досвід держав-членів Європейського Союзу у сфері державного регулювання обігу наркотичних засобів, зокрема наркотичних лікарських препаратів, та оцінити можливості адаптації цього досвіду в Україні у контексті нещодавно прийнятого Закону № 3528-IX. Стаття також має на меті виявити недосліджені аспекти регулювання обігу наркотичних лікарських засобів і визначити шляхи покращення доступу пацієнтів до таких препаратів в умовах українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. У сучасній Європі державне регулювання обігу наркотичних засобів є важливою складовою політики охорони громадського здоров'я. Країни ЄС застосовують різні моделі регулювання, які варіюються від жорстких каральних заходів до більш ліберальних підходів, що відображає різноманітність соціально-економічних умов, правових систем та історичного досвіду кожної держави.

В науковій праці Орловська Н. А. та Степанова Ю. П. [1, с. 349–350] умовно в країнах ЄС виділяють наступні моделі політики державного регулювання обігу наркотичних засобів – ліберальна модель, модель суворого контролю, модель, орієнтована на захист, зазначаючи, що сучасна європейська політика в вказаній сфері різноманітніше та гнучкіше через зосередженість на впровадження медико-соціальних заходів.

Відповідно, ліберальна модель передбачає часткову легалізацію або декриміналізацію «легких» наркотичних засобів, таких як канабіс, для рекреаційного використання або медичних цілей. Вказана модель базується на принципі, що

помірне вживання певних наркотичних засобів не повинно бути криміналізованим, а натомість має бути регламентованим через чітке правове поле [2, с. 191]. В ЄС прикладами такої моделі є Нідерланди, де з 1976 року, в рік коли була прийнята Директива «Закону про опіум» та поділено наркотичні засоби на «легкі» та «тяжкі», дозволено продаж, зберігання та споживання «легких» наркотичних засобів, до прикладу канабіс, в спеціалізованих закладах (кофішопах) [3, с. 339–340]. Основна мета цієї моделі – зниження шкоди та інтеграція залежних осіб у суспільство, зосереджуючись на соціальних і медичних заходах, таких як лікування та реабілітація, замість покарання.

Модель суворого контролю характеризується жорсткою державною політикою у сфері обігу наркотичних засобів, що включає жорсткий контроль за обігом наркотичних засобів, навіть тими, що використовуються в медичних цілях. Дана модель застосовується у країнах, де пріоритет надається підтримці високого рівня безпеки та правопорядку та включає комплекс заходів, таких як активна антинаркотична пропаганда та суворий контроль за виробництвом, розповсюдженням і використанням наркотичних препаратів. Приклади країн, де застосовується така модель, включають Францію, де всі аспекти обігу наркотичних засобів, включаючи вживання і розповсюдження, є кримінально караними і передбачають відповідальність у вигляді штрафів та позбавлення волі [4, с. 23] та Швецію, що хоча і дозволяє використання рослин роду коноплі в медичних цілях, дотримується суворого підходу до запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Вся діяльність, що виходить за межі медичного застосування, є кримінально караною [5, с. 194]. Тобто, шведська політика спрямована на збереження суворих обмежень та контролю, з акцентом на боротьбу з нелегальним обігом наркотиків та запобігання їх розповсюдженню в суспільстві.

Модель, орієнтована на захист, зосереджується на забезпеченні захисту громадян від негативних наслідків вживання наркотичних засобів, особливо через впровадження медико-соціальних заходів. Ця модель передбачає використання інтегрованого підходу, що включає профілактику, лікування залежності, реабілітацію та соціальну підтримку. Основна мета – не лише боротьба з обігом наркотиків, а й створення умов для безпечного і контрольованого використання наркотичних лікарських засобів. У країнах, що дотримуються цієї моделі, наприклад Німеччина, уряд активно розробляє програми, спрямовані на профілактику наркотичної залежності та реінтеграцію залежних осіб у суспільство, одночасно забезпечуючи суворий контроль за викорис-

танням наркотичних засобів у медичних цілях [6, с. 20–21]. Іншим прикладом також може слугувати Португалія, яка у 2001 реалізувала радикальну реформу, прийнявши загальнонаціональний закон, що декриміналізував усі наркотики, включаючи кокаїн і героїн. Цей закон передбачає, що зберігання наркотиків для особистого вживання і саме вживання наркотиків залишаються забороненими, але порушення цих норм класифікуються як адміністративні правопорушення, а не кримінальні злочини. Таким чином, обіг наркотиків продовжує бути кримінальною відповідальністю, але споживачі наркотиків не підлягають кримінальному переслідуванню за невеликі кількості наркотиків для особистого використання [7, с. 2]. Цей підхід дозволив країні сфокусуватися на лікуванні та соціальній реабілітації, а не на покаранні споживачів.

Загалом, політика ЄС у сфері обігу наркотичних засобів можна характеризувати як рестриктивну модель, яка поєднує елементи заборонно-обмежувальної політики з аспектами гнучкого медико-соціального підходу. В рамках цієї моделі, деякі держави-члени ЄС застосовують жорсткі правові норми для боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та передбачають кримінальну чи адміністративну відповідальність за їх порушення, проте при цьому існує акцент на зменшенні шкоди та підтримці програм профілактики і реабілітації. Це дозволяє досягати балансу між контролем за наркотичними засобами та забезпеченням доступу до медичних препаратів, що є необхідними для лікування та наукових досліджень. Таким чином, політика ЄС відзначається як збалансована система, яка спрямована на ефективне регулювання обігу наркотичних засобів з урахуванням різноманітних соціальних потреб і викликів.

Варто також зазначити, що нормативне регулювання обігу наркотичних засобів у ЄС є складним і багатограним процесом, що охоплює як законодавчі акти на рівні окремих країн, так і загальноєвропейські норми та рекомендації. Важливу роль у цьому процесі відіграють як національні законодавства, що визначають правила і стандарти для контролю за наркотичними засобами, так і європейські директиви, які забезпечують гармонізацію правових норм серед держав-членів ЄС. Нормативне регулювання в цій сфері включає правила щодо виробництва, розподілу, використання і зберігання наркотичних засобів, а також заходи, спрямовані на попередження незаконного обігу та зменшення шкоди від наркотичної залежності. Це регулювання також передбачає механізми контролю і моніторингу, що забезпечують дотримання законодавчих норм і ефективність реалізації державної

політики у сфері боротьби з наркоманією. В умовах швидкої зміни соціальних і медичних потреб, а також постійного розвитку нових наркотичних засобів, нормативне регулювання є динамічним і потребує постійного оновлення та адаптації для забезпечення його ефективності.

Сучасна система міжнародного контролю за обігом наркотичних засобів ґрунтується на трьох основних конвенціях ООН, які визначають правила і стандарти для глобального регулювання обігу наркотиків і психотропних речовин. Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року стала першим важливим кроком у створенні міжнародної правової основи для контролю за обігом наркотиків, включаючи правила щодо виробництва, розподілу і використання цих засобів. Конвенція про психотропні речовини 1971 року розширила контроль на психотропні речовини, які не включалися в попередню угоду, визначивши нові категорії і правила для їх обігу. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року зосередилася на боротьбі з незаконним обігом і контрабандою наркотиків, посиливши міжнародне співробітництво і правозастосування.

Держави-члени ЄС, аналогічно до України, імплементують ці міжнародні норми у своїх національних правових системах. Відповідно до положень цих конвенцій, наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори класифікуються на основі ступеня їхньої небезпеки і потенціалу для зловживання, що забезпечує єдність у контролі та моніторингу їх використання. Окрім того, враховуючи вимоги ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів, кожна держава на національному рівні обирає власний шлях регулювання обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, з урахуванням історичних, соціально-культурних та економічних факторів. Це означає, що хоча держави-члени ЄС і дотримуються загальних міжнародних стандартів, кожна з них адаптує ці норми до своїх унікальних історичних, соціально-культурних та економічних факторів [8, с. 101].

Директиви та Регламенти ЄС в контексті досліджуваного питання відіграють ключову роль у формуванні та впровадженні політики контролю за наркотичними засобами та психотропними речовинами в державах-членах ЄС. Ці директиви створюють загальноєвропейські стандарти і норми, які забезпечують узгодженість у регулюванні обігу наркотиків, сприяючи гармонізації національних законодавств і підвищенню ефективності боротьби з наркотичною залежністю та незаконним обігом.

Так, до прикладу, Регламенти (ЄС) є обов'язковими для всіх країн-членів і мають пряий вплив на національне законодавство. Вони вста-

новлюють конкретні правила та процедури, які повинні дотримуватись національні органи. Наприклад, Регламент (ЄС) № 273/2004 Європейського Парламенту і Ради від 11 лютого 2004 року, змінений Регламентом (ЄС) № 1258/2013, регулює торгівлю прекурсорами наркотиків всередині ЄС. А Регламент Ради (ЄС) № 111/2005 від 22 грудня 2004 року, змінений Регламентом (ЄС) № 1259/2013, встановлює правила моніторингу торгівлі прекурсорами між країнами-членами ЄС і третіми країнами.

Також, ЄС запровадив загальноєвропейську систему для оперативного виявлення, оцінки та реагування на нові психоактивні речовини, що діє відповідно до Регламенту (ЄС) № 2017/2101 Європейського Парламенту та Ради від 15 листопада 2017 року, який регламентує процес раннього попередження та оцінки ризиків, пов'язаних з новими психоактивними речовинами. Після завершення оцінки ризиків Європейська Комісія може запропонувати запровадити контрольні заходи щодо конкретної речовини. Якщо немає заперечень, національні органи держав-членів зобов'язані протягом шести місяців запровадити ці заходи на своїй території. Така процедура дозволила взяти під контроль понад 25 нових психоактивних речовин з моменту запровадження цієї системи у 1997 році [9].

Завдяки директивам та регламентам ЄС, держави-члени мають можливість адаптувати свої національні законодавства до європейських стандартів, що дозволяє забезпечити більш ефективний контроль за наркотиками, зменшити негативний вплив наркотиків на суспільство і підвищити загальну безпеку. Ці нормативні акти також допомагають забезпечити єдині правила для медичного і наукового використання наркотичних засобів, що сприяє розвитку сучасних терапевтичних методів і наукових досліджень у цій галузі.

Політика ЄС щодо обігу наркотичних засобів формується та забезпечується через спільну роботу кількох ключових інституцій. Європейська комісія розробляє законодавчі акти і стратегії, а Європейська рада затверджує їх, координуючи зусилля держав-членів. Європейський центр моніторингу наркотиків і наркоманії забезпечує аналіз і поширення інформації, тоді як Європол координує боротьбу з незаконним обігом наркотиків. Національні уряди адаптують європейські норми до своїх умов, а Європейська агенція з лікарських засобів контролює безпеку наркотичних засобів у медичних цілях. Ці органи, у співпраці з міжнародними структурами, забезпечують всебічний контроль та ефективне регулювання обігу наркотиків у ЄС.

Врахування Європейської стратегії щодо наркотиків на 2021–2025 роки є ключовим для

дослідження питань, пов'язаних із регулюванням обігу наркотичних засобів. Ця стратегія відображає сучасний підхід ЄС до боротьби з наркотиками, який ґрунтується на багаторівневій і збалансованій політиці, що включає зниження попиту та пропозиції наркотичних засобів, а також вирішення пов'язаних із цим соціальних і медичних проблем. Вона забезпечує рамки для координації національних зусиль і спрямована на захист здоров'я населення, соціальної стабільності та безпеки [11, с. 2–4]. З огляду на те, що стратегія визначає пріоритети та заходи, які повинні бути реалізовані до 2025 року, вона є важливим орієнтиром для дослідження ефективних підходів до державного регулювання у сфері наркотиків як на рівні ЄС, так і на національному рівні, включаючи Україну.

Відповідно до Стратегії ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 роки, встановлюється шість основних напрямків: зменшення попиту на наркотики через профілактику, раннє виявлення, втручання та надання лікування і реабілітації; профілактика вживання наркотиків, включаючи розвиток навичок здорового життя та превентивні заходи для молоді та вразливих груп; лікування та догляд, забезпечення доступу до якісних послуг і інтеграція медичних і соціальних підходів; міжнародна співпраця, підтримка глобальних ініціатив і стандартів у боротьбі з наркотиками; дослідження та інновації, розробка нових методів і технологій; координація та управління, забезпечення узгодженості між національними політиками та стратегічними цілями ЄС, поліпшення управлінських структур і механізмів реалізації стратегії [11, с. 5, 12, 18, 23, 29, 32].

Тобто, такий багатогранний та комплексний підхід до регулювання сфери обігу наркотичних засобів забезпечує інтеграцію медичних, соціальних та правових аспектів у боротьбі з наркотиками, що сприяє покращенню здоров'я суспільства, підвищенню ефективності політики на всіх рівнях і зміцненню глобального співробітництва. Політика ЄС щодо обігу наркотичних засобів також акцентує увагу на адаптації до нових викликів і підтримки наукових досліджень, що допомагає забезпечити стійке і всебічне вирішення проблеми незаконного обігу і зловживання наркотичними засобами в ЄС.

Варто відзначити, що 2 грудня 2020 року відбулася значна подія в міжнародному регулюванні обігу наркотичних засобів, коли Комісія ООН з наркотичних речовин ухвалила рішення виключити канабіс та його похідні з IV списку Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року. Це рішення стало важливим етапом у переоцінці міжнародної політики щодо канабісу, оскільки воно зменшило рівень контролю за

цими речовинами на глобальному рівні. До цього моменту канабіс та його похідні перебували в IV списку, що відображало найвищий рівень обмежень і жорсткого контролю [12, с. 274].

Виключення канабісу з IV списку відкрило можливості для перегляду його статусу в національних і міжнародних правових системах. Це рішення стало результатом тривалих дебатів та наукових досліджень, що підтвердили, що канабіс має потенціал для медичного використання і не повинен підлягати такому жорсткому контролю, як раніше. Це також відображає зміну в глобальному сприйнятті канабісу, від орієнтації на заборону до більш гнучкого підходу, що дозволяє враховувати його медичні та соціальні аспекти.

Тобто, визнання необхідності зменшення рівня контролю над канабісом на міжнародному рівні призвело до переосмислення державами-членами ЄС своїх національних політик, що стосуються медичного та наукового використання цієї рослини. Станом на сьогодні ЄС адаптує свою політику до нових міжнародних стандартів, що включає розширення доступу до медичного канабісу, посилення наукових досліджень у цій сфері та перегляд існуючих обмежень, що призводить до гармонізації законодавства серед держав-членів, сприяючи більшій єдності у підходах до регулювання канабісу в Європі. В цілому, це рішення підтримує тенденцію до більш збалансованого і сучасного підходу у сфері політики ЄС у сфері обігу наркотичних засобів, що відповідає потребам суспільства та новітнім науковим дослідженням.

Після виключення канабісу з IV Списку Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року, у 2021 році Мальта стала першою країною ЄС, яка повністю легалізувала рекреаційне використання канабісу. Ухвалений урядом закон дозволяє дорослим володіти до 7 грамів канабісу та вирощувати до чотирьох рослин для власного споживання. Другою такою країною став Люксембург, коли у липні 2023 року набув чинності закон, що дозволяє вирощування канабісу в домашніх умовах та його використання в особистих цілях, що стало важливим кроком до більш ліберального регулювання, оскільки продаж канабісу досі залишається під заборобою. Також, в Німеччині, у квітні 2024 року, набув чинності закон, яким було виключено канабіс зі списку заборонених наркотичних засобів та дозволено зберігання та вирощування обмеженої кількості рослин роду канабіс повнолітнім особам. Окрім того, уряд Чехії планує запровадити систему регульованого та оподаткованого розповсюдження канабісу, що може включати легалізацію продажу для рекреаційного використання [13].

Таким чином, спостерігається значна різноманітність підходів до регулювання канабісу в державах-членах ЄС. Деякі країни вже здійснили кроки до повної легалізації, інші – лише починають впроваджують обмежені реформи. Однак більшість країн досі дотримуються суворого контролю, дозволяючи канабіс виключно для медичних цілей.

Станом на 2024 рік в Україні продовжує діяти Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. №735-р «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року». Хоча були спроби оновити цей нормативно-правовий акт, зокрема через винесення на громадське обговорення проєкту нової стратегії до 2030 року у травні 2021 року та розгляд оновленої стратегії до 2025 року у липні 2023, станом на вересень 2024 року жодних нових нормативних документів не було ухвалено. Варто зазначити, що діюча стратегія була прийнята до введення в дію Закону № 3528-IX, який регулює обіг рослин роду коноплі для медичних, наукових та освітніх цілей, що вже вказує на її неактуальність. Це свідчить про затримку у вдосконаленні державної політики щодо регулювання обігу наркотичних засобів, що може негативно вплинути на ефективність боротьби з наркоманією, контролю за обігом наркотичних засобів в Україні та забезпеченні доступності наркотичних лікарських засобів.

Висновки. Врахування досвіду ЄС у сфері реалізації політики регулювання контролю за обігом наркотичних засобів може суттєво вплинути на формування і вдосконалення державної стратегії наркополітики України. По-перше, ЄС демонструє ефективний збалансований підхід, який поєднує суворий контроль за незаконним обігом наркотичних засобів з гнучкою політикою щодо медичного використання канабісу. Україні варто розглянути можливість перегляду своїх обмежень для медичного використання наркотичних засобів, забезпечуючи при цьому ефективний контроль і запобігання зловживанням. По-друге, політика ЄС ґрунтується на наукових дослідженнях, що підкреслює важливість інтеграції таких підходів в українську політику для забезпечення наукової обґрунтованості рішень у сфері боротьби з наркотичними засобами та їх медичного використання. По-третє, досвід ЄС демонструє значення міжнародного співробітництва та гармонізації законодавства, що є необхідним для України у контексті активної участі в міжнародних ініціативах та впровадження міжнародних стандартів. По-четверте, європейська стратегія акцентує увагу на правах людини та соціальній справедливості, що повинно бути враховано в українській політиці для забезпечення ефективності заходів і дотримання прав громадян.

По-п'яте, досвід ЄС у різних моделях регулювання, таких як ліберальна, суворого контролю та модель захисту, може слугувати основою для розробки адаптованої політики в Україні. Оцінка ефективності цих моделей допоможе знайти оптимальний підхід до регулювання наркотичних засобів в українських умовах. І нарешті, програми зниження шкоди та профілактика, що активно використовуються в ЄС, включаючи раннє виявлення, втручання, лікування та реабілітацію, є важливими для України в контексті зменшення негативних наслідків вживання наркотичних засобів і підтримки осіб з проблемами наркотичної залежності.

Відповідно, Україна, визначаючи напрями власної державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, має враховувати досвід ЄС через кілька ключових причин. По-перше, ЄС має багаторічний досвід у розробці комплексних стратегій боротьби з наркоманією та незаконним обігом наркотичних засобів які поєднують правові, соціальні та медичні аспекти. Використання цього досвіду дозволить Україні ефективніше реалізувати власну політику, адаптуючи її до сучасних викликів та реалій. По-друге, інтеграція до європейського простору вимагає узгодження законодавства з європейськими стандартами, що сприятиме гармонізації підходів і полегшить співпрацю з країнами ЄС у сфері контролю за наркотиками. Нарешті, врахування досвіду ЄС дозволить Україні уникнути можливих помилок і запозичити найкращі практики, що вже довели свою ефективність у державах-членах ЄС. Це особливо важливо в умовах реформування українського законодавства, зокрема після набрання чинності Закону № 3528-IX, який регулює використання рослин роду коноплі для медичних та наукових цілей.

Література

1. Орловська Н.А., Степанова Ю.П. Актуальні питання запобігання наркообігу: європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6/2022. С. 348–351. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/77.pdf
2. Волощук А. М. Основні підходи, на яких базується політика держав щодо нелегального обігу наркотиків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 190–193. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/659>
3. Давидова М. М. Державна політика запобігання схиланню до вживання наркотичних засобів в Україні та Нідерландах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102) С. 335–344. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/00c8be05-25b7-434d-91b3-a574c524c5d5/content>
4. Оперук В.І. Досвід Франції у боротьбі з наркоманією. *Основні напрями та проблеми протидії наркоманії: матеріали круглого стола*, м. Івано-Франківськ, 6 лют. 2017 р. Івано-Франківськ,

2017. С. 22–24. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/zbir_KrugSt_narkoman.pdf

5. Шевчук О.М. Правове регулювання наркоконтролю: досвід Європейського Союзу *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 193–197. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/516483.pdf>

6. Мельник А. Б. Основні напрямки боротьби з наркоманією у Федеративній Республіці Німеччина. *Основні напрями та проблеми протидії наркоманії: матеріали круглого стола*, м. Івано-Франківськ, 6 лют. 2017 р. Івано-Франківськ, 2017. С. 20–22. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/zbir_KrugSt_narkoman.pdf

7. Glenn Greenwald. Drug Decriminalization in Portugal: Lessons for Creating Fair and Successful Drug Policies. *Cato Institute Whitepaper Series*. 2009. P. 38 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1464837

8. Максименко В.В. Аналіз законодавства держав-членів щодо контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 22. С. 101–103. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.15>

9. Classification of controlled drugs. *The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*. URL: https://www.euda.europa.eu/publications/topic-overviews/classification-of-controlled-drugs/html_en

10. Drug policy. *European Commission*. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime-and-human-trafficking/drug-policy_en

11. EU Drug Strategy 2021–2025 *Council of the European Union*. 2020. P. 35 URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf>

12. Максименко В. До проблеми легалізації медичного канабісу в Україні. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., присвяч. Дню науки Ін-ту права*, м. Київ, 21 трав. 2021 р., Київ, 2021 С. 274–275. URL: <https://law.knu.ua/en/pro-iurydychnyi-fakultet-statti/156-zaochne-viddillennia?start=60>

13. Cannabis – the current situation in Europe (European Drug Report 2024) *European Union Drug Agency*. 2024. URL: https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2024/cannabis_en.

Анотація

Максименко В. В. Політика ЄС у сфері регулювання наркотичних засобів: вплив та можливості для України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню політики Європейського Союзу у сфері регулювання обігу наркотичних засобів, зокрема проаналізовано три основні моделі політики, що використовуються в державах-членах ЄС: ліберальна, модель суворого контролю та модель, орієнтована на захист. Зазначено, що кожна з цих моделей має свої особливості й демонструє різний підхід до регулювання контролю за обігом наркотичних засобів, що відображає різноманітність національних політик ЄС. Загалом, зроблено висновок, що в цілому політика ЄС в цій сфері характеризується як рестриктивна модель, спрямована на обмеження обігу наркотичних засобів при збереженні контролю за медичним та науковим використанням.

Детально проаналізовано нормативне регулювання обігу наркотичних засобів в ЄС, а саме розглянуто вплив трьох міжнародних конвенцій ООН, які визначають глобальні правила і стандарти для регулювання наркотичних засобів і психотропних речовин. Окрему увагу приділено директивам та регламентам ЄС, які встановлюють правила контролю за прекурсорами та новими психоактивними речовинами, а також забезпечують оперативне реагування на нові загрози.

У статті також досліджено ключеві інституції ЄС, що формують і реалізують політику в сфері контролю за обігом наркотичних засобів, та проаналізовано взаємодію Європейської комісії, Європейської ради, Європейського центру моніторингу наркотиків і наркоманії, Європолу, Європейської агенції з лікарських засобів та національних урядів держав-членів ЄС для досягнення спільної мети. Окремо в статті акцентується увага на Європейській стратегії щодо наркотиків на 2021–2025 роки, визначено її ключові напрямки та проаналізовано її вплив на політику ЄС в вказаній сфері.

Значна увага була приділена впливу рішення Комісії ООН з наркотичних речовин від 2 грудня 2020 року про виключення канабісу та його похідних з IV списку Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року на наркополітику в державах-членах ЄС. Зазначено, що це рішення сприяло перегляду національних політик у відповідь на нові глобальні тренди.

Обґрунтовано ідею про необхідність розробки нової стратегії державної політики України в сфері обігу наркотичних засобів, орієнтуючи увагу на інтеграцію європейських стандартів і практик у цю сферу. Зокрема, акцентується на важливості врахування досвіду ЄС у контексті впровадження закону № 3528-IX, що дозволить Україні не тільки адаптувати свою політику до сучасних європейських вимог, а й забезпечити більш ефективну боротьбу з незаконним обігом наркотиків, поліпшити систему охорони громадського здоров'я та відповідати глобальним тенденціям у регулюванні наркотиків.

Ключові слова: регулювання обігу наркотичних засобів, міжнародні правові стандарти, європейська інтеграційна наркополітика.

Summary

Maksymenko V. V. EU policy on the regulation of narcotic substances control: impact and opportunities for Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the European Union's policy on the regulation of narcotic substances circulation. It specifically analyzes three key policy models used in EU member states: the liberal model, the strict control model, and the protection-oriented model. It is noted that each one of these models has its own unique features and represents different approaches to regulation of narcotic substances, reflecting the diversity of national policies within the EU. Overall, the conclusion is made that EU policy in this area is largely characterized by a restrictive model aimed at limiting the circulation of narcotic substances while maintaining control over their medical and scientific use.

The article provides a detailed analysis of the normative regulation of narcotic substances in the EU, particularly examining the influence of three international UN conventions that define global rules and standards for regulating narcotic and psychotropic substances. Special attention is given to EU directives and regulations that establish control over precursors and new psychoactive substances, as well as ensure rapid response to emerging threats.

The article also explores key EU institutions responsible for shaping and implementing policies in the field of narcotics control. It analyzes the interaction between the European Commission, the European Council, the European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Europol, the European Medicines Agency (EMA), and the national governments of EU member states in achieving a common goal. Special emphasis is placed on the EU Drugs Strategy for 2021–2025, identifying its key priorities and analyzing its impact on EU policies in this area.

Significant attention is devoted to the impact of the UN Commission on Narcotic Drugs' decision on December 2, 2020, to remove cannabis and its derivatives from Schedule IV of the 1961 Single Convention on Narcotic Drugs and its influence on drug policies in EU member states. It is

noted that this decision has prompted revisions of national policies in response to new global trends.

The article substantiates the need for Ukraine to develop a new state policy strategy in the field of narcotic substances circulation, focusing on integrating European standards and practices. In particular, the article highlights the importance of considering the EU experience in the context of implementing Law № 3528-IX, which will enable Ukraine not only to adapt its policy to modern European requirements but also to more effectively combat the illegal circulation of drugs, improve the public health system, and align with global trends in drug regulation.

Key words: regulation of narcotic substances, international legal standards, European integrative drug policy.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.16>

О. В. Муза
orcid.org/0000-0003-0869-2542
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту
«Юридичний інститут Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана»

ТИПОВІ СПРАВИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ЕКСПЕРИМЕНТ РЕФОРМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Вступ. З 15 грудня 2017 року в Україні розпочалося застосування оновленого процесуального законодавства як одного із складових судово-правової реформи 2016 року.

Однією з новацій згаданих вище змін для національного судового права є упровадження в адміністративне судочинство України порядку розгляду і вирішення типових судових справ. Вважалося, що процесуальний інститут типових адміністративних справ сприятиме розвантаженню системи адміністративних судів та забезпеченню єдності судової практики з розгляду значної кількості подібних справ.

З огляду на експериментальний характер ідей законотворця, інститут типової справи було впроваджено лише в адміністративному судочинстві з подальшою можливою імплементацією у майбутньому у цивільне та господарське судочинство. Зауважується, що «ймовірність виникнення подібних судових спорів між особами та суб'єктами владних повноважень надзвичайно висока. Суб'єкти владних повноважень застосовують однакові норми права до широкого кола осіб» [1, с. 81]. Це є достатній аргумент для удосконалення та підвищення ефективності розгляду адміністративними судами публічно-правових спорів. Варто додати, що у Законі України «Про адміністративну процедуру» використовуються поняття «однакові» та «подібні» адміністративні справи, якщо мова йде про оцінку законності здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження (пункт 4 частини 3 статті 6) та обґрунтованості адміністративних актів (частина 4 статті 8) [2]. Таким чином, на теперішній час можна констатувати про взаємовплив та юридичне значення категорії «типові справи» як в адміністративних процедурних правовідносинах, так і у відносинах адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання розгляду і вирішення типових справ в адміністративному судочинстві у своїх наукових працях розкривають І. Балакарева, В. Бевзенко, О. Гусар, О. Марченко, В. Миколаєць, Н. Писаренко, М. Смокович та ін.

Метою даної статті є аналіз стану застосування законодавства України про адміністративне судочинство в частині розгляду і вирішення типових справ.

Виклад основного матеріалу. В Україні з самого початку проголошення незалежності судово-правова реформа завжди посідала чільне місце серед державно-правових реформ.

Прагнення Української держави створити ефективну, незалежну судову систему із розвитком суміжних правових інститутів залишається бути в центрі уваги як національних, так і міжнародних експертів. Особливо це актуально і важливо в умовах євроінтеграції України та виконанню нею взятих на себе зобов'язань.

Уже доволі сталою є фраза, що судово-правова реформа в Україні незавершена. З кожним новим етапом державотворчих процесів або зміни державної політики у сфері правосуддя судово-правова реформа набуває оновленого змісту та потребує визначення на конституційному і законодавчому рівнях тієї якості здійснення правосуддя, що відповідала б принципам правої і демократичної держави, європейським стандартам, правилам, процедурам, рекомендаціям.

Адміністративне судочинство з моменту його запровадження доволі видозмінилося. Зокрема, відбувається постійний пошук оптимального балансу судового порядку вирішення спірних питань у взаємовідносинах органів публічної адміністрації та інших суб'єктів, що наділені владними повноваженнями, з приватними особами. Це обумовлено складністю відносин публічного управління, значним масивом адміністративного законодавства, незавершеністю адміністративної реформи в частині функціонування органів виконавчої влади. Звісно ж, цей перелік причин і факторів, що впливають на законодавче регулювання особливостей розгляду тих чи інших категорій адміністративно-судових справ, не слід вважати вичерпним. Нагадаю, що визначальною рисою, яка характеризує мету існування адміністративної юстиції в Україні, є збалансування підходів у судовому захисті при-

ватних і публічних інтересів, що відповідно відтворює різні правозастосовні практики у сфері вирішення публічно-правових спорів.

В адміністративному судочинстві існує класифікація адміністративно-судових справ – складні справи, справи незначної складності, типові справи, термінові справи. Важливо відмітити, що передбачені законодавчі критерії визначення виду адміністративно-судової справи впливає не лише на процесуальний порядок її розгляду, але й має значення для визначення адміністративної судової юрисдикції.

Судова статистика останніх років яскраво засвідчує, що саме на адміністративні суди припадає розгляд найбільшої кількості судових справ в системі правосуддя, тому пошук нових процесуальних та організаційно-правових інструментів розвантаження системи адміністративного судочинства є одним із невід'ємних завдань удосконалення адміністративно-процесуального законодавства України.

У контексті даної статті необхідно зазначити, що категорія «типова адміністративна справа» нерозривна пов'язана із зразковою адміністративною справою, оскільки в результаті відповідного провадження Верховним Судом як судом першої інстанції з'являється зразкове судове рішення, яким встановлюється факт наявності в системі адміністративного судочинства типової адміністративної справи, визначаються процесуально-правові ознаки відповідної адміністративної справи як типової справи, а також відповідне судове рішення є процесуальною передумовою для подальшого розгляду і вирішення адміністративними судами адміністративних справ як типових.

У Кодексі адміністративного судочинства України (далі по тексту – КАСУ) визначено, що «типові адміністративні справи – це адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги» [3].

Тобто, законодавець визначив такі процесуальні ознаки типової справи як адміністративно-судової: 1) це є справи незначної складності; 2) відповідачем у таких адміністративних справах є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи); 3) аналогічні підстави виникнення публічно-правового спору; 4) спірні правовідносини регулюються одними й тими ж нормами права; 5) позивачами заявляються аналогічні вимоги.

У наукових джерелах звертається увага на термін «подібність», що пояснюється «поширеністю і однотипністю адміністративно-правових

відносин, з яких виникають публічно-правові спори, юрисдикційно належні адміністративним судам» [4, с. 250]. Як уже зазначалося в даній статті, слово «подібність» міститься і в Законі України «Про адміністративну процедуру».

Зразкові справи як адміністративно-судові наділені такими процесуальними ознаками: 1) є різновидом типових адміністративних справ; 2) провадження здійснюється Верховним Судом як судом першої інстанції; 3) завершуються можливим постановленням зразкового судового рішення.

О. Гусар висновує, що «позитивним у практиці Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду вбачається акцент на розгляді зразкових справ та ухвалення зразкових рішень саме з питань соціального пенсійного забезпечення населення непрацездатним особам, відновленні їхніх законних прав та забезпечення виконання обов'язку державними органами щодо правильності нарахування пенсій та вчасних їхніх виплат» [5, с. 173]. І з такою позицією варто погодитися з огляду на судову статистику Верховного Суду в частині постановлення зразкових судових рішень.

Важливо зауважити, що «...обов'язковою ознакою типової справи також є сторона позивача, а саме відповідні ознаки позивача, які можуть встановити та визначити окрему їх групу. Очевидним є той факт, що до окремо узятого органу влади є значна кількість позовів від різних позивачів, однак для точної кваліфікації таких справ у типові, слід визначити окремі ознаки групи позивачів, щодо яких зразкове рішення буде релевантним та підлягатиме застосуванню» [6, с. 117].

КАСУ передбачено, що врегулювання спору за участю судді в типових справах не допускається (пункт перший частини 2 статті 184). Така норма при застосуванні окремо взятого процесуального інституту адміністративного судочинства достатньо чітко ілюструє значення імплементації категорії «типові справи», оскільки наявне зразкове судове рішення у майбутньому має на меті спростити розгляд подібних адміністративно-судових справ, що відповідно не передбачає застосування додаткових процесуальних інструментів для переговорного способу вирішення публічно-правових спорів.

Необхідно зазначити, що за період застосування оновленого процесуального законодавства у КАСУ так і не у повній мірі визначено ознаки множинності судових справ, які дозволяли б їх об'єднати за ознакою типовості, оскільки і на теперішній час доцільність ухвалення зразкового рішення з огляду на кількість типових адміністративних справ визначає суд, який розглядає одну чи більше таких справ. Тобто,

виключна судова дискреція без будь-яких обмежень у застосуванні такого процесуального повноваження в частині вирішення судом питання про передачу певної кількості судових справ для постановлення зразкового судового рішення має все ж таки бути обмежена на рівні КАСУ.

В. Миколаєць пропонує з урахуванням досвіду Болгарії доповнити статтю 290 КАСУ нормою такого змісту: «[...] Якщо у провадженні одного чи декількох судів одночасно перебувають типові справи, у яких десятьма чи більше позивачами звернено аналогічні позовні вимоги до того самого відповідача, такі справи можуть бути об'єднані в одну та розглядатися адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача. Об'єднання справ, у яких десятьма чи більше позивачами звернено аналогічні позовні вимоги до того самого відповідача, здійснюється за клопотанням учасника справи або за ініціативою суду [...]» [7, с. 134].

Загалом ідея конкретизації підстав для розгляду матеріалів, що надійшли від позивачів як типових справ за кількісним показником, може бути розглянута законодавцем. Крім цього, запропонований підхід регулює певним чином дискрецію суду, обмежуючи її.

У КАСУ зазначено, що у рішенні суду, ухваленому за результатами розгляду зразкової справи, Верховний Суд додатково зазначає: 1) ознаки типових справ; 2) обставини зразкової справи, які обумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; 3) обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі [3].

У науковій літературі відзначають, що запровадження інституту типових справ в адміністративне судочинство спрямоване на забезпечення єдності судової практики. Зокрема зауважується, що «інститут зразкової справи є прогресивним, важливим та корисним явищем у вітчизняному адміністративному судочинстві, яке позитивно відбивається не тільки на процесі відправлення правосуддя, а й безпосередньо на захисті соціальних прав громадян в їх відносинах з державними органами. Найголовніший плюс даного інституту – це реальна можливість забезпечення ефективності роботи судових органів та формування сталої, передбачуваної судової практики в однотипних спорах. Крім того, звужуються варіанти для штучного затягування справи шляхом оскарження рішень по типовим справам до вищестоящих інстанцій, адже підстави для такого оскарження чітко регламентовані адміністративно-процесуальним законодавством» [8, с. 229].

Про розгляд і вирішення типових та зразкових адміністративних справ адміністративними судами як процесуальні інструменти забезпечення єдності судової практики зазначають також М. Смокович та В. Бевзенко [4, с. 299].

Висновки. Отже, інститут типової справи в адміністративному судочинстві України як експеримент реформи процесуального законодавства у 2017 році в першу чергу мав би сприяти розвантаженню адміністративних судів з розгляду подібних судових справ та ефективно забезпечувати єдність судової практики. Разом з тим, досягти значного прогресу з впровадження нових можливостей щодо розгляду подібних адміністративно-судових справ не вдалося. Свідченням цьому є недостатня кількість постановлених зразкових судових рішень та відсутність незаформалізованих можливостей у судів для розгляду матеріалів позивачів як типових адміністративно-судових справ. Варто констатувати і про необхідність удосконалення КАСУ в частині більш чіткого визначення ознак типовості адміністративно-судових справ, а також пошуку нових процесуальних способів активного впровадження в адміністративне судочинство України можливостей для розгляду типових (однакових, подібних) адміністративно-судових справ.

Література

1. Балакарева І.М., Марченко О.О., Писаренко Н.Б. Типові і зразкові справи в адміністративному судочинстві: ознаки та особливості розгляду. *Проблеми законності*. 2021. № 153. С. 81-91.
2. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України в ред. від 3 жовтня 2017 року: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n13017>
4. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія, практика: підручник. Заг. ред. Бевзенка Володимира. Видання третє, змінене, доповнене і перероблене. Київ: ВД «Дакор», 2022. 1256 с.
5. Гусар О. Роль зразкової справи як інституту адміністративного судочинства в захисті соціальних прав. Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. 424 с.
6. Миколаєць В.А. Особливості типових справ в адміністративному судочинстві. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 116-122.
7. Миколаєць В.А. Зразкові та типові справи в адміністративному судочинстві у контексті європейської інтеграції України: напрями запозичення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Том 2. С. 129-135.
8. Резворович К.Р. Зразкові справи в сфері захисту соціальних прав. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 223-231.

Анотація

Муза О. В. Типові справи в адміністративному судочинстві як експеримент реформи процесуального законодавства України. – Стаття.

У статті розглянуто особливості процесуального розгляду типових справ в адміністративному судочинстві України. Однією з новацій реформи процесуального законодавства України 2017 року є впровадження в адміністративне судочинство України інституту типових адміністративно-судових справ, що має сприяти розвантаженню системи адміністративних судів та забезпеченню єдності судової практики з розгляду значної кількості подібних справ. Констатовано, що використання категорії «типові справи» як в адміністративних процедурних правовідносинах, так і у відносинах адміністративного судочинства, сприятиме в першу чергу однаково застосуванню законодавчих норм у різних сферах публічного управління.

Автором зауважено, що в адміністративному судочинстві України з моменту його запровадження відбувається постійний пошук оптимального балансу щодо судового порядку вирішення спірних питань у взаємовідносинах органів публічної адміністрації та інших суб'єктів, що наділені владними повноваженнями, з приватними особами. Визначальною рисою, яка характеризує мету існування адміністративної юстиції в Україні, є збалансування підходів у судовому захисті приватних і публічних інтересів, що відповідно відтворює різні правозастосовні практики у сфері вирішення публічно-правових спорів.

Судова статистика останніх років яскраво засвідчує, що саме на адміністративні суди припадає розгляд найбільшої кількості судових справ в системі правосуддя, тому пошук нових процесуальних та організаційно-правових інструментів (підходів) щодо розвантаження системи адміністративного судочинства є одним із невід'ємних завдань удосконалення адміністративно-процесуального законодавства.

Зроблено висновок, що досягти значного прогресу з часу впровадження інституту типових адміністративно-судових справ не вдалося. Існує необхідність удосконалення окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України в частині чіткого визначення ознак типовості адміністративно-судових справ.

Ключові слова: судово-правова реформа, адміністративне судочинство, типова справа, зразкова справа, адміністративна справа.

Summary

Muza O. V. Typical cases in administrative legal proceedings as an experiment of the reform of the procedural legislation of Ukraine. – Article.

The article examines the peculiarities of procedural consideration of typical cases in administrative legal proceedings of Ukraine. One of the innovations of the 2017's reform of the procedural legislation of Ukraine is the introduction of the institute of typical administrative court cases into the administrative legal proceedings of Ukraine, which should help to relieve the system of administrative courts and ensure the unity of court practice in considering a significant number of similar cases. It's states that the using of the category of «typical cases» both in administrative procedural legal relations and in relations of administrative legal proceedings will facilitate uniform application of legislative provisions in various areas of public administration.

The author notes that the aim of the administrative justice in Ukraine has been constantly searching for an optimal balance in the judicial procedure for resolving disputes in relations between public administration bodies and other subjects with public powers, and individuals. The defining feature which characterises the purpose of administrative justice in Ukraine is the balancing of approaches to judicial protection of private and public interests, which accordingly reflects different law enforcement practices in the sphere of public law dispute resolution.

The court statistics of recent years clearly demonstrate that administrative courts considerate the largest number of court cases in the justice system, and therefore the search for new procedural and organisational instruments (approaches) to unload the administrative justice system is one of the essential tasks of improving administrative procedure legislation.

The author concludes that no significant progress has been made since the introduction of the institute of typical administrative court cases. There is a need to improve certain provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine with regard to a clear definition of the typical features of administrative court cases.

Key words: judicial reform, administrative proceedings, typical case, exemplary case, administrative case.

УДК 342.9 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.17>

О. І. Правило
orcid.org/0009-0005-3134-1494
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ЛІЦЕНЗУВАННЯ, СТАНДАРТИЗАЦІЯ, АКРЕДИТАЦІЯ ТА СЕРТИФІКАЦІЯ ЯК УПРАВЛІНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Охорона здоров'я громадян базується на низці принципів, які закріплено в Конституції та Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Одним із дієвих засобів гарантованого вітчизняним законодавством права на охорону здоров'я є встановлені, впроваджені та впроваджені нормами права процедура ліцензування, стандартизації, акредитації та сертифікації за допомогою яких досягається найбільш бажений результат охорони здоров'я громадян.

Питання діяльності органів публічного управління у досліджуваній сфері відносин не часто привертає увагу сучасних дослідників. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі питання пов'язані із відносинами у сфері стандартизації, ліцензування, акредитації та сертифікації у своїх публікаціях досліджували О. Баула, І. Б. Дутчак С. Васильєв, О. Стрельченко, С. Стеценко, В. Ярош та ін. Однак брак інформації щодо діяльності суб'єктів публічного управління у вказаних сферах відносин, обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є встановлення суб'єктів публічного управління у сфері стандартизації, сертифікації, ліцензування та акредитації охорони здоров'я України.

Побудова незалежної держави – це тривалий і болісний процес, який потребує реформування практично всіх соціальних інституцій. Зміна політичної, економічної, соціальної політики вимагає адекватних змін у формах і методах державного управління, а також відповідного законодавчого забезпечення зазначених процесів [1, с. 138]. Це в повній мірі стосується й управлінської діяльності у сфері охорони здоров'я України.

Одним із проявів правового впливу на відносини пов'язані із ліцензуванням та стандартизацією, акредитацією та сертифікацією є адміністративно-правовий вплив, що використовують суб'єкти управління на керовані об'єкти, що виявляється в конкретних формах і методах державного управління. Зокрема, на організаційний та правовий зв'язок ліцензування, стандартизації та акредитації вказує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку

акредитації закладу охорони здоров'я» від 15.07.1997 р. № 765, відповідно до якої акредитація закладу проводиться після отримання ним ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (п. 2), заклад охорони здоров'я зобов'язані надавати медичну допомогу, медичні послуги відповідно до клінічних протоколів та стандартів медичної допомоги (медичних стандартів) та дотримуватися їх (пп. 13–14 п. 13) [2]. Так, безпосередньо отримання заяв на видачу ліцензії або відмову у видачі ліцензій, а також усіх інших дій пов'язаних із ліцензіями здійснюється Ліцензійною комісією Міністерства охорони здоров'я України, як суб'єктом публічного управління, який має право: залишення заяви без розгляду щодо видачі ліцензії або відмови у її видачі, переоформлення, зупинення її дії повністю або частково, відновлення дії ліцензії повністю або частково, анулювання ліцензії повністю або частково.

Уповноваженим органом управління у сфері стандартизації є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», яке утворено постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2003 р. № 1337 [3]. Суб'єктом державного управління у сфері стандартизації є Державне підприємство «Державний експертний центр МОЗ України» [4]. Підставою здійснення акредитації закладів охорони здоров'я є Порядок державної акредитації закладу охорони здоров'я, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 765. Ця постанова визначає акредитацію закладу охорони здоров'я як офіційне визнання наявності у закладі охорони здоров'я умов для якісного, своєчасного, певного рівня медичного обслуговування населення, дотримання ним стандартів у сфері охорони здоров'я, відповідності медичних (фармацевтичних) працівників єдиним кваліфікаційним вимогам [5].

Незалежно від виду провадження господарської діяльності закладом охорони здоров'я,

акредитація закладу може проводитися тільки після отримання закладом відповідної ліцензії. Порядок державної акредитації закладу охорони здоров'я здійснюється Головною акредитаційною комісією, що діє відповідно до Положення про Головну акредитаційну комісію при Міністерстві охорони здоров'я України, яке затверджено наказом МОЗ України від 14.03.2011 р. № 142 [6]. Зазначене свідчить, що Головна акредитаційна комісія – це визначений МОЗ України суб'єкт наділений адміністративними функціями, уповноважений на реалізації державних функцій з використанням правових форм та методів публічного управління.

Одним засобів правового впливу на охорону здоров'я є сертифікація лікарських засобів та медичних виробів. Зважаючи на те, що сучасний стан відносин у галузі медичних виробів регулюється, зокрема, окремими нормами статей законів України: «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 р. № 124-VIII – регулює правові та організаційні засади розроблення, прийняття та застосування технічних регламентів і передбачених ними процедур оцінки відповідності, здійснення добровільної оцінки відповідності, визначає повноваження органів виконавчої влади, а також державну систему сертифікації; «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17.05.2001 р. № 2407-III, розділ II якого визначає організацію з діяльності акредитації. Ним є Національний орган України з акредитації. Положення про цей орган затверджено наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.07.2020 р. № 1318 [7].

Існуючі проблемні питання законодавчого регулювання відносин у сфері медичних виробів спонукають нас звернути увагу на Указ Президента України № 369/2021 від 18.08.2021 р., яким уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою», відповідно до якого на Кабінет Міністрів України покладено завдання до 15 грудня 2021 року внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про медичні вироби», розробленого відповідно до норм європейських директив [8].

Проект Закону України «Про медичні вироби» № 7585 від 25.07.2022 р., включений Постановою Верховної Ради України дев'ятого скликання одинадцятої сесії 06.02.2024 р. № 3562-IX, мав зауваження від Головного науково-експертного управління Верховної Ради України та Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу, як налішок проект Закону України «Про медичні вироби»

не набрав необхідної кількості голосів. Проте, окремі положення проекту закону заслуговують на увагу, упорядковують відносини та захищають права споживачів у разі придбання медичних виробів шляхом укладання договору поза торговельними або офісними приміщеннями, укладання договору на відстані за допомогою засобів дистанційного зв'язку. Водночас ми не можемо в повній мірі погодитися із ст. 10 проекту закону, яка викладена у такій редакції: «До умисно підроблених та/або промаркованих медичних виробів із ознаками фальсифікації, інших медичних виробів, які є небезпечною нехарчовою продукцією, застосовуються норми

Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [9].

Окремі норми, пов'язані з медичними виробами, містяться в окремих законах, які регулюють іншу сферу суспільних відносин і мають опосередковане відношення до правової охорони медичних виробів. Зокрема, Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14.01.2000 р. № 1393-XIV, який встановлює правові та організаційні засади вилучення з обігу, переробки, утилізації, знищення або подальшого використання неякісної та небезпечної продукції з метою недопущення негативного впливу такої продукції на життя, здоров'я людини, майно і довкілля. Стаття 22 цього Закону визначає, що особи, винні в порушенні законодавства про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність відповідно до закону. Це також відноситься і до норм ст. 13 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17.05.2001 р. № 2407-III, який регулює правові, організаційні та економічні засади акредитації органів з оцінки відповідності в Україні.

Зазначене вказує, що вказана норма носить бланкетний характер, не встановлює конкретну юридичну відповідальність, вона міститься в інших законодавчих актах. Так, Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.2010 р. № 2735-VI, згідно ч. 2 ст. цього Закону якщо технічними регламентами встановлено спеціальні вимоги щодо здійснення ринкового нагляду стосовно конкретних видів продукції, спрямовані на досягнення тих самих цілей, що й положення цього Закону, положення цього Закону застосовуються лише до тих аспектів ринкового нагляду, що не охоплюються такими спеціальними вимогами. Якщо законами України та виданими відповідно до

них нормативно-правовими актами встановлено спеціальні вимоги щодо контролю продукції, положення цього Закону застосовуються лише до тих аспектів контролю продукції, які не охоплюються зазначеними спеціальними вимогами.

Відсутність спеціального закону у галузі медичних виробів, а відповідно й застосування юридичної відповідальності до суб'єктів господарювання у разі порушення ними вимог законодавства щодо забезпечення якості та безпеки медичних виробів, забезпечення правової охорони, передбачено нормами загального законодавства. Згідно ст. 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», до суб'єктів господарювання застосовуються адміністративно-господарські санкції у вигляді конкретного штрафу. Це також стосується статті 15 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 02.12.2010 р. № 2736-VI, який визначає, що до суб'єкта господарювання виробника або розповсюджувача небезпечної нехарчової продукції застосовуються адміністративно-господарські санкції у вигляді штрафу.

Наведене вказує про доцільність в проекті Закону України «Про медичні вироби» передбачити майнову відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства у галузі медичних виробів.

Отже, у сфері ліцензування, стандартизації, акредитації та сертифікації задіяна значна кількість суб'єктів публічного управління, які шляхом застосування різноманітних форм і методів управлінської діяльності покликані забезпечити реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження вказує, що ліцензування, стандартизація, акредитація та сертифікація неможливі без діяльності уповноважених суб'єктів публічного управління, покликаних забезпечити реалізацію конституційних положень права громадян на охорону здоров'я, а у разі виявлення встановлених порушень вживають необхідні заходи передбачені законом.

Безпосередньо виконання завдань у дослідженій нами сфері суспільних відносин покладається на Міністерство охорони здоров'я України та Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я України, а також інших суб'єктів публічного управління у сфері охорони здоров'я.

Література

1. Світличний О. П. Зміст державної діяльності у сфері управління земельними ресурсами. Підприємство, господарство і право. 2011. № 1(181). С. 138–140.

2. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 765 (в редакції постанови № 1216 від 17.12.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-п#Text> (дата звернення 12.05.2024).

3. Про утворення Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2003 р. № 1337 (редакції постанови № 1373 від 23.12.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1337-2003-п#Text> (дата звернення 16.05.2024).

4. Про визначення головної організації у сфері розробки медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги, проектів нормативних актів щодо медичного, в тому числі фармацевтичного, обслуговування та фармаконагляду: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2012 р. № 786. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0786282-12#Text> (дата звернення 16.05.2024).

5. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1993 р. № 765 (в редакції постанови № 1327 від 19.12.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-93-п#Text> (дата звернення 18.05.2024).

6. Положення про Головну акредитаційну комісію при Міністерстві охорони здоров'я України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.03.2011 р. № 142. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/318323762036#n17> (дата звернення 18.05.2024).

7. Положення про Національний орган України з акредитації: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.07.2020 р. № 1318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1318915-20#n12> (дата звернення 20.05.2024).

8. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою: Указ Президента України від 18.08.2021 № 369/2021 <https://www.president.gov.ua/documents/3692021-39713> (дата звернення 18.07.2024).

9. Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують: постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 р. № 755 (в редакції постанови № 1317 від 25.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2013-п#Text> (дата звернення 20.05.2024).

Анотація

Правило О. І. Ліцензування, стандартизація, акредитація та сертифікація як управлінський процес забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. – Стаття.

На підставі здійсненого аналізу нормативно-правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я України у статті розглянуто діяльність суб'єктів публічного управління у галузі ліцензування, стандартизації, акредитації та сертифікації. Проаналізовано нормативно-правові акти та наукові думки. Зокрема, акцентовано увагу на положеннях Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», який визначає охорону здоров'я як систему заходів, що здійснюють органи юридичні особи публічного та приватного права, їх посадові особи, а також фізичні особи – підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одер-

жали ліцензію на право здійснення господарської діяльності не забороненої законом у сфері охорони здоров'я (1 ст. 3), встановлену систему стандартів, складовою яких є державні соціальні нормативи та галузеві стандарти (ст. 14-1). Наголошено, що законодавець встановив механізм правового впливу регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, по-друге, визначив коло суб'єктів уповноважених на здійснення такої діяльності, в третє, встановив засоби впливу за допомогою яких можна досягти позитивного результату. Одними із таких засобів впливу у медичній сфері відносин є ліцензування, стандартизація, акредитація та сертифікація. Акцентовано увагу на тому факті, що з охороною здоров'я безпосередньо пов'язані управлінські функції уповноважених державою суб'єктів, без діяльності яких складно уявити охорону здоров'я. Підкреслено, що у сучасних умовах охорони здоров'я надзвичайно важливу значимість відіграє ліцензування, стандартизація, акредитація та сертифікація, які є запорукою не тільки розвитку медичної сфери України, але й виступають гарантією охорони здоров'я громадян. Проте такий процес неможливий без діяльності суб'єктів публічного управління. Здійснено дослідження діяльності уповноважених органів публічного управління. Звертається увага на існуючі недоліки Положення про Ліцензійну комісію Міністерства охорони здоров'я України, Положення про Головну акредитаційну комісію при Міністерстві охорони здоров'я України та Довідника кваліфікаційних характеристик професій медичних працівників системи МОЗ України. Вносяться пропозиції щодо удосконалення виявлених недоліків.

Ключові слова: публічне управління, ліцензування, стандартизація, сертифікація, акредитація.

Summary

Pravyylo O. I. Licensing, standardization, accreditation and certification as a management process of ensuring the realization of the right to health care. – Article.

Based on the analysis of regulatory and legal regulation of relations in the field of health care of Ukraine, the article examines the activities of public administration

entities in the field of licensing, standardization, accreditation and certification. Regulatory and legal acts and scientific opinions are analyzed. In particular, attention is focused on the provisions of the Law of Ukraine «Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care», which defines health care as a system of measures carried out by legal entities of public and private law, their officials, as well as natural persons – entrepreneurs, which are registered in accordance with the procedure established by law and have received a license for the right to carry out economic activities not prohibited by law in the field of health care (Article 1.3), an established system of standards, which include state social norms and industry standards (Article 14-1). It is emphasized that the legislator established a mechanism of legal influence on the regulation of relations in the field of health care, secondly, he defined the circle of subjects authorized to carry out such activities, thirdly, he established means of influence with the help of which a positive result can be achieved. Licensing, standardization, accreditation and certification are one of such means of influence in the medical field of relations. Attention is focused on the fact that health care is directly related to the management functions of entities authorized by the state, without whose activities it is difficult to imagine health care. It is emphasized that in modern conditions of health care, licensing, standardization, accreditation and certification play an extremely important role. However, such a process is impossible without the activity of public administration subjects. A study of the activities of authorized public administration bodies was carried out. Attention is drawn to the existing shortcomings of the Regulation on the Licensing Commission of the Ministry of Health of Ukraine, the Regulation on the Main Accreditation Commission of the Ministry of Health of Ukraine and the Guide to the qualification characteristics of the professions of medical workers of the Ministry of Health of Ukraine. Proposals are made to improve the identified shortcomings.

Key words: public administration, licensing, standardization, certification, accreditation.

УДК 349.42:338.439-049.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.18>

Ю. Ю. Пустовіт
orcid.org/0000-0003-1845-7044
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ «ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА»: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Продовольча безпека є однією з ключових умов забезпечення стабільного розвитку будь-якої країни, оскільки вона безпосередньо впливає на добробут населення та економічну стабільність. У сучасних умовах глобалізації, воєнних конфліктів та кліматичних змін питання продовольчої безпеки стає все більш актуальним. Вона охоплює не лише питання фізичної доступності продуктів харчування, але й їхньої якості, безпечності та економічної доступності для різних верств населення. Саме тому продовольча безпека є важливою адміністративно-правовою категорією, яка потребує комплексного підходу з боку держави та міжнародної спільноти.

Важливість продовольчої безпеки як адміністративно-правової категорії полягає в тому, що вона визначає не тільки державну політику у сфері сільського господарства та продовольчої промисловості, але й регулює питання контролю якості продуктів, охорони природних ресурсів, а також міжнародної торгівлі продовольчими товарами. Законодавче забезпечення цих процесів є фундаментом для створення стійкої системи продовольчої безпеки, здатної відповідати на внутрішні та зовнішні виклики.

Питання продовольчої безпеки України є об'єктом численних досліджень як на національному, так і міжнародному рівнях. За останні роки проблеми, пов'язані з продовольчою безпекою, особливо загострилися в умовах військової агресії, економічних потрясінь та змін клімату. У багатьох наукових працях та аналітичних звітах обговорюється вплив цих факторів на здатність України забезпечувати стабільне постачання продуктів харчування як на внутрішньому ринку, так і для експорту.

Продовольча безпека як адміністративно-правова категорія є важливим аспектом державної політики, що спрямована на забезпечення стабільного постачання населення якісними та безпечними продуктами харчування. У цьому контексті адміністративно-правове регулювання передбачає розробку та впровадження правових актів, які регулюють виробництво, розподіл, імпорт та експорт продовольства, а також механізми захисту населення в умовах кризових

ситуацій. Таке регулювання є необхідним для створення ефективної системи, яка здатна запобігати голоду, забезпечувати доступність продуктів і реагувати на надзвичайні виклики, такі як воєнні конфлікти або природні катастрофи.

Основними компонентами адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки є правові механізми регулювання аграрного сектору, продовольчої промисловості, а також системи контролю якості продуктів харчування. Зокрема, важливою частиною є регулювання використання сільськогосподарських земель, охорона водних ресурсів та запровадження норм щодо безпеки продуктів на всіх етапах виробництва та реалізації. Держава повинна встановлювати чіткі стандарти та інструменти контролю, які допомагають забезпечити відповідність продуктів нормам безпеки і якості.

В умовах глобальних викликів, таких як зміни клімату, економічні кризи чи військові конфлікти, продовольча безпека набуває ще більшого значення. Державна політика в цій сфері повинна передбачати не лише короткострокові заходи з подолання криз, але й стратегічне планування щодо забезпечення довготривалої продовольчої стабільності. Наприклад, закони про використання земельних ресурсів, доступ до води та підтримку аграрного сектору мають бути адаптовані до змінних умов, забезпечуючи стійкість національної продовольчої системи.

Продовольча безпека також має міжнародний вимір, оскільки сучасні ринки продуктів харчування є глобалізованими. Україна, будучи великим експортером сільськогосподарської продукції, повинна узгоджувати свої національні правові норми з міжнародними стандартами. Це стосується питань фітосанітарного контролю, сертифікації продукції та забезпечення її якості відповідно до вимог міжнародних організацій, таких як FAO або WTO. Адміністративно-правові механізми також мають враховувати участь України у глобальних програмах з продовольчої безпеки.

Отже, адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки є складним та багатовимірним процесом, який вимагає комплексного

підходу з боку держави. Це включає створення правової бази для забезпечення виробництва, доступності та безпеки продуктів харчування, а також інтеграцію національних норм з міжнародними стандартами. У сучасних умовах війни та економічної нестабільності роль державного регулювання продовольчої безпеки є критично важливою для підтримки добробуту населення та економічної стабільності.

Дослідження продовольчої безпеки як адміністративно-правової категорії вимагає її систематизації та класифікації, а саме:

За ступенем охоплення виділяють:

глобальна продовольча безпека (міжнародний, світовий рівень) полягає в гарантуванні безпеки продовольства на загальносвітовому масштабі. Основною метою на цьому рівні є боротьба з голодом і недоїданням. Глобальна продовольча безпека регулюється нормами міжнародного публічного права;

національна продовольча безпека (рівень окремої держави) передбачає забезпечення продовольчої безпеки на державному рівні в межах конкретної країни. Основним елементом на цьому рівні є підтримка сталого розвитку агропромислового комплексу. Продовольча безпека регулюється нормами публічних актів національного законодавства;

регіональна продовольча безпека (рівень окремого регіону всередині країни) полягає у забезпеченні продовольчої безпеки в межах певної адміністративно-територіальної одиниці або іншого регіону держави. Основним аспектом на цьому рівні є підтримка сталого розвитку агропромислового комплексу в конкретному регіоні. Продовольча безпека на цьому рівні регулюється нормами національного законодавства та рішеннями місцевих органів влади;

приватна продовольча безпека (рівень окремої сім'ї, соціальної групи чи особи) полягає в забезпеченні продовольчої безпеки на рівні певного соціального об'єднання, такого як сім'я або етнічна група зі специфічними харчовими потребами (наприклад, євреї, мусульмани), а також на індивідуальному рівні. Основним елементом тут є забезпечення економічної та фізичної доступності якісної та корисної їжі для кожної людини. Продовольча безпека на цьому рівні регулюється нормами національного законодавства та рішеннями місцевих органів влади, які застосовуються на практиці.

З огляду на зміст продовольчої безпеки, розрізняють:

об'єктивний аспект – існування узагальнених державних та правових механізмів, спрямованих на забезпечення ефективної роботи агропромислового комплексу, контроль якості його продукції, а також державне регулювання імпорту

та експорту сільськогосподарської продукції на загальнонаціональному рівні;

суб'єктивний аспект продовольчої безпеки – це наявність конкретних правових механізмів, що дають можливість окремій особі або сім'ї задовольняти свої потреби в достатній кількості безпечної та корисної їжі.

Залежно від часового критерію, виділяють:

постійна продовольча безпека – це безперервне забезпечення продовольчої безпеки країни в нормальних умовах;

короткочасна (тимчасова) продовольча безпека – це забезпечення продовольчої безпеки в умовах тимчасових надзвичайних ситуацій, таких як стихійні лиха, громадські заворушення або ажітаж на окремі види продуктів, а також здатність держави швидко реагувати на непередбачені загрози продовольчій безпеці.

Запропонована класифікація продовольчої безпеки демонструє тісний взаємозв'язок різних аспектів цієї адміністративно-правової категорії та підкреслює важливість урахування їх специфіки в процесі адміністративно-правового регулювання.

Кожна країна має власні національні, демографічні та природно-економічні особливості, які зазвичай впливають на прийняття рішень щодо політики продовольчої безпеки. Порогові значення окремих показників для різних держав мають свої «нормальні» рівні. Загалом, рівень продовольчої безпеки можна оцінювати кількісно, а також характеризувати за допомогою широкого набору показників, серед яких завжди можна виділити ті, що становлять основу системи оцінки.

Розробка системи критеріїв і показників продовольчої безпеки дозволяє всебічно проаналізувати її поточний стан, динаміку та тенденції. Необхідність створення такої системи зумовлена об'єктивними вимогами щодо забезпечення продовольчої безпеки, зокрема потребою в наявності формалізованих критеріїв і показників для якісної та кількісної оцінки її рівня. Ці показники можуть слугувати основою для порівняння стану продовольчої безпеки в різних регіонах і країнах, а також допомагати у формуванні цілей державного регулювання сільського господарства та продовольчого ринку і прийнятті відповідних управлінських рішень.

Визначення найбільш ефективних шляхів забезпечення продовольчої безпеки країни вимагає розробки чіткої системи критеріїв для її підтримки, а також ідентифікації зовнішніх і внутрішніх деструктивних факторів, які суттєво впливають на ефективність і результативність дій державного управління у сфері продовольчої безпеки України.

На початковому етапі використовувалися лише такі показники, як середньодобові доходи

населення, загальний річний обсяг споживання продовольчого зерна та частка імпорту в продовольчих ресурсах. Ці показники, здебільшого, відображали продовольчу самозабезпеченість країни, але не рівень харчування населення. Однак на сьогодні система критеріїв продовольчої безпеки потребує суттєвого розширення та включення критичних або порогових значень.

Забезпечення продовольчої безпеки має бути орієнтоване на постійний моніторинг продовольчої ситуації в країні, прогнозування та усунення потенційних загроз, а також нейтралізацію можливих ризиків у сфері продовольчої безпеки.

По-перше, необхідно регулярно моніторити параметри продовольчої безпеки за визначеними критеріями, такими як фізична та економічна доступність продуктів, незалежність, надійність і стійкість національної продовольчої системи.

По-друге, оскільки стан цієї системи значною мірою визначається макроекономічною ситуацією в країні, система критеріїв і показників продовольчої безпеки повинна бути узгоджена з основними макроекономічними показниками.

По-третє, важливо оцінювати, наскільки агропродовольча політика відповідає цілям і завданням продовольчої безпеки, з урахуванням загальних вимог до національної безпеки. Продовольча безпека є ключовою умовою стабільного та незалежного розвитку України в сучасних геополітичних умовах.

Гарантією продовольчої безпеки є створення сприятливих умов для динамічного розвитку сільського господарства та переробної промисловості, що забезпечить достатню кількість і високу якість продуктів харчування, необхідних для збереження трудового потенціалу країни (здоров'я та працездатності населення). Водночас, ця продукція повинна відповідати екологічним стандартам безпеки.

Дослідники створили комплексну наукову класифікацію **рівнів** продовольчого споживання, яка охоплює як кількісні, так і якісні показники споживання і складається з семи рівнів [1]:

Катастрофічний рівень – це стан, при якому щоденне споживання становить від 1500 до 2000 ккал на людину, що свідчить про хронічне недоїдання (за даними FAO, голод настає при споживанні менше 1520 ккал на день). Варто зазначити, що прожитковий мінімум для непрацездатного населення в Україні наразі становить 2008,9 ккал.

Критичний рівень – характеризується середньодобовим споживанням від 2000 до 2500 ккал на одну людину, що є достатнім для подолання хронічного недоїдання, забезпечення виживання та базового відтворення населення.

Мінімальний (пороговий) рівень – визначається середньодобовим споживанням у межах

2500–2800 ккал на людину, що забезпечує наявність достатніх продовольчих ресурсів для уникнення голоду та сприяє зростанню населення.

Достатній рівень – це споживання від 2800 до 3600 ккал на одну особу, яке хоча й може бути незбалансованим за складом поживних речовин, але підтримує виживання, хоч і не сприяє здоровому способу життя або довголіттю.

Раціональний (нормативний) рівень – середньодобове споживання в межах 3200–3600 ккал на людину, що забезпечує баланс білків, вітамінів та інших важливих компонентів. Цей рівень використовується для соціально-економічних розрахунків в умовах стабільної економіки.

Оптимальний рівень – передбачає споживання екологічно чистих продуктів та відповідає раціональному рівню за калорійністю і збалансованістю.

Стратегічний рівень – це стан продовольчої безпеки, який дозволяє розвивати особистість, підтримувати активну життєдіяльність і підвищувати середню тривалість життя для всіх соціальних верств населення.

На сьогодні в Україні існують лише мінімальні норми харчування, які застосовуються для розрахунку мінімального споживчого кошика. Варто зазначити, що є велика різноманітність підходів до визначення раціональних норм харчування (понад 450 різних індикаторів) [2]. При вивченні сучасних методів оцінки та вимірювання продовольчої безпеки важливо звертати увагу на показники, які використовуються міжнародними організаціями та регламентовані в українській практиці. Зокрема, методологія FAO дозволяє оцінювати рівень продовольчої безпеки як на глобальному, так і на національному рівнях.

Однією з ключових ініціатив для збору даних про продовольчу безпеку на національному рівні є програма FAO CountrySTAT («FAO CountrySTAT – це система управління статистичними даними, розроблена Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO). Вона надає платформу для збору, аналізу та поширення статистичної інформації, що стосується продовольства та сільського господарства на національному рівні. Метою цієї системи є покращення доступу до точних і актуальних даних для прийняття рішень у сфері продовольчої безпеки, сільського господарства та сталого розвитку») [3; 4; 5]. Ця мережна інформаційна система надає статистичні дані з продовольства та сільського господарства як на національному, так і на регіональному рівнях.

FAO також застосовує низку додаткових показників, зокрема: відсоток населення, що перебуває в зоні ризику дефіциту калорій; середній рівень енергетичної адекватності харчування; обсяг виробництва продуктів харчування на одну

особу; середнє споживання білків та білків тваринного походження на душу населення; густота дорожньої мережі; індекс внутрішніх цін на продукти харчування тощо. Окремої уваги серед індикаторів FAO заслуговують такі показники, як поширеність анемії серед вагітних жінок і відсоток людей, що систематично переїдають. Використання цих індикаторів продовольчої безпеки FAO дозволяє порівнювати різні країни за окремими параметрами та аналізувати їх зміни з часом. Однак ці показники не забезпечують загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки в конкретних країнах [3; 4; 6].

Продовольча безпека є ключовим елементом національної безпеки України, і її забезпечення вимагає комплексного підходу, що включає не тільки економічні, соціальні та екологічні аспекти, але й ефективне адміністративно-правове регулювання. Законодавча база, що охоплює аграрний сектор, контроль якості продуктів та систему управління продовольчими ресурсами, повинна постійно вдосконалюватися з урахуванням внутрішніх і зовнішніх викликів. У сучасних умовах війни ці виклики стають ще більш актуальними, що потребує оперативних рішень від держави.

Адміністративно-правові механізми, що забезпечують продовольчу безпеку, повинні бути спрямовані на створення стійкої системи управління продовольчими ресурсами та гарантування доступу до якісних і безпечних продуктів для всього населення. Це вимагає ефективного управління сільськогосподарськими землями, стимулювання виробництва та розподілу продуктів харчування, а також впровадження сучасних механізмів контролю за безпекою та якістю харчової продукції. Особливо важливою є роль держави у захисті вразливих верств населення в умовах продовольчих криз.

Міжнародна співпраця є важливим компонентом у забезпеченні продовольчої безпеки. Участь України в глобальних ініціативах та інтеграція у міжнародні ринки вимагають адаптації національних правових норм до світових стандартів. Це включає фітосанітарний контроль, сертифікацію продуктів та дотримання вимог міжнародних організацій, таких як FAO та WTO. Спільні дії на міжнародному рівні також допомагають залучати інвестиції та підтримку у відновленні аграрного сектору.

В умовах війни Україна повинна активно реагувати на нові виклики, пов'язані з продовольчою безпекою. Зокрема, це включає як захист продовольчих ресурсів і агровиробників від наслідків воєнних дій, так і впровадження правових механізмів, що забезпечують стійке використання наявних ресурсів. Створення сприятливих умов для малих та середніх сільськогосподарських

підприємств є одним із пріоритетів державної політики, яка повинна сприяти економічній стабільності в агропромисловому секторі.

Отже, продовольча безпека як адміністративно-правова категорія є невід'ємною частиною державного управління та потребує системного підходу для її забезпечення. Ефективне регулювання аграрної політики, розвиток правових інструментів для захисту продовольчих ресурсів та міжнародна співпраця – все це є ключовими складовими, що сприятимуть збереженню продовольчої стабільності в Україні в умовах як внутрішніх, так і зовнішніх викликів.

Література

1. Бойчук О. Продовольча безпека в Україні і в світі. Київ: Наукметодцентр аграрної освіти, 2003. 114 с.
2. Стариченко Є. Теоретико-методичні засади формування критеріїв та показників оцінки продовольчої безпеки країни. Економіка та держава. 2018. № 6. С. 113-118.
3. Country STAT, Food and agriculture data network: веб-сайт. URL: www.countrySTAT.org.
4. Global Food Security Index 2022. URL: https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_Sep_2022.pdf (дата звернення: 01.10.2023).
5. Poverty and Hunger. A World Bank policy study. Washington D.C.: World Bank, 1986. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
6. Quisumbing A.R., Brown L.R. et al. Women: The key to food security. IFPRI Food Policy. Washington, 1995. P. 12. URL: <https://www.ifpri.org/publication/women-key-food-security> (дата звернення: 01.11.2023).

Анотація

Пустоїт Ю. Ю. Адміністративно-правова категорія «продовольча безпека»: систематизація та класифікація. – Стаття.

У статті розглядається адміністративно-правова категорія «продовольча безпека» як ключовий аспект державної політики, що забезпечує стійкість продовольчих систем в умовах сучасних викликів. Автор досліджує сутність продовольчої безпеки через призму адміністративно-правового регулювання, акцентуючи увагу на ролі держави у формуванні ефективних механізмів управління продовольчими ресурсами. Зокрема, стаття аналізує, як правові норми впливають на різні етапи агропромислового виробництва та розподілу продуктів, від землекористування до контролю за безпекою харчової продукції.

Систематизація та класифікація адміністративно-правових механізмів забезпечення продовольчої безпеки є центральною темою дослідження. У статті представлено чітку структуру цих механізмів, що охоплюють нормативно-правові акти, державні програми та міжнародні зобов'язання України. Автор звертає увагу на взаємозв'язок між внутрішньою законодавчою базою і міжнародними стандартами, зокрема вимогами FAO, WTO та інших глобальних організацій, які регулюють питання продовольчої безпеки.

Особливу увагу приділено класифікації адміністративно-правових інструментів, які використовуються для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Автор аналізує зміни в українському законодавстві, спрямовані на підтримку аграрного сектору під час воєнних дій, та адаптацію національних правових норм до вимог кризової ситуації. Важливе місце відводиться правовим ініціативам, що полегшують доступ до сільськогосподарських ресурсів, забезпечують безпеку харчових продуктів та підтримують продовольчий ринок у складних умовах.

Автор також досліджує вплив адміністративно-правових заходів на фізичну та економічну доступність продовольства для різних верств населення. У статті підкреслюється роль держави у створенні правових умов для забезпечення стабільного постачання продуктів харчування, особливо в регіонах, які постраждали від військових дій. Крім того, розглядається питання інтеграції правових механізмів продовольчої безпеки з соціальною політикою держави, що спрямована на підтримку вразливих груп населення.

Міжнародний вимір продовольчої безпеки також займає важливе місце у дослідженні. У статті детально аналізується участь України в міжнародних ініціативах з продовольчої безпеки, а також відповідність національних правових норм глобальним стандартам. Автор підкреслює необхідність гармонізації українського законодавства з міжнародними вимогами та вплив цих процесів на доступ України до міжнародних ринків продовольства.

У заключній частині статті підсумовано основні висновки щодо систематизації та класифікації адміністративно-правових механізмів продовольчої безпеки. Автор зазначає, що успішне забезпечення продовольчої безпеки в Україні залежить від поєднання ефективного внутрішнього регулювання, адаптації до зовнішніх викликів і активної міжнародної співпраці. Стаття також окреслює подальші напрямки дослідження в цій сфері, зокрема щодо вдосконалення правових інструментів для забезпечення стійкості продовольчих систем у кризових умовах.

Ключові слова: продовольча безпека, адміністративно-правова категорія, адміністративно-правове забезпечення, Глобальний індекс продовольчої безпеки, харчові продукти.

Summary

Pustovit Yu. Yu. The administrative and legal category of "food security": systematization and classification. – Article.

The article examines the administrative and legal category of "food security" as a key aspect of state policy that ensures the resilience of food systems in the face of modern challenges. The author explores the essence of food security through the lens of administrative and legal regulation, emphasizing the role of the

state in forming effective mechanisms for managing food resources. In particular, the article analyzes how legal norms influence various stages of agro-industrial production and food distribution, from land use to the control of food safety.

The systematization and classification of administrative and legal mechanisms for ensuring food security are central themes of the study. The article presents a clear structure of these mechanisms, encompassing regulatory legal acts, state programs, and Ukraine's international obligations. The author highlights the interconnection between the domestic legislative framework and international standards, particularly the requirements of FAO, WTO, and other global organizations that regulate food security issues.

Special attention is given to the classification of administrative and legal instruments used to ensure food security under martial law. The author analyzes changes in Ukrainian legislation aimed at supporting the agricultural sector during military actions and the adaptation of national legal norms to the demands of the crisis situation. Legal initiatives facilitating access to agricultural resources, ensuring food safety, and supporting the food market under difficult conditions are given significant focus.

The author also examines the impact of administrative and legal measures on the physical and economic accessibility of food for different population groups. The article emphasizes the state's role in creating legal conditions to ensure a stable food supply, particularly in regions affected by military actions. Additionally, it addresses the integration of food security legal mechanisms with the state's social policy aimed at supporting vulnerable groups.

The international dimension of food security is also an important part of the study. The article provides a detailed analysis of Ukraine's participation in international food security initiatives and the alignment of national legal norms with global standards. The author stresses the necessity of harmonizing Ukrainian legislation with international requirements and the impact of these processes on Ukraine's access to international food markets.

The concluding section of the article summarizes the main findings regarding the systematization and classification of administrative and legal mechanisms for food security. The author notes that the successful provision of food security in Ukraine depends on a combination of effective internal regulation, adaptation to external challenges, and active international cooperation. The article also outlines further research directions in this field, particularly concerning the improvement of legal tools for ensuring the resilience of food systems in crisis conditions.

Key words: food security, administrative and legal category, administrative and legal provision, Global Food Security Index, food products.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.19>**Р. В. Стефанчишен***orcid.org/0009-0004-2878-7551*

доктор філософії в галузі права

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОФІСУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

На тлі втілення концепту правової держави в Україні, функції щодо забезпечення діяльності Президента України з 2019 року покладено на Офіс Президента України, який став правонаступником Адміністрації Президента України [1]. Правовий статус будь-якого суб'єкта, що наділений певним набором повноважень впливає на детермінацію його участі в різних правовідносинах публічно-правового характеру. Введення правового режиму воєнного стану в Україні суттєво змінило роль усіх публічних інституцій. Означене й стосується Офісу Президента України. З одного боку, їхнє значення як суб'єктів забезпечення прав та свобод людини і громадянина в державі зросло, а з іншого – виникли нові виклики та потреби обмеження цих прав для забезпечення національних інтересів держави. В умовах наявної практичної потреби та нормативно встановлених можливостей, актуальність доктринального аналізу функціонування Офісу Президента України є безумовною.

Дослідженням питань, пов'язаних з визначенням діяльності допоміжних органів, утворених Президентом України займалися такі вчені, як: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь, Д. І. Голосніченко, Т. О. Карабін, С. В. Ківалов, Т. О. Коломєць, О. А. Костюченко, Р. В. Неґара, Я. В. Лазур, В. В. Тильчик, О. П. Хамходера, А. М. Школик та інші. При цьому, питання визначення особливостей функціонування Офісу Президента України в період дії воєнного стану опрацьовано не в повній мірі.

Метою дослідження є формування наукового підходу до встановлення особливостей функціонування Офісу Президента України під час дії правового режиму воєнного стану.

Станом на теперішній час, Офіс Президента України є одним постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України. Можливість його функціонування опосередковано конституційною нормою, що відносить до правомочностей Президента України створення у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб (п. 28 ст. 106 Конституції України) [2].

Функціональне призначення Офісу Президента України полягає у здійсненні: «...рганізаційного,

правового, консультативного, інформаційного, експертно-аналітичного та іншого забезпечення здійснення Президентом України повноважень» [3]. Деталізація повноважень та предмету видання цього оргнау міститься в «Положенні про Офіс Президента України», яке затверджено Указом Президента України від 25 червня 2019 р. [3]. До прикладу, серед повноважень Офісу Президента України, можна виділити: здійснення експертного аналізу політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і світі, підготовка за його результатами для подання на розгляд Президентові України пропозицій з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, державного суверенітету, територіальної цілісності України; опрацювання і подання на підпис Президентові України проекти указів, розпоряджень Президента України, інших документів; забезпечення опрацювання та подання в установленому порядку на розгляд Президента України пропозицій щодо присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів, нагородження державними нагородами, встановлення президентських відзнак та нагородження ними тощо [3].

Структурно Офіс Президента України складається з служб, директоратів, департаментів, які є самостійними структурними підрозділами Офісу. Так, в Офісі Президента України діє Департамент з питань національної безпеки та оборони, до відання якого віднесено питання забезпечення національної безпеки і в умовах дії воєнного стану [1]. Саме цей структурний підрозділ відповідає за надання публічної інформації та підготовку Указів Президента України в сфері національної безпеки та оборони. Прикладом можуть слугувати рішення: «Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача» (Указ Президента України № 72/2022); «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань» (Указ Президента України № 71/2022); «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 року «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану тери-

торіальної оборони України» (Указ Президента України № 70/2022); «Про невідкладні заходи щодо фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану» (Указ Президента України № 67/2022); «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань» (Указ Президента України № 66/2022); «Про загальну мобілізацію» (Указ Президента України № 65/2022) [4] тощо.

Юридичне оформлення діяльності Офісу Президента України відображається як в проектах нормативно-правових актів, що подаються на підпис Президенту України, так і в: а) окремих наказах, яких приймає Керівник Апарату Офісу Президента України в межах наявної у нього компетенції та б) розпорядженнях, яких в межах повноважень приймає Керівник Офісу Президента України [3].

Зазначимо, що особливістю функціонального призначення Офісу Президента України є віднесення до його відання питань, пов'язаних з: 1) представництвом в судах України інтересів Президента України та створених ним для виконання своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб [5]; самопредставництвом Президента України та створених ним для виконання своїх повноважень консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, їх посадових та службових осіб у судах України [6].

Таким чином, можливо виокремити характеристики Офісу Президента України як державної інституції, що наділена певними повноваженнями в період дії правового режиму воєнного стану:

1) функціонування на постійній основі відповідно до конституційних положень та спеціального законодавства;

2) наявність нормативно визначеного переліку повноважень, спрямованих на забезпечення виконання функцій Президента України консультативного, забезпечувального та організаційного характеру;

3) виокремлення та можливість прийняття юридично значущих рішень уповноваженими особами у формі наказів, яких приймає Керівник Апарату Офісу Президента України в межах наявної у нього компетенції та розпоряджень, яких в межах повноважень приймає Керівник Офісу Президента України;

4) визначена інституційна побудова органу та його поділу на його окремі структурні одиниці, що виконують окремі завдання, включаючи ті, що стосуються національної безпеки та оборони;

5) правомочність на участь в юрисдикційній діяльності, пов'язаній з розглядом справ за участю Президента України чи утворених ним органів тощо.

Цікавими є результати соціологічного опитування, яке провів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Руху ЧЕСНО з 8 по 15 грудня 2023 року щодо впливу Офісу Президента України на діяльність органів державної влади. Так, респонденти вважають, що: Офіс Президента України впливає на державні органи з перевищенням своїх повноважень (найбільшим є вплив на парламент і уряд. Окрім цього, 78% українців переконані, що співробітники та радники Офісу президента повинні подавати електронні декларації); регіональні відмінності щодо впливу Офісу Президента України частково присутні – мешканці західних регіонів майже на 20% частіше вважають, що цей орган впливає на рішення як парламенту, так і уряду з перевищенням повноважень); визначається, що Офіс Президента України перевищує свої повноваження і у взаємодії з правоохоронними, антикорупційними та судовими органами (близько 47% громадян переконані, що цей орган впливає на роботу органів правосуддя з перевищенням своїх повноважень); підтверджується тенденція до сприйняття українцями діяльності Офісу Президента України як такої, що має вплив ледь не на всі державні структури та інституції тощо [7].

В цілому, підвищення уваги до діяльності Офісу Президента України та його впливу на функціонування державних інституцій в період воєнного стану, пов'язано з негласним впливом, що можливий на підстав політичного авторитету, який визнається за Президентом України та посадовцями Офісу Президента України.

Можна припустити, що роль Офісу Президента України змінилась в період дії правового режиму воєнного стану. Це опосередковано роллю Президента України у вирішенні державних питань та забезпеченні національних інтересів в цей період. Так, Президент України, з одного боку має виконувати повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану, а з другого боку – може застосовувати правомочності, які надаються при дії правового режиму воєнного стану. Йдеться про: статус Президента України як суб'єкта цивільного демократичного контролю за сектором безпеки і оборони; можливість прийняття рішень в сфері оборони в цілому (укази і розпорядження) та рішень, які приймаються Президентом України як Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (накази і директиви з питань оборони); постійність статусу Президента України в період дії правового режиму воєнного стану, що спрямовано на максимальне забезпечення належного виконання функціонального призначення Глави держави в безперервному порядку в умовах, які потребують максимального залучення до вирішення питань державного значення та забезпечення національної безпеки держави.

Крім того, особливість статусу Президента України найбільш чітко проглядається в положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8]. Так, Президент України як Верховний Головнокомандувач відноситься до військового командування, тому він може запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану. Вагомою є роль Глави держави і при введенні правового режиму воєнного стану, адже саме його указом ініціюється та юридично оформлюється вказаний особливий правовий режим.

Підсумовуючи приходимо до висновку, що роль Офісу Президента України в період дії правового режиму воєнного стану залежить від ролі Президента України в впорядкуванні суспільних правовідносинах. Наявність сприйняття перевищення повноважень Офісом Президента України не обов'язково вказує на такий порядок справ. Можливим є таке сприйняття через те, що первинно Президент України має виконувати сполучну функцію між усіма гілками влади та виступати гарантом юридизації та євроінтеграції держави. Натомість, тривала відсутність політичного авторитету призвела до применшення ролі як Президента України, так і органів, які ним утворені.

Література

1. Питання забезпечення діяльності Президента України: Указ Президента України від 20.06.2019 р. № 417/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417/2019#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/conv#Text>
3. Про Положення про Офіс Президента України: Указ Президента України від 25.06.2019 р. № 436/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#Text>
4. Офіційне інтернет-представництво. Публічна інформація. Лютий 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/public-info/pub-info-account>
5. Про забезпечення представництва в судах України інтересів Президента України та створених ним допоміжних органів і служб: Указ Президента України від 05.09.2019 р. № 663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/663/2019#Text>
6. Про забезпечення самопредставництва Президента України та створених ним допоміжних органів і служб у судах України: Указ Президента України від 30.04.2020 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/2020#Text>
7. Вплив Офісу президента на державні інституції є надмірним. Результати соціологічного опитування, яке провів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Руху ЧЕСНО з 8 по 15 грудня 2023 року URL: <https://www.chesno.org/post/5841/>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Анотація

Стефанчишен Р. В. Функціонування Офісу Президента України під час дії правового режиму воєнного стану. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування Офісу Президента України під час дії правового режиму воєнного стану, можливо виокремлено характеристики Офісу Президента України як державної інституції, що наділена певними повноваженнями в період дії правового режиму воєнного стану: 1) функціонування на постійній основі відповідно до конституційних положень та спеціального законодавства; 2) наявність нормативно визначеного переліку повноважень, спрямованих на забезпечення виконання функцій Президента України консультативного, забезпечувального та організаційного характеру; 3) виокремлення та можливість прийняття юридично значущих рішень уповноваженими особами у формі наказів, яких приймає Керівник Апарату Офісу Президента України в межах наявної у нього компетенції та розпоряджень, яких в межах повноважень приймає Керівник Офісу Президента України; 4) визначена інституційна побудова органу та його поділу на його окремі структурні одиниці, що виконують окремі завдання, включаючи ті, що стосуються національної безпеки та оборони; 5) правомочність на участь в юрисдикційній діяльності, пов'язаній з розглядом справ за участю Президента України чи утворених ним органів тощо.

Акцентовано увагу на тому, що підвищення уваги до діяльності Офісу Президента України та його вплив на функціонування державних інституцій в період воєнного стану, пов'язаний з негласним впливом, який базується на політичному авторитетові Президента України та посадовців Офісу Президента України.

Висунуто тезу про те, що роль Офісу Президента України змінилась в період дії правового режиму воєнного стану. Це опосередковано ролю Президента України у вирішенні державних питань та забезпеченні національних інтересів в цей період. Так, Президент України, з одного боку має виконувати повноваження, які не залежать від наявності чи відсутності правового режиму воєнного стану, а з другого боку – може застосовувати правомочності, які надаються при дії правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: Офіс Президента України, воєнний стан, повноваження, юрисдикційна діяльність, юридично значущі рішення.

Summary

Stefanchishen R. V. Functioning of the Office of the President of Ukraine during the legal regime of martial law. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of the Office of the President of Ukraine during the legal regime of martial law. The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of the Office of the President of Ukraine during the legal regime of martial law, possible characteristics of the Office of the President of Ukraine as a state institution endowed with certain powers during the legal regime of martial law are highlighted: 1) functioning on a permanent basis in accordance with constitutional provisions and special legislation; 2) the existence of a normatively defined list of powers aimed at ensuring the performance of the functions of the President of Ukraine of an advisory, security and organizational nature; 3) separation and the possibility

of making legally significant decisions by authorized persons in the form of orders issued by the Head of the Office of the President of Ukraine within the limits of his competence and orders issued by the Head of the Office of the President of Ukraine within the limits of his powers; 4) determined the institutional structure of the body and its division into its separate structural units that perform separate tasks, including those related to national security and defense; 5) the right to participate in jurisdictional activities related to the consideration of cases with the participation of the President of Ukraine or bodies formed by him, etc.

Attention is focused on the fact that increased attention to the activities of the Office of the President of Ukraine and its influence on the functioning of state institutions during the period of martial law is related

to the tacit influence, which is based on the political authority of the President of Ukraine and officials of the Office of the President of Ukraine.

The thesis is put forward that the role of the Office of the President of Ukraine changed during the legal regime of martial law. This is mediated by the role of the President of Ukraine in solving state issues and ensuring national interests during this period. Thus, the President of Ukraine, on the one hand, must exercise powers that do not depend on the presence or absence of the legal regime of martial law, and on the other hand, he can apply the powers that are granted when the legal regime of martial law is in effect.

Key words: Office of the President of Ukraine, martial law, powers, jurisdictional activity, legally significant decisions.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.20>

К. І. Онопко

orcid.org/0009-0003-3708-7269*аспірантка кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету***ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ
З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ
ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Постановка проблеми. Проблемою, яка висвітлюється в цій статті, є ознайомлення та аналіз основних напрямків діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції як суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням, визначення причин їх неефективності та вирішення основних питань удосконалення діяльності.

Метою статті є ознайомлення та аналіз основних напрямків діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції як суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням на підставі аналізу національного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень. Питання діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції було предметом дослідження Л. В. Гаврилук, О. О. Лов'як, О. Р. Мулик, О. М. Окопник, О. В. Опришко, О. Б. Піскунова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою основою діяльності уповноважених з питань запобігання та виявлення корупції є Закон України «Про запобігання корупції», Антикорупційна стратегія 2021–2025 років, Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки».

Варто почати дане дослідження з Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. Саме п. 6 ст. 13 Закону містить основні завданнями уповноважених підрозділів (уповноваженої особи), серед яких:

1) розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією;

2) організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого органу відповідних пропозицій;

3) надання методичної та консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;

4) здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та Національного агентства про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання;

5) перевірка факту подання суб'єктами декларацій та повідомлення Національного агентства про випадки неподання чи несвоечасного подання таких декларацій у визначеному відповідно до цього Закону порядку;

6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі розгляд повідомлень про порушення вимог цього Закону, у тому числі на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях;

7) забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог цього Закону, від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів;

8) інформування керівника відповідного органу, Національного агентства або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції [2].

Розглянувши завдання уповноваженої особи з питань запобігання та виявлення корупції, проаналізувавши Типове положення та ЗУ «Про запобігання корупції», можемо згрупувати повноваження уповноваженої особи таким чином:

а) повноваження інформаційного характеру (безперешкодний доступ до документів, їх копій, пояснення і інформації з метою її збору, узагальнення та аналізу);

б) повноваження пов'язані з забезпеченням об'єктивного розгляду повідомлень про вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також тих, що містять відомості про порушення інших приписів антикорупційного законодавства;

в) повноваження спрямовані на підвищення рівня обізнаності персоналу в антикорупційній сфері, шляхом організації та проведення спеціальних навчальних занять, тренінгів, нарад, круглих столів;

г) повноваження пов'язані із взаємодією НАЗК і іншими спеціальними суб'єктами в сфері запобігання та протидії корупції;

г) повноваження щодо надання пропозицій про: проведення перевірки, в частині додержання норм антикорупційного законодавства; окремі процеси та аспекти дисциплінарного провадження; оптимізацію діяльності уповноважених осіб.

Розглянемо деякі з них більш детально, такий напрям діяльності, як здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, а саме розгляд повідомлень про порушення вимог цього Закону, у тому числі на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях.

З 6 вересня 2023 року в Україні запрацював Єдиний портал повідомлень для викривачів, завдяки якому громадяни зможуть в електронному форматі повідомляти відповідні органи про факти корупції [3].

Можна вважати це новим інструментом уповноважених осіб у протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Голова Національного агентства з запобігання корупції Олександр Новіков стверджує: «Єдиний портал повідомлень викривачів – це внутрішній канал повідомлення, який економить бюджет всіх інституцій та організацій на розробку власного окремого механізму. Ефективне функціонування portalу є частиною вимог для початку перемовин про вступ України до Євросоюзу. Таким чином виконано їхні рекомендації та інтегровано досвід інших успішних держав із побудови взаємодії з викривачами. Варто зазначити, що підключення організацій до portalу відбуватиметься згідно з графіком черговості підключення, затвердженого НАЗК» [4].

Механізм подання повідомлення дійсно доволі простий, особа повідомляє на сайті достовірну інформацію, далі повідомлення про корупцію, подане через портал, надходить по внутрішньому каналу повідомлення до керівника або уповноваженої особи установи, в якій працює (перебуває на посаді) особа, яка вчинила правопорушення. Таку установу заявник обирає при поданні повідомлення про корупцію.

Якщо портал встановить, що повідомлення містить інформацію про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення, заявнику буде запропоновано подати повідомлення по регулярному каналу – спеціально уповноваженому суб'єкту у сфері запобігання корупції або Державному бюро розслідувань [5]. Розгляд пові-

домлення здійснюється уповноваженою особою у строк не більше ніж 10 робочих днів з дня внесення цієї інформації до portalу.

Станом на грудень 2023 року зареєстровано 940 повідомлень із них 296 розглянуто, а 130 перебуває у роботі. Із загальної кількості 239 – це кримінальні корупційні правопорушення. У той час як станом на вересень 2024 року за весь період надійшло різними каналами повідомлення 4006 повідомлень, 883 з них про кримінальні корупційні правопорушення. За останніх 9 місяців кількість кримінальних корупційних правопорушень зросла у 4 рази. З усіх заявників лише 67 отримали статус викривача.

З цього випливає не менш важливий напрямок діяльності уповноважених осіб – захист викривачів. Функцій захисту викривачів буде недостатньо ефективним без послідовної та системної роботи уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції у цьому напрямку.

Захист викривачів є важливим інструментом боротьби з корупцією. Країни в усьому світі, включно з державами-членами Європейського Союзу, по-різному, якщо взагалі, ставляться до систем захисту державних службовців, які розкривають інформацію, що призводить до корупційних розслідувань і судових переслідувань. Такі системи працюють найкраще, коли їх правова база чітко сформульована та послідовно виконується. Успіх боротьби з корупцією в державному секторі залежить від захисту викривачів, особливо в країнах, де корупція в державному секторі є системною та ендемічною [8].

Повідомлення працівників відіграє важливу роль у розкритті корпоративного шахрайства. Останні закони та глобальні політичні рекомендації спрямовані на сприяння захисту інформаторів, щоб підвищити готовність повідомляти, а також збільшити виявлення та стримування неправомірної поведінки.

Повідомлення від інформаторів є більш частими у державному секторі, ніж у приватному, майже немає соціально-демографічних характеристик, які відрізняли б викривача від мовчазного спостерігача, викривачі зазнають суворої помсти з боку керівництва, особливо коли їх інформація виявляється значною та жоден спеціальний метод розкриття чи особисті риси не можуть захистити інформатора від такої помсти [6].

Проте бувають і протилежні випадки, коли деякі незадоволені, некомпетентні чи з іншого боку не ефективні працівники подають скарги на викривачів, щоб зберегти свою роботу якомога довше або просто переслідувати своїх керівників» [7].

Ще одним напрямом протидії уповноваженою особою кримінальним корупційним правопорушенням є підвищення обізнаності, проведення

консультацій щодо важливості вчасного декларування з правдивими даними, а також перевірка факту декларування. Декларування посадовців – один з найефективніших інструментів запобігання корупції у публічному секторі. Завдяки йому кожен громадянин може дізнатися про статки посадовців, уповноважені особи перевіряють факти подання суб'єктами декларування декларацій та повідомлення Національного агентства про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій а Національне агентство з питань запобігання корупції у свою чергу мають проконтролювати чи відповідають їхні витрати законним доходам.

12 жовтня 2023 року набрав чинності Закон про відновлення декларування. Одночасно стартувала й кампанія декларування за 2021–2022 роки, яка триватиме до 31 січня 2024 року [8]. Згідно ст. 366-3 Кримінального кодексу України: «Умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України "Про запобігання корупції", – карається штрафом від двох тисяч п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі строком на один рік, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [10]. Тому до обов'язків уповноважених осіб знову повернулося установлення фактів подання чи неподання декларацій працівниками. Працівники можуть звернутися за роз'ясненням та консультацією до уповноваженого підрозділу (особи) з питань запобігання та виявлення корупції, утвореного (визначеної) відповідно до ст. 13-1 Закону в установі де вони працюють [2].

Розглянувши основні завдання уповноважених осіб ми можемо зробити висновки що це стресова, енерговитратна робота, яка вимагає відповідальності, великого об'єму знань та навіть навичок психолога ,адже ми пам'ятаємо, що відповідальність за викривача, його захист від морального тиску та психологічного насилля, подальшу роботу в тому ж колективі несе в декількій мірі уповноважена особа.

Пункт 5 Типового положення про уповноважений орган (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції вказує: «Втручання у діяльність уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) під час здійснення ним (нею) своїх повноважень, а також покладення на уповноважений підрозділ (уповноважену особу) обов'язків, що не належать або виходять за межі його (її) повноважень чи обмежують виконання

покладених на нього (неї) завдань, забороняються. На уповноважений підрозділ місцевої державної адміністрації може покладатися виконання інших функціональних обов'язків, які не перешкоджають діяльності із запобігання та виявлення корупції» [11].

Іншими словами, ця норма вказує на те, що працівник не може бути обтяжений іншими обов'язками, аніж ті, що передбачені для нього як уповноваженої особи із запобігання та виявлення корупції. З цього виникає питання про можливість роботи такої особи за внутрішнім сумісництвом або суміщенням. Тобто це повинна бути лише основна робота працівника без покладання на нього жодних додаткових обов'язків. Проте саме такий підхід практикується у більшості установ та організацій, які мають у штаті відповідну уповноважену особу. Питання чи може працівник якісно та сумлінно виконувати обов'язки фактично двох, часто зовсім різних, посад прямо відповідає за ефективність виконання протидії корупційним правопорушенням. Враховуючи об'єм завдань які покладають на уповноважену особу, як приклад лише декілька з них з того ж Типового положення, уповноважена особа:

1) розробляє проекти актів з питань запобігання та виявлення корупції у відповідному органі;

2) надає працівникам відповідного органу, його структурним підрозділам методичну та консультаційну допомогу з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;

3) здійснює контроль за дотриманням антикорупційного законодавства у відповідному органі, його територіальних (міжрегіональних) органах та юридичних особах, що належать до сфери управління відповідного органу;

4) здійснює координацію діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) територіальних (міжрегіональних) органів та юридичних осіб, що належать до сфери управління відповідного органу;

5) взаємодіє з уповноваженими підрозділами (уповноваженими особами) інших відповідних органів, Національним агентством, іншими спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції;

6) за результатами роботи за звітний рік надає до Національного агентства інформацію щодо своєї діяльності до 10 лютого наступного за звітним року, за формою згідно з додатком до цього Типового положення;

7) забезпечує підготовку антикорупційної програми відповідного органу (іншого документа за результатами оцінки корупційних ризиків та визначення заходів з їх усунення – для відповідного органу, який не має обов'язку затвер-

дживати антикорупційну програму), змін до неї, подання її на погодження та моніторинг її виконання;

8) надає працівникам відповідного органу або особам, які проходять у ньому службу чи навчання або виконують певну роботу, методичну допомогу та консультацію щодо здійснення повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону та захисту викривачів, проводить внутрішні навчання з цих питань [11].

Це лише частина завдань, про те чи може особа суміщати основну роботу з таким об'ємом додаткової.

З цього можемо зробити висновок, що на більшості підприємств та установ наявність уповноваженої особи з питань запобігання та виявлення корупції носить лише формальний характер.

Держава визнає, що інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності. Тому на діючу Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки покладаються великі очікування для уповноважених осіб. Уряд розраховує отримати наступні стратегічні результати:

1) інститут уповноважених з питань запобігання корупції функціонує як добросовісна, незалежна, лідерська мережа з урахуванням кращих світових і національних практик та отримує комплексну координаційну підтримку з боку Національного агентства;

2) уповноважені з питань запобігання корупції мають, поділяють і впроваджують зрозумілі та ефективні стандарти діяльності, які розроблені Національним агентством спільно з іншими заінтересованими сторонами та базуються на обґрунтованих кваліфікаційних вимогах, якісному доборі на ці посади, ресурсній достатності та захищеності від втручання;

3) пріоритетом у діяльності уповноважених з питань запобігання корупції визначено запобігання поширенню корупційних практик, залучення громадськості до аналізу та усунення корупційних ризиків у нормативно-правових актах органів державної влади та органів місцевого самоврядування [12].

Наразі ситуація дійсно потребує покращення, адже уповноважені особи часто вкрай залежні від впливу керівництва, виною цьому також є суміщення, адже не може працівник який повністю підпорядковується за своєю основною посадою керівнику, бути незалежним та неупередженим, виконуючі ті додатково покладені на нього обов'язки уповноваженої особи у вільний від основної роботи час.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначу, що чинне антикорупційне законодавство потре-

бує вдосконалення, зокрема, в частині чіткого визначення повноважень на законодавчому рівні уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції в Україні відповідно до покладених на нього завдань.

Крім того інститут уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання корупції не повною мірою реалізує свій потенціал у зв'язку з недостатніми гарантіями автономності.

Існує невизначеність у питанні працевлаштування такого працівника, а також залежність від керівника підприємства, установи чи організації щодо здійснення своїх повноважень, що може призводити до зменшення ефективності роботи уповноваженого.

Вказані проблеми потребують подальшої детальної розробки і нормативно-правового врегулювання шляхом внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції», а також редагування і розширення Методичних рекомендацій.

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національне бюро антикорупційних розслідувань України». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=35914&pf35401=183149> (дата звернення: 20.08.2024).
2. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
3. В Україні запрацював Єдиний портал повідомлень викривачів: як залишити заявку про корупційне правопорушення. VisitUkraine: веб-сайт. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2594/v-ukraini-zapracyuvav-jedinii-portal-povidomlen-vikrivaciv-yak-zalisiti-zayavku-pro-korupciine-pravoporushennya> (дата звернення: 20.08.2024).
4. В Україні запускають єдиний портал викривачів корупції. УкрІнформ: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3757628-v-ukraini-zapuskaut-ediniy-portal-vikrivaciv-korupcii.html> (дата звернення: 27.08.2024).
5. Єдиний портал повідомлень викривачів: веб-сайт. URL: <https://whistleblowers.nazk.gov.ua/#/> (дата звернення: 20.08.2024).
6. ROTHSCCHILD, J., & MIETHE, T. D. (1999). Whistle-Blower Disclosures and Management Retaliation: The Battle to Control Information about Organization Corruption. *Work and Occupations*, 26(1), 107-128. <https://doi.org/10.1177/0730888499026001006> (дата звернення: 27.08.2024).
7. Whistleblower protection: Theory and experimental evidence. Mechtenberg a, Gerd Muehlh eusser b, Andreas Roeder <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2020.103447>. (дата звернення: 27.08.2024).
8. Ada-Iuliana Popescu A critical analysis of whistleblower protection in the European Union. *Journal: Journal of Public Administration, Finance and Law* 07, 135-140. URL:https://www.jopaf1.com/uploads/issue7/A_CRITICAL_ANALYSIS_OF_WHISTLEBLOWER_PROTECTION_IN_THE_EUROPEAN_UNION.pdf (дата звернення: 27.08.2024).
9. Відновлення декларування: які декларації необхідно подати? Офіційний сайт Національ-

ного агентства з запобігання корупції: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novynu/vidnovlennya-deklaruvannya-yaki-deklaratsiyi-neobhidno-podaty/> (дата звернення: 27.08.2024).

10. Кримінальний кодекс України: станом на 01.12.2023/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.09.2024).

11. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 277/ 21 від 27.05.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21> (дата звернення: 04.09.2024).

12. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93> (дата звернення: 04.09.2024).

13. Про встановлення обов'язкових вимог до мінімальної штатної чисельності уповноваженого підрозділу з питань запобігання та виявлення корупції в державних органах. Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 240/21 від 26.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0650-21#Text> (дата звернення: 04.09.2024).

Анотація

Онопко К. І. Основні напрямки діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції як суб'єкта протидії кримінальним корупційним правопорушенням. – Стаття.

Стаття містить аналіз основних напрямків діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції як суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

В Україні до початку проведення антикорупційної реформи, що розпочалася у 2014 році, систему органів із протидії корупції утворювали підрозділи різних правоохоронних органів, які, окрім іншого, часто дублювали один одного у своїх повноваженнях або ж, навпаки, не мали достатніх повноважень для ефективного попередження, виявлення, припинення та розслідування корупційних діянь [1]. Станом натеper у нашій державі діє низка антикорупційних органів. У даній статті увага буде зосереджена на уповноважених особах з питань запобігання та виявлення корупції та Національному агентстві з питань запобігання корупції.

У державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу, а також у державних цільових фондах в обов'язковому порядку утворюються (визначаються) самостійні та функціонально незалежні особи, на які покладаються функції із запобігання та виявлення корупції.

Під час написання статті було проаналізовано Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки», Державну антикорупційну програму на 2023–2025 роки, а також Закон України «Про запобігання корупції». Більше детально розглянуто такі напрями діяльності як співпраця з викривачами, захист викривачів, контроль факту подання декларацій.

Досліджуючи тему, взято до уваги основні напрями діяльності уповноважених осіб та запропоновано шляхи їх удосконалення. Розвиток та

діяльність інституту уповноважених осіб супроводжується недосконалістю національної антикорупційної законодавчої бази, невідповідністю антикорупційних програм вимогам міжнародних стандартів. Розглянемо державну Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки з точки зору вирішення проблем уповноважених осіб та ефективності їх діяльності.

Ключові слова: уповноважена особа, Національне агентство з питань запобігання та виявлення корупції (НАЗК), корупційне кримінальне правопорушення, корупція, протидія.

Summary

Онопко К. І. The main areas of activity of authorized persons in matters of prevention and detection of corruption as a subject of combating criminal corruption offenses. – Article.

The article contains an analysis of the main areas of activity of authorized persons in matters of prevention and detection of corruption as subjects of combating corruption criminal offenses.

In Ukraine, before the start of the anti-corruption reform, which began in 2014, the system of anti-corruption bodies was formed by divisions of various law enforcement agencies, which, among other things, often duplicated each other in their powers or, on the contrary, did not have sufficient powers for effective prevention, detection, termination and investigation of corruption [1]. Currently, a number of anti-corruption bodies operate in our country. In this article, the focus will be on the authorized persons for the prevention and detection of corruption and the National Agency on Corruption Prevention.

Independent and functionally independent persons are compulsorily formed (defined) in state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations belonging to the sphere of state body management, as well as in state trust funds, who are entrusted with the functions of prevention and detection of corruption.

During the writing of the article, the Standard Regulation on the authorized unit (authorized person) for the prevention and detection of corruption, the Law of Ukraine "On the Principles of the State Anti-Corruption Policy for 2021–2025", the State Anti-Corruption Program for 2023–2025, as well as the Law of Ukraine were analyzed "On prevention of corruption". Such areas of activity as cooperation with whistleblowers, protection of whistleblowers, control of the fact of submission of declarations are considered in more detail.

While researching the topic, the main areas of activity of the authorized persons were taken into account and ways of their improvement were proposed. The formation of the institute of authorized persons for the prevention and detection of corruption is a complex and slow process, to which the previous Anti-corruption Strategy was devoted, in addition, the development and activity of the institute of authorized persons is accompanied by the imperfection of the anti-corruption legislative framework, the non-compliance of anti-corruption programs with the requirements of international standards. Let's consider the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025 from the point of view of solving the problems of authorized persons and the effectiveness of their activities.

Key words: authorized person, National Agency for the Prevention and Detection of Corruption (NAZK), corruption criminal offense, corruption, counteraction.

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.21>**І. А. Щербак***orcid.org/0000-0002-9202-0759**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса***В. О. Фролов***orcid.org/0009-0009-0779-6666**студент IV курсу юридичного факультету**Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми. Соціальний розвиток будь-якої країни нерозривно пов'язаний із реалізацією нею таких важливих принципів, як надання потребуючим верствам населення гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Гарантією належної реалізації зазначених принципів виступило їх закріплення на рівні відповідних законів України «Про гуманітарну допомогу» [1], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [2], «Про безоплатну правничу допомогу» [3], «Про волонтерську діяльність» [4] тощо. З 2014 року положення зазначених нормативно-правових актів набули особливо важливого значення у зв'язку з розвитком на теренах України воєнних дій та появою значної кількості постраждалих і внутрішньо переміщених осіб.

Однак, активізація зазначених напрямів діяльності держави спричинила значну кількість зловживань, що стало підставою для криміналізації діянь (доповнення Кримінального кодексу України [5] статтею ст. 201²), пов'язаних з незаконним використанням, з метою отримання прибутку, гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Криміналізація цього діяння, насамперед, обумовлена виявленням фактів незаконного привласнення гуманітарної допомоги у значних розмірах, її використання не за призначенням та з метою отримання прибутку, що спричинило хвилю обурення та незадоволення в суспільстві. Не менше питань з'явилося і щодо діяльності благодійних фондів, які почали масово виникати.

Окреслене обумовило проведення наукового дослідження, присвяченого аналізу особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вищеперераховані правопорушення.

Стан оцінювання проблеми. Питання, що пов'язані з темою дослідження, входили до кола професійних інтересів таких визнаних нау-

ковців, як: О. С. Бондаренко, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, О. В. Кришевич, Р. О. Мовчан, Н. Р. Носевич, В. О. Савчук, М. І. Хавронюк, А. В. Шевчук та інших. У працях цих науковців закладено теоретико-методологічний фундамент дослідження окресленого явища. Однак зазначена тематика потребує подальших досліджень з урахуванням змін в законодавстві, практиці його застосування, особливо в сучасних умовах воєнного стану.

Про актуальність дослідження змісту і правозастосування ст. 201² Кримінального кодексу України (далі – КК) свідчать дискусії, на які варто звернути увагу.

У зв'язку з цим, метою дослідження є узагальнення теоретичних основ, законодавства та практики кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення стійкості держави в умовах війни потребує налагодженої взаємодії всього державного механізму регулювання суспільних взаємовідносин та є запорукою захисту соціальних прав усіх верств населення. Тому, слід погодитися з позицією В. А. Котовщикова, який наголошує, що із запровадженням воєнного стану в Україні та веденням бойових дій на території нашої держави, виникла необхідність у допомозі Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, а також особам, що постраждали від війни, яка гарантується виконанням ряду заходів гуманітарного, благодійного та безоплатного характеру. В той-же час, як і будь-який процес, надання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги може призводити до незаконного її використання [6, с. 498].

Отже відносини, пов'язані з отриманням або наданням гуманітарної допомоги чи із зайняттям

благодійною діяльністю або отриманням бенефіцій від такої діяльності в українському законодавстві потребували правової охорони від протиправних посягань. Тому, для попередження та з метою покарання за такі діяння, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» 24 березня 2022 року № 2155-IX, яким доповнено Кримінальний кодекс України статтею 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (набрав чинності 3 квітня 2022 р.). Пізніше законодавець удосконалюючи цю норму, вносив відповідні зміни стосовно санкцій частини першої і другої цієї статті (Закони № 3233-IX від 13.07.2023 р., № 3342-IX від 23.08.23 р.).

Слід звернути увагу на те, що в початковій редакції законопроекту № 7146 від 13 березня 2022 р. пропонувалось встановити відповідальність за «використання під час дії воєнного стану гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у значному розмірі не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення» [7], проте у КК ця ознака потрапила лише у якості кваліфікованого складу кримінального правопорушення, а саме у частину третю статті 201². Відповідальність за використання гуманітарної допомоги не за призначенням настає не лише під час воєнного стану. Такий період виступає обставиною, за наявності якої покарання є значно тяжчим, ніж у мирний час.

З огляду на законодавче формулювання диспозиції статті 201² КК України, стає очевидним, що законодавець не повною мірою врахував ті передумови, які викликали процес криміналізації цього діяння при формулюванні тексту кримінально-правової норми ст. 201² КК України. Зокрема, однією із обов'язкових ознак для притягнення винного до кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги є вчинення такого діяння у значному розмірі, тобто все, що не досягає суми значного розміру, не може кваліфікуватися за нормою ст. 201² КК України. Проте, очікування суспільства були спрямовані на те, що кожен, хто незаконно використав, незалежно від загальної суми предмети гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги понесе кримінальну відповідальність, відповідно до законодавства України [6, с. 500].

Слід зазначити, що за більш ніж два роки дії статті 201² ККУ в Єдиному державному реєстрі судових рішень вже налічується близько сотні

обвинувальних вироків за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги, що відображає власне поширеність цього кримінального правопорушення.

Тому, поділяємо наукову думку О. С. Бондаренка та В. О. Савчука про своєчасність та нагальність введення цієї норми до КК [8, с. 360], враховуючи, що з початку повномасштабного вторгнення особливо гостро розповсюдилась практика створення шахрайських схем та псевдоволонтерських організацій з метою отримання прибутку.

Таке підтверджується аналізом судових вироків, наведених в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ст. 201² КК, до яких належать, зокрема:

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів (справи № 295/13765/22; № 161/508/24; № 727/7077/22; № 159/2875/22; № 564/1734/22; № 727/185/23; № 161/7422/23; № 462/754/23; № 559/1343/23; № 211/3510/23 тощо);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді персональних тактичних аптечок (справа № 161/508/24);

- продаж благодійної допомоги у вигляді цигарок для особового складу ЗСУ (справа № 590/1278/23);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді шоломів (касок), бронежилетів та бронепластин (справа № 753/13638/22);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді памперсів дорослих, рослинних напоїв, дитячої сухої суміші, шоломів балістичних, вживаного одягу для дітей тощо (справа № 735/423/22);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді спеціального епікеровочного воєнного одягу та засобів первинної потреби (справа № 947/18460/22);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді м'ясних продуктів (справа № 202/8980/22);

- продаж гуманітарної допомоги у вигляді мила, кнопкових телефонів, тепловізорів, распіраторних масок, антисептиків (справа № 304/190/23);

- заволодіння коштами, спрямованими на гуманітарну допомогу безпритульним тваринам (справа № 484/2348/23);

- розміщення в ЗМІ недостовірної інформації про відкриття рахунку на збір коштів для закупівлі гуманітарної допомоги мешканцям міста Миколаїв та привласнення таких коштів (справа № 947/3718/23) та багато інших.

Зростаюча кількість судових вироків дозволяє охарактеризувати склад злочину, передбачений ст. 201² ККУ.

Об'єкт кримінального правопорушення є базовим елементом його складу й виражає

антисуспільну спрямованість злочинної поведінки та характер її суспільної небезпечності. Він включає в себе такі ознаки, як: а) суспільні відносини; б) предмет кримінального правопорушення; в) потерпілий від кримінального правопорушення.

Суспільні відносини, на які посягає кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201² ККУ законодавець відносить до категорії кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що підтверджується назвою розділу VII, в якому розміщено відповідну статтю. Проте у наукових колах таке визначення, а, відповідно, і розташування статті викликає спір.

Так, зокрема, О. С. Бондаренком і В. О. Савчуком висловлюється припущення відносно доцільності віднесення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, вчиненого з використанням службового становища, до числа корупційних кримінальних правопорушень. Адже, на їх думку, мета такого діяння, так само, як і мета корупційних кримінальних правопорушень – це незаконне збагачення [8, с. 360].

Однак, О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан у своєму дослідженні [9, с. 106] зазначають, що: «розташування норми серед кримінально правових заборон контрабанди, може наштотувати на помилкову думку про те, що об'єктом передбаченого нею кримінального правопорушення є господарські відносини, які забезпечують встановлений порядок переміщення предметів через митний кордон України, кримінально-правовою гарантією дотримання якого (порядку) так само виступають ст. 201 і ст. 201¹ КК. Проте дії, визначені ст. 201² КК, безпідставно визнавати такими, що посягають на встановлений порядок переміщення певних предметів через митний кордон України, адже:

1) і гуманітарна допомога, і благодійні пожертви можуть надходити не лише із-за кордону, а і з різних регіонів у середині країни;

2) попередній висновок не змінився б і за умови визнання обов'язковою ознакою згаданих предметів їх надходження з-за кордону, бо ст. 201² КК (з огляду на її текст) покликана забезпечувати дотримання встановленого порядку використання (розпорядження) вже отриманих (наявних) гуманітарної допомоги і благодійних пожертв, а не встановлений порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України, який при вчиненні дій, заборонених ст. 201² КК, зазвичай не порушується». Крім того, науковці роблять узагальнений висновок про відповідність ст. 201² розділу VII КК наводячи для цього аргументовані обґрунтування [9, с. 106–107].

Що стосується предмету кримінального правопорушення, то він виступає складовим елементом суспільних відносин, як об'єкта злочину. Під ним розуміють речі матеріального світу, посягаючи на які вчиняється злочин або з особливими властивостями яких пов'язується суспільна небезпечність діяння щодо неконтрольованого поводження з ними [10, с. 91].

Аналіз судових вироків, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень дозволяє сформулювати перелік речей матеріального світу з приводу яких найчастіше відбуваються правопорушення в рамках ст. 201² ККУ – це транспортні засоби, військовий камуфляж, засоби гігієни, медикаменти, продукти харчування, грошові кошти та інформація, які виступають основою гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Досліджуючи предмет даного кримінального правопорушення, О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан вже звертали увагу на те, що у юридичній літературі гуманітарну допомогу, залежно від форми її надання, класифікують таким чином: грошова; товарна; надання послуг; виконання робіт [9, с. 103]. На думку цих авторів, оскільки у ст. 201² КК фігурують лише «товари (предмети) гуманітарної допомоги» і «таке майно», тому нецільове використання гуманітарної допомоги, яка надається у вигляді виконання робіт чи надання послуг, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201² КК. Це також відноситься і до безоплатної допомоги (різновид гуманітарної допомоги), яка також може надаватись у вигляді виконання робіт і надання послуг [9, с. 103].

З цього приводу М. І. Хавронюк зазначає: «Оскільки безоплатна допомога – це різновид гуманітарної допомоги або благодійної пожертви, то згадування її в тексті статті окремо є зайвим» [7]. Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 201² та вжите узагальнююче формулювання «таким майном» дійсно схиляє до наведених вище висновків.

Однак, на погляд А. В. Айдинян, в даному випадку слід звернути увагу на вжиті законодавцем у ч. 1 ст. 201² ККУ словосполучення «продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги» та «використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги» [11, с. 269–270]. Звісно, «продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги» не охоплює собою виконання робіт чи надання послуг. Натомість, на його переконання, такий висновок не слід поширювати на «використання безоплатної допомоги» як різновиду гуманітарної допомоги, яка може надаватись, зокрема, у вигляді виконання робіт і надання послуг. І в даному разі пряма вказівка в законі на безоплатну допомогу не видається зайвою. До того ж, таке тлумачення узгоджується з назвою даного

кримінального правопорушення «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Також науковець вважає, що у разі, коли діяння суб'єкта полягає у виконанні робіт чи наданні послуг, за наявності інших ознак даного кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною ст. 201² КК, слід вбачати «використання безоплатної допомоги» [11, с. 269–270].

Крім того, слід звернути увагу на позицію О. О. Дудорова та Р. О. Мовчана, які зазначають, що в ч. 1 ст. 201² ККУ йдеться про вказані у ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» благодійні пожертви (безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності) і водночас не згадуються такі, що фігурують у цьому Законі поряд із благодійними жертвами, благодійні гранти (цільова допомога у формі валютних цінностей, яка має бути використана бенефіціаром протягом строку, визначеного благодійником) [9, с. 101].

Натомість, досліджуючи судову практику з вирішення зазначеного питання приходимо до висновку, що в рамках окресленої ст. 201² КК розглядаються кримінальні справи і щодо правопорушень, пов'язаних з благодійними грантами (наприклад, справи № 750/10955/23 та № 750/9757/23).

Виходячи із вищевказаного, можна визначити і осіб потерпілих в рамках окресленого кримінального правопорушення. До їх переліку можна віднести, як фізичних так і юридичних осіб чи громадські організації, яким передбачалось чи які залучались до надання гуманітарної, благодійної чи безкоштовної допомоги і які не отримали її в силу скоєного кримінального правопорушення. Перелік фізичних осіб – потерпілих, в даному випадку може нараховувати хворих на тяжкі недуги, поранених внаслідок воєнних дій, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, самотніх осіб похилого віку тощо. До юридичних осіб – потерпілих, можуть бути включені будь-які підприємства, установи та організації, які залучені до надання гуманітарної, благодійної чи безоплатної допомоги, особливо в часи воєнного стану.

Особливостями об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201² ККУ є те, що його діяння носять ознаки суспільно небезпечного і мають відповідні злочинні наслідки, які можуть призвести до погіршення здоров'я чи смерті людей, а в межах воєнних дій – до послаблення позицій військовослужбовців і т. ін.

В ст. 201² КК закріплено, що ступінь небезпечності такого діяння визначається через розмір заподіяної шкоди. При цьому відзначається, що значний розмір такої шкоди залежить від загальної вартості гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, які у 350 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

О. В. Кришевич зазначає, якщо відповідальність починається із суми 350 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, то при недостатності суми реалізованих гуманітарних товарів, такі дії можуть бути кваліфіковані як замах на вчинення кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 201² КК. З іншої сторони, таке діяння при недостатності суми збитків, може охоплюватись іншим складом кримінального правопорушення за ст. 190 КК із відповідною частиною, в залежності від суми збитків [14].

Наведемо приклад розрахунку сум. Згідно з пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [12] для кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року. Відповідно до підпункту 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV ПКУ податкова соціальна пільга дорівнює 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року. Відповідно до абзацу 4 статті 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» прожитковий мінімум для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановлений на 1 січня 2024 року становить 3028 грн [13].

Податкова соціальна пільга з 1 січня 2024 року становить 1 514 грн. Отже, станом на вказану дату, згідно з пунктом 2 Примітки до статті 201² КК, вбачається, що:

– значний розмір – якщо він від 350 включно до 1000 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), тобто від 529 900 грн. (350 Ч 1 514) до 1 513 999 грн. 99 копійок (1000 Ч 1 514 = 1 514 000, але оскільки до 1000 разів, то 1 513 999,99 грн.);

– великий розмір – від 1000 включно до 3000 разів перевищує НМДГ, тобто від 1 514 000 (1000 Ч 1 514) грн. до 4 541 999 грн. 99 копійок (3000 Ч 1 514 = 4 542 000, але оскільки до 3000 разів, то 4 541 999,99 грн.);

– особливо великий розмір – в 3000 і більше разів перевищує НМДГ, тобто від 4 542 000 грн. (3000 Ч 1 514) і вище.

Причому, згідно з пунктом 2 Примітки до ст. 201² ККУ, «розміром» вважається загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, щодо якої вчинено незаконне використання.

Ще однією важливою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є спосіб його вчинення. Виходячи зі змісту ст. 201² КК, такий злочин може вчинятися трьома способами, зокрема: 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги).

Суб'єктом основного складу досліджуваного діяння може бути будь-яка особа, яка має всі обов'язкові ознаки (від шістнадцяти років, осудна, фізична особа). На практиці зазвичай говорять про всіх тих громадян, які різними способами беруть участь у процесі надання гуманітарної допомоги, але з попередньо сформованим комерційним бажанням отримати від цього вигоду, або піддаються такій спокусі вже під час організації допомоги [8, с. 361].

Так, наприклад, відповідно до положень Закону України «Про гуманітарну допомогу», а саме ст. 1, у сфері відносин отримання та передачі такої допомоги, визначають три кола осіб: 1) донори (іноземні, вітчизняні) – юридичні та фізичні особи які надають допомогу; 2) отримувачі гуманітарної допомоги – юридичні особи, яких зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги: благодійні, громадські, юридичні організації, тощо; 3) набувачі гуманітарної допомоги – фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається.

В свою чергу, юридичні особи – це особи, які зареєстровані в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги. А саме: а) підприємства громадських організацій осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, а також підприємства, установи та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноважені ними державні установи та органи місцевого самоврядування; б) благодійні організації, створені у порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; в) громадські організації осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, Товариство Червоного Хреста України та його обласні організації, творчі спілки, а також громадські організації, створені для здійснення передбаченої їх статутними документами екологічної, оздоровчої,

аматорської, спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності; г) релігійні організації; г) реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які мають відповідну ліцензію на здійснення реабілітаційних послуг, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форм власності.

Однак, існує наукова позиція про те, що суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201² КК, не можуть бути набувачі допомоги, оскільки такі особи є кінцевими «споживачами» та на власний розсуд розпоряджаються вже отриманою допомогою, також не можуть бути і донори, оскільки тільки вони вирішують як, коли і на яких умовах надавати гуманітарну допомогу [14, с. 180–181]. Тому вважається, що саме отримувачі гуманітарної допомоги є суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201².

Крім того, відповідно до ч. 2, 3 ст. 201² КК, службові особи не єдині суб'єкти, дії яких можуть бути кваліфіковані за вказаними частинами статті, тому підтримуємо наукову позицію про те, що в санкціях ч. 2 та 4 ст. 201² КК варто було б передбачити можливість застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю або без такого [14, с. 180–181].

Що стосується суб'єктивної сторони даного кримінального правопорушення, то вона завжди будується на прямому умислі, тобто особа усвідомлює що її дії несуть суспільно небезпечний характер [8, с. 361]. Основною метою такого виду злочину визначається отримання прибутку. Мета отримання прибутку може бути доведена, якщо особою фактично отримано прибуток або якщо вона вчинила дії (замах на кримінальне правопорушення), в результаті яких мала отримати прибуток – різницю між транспортними чи іншими витратами і доходом [7].

Окремі науковці аналізують співвідношення ст. 201² зі статтями 185, 190, 201, 201¹, 209 та ін, а також обґрунтовують пропозиції щодо необхідності удосконалення змісту статті 201² КК.

Наприклад, заслуговує на увагу дослідження В. М. Киричко, в якому проаналізовані окремі дискусійні питання стосовно ст. 201² КК, та запропоновані шляхи їх вирішення. Автор обґрунтовує помилковість поширеного твердження про те, що ст. 201² КК охоплює собою розкрадання предметів гуманітарної допомоги. В роботі показано значення правильного встановлення факторів, що визначають характер і ступінь суспільної небезпечності цього кримінального правопорушення. Також науковцем запропоновані рекомендації щодо кваліфікації дій за ст. 201² КК та законодавчого вдосконалення цієї статті КК [15, с. 150]. Це свідчить про те, що питання про

кримінальну відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги продовжують зберігати свою актуальність.

Висновки. За результатами проведеного дослідження підтверджено, що кримінальне правопорушення, визначене статтею 201² КК належить до категорії кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності і було включене до Кримінального кодексу України у зв'язку з численними порушеннями законодавства про гуманітарну допомогу, благодійні фонди та надання безоплатної допомоги, які активізувалися під час воєнних дій. Ці зміни були вчасними і доречними, в цілому відповідають вимогам сьогоденної ситуації, але деякі положення, потребують вдосконалення для того, щоб під час правозастосування ст. 201² КК уникнути як теоретичних неточностей, так і практичних непорозумінь.

Нами з'ясовано, що вітчизняна судова практика, за роки існування зазначеної статті в КК, налічує вже більше сотні кримінальних вироків, предметом яких є, зокрема: продаж гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів; персональних тактичних аптечок; цигарок для особового складу ЗСУ; спеціального епікероночного воєнного одягу та засобів первинної потреби; одягу для внутрішньо переміщених осіб, продуктів харчування, заволодіння коштами, спрямованими на гуманітарну допомогу тощо.

Теоретичний аналіз змісту ст. 201² КК, а також значної кількості судових проваджень дозволили виявити особливості, які у тому числі мають проблемний характер, активно обговорюються провідними науковцями і потребують свого вирішення.

Література

1. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.
2. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
3. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
4. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Котовщиков В.А. Передумови криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Юридичний науковий елек-*

тронний журнал. 2023. № 4/2023. С. 498–500 URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/120.pdf

7. Хавронюк М. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>

8. Бондаренко О.С., Савчук В.О. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: аналіз законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1/2023. С. 359–362 URL: http://lsej.org.ua/1_2023/87.pdf

9. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Т. 2, № 98. С. 99–115.

10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 428 с.

11. Айдинян А.В. Деякі особливості юридичної конструкції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 268–273.

12. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

13. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 9 листопада 2023 р. № 3460-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>.

14. Кришевич О.В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один з видів шахрайства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1. С. 173–183.

15. Киричко В.М. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201² КК): проблеми системного тлумачення та практичного застосування і шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального права України*. 2023. № 1(19). С. 150–181.

Анотація

Щербак І. А., Фролов В. О. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. – Стаття.

Воєнний стан, в якому перебуває Україна з 2022 року призвів до активізації процесів надання гуманітарної, благодійної та безкоштовної допомоги, як військовослужбовцям, так і різним верствам населення, яке постраждало від воєнних дій. Така допомога надається як внутрішньо так і з-за кордону. Її колосальний потік призвів до появи численних зловживань та порушень, пов'язаних з використанням такої допомоги не за призначенням (для власного збагачення), що призвело до появи статті 201² в Кримінальному кодексі України. Сьогодні в правоохоронних та судових органах знаходиться на розгляді значна кількість справ про притягнення до кримінальної відповідальності за дане правопорушення, більше ніж по

сотні з них вже отримано вирок суду. Це свідчить про високий рівень криміналізації суспільства та потребу у детальній аналізі особливостей такого виду злочину.

В ході проведеного дослідження було підтверджено, що: 1) кримінальне правопорушення, визначене ст. 201² КК належить до категорії кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності; 2) предметом цього кримінального правопорушення виступає продаж гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів; медичних препаратів; спеціального епікерувачного воєнного одягу та засобів первинної потреби; одягу для внутрішньо переміщених осіб, продуктів харчування, заволодіння коштами, спрямованими на гуманітарну допомогу тощо; 3) такий злочин може вчинятися трьома способами: шляхом продажу товарів (предметів) гуманітарної допомоги; шляхом використання благодійних пожертв та безоплатної допомоги, а також, шляхом укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном; 4) суспільна небезпечність такого кримінального правопорушення характеризується заподіянням шкоди життю і здоров'ю людей та послабленню воєнних позицій держави де потерпілими визнаються як фізичні так і юридичні особи чи громадські організації; 5) суб'єктом такого кримінального правопорушення може виступати будь-яка особа, яка має всі обов'язкові ознаки (від шістнадцяти років, осудна, фізична особа, в тому числі й державні службовці); 6) таке кримінальне правопорушення завжди вчиняється з прямим умислом.

Ключові слова: гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, прибуток, незаконне використання.

Summary

Shcherbak I. A., Frolov V. O. Characteristics of criminal liability for illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid. – Article.

The state of war in which Ukraine has been since 2022 has led to the intensification of the processes of

providing humanitarian, charitable and free aid, both to military personnel and to various sections of the population affected by military actions. Such assistance is provided both domestically and from abroad. Its colossal flow led to the appearance of numerous abuses and violations related to the use of such assistance for purposes other than its intended purpose (for personal enrichment), which led to the appearance of Article 201² in the Criminal Code of Ukraine. Today, the law enforcement and judicial authorities are considering a significant number of cases of criminal liability for this offense, more than a hundred of them have already received court verdicts. This indicates a high level of criminalization of society and the need for a detailed analysis of the specifics of this type of crime.

In the course of the conducted research, it was established that: 1) the criminal offense defined in Art. 201² of the Criminal Code belongs to the category of criminal offenses in the field of economic activity; 2) the subject of this criminal offense is the sale of humanitarian aid in the form of vehicles; medical preparations; special military military clothing and basic necessities; clothing for internally displaced persons, food products, appropriation of funds intended for humanitarian aid, etc.; 3) such a crime can be committed in three ways: by selling humanitarian aid goods (items); by using charitable donations and free assistance, as well as by concluding other transactions regarding the disposal of such property; 4) the public danger of such a criminal offense is characterized by causing harm to people's lives and health and weakening the military positions of the state where the victims are both natural and legal persons or public organizations; 5) the subject of such a criminal offense can be any person who has all the mandatory characteristics (sixteen years of age or older, criminal, natural person, including civil servants); 6) such a criminal offense is always committed with direct intent.

Key words: humanitarian aid, charitable donations, free aid, profit, illegal use.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.22>

С. А. Коренської
orcid.org/0009-0003-5381-8316
ад'юнкт

Донецького державного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 286 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Згідно з приписами Конституції України у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити правоохоронні органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом [1]. Так, затримання особи є тимчасовим заходом кримінального процесуального примусу. Затримання особи у кримінальному процесі має неоднозначну природу: є самостійним заходом забезпечення кримінального провадження та одночасно тимчасовим запобіжним заходом. З огляду на те, що кримінальне процесуальне затримання суттєво обмежує право особи на свободу та особисту недоторканність, закон встановлює жорсткі рамки (умови/підстави) його застосування. В окремих випадках такі умови застосування затримання можуть бути надто суворими або ж взагалі не передбачати можливості застосовувати затримання у нагальних випадках, які можуть трапитись під час правозастосування. Проблемним аспектом затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України є неможливість його здійснення на першочерговому етапі затримання через невідповідність правового регулювання застосування даного заходу примусу вимогам практичного застосування.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти здійснення кримінального процесуального затримання вже були предметом наукового осмислення таких вчених: М. С. Городецька, Д. В. Лазарева, Т. О. Лоскутов, М. М. Потоцький, М. С. Цуцкі-рідзе, О. В. Шульга та інших. Однак дослідниками не акцентувалась увага саме на проблемних аспектах здійснення кримінального процесуального затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України. Вбачається, з огляду на суспільну небезпечність та розповсюдженість даного кримінального правопорушення, що кримінальний процесуальний закон має передбачати виключення щодо умов

застосування затримання особи на першочерговому етапі розслідування задля підвищення ефективності останнього.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів застосування кримінального процесуального затримання на першочерговому етапі розслідування щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 286 та ст. 12 КК України, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження є нетяжким злочином, який карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років [2].

Згідно з приписами КПК України затримання «на гарячому» уповноваженою службовою особою може здійснюватись відповідно до двох різних процедур, передбачених ст. ст. 208, 298². Положення ст. 298² регламентують процесуальний порядок затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, а положення ст. 208 регламентують процесуальний порядок затримання особи, яка вчинила злочин [3].

На перший погляд ситуація однозначна, і у разі виникнення необхідності здійснити затримання особи відразу після вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, варто застосовувати процедуру, передбачено ст. 208 КПК України. Однак варто звернути увагу, що процедура затримання особи за підозрою у вчиненні злочину містить істотні умови застосування такого заходу примусу.

Відповідно до ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа в праві здійснити кримінальне процесуальне затримання за підозрою

у вчиненні злочину без відповідного судового дозволу за таких умов:

1. За злочин, у якому обґрунтовано підозрюється особа, має бути передбачено покарання у виді позбавлення волі.

2. Особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення або ж якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин [3].

Виходить так, що затримання особи, відразу після вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України здійснити неможливо навіть у разі, коли особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення або ж якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, з огляду на те, що покарання у виді позбавлення волі санкцією статті не передбачено.

Т. О. Лоскутов пише, що такий підхід законодавця до умов кримінального процесуального затримання є недосконалим, оскільки під час здійснення кримінального провадження щодо злочинів, санкція яких не передбачає позбавлення волі, також може виникати необхідність забезпечення належної поведінки на первісному етапі розслідування [4, с. 245]. Дослідник підкреслює, що чинна правова регламентація є проблемною у частині забезпечення встановлення «причетності» осіб, які підозрюються за злочини, санкціями яких не охоплюється таке покарання, як позбавлення волі (винятком є положення ч. 2 ст. 208 КПК України, проте ця норма стосується подальшого етапу розслідування). За такою категорією злочинів кримінальні процесуальні норми не закріплюють дозволу на затримання безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення [5, с. 98].

Під час правозастосування може мати місце ситуація, відповідно до якої винуватець дорожньо-транспортної пригоди може свідомо уникати контакту з правоохоронними органами, залишаючи місце події до завершення усіх першочергових процесуальних дій. Це може мати негативні наслідки для сторони обвинувачення, наприклад: втрата доказової інформації, втрата можливості ідентифікації водія, втрата можливості провести медичне освідчування, втрата можливості залучення особи до проведення першочергових слідчих (розшукових) дій тощо. Такий хід речей негативно впливає на ефективність першочергового етапу розслідування та усього кримінального провадження в цілому.

Чинна редакція ст. 208 КПК України породжує зловживання правами сторону обвинувачення.

Так, дослідниками констатується, що поширеною є практика тримання фактично затриманих осіб протягом тривалого часу у службових приміщеннях органів правопорядку без оформлення затримання. На існування подібної практики неодноразово вказував Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях проти України, зазначаючи, що сама лише відсутність протоколу затримання має вважатися серйозним недоліком, оскільки усталена позиція Суду полягає у тому, що невизнане тримання особи під вартою є повним запереченням фундаментально важливих гарантій, що містяться у статті 5 Європейської конвенції з прав людини від 1950 р., та являє собою найбільш серйозне порушення зазначеного положення. Відсутність фіксації такої інформації, як дата, час та місце затримання, ім'я затриманого, підстави для затримання та ім'я особи, яка здійснила затримання, повинні розглядатися як недотримання вимоги щодо законності та невідповідність самій меті статті 5 Європейської конвенції з прав людини (Справа «Кушнір проти України») [6, с. 29].

З огляду на те, що на першочерговому етапі розслідування не завжди є зрозумілим, хто з учасників дорожнього руху буде притягатись до кримінальної відповідальності, дані учасники можуть мати статус свідка під час досудового кримінального провадження. На перший погляд може здатись, що затримання особи (де-юре свідка), яка втікає з місця події, навіть якщо існує достатньо підстав вважати, що в майбутньому ця особа отримає повідомлення про підозру, виглядає сумнівною практикою. З даного приводу М. М. Потоцький пише, що в «бойовій обстановці» при втечі особи з місця злочину, навіть за наявності даних про її ймовірну непричетність, така особа фактично все одно буде затримана задля повноцінного з'ясування обставин справи. *Задля уникнення свавілля з боку представників правоохоронних органів у вигляді здійснення незареєстрованих затримань* (курсив – автор) у національному кримінальному процесуальному законі як виняток має бути передбачена можливість затримання осіб, яким може бути відома інформація, що має цінність на першочерговому етапі кримінального провадження [7, с. 150]. Позитивно оцінюючи таку ідею, відзначим, що дана теза потребує окремого ґрунтовного дослідження та виваженого підходу під час формулювання пропозицій що змін до законодавства.

У теорії кримінального процесу прослідковується майже однастайна позиція щодо вирішення вищезазначеного проблемного питання. Д. В. Лазарева у своєму дисертаційному дослідженні є прихильником думки щодо виключення умови щодо позбавлення волі з положень ст. 208 КПК України та зазначає, що процесу-

альна форма затримання має передбачати можливість застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження до особи, яка підозрюється у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, незалежно від статті кримінального закону, за якою кваліфікується діяння такої особи. Дану позицію авторка підкріплює такими аргументами: уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити доставлення до органу досудового розслідування особу, підозрювану у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, що з практичної точки зору неможливо зробити без обмеження тією чи іншою мірою свободи та особистої недоторканності останньої; будь-яке обмеження свободи та особистої недоторканності особи у зв'язку із підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, здійснюване працівниками правоохоронних органів без ухвали слідчого судді, має відбуватися в рамках чіткої кримінальної процесуальної регламентації із відповідним процесуальним оформленням даного факту [8, с. 196–197].

М. М. Потоцький стверджує, що правоохоронці повинні мати законну можливість реагувати на усі злочинні прояви незалежно від суворості санкції. У разі раптового захвату підозрюваного уповноважена службова особа насамперед повинна думати про те, як це зробити безпечніше для себе, оточуючих і самого затриманого. У «бойовій обстановці» часу та первісної інформації замало задля здійснення аналізу дій і надання їм відповідної кваліфікації. Дослідник пропонує виключити умову затримання за ст. 208 КПК України у вигляді санкції позбавлення волі. Таким чином кримінальний процесуальний закон передбачатиме два головні види затримання без ухвали суду службовими особами: затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та затримання осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального проступку *без додаткових обтяжливих умов* (курсив – автор) [9, с. 54].

Раціональне зерно є в думці Т. О. Лоскутова, який пропонує виключити з положень ст. 208 КПК України вимогу щодо санкції злочину наголошує, що таке затримання є винятком, а тому його максимальні строки мають бути меншими, аніж допустимі часові межі затримання за злочину, котрі можуть каратися позбавленням волі. За досить короткий проміжок часу органи досудового розслідування мають з'ясувати фактичні дані вчиненого діяння та прийняти рішення про необхідність притягнення або непритягнення особи до кримінальної відповідальності [5, с. 98]. Підтримуючи таку позицію вважаємо за необхідне додати, що строк затримання особи за підозрою у вчиненні таких правопорушень має бути не більшим ніж двадцять чотири години. Такий строк є оптимальним задля збору доказо-

вої інформації на першочерговому етапі розслідування злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України.

Оцінюючи позитивно ідею щодо виключення умови щодо наявності у санкції статті покарання у виді позбавлення волі у положеннях ч. 1 ст. 208 КПК України автори навчально-практичних рекомендацій «Дії слідчо-оперативної групи на місці події» пишуть, що такі зміни до законодавства мають позитивно вплинути на ефективність первісного етапу досудового кримінального провадження. Акцентовано на тому, що чим менш обтяжливими будуть умови застосування кримінального процесуального затримання на первісному етапі розслідування, тим більш ефективним буде його застосування [10, с. 44]. В даному випадку мова йде про спрощення конструкції правового регулювання. Такі зміни до кримінального процесуального закону мають підвищити ефективність застосування даного заходу примусу, адже вони не тягнуть за собою суттєве обмеження чи звуження прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

Опонентом вищезазначених точок зору виступає О. В. Шульга, який вказує, що закріплене у ч. 1 ст. 208 КПК України правило про умовну допустимість затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі є єдино правильним, виваженим і оптимальним підходом до встановлення цієї умови затримання, відображає сутність цього заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасового, короткочасного позбавлення свободи, і не потребує корегування [11, с. 122]. Аргументуючи дану позицію автор зазначає, що зважаючи на характер і ступінь примусового впливу, який зазнає особа при її затриманні, допустимість застосування затримання уповноваженою службовою особою визначається тільки тими злочинами, за вчинення яких передбачене покарання у виді позбавлення волі [11, с. 124]. Адже у такій ситуації примусові заходи, що застосовуються ще під час встановлення обставин злочину, за ступенем обмеження виявляються суворішими, ніж можливе покарання, призначене судом за результатами судового розгляду [11, с. 122]. Такий аргумент може вважатися прийнятним, однак застосування примусових заходів під час затримання без вагомих на те причин забороняється. При належній поведінці затримуваної особи примус, який застосовують правоохоронні органи, буде мати мінімальний рівень. З огляду на те, що суспільство зацікавлене у протидії усім злочинним проявам, насамперед у їх припиненні та ідентифікації винних, вважаємо наявність умови щодо допустимість затримання уповноваженою служ-

бовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину за який передбачене покарання у виді позбавлення волі не прийнятним та таким, що не відповідає викликам суспільства.

Висновки. Огляд позицій вчених засвідчує, що умова щодо суворості санкції злочину у контексті застосування кримінального процесуального затримання має бути виключена. У статті підтримується пропозиція щодо впровадження більш звуженого строку затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України та пропонується зазначити у кримінальному процесуальному законодавстві наступні положення: уповноважені службові особи можуть застосувати затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, санкцією якого не передбачено позбавлення волі, однак обґрунтованість такого затримання має бути перевірена судом протягом двадцяти чотирьох годин. Впровадження таких змін має вирішити окремі проблемні аспекти діяльності сторони обвинувачення на першочерговому етапі при розслідуванні злочину, санкцією якого не передбачено позбавлення волі (у тому числі й злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України). Пропозицію щодо звужених строків здійснення затримання за цією категорією кримінальних правопорушень ми аргументуємо «слабкою» санкцією за вчинення даного діяння, що не дозволяє застосовувати строки затримання особи у повному обсязі.

Напрямами подальших наукових розвідок можуть бути: дослідження особливостей доказування при розслідуванні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, аналіз окремих процесуальних аспектів отримання зразків для експертизи під час досудового розслідування злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09.2024).
2. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.09.2024).
4. Лоскутов Т. О. Окремі проблемні питання кримінального процесуального затримання. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 244-247.
5. Лоскутов Т.О. Проблеми затримання особи за підозрою у скоєнні злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія ПРАВО. Випуск 57. Том 2. С. 97-101.
6. Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок : науково-практичний коментар / [М. Цуцкірідзе, С. Вітвіцький, О. Ковтун, М. Потоцький та ін.]. – Київ: 7БЦ, 2021. 54 с.
7. Потоцький М.М. Щодо можливості кримінального процесуального затримання «потенційних» свідків. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: Матеріали III Харківського кримінального процесуального полілогу: присвяченого 90-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю.М.Грошевого (м. Харків, 10 листопада 2021 р.). Харків: Право, 2022. С. 149-151.
8. Лазарева Д. В. Затримання уповноваженою службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2017. 239 с.
9. Pototskyi M. Directions for improving the effectiveness of detention of a person in criminal proceedings. *Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS)*. 2021. № 05/21. S. 49-57. URL: <https://www.uni-goettingen.de/de/reos+05/2021/655193.html> (дата звернення 28.09.2024).
10. Дії слідчо-оперативної групи на місці події : навчально-практичні рекомендації / М.С. Городецька, О.І. Груздь, О.Г. Литвиненко, М.М. Потоцький. Кривий Ріг : Видавець Чернявський Д.О., 2024. 80 с.
11. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.

Анотація

Коренської С. А. Окремі проблемні аспекти затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 Кримінального кодексу України – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних аспектів затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 Кримінального кодексу України. У дослідженні акцентується увага на неможливості на першочерговому етапі розслідування здійснити кримінальне процесуальне затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, санкцією якого не передбачено покарання у виді позбавлення волі, через невідповідність правового регулювання застосування даного заходу примусу вимогам практики. Вказано, що під час правозастосування може мати місце ситуація, відповідно до якої винуватець дорожньо-транспортної пригоди може свідомо уникати контакту з правоохоронними органами, залишаючи місце події до завершення усіх першочергових процесуальних дій. Це може мати негативні наслідки для сторони обвинувачення, наприклад: втрата доказової інформації, втрата можливості ідентифікації водія, втрата можливості провести медичне освідчення, втрата можливості залучення особи до проведення першочергових слідчих (розшукових) дій тощо. Зазначено, що такий хід речей негативно впливає на ефективність першочергового етапу розслідування та усього кримінального провадження в цілому. На ґрунті аналізу позицій вчених підсумовано, що умова щодо суворості санкції злочину у контексті застосування кримінального процесуального затримання має бути виключена. Пропонується передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві такі положення: уповноважені службові особи можуть застосувати затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, санкцією якого не передбачено позбавлення волі, однак обґрунтованість

такого затримання має бути перевірена судом протягом двадцяти чотирьох годин. Вважається, що впровадження таких змін має вирішити окремі проблемні аспекти діяльності сторони обвинувачення на першочерговому етапі при розслідуванні злочину, санкцією якого не передбачено позбавлення волі (у тому числі й злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 Кримінального кодексу України).

Ключові слова: затримання, позбавлення волі, дорожньо-транспортна пригода, уповноважена службова особа, примус.

Summary

Korenskoj S. A. Certain problematic aspects of the detention by an authorized official of a person suspected of committing a crime, provided for in Part 1 of Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine – Article.

The article is devoted to the study of certain problematic aspects of the detention by an authorized official of a person suspected of committing a crime, provided for in Part 1 of Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine. The study focuses attention on the impossibility at the primary stage of the investigation to carry out a criminal procedural detention of a person suspected of committing a crime, the sanction of which does not provide for a punishment in the form of deprivation of liberty, due to the inconsistency of the legal regulation of the application of this coercive measure with the requirements of practice. It is indicated that during law enforcement a situation may occur, according to which

the perpetrator of a traffic accident may deliberately avoid contact with law enforcement agencies, leaving the scene of the incident until the completion of all primary procedural actions. This can have negative consequences for the prosecuting party, for example: loss of evidentiary information, loss of the ability to identify the driver, loss of the opportunity to conduct a medical examination, loss of the opportunity to involve a person in conducting primary investigative (search) actions, etc. It is noted that such a course of events negatively affects the effectiveness of the primary stage of the investigation and the entire criminal proceedings as a whole. Based on the analysis of the scientists' positions, it was concluded that the condition regarding the severity of the crime sanction in the context of the application of criminal procedural detention should be excluded. It is proposed to include the following provisions in the criminal procedural legislation: authorized officials may detain a person on suspicion of committing a crime, the sanction of which does not include deprivation of liberty, but the validity of such detention must be verified by a court within twenty-four hours. It is believed that the implementation of such changes should solve certain problematic aspects of the activities of the prosecuting party at the primary stage in the investigation of a crime, the sanction of which is not provided for deprivation of liberty (including the crime provided for in Part 1 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: detention, deprivation of liberty, traffic accident, authorized official, coercion.

УДК 343.1+343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.23>**Ю. В. Нагорняк***orcid.org/0009-0008-4591-5358**аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ДИСКУРС ЩОДО СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Постановка проблеми. Поняття криміналістичної характеристики кримінального правопорушення у науковій доктрині отримало неоднозначні оцінки від позитивної через методологічний вплив до вкрай негативної через надмірну абстрактність. Проте ефективну методіку розслідування кримінального правопорушення неможливо уявити без опису ключових елементів, які за влучним висловом О. Калужної формують «парадигму дослідження криміналістичної сутності злочинної діяльності різних видів» [1, с. 8]. Криміналістична характеристика традиційно вважається першим структурним компонентом методіки розслідування, тому створення комплексної інформаційної моделі про злочин дає системне уявлення про подію, поведінку учасників, про локалізацію слідів і т.д. Згода із цим твердженням у контексті розробки методіки розслідування правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, стимулює наукові пошуки для з'ясування змісту та структури криміналістичної характеристики цього виду кримінальних правопорушень. Утім в цій царині, як виявилось, також немає уніфікованого підходу, що стало приводом для спрямування зусиль на систематизацію та узагальнення нагромаджених знань у криміналістичній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що проблематика розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, не є новою для дослідників. М. Климчук, П. Луцюк, П. Луцюк, В. Дячук, І. Колеснік, Д. Карпенко, В. Сезонов розробляли окремі аспекти теми в рамках дисертаційних досліджень. Щоправда тільки у трьох дисертаціях [2; 3; 4] було виокремлено окремий розділ, присвячений пізнанню криміналістичної характеристики. В. Бондар, М. Войчишена, О. Кравчук, Є. Лук'янчиков, Б. Лук'янчиков, С. Петряєв, О. Старченко, М. Бубела, Ю. Чаплинська, О. Шкута та багато інших вчених зосереджували свою увагу на численних теоретико-методологічних питаннях криміналістичної характеристики. Ці напрацювання склали

основу для побудови загальнотеоретичного дискурсу.

Публікація О. Ковальнової «Структура криміналістичної характеристики дорожньо-транспортних пригод» [5] є чи не єдиним прикладом фахової статті, в якій дослідницяка увага спрямована виключно на формування системного погляду на інформаційну модель вказаного виду кримінальних правопорушень, проте й ця позиція потребує верифікації з урахуванням трансформацій, які відбуваються з плином часу.

Враховуючи, що криміналістична характеристика розглядається нами як основа криміналістичного забезпечення розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, а також з огляду на існуючі різні підходи до питання її структурування видається доцільним, актуальним і своєчасним проведення дослідження, **метою якого** є визначення підходів до формування структури криміналістичної характеристики кримінального правопорушення – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України).

Виклад основного матеріалу. На підставі узагальнення даних наукових джерел у криміналістичній характеристиці порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, можна виокремити два основні підходи до виокремлення її елементів.

І. Стандартні елементи – це елементи, які є типовими для більшості кримінальних правопорушень і становлять стандартизовану систему, напрацьовану вченими-криміналістами. У цьому сенсі до такої своєрідної класичної структури криміналістичної характеристики кримінального правопорушення традиційно відносять такі елементи: типовий спосіб готування, вчинення, приховування; типовий предмет посягання; типові знаряддя та засоби; типова особа правопорушника; типова особа потерпілого; типові час, місце, обстановка; типові сліди (слідові картини). Сказане підтверджують дослідження

М. Климчука [2, с. 7–8], П. Луцюка [3, с. 7–8], Ю. Чаплинської [6, с. 195–197], Є. Лук'янчикова та Б. Лук'янчикова [7, с. 226]; Г. Щербакової [8, с. 300]; М. Войчишеної [9, с. 151]; Г. Д'яковського [10, с. 36], В. Динту [11, с. 8] та багатьох інших науковців.

Часом вчені-криміналісти згадують цей елементний склад у різному порядку (наприклад, слідову картину ставлять перед особою злочинця чи іншими елементами [12, с. 164; 13, с. 220; 14, с. 580] або доповнюють цю систему додатковими елементами (наприклад, відомостями про обставини, які сприяли кримінальному правопорушенню [15, с. 59], мотивацію особи злочинця [16, с. 144; 14, с. 580].

II. Альтернативні елементи – це елементи, які формують оригінальну структуру як альтернативу до класичної моделі, при цьому великою мірою охоплюють за змістом множину типових зв'язків та ознак криміналістичної характеристики. Йдеться про досить поширений погляд на питання структурування криміналістичної характеристики з огляду на трикомпонентну або чотирикомпонентну системи:

а) «водій – транспортний засіб – дорожня обстановка» [14, с. 682];

б) «водій – автомобіль – дорога» [17, с. 17; 18, с. 341];

в) «водій – транспортний засіб – дорога – навколишнє середовище» [4, с. 7, 175–176; 19, с. 255–256; 20, с. 11];

г) «водій – автомобіль – дорога – довкілля» [21, с. 187].

Так, наприклад, І. Колеснік зазначає, що криміналістична характеристика злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту за своїм змістом суттєво відрізняється з-поміж аналогів банкетним характером об'єктивної сторони діяння, коли через порушення певних правил виникають наслідки у вигляді ДТП. Тому при розслідуванні таких подій безпосереднім початковим об'єктом пізнання постають не вчинки певних суб'єктів, а обставин ДТП, що дає змогу зробити висновки про порушення правил дорожнього руху [14, с. 175; 22, с. 162]. На цій підставі вчений пропонує структуру «водій – транспортний засіб – дорога – навколишнє середовище» [4, с. 7, 175–176], хоча й розуміє неповноту відображення усіх елементів у цій системі, про що свідчить додатковий опис п'ятої категорії даних – слідів злочинів [4, с. 37–51, 176].

Складність сприйняття даних за такого підходу полягає у відсутності окремого акценту на потерпілому, його типових характеристиках, а способи вчинення кримінального правопорушення розглядаються в контексті опису водія [4, с. 24–31]. Крім того, ще в 2007 р. у дисертації П. Луцюка було аргументовано, що до дорожньої

обстановки слід відносити не тільки транспортну споруду «дорога» та її оточення, а також іншу місцевість, по якій рухався транспортний засіб та де було вчинено ДТП [3, с. 12]. Схоже твердження знаходимо у п. 5 в ухваленій кількома роками раніше Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14, присвяченій серед іншого питанням застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, де також вказується, що місцем такого порушення можуть бути не тільки магістралі, шосе та вулиці, але й залізничний переїзд, поле, територія підприємства, двір тощо [23, с. 444].

З обґрунтування, викладеного у практичному poradnikу «ДТП: огляд, документування, аналіз», випливає, що система «водій – автомобіль (транспортний засіб) – дорога – середовище» може слугувати методологічним орієнтиром з огляду на те, що безпека руху обумовлена надійністю цих чотирьох елементів. Утім і тут є розуміння, що ця система є неповною, тому додатково виділяється поведінка інших учасників дорожнього руху, наприклад, пішоходів чи пасажирів [20, с. 11].

Також альтернативна позиція вбачається тоді, коли замість усталеного підходу розмежування способу готування, вчинення та приховування кримінального правопорушення окремі вчені пропонують розглядати механізм ДТП. Ця синтезуюча категорія дає уявлення про складні причинно-наслідкові зв'язки і охоплює різні дані не тільки про те, в чому полягали дії порушника правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, але й суміщає їх з навколишньою обстановкою, діями потерпілих осіб і т.д. [4, с. 175]. Такий підхід не є новим. Аналогічно, В. Мішустін до механізму масових заворушень відносить елементи способу вчинення, особу злочинця, обстановку, місце та час, знаряддя вчинення протиправних дій, предмет посягання та потерпілу особу [24, с. 92], що цілком очевидно значною мірою дублює структуру криміналістичної характеристики. Втім вчений заперечує це і пояснює, що структура механізму злочину не відповідає криміналістичній характеристиці, але має розкривати характер протиправних дій, які вчинені правопорушником і його взаємодію з навколишньою обстановкою [24, с. 91].

Схожу позицію обстоюють В. Тищенко та І. Загородній, встановлюючи співвідношення «механізму злочину» до «криміналістичної характеристики злочину» як «практики» до «теорії», ілюструючи сказане наступною формулою: «...механізм злочину – це реальність практики, а криміналістична характеристика злочину – це сукупність знань, теоретична кате-

горія, яка цей механізм описує і коментує» [16, с. 143–144]. Водночас вчені вибудовують ще одну альтернативну структуру криміналістичної характеристики, в основі якої лежить системно-діяльнісний підхід, який передбачає включення до її структури «ті елементи, які властиві кожній людській діяльності: суб'єкт, мотив і мету, об'єкт та її процес (механізм)» [16, с. 145]. В іншій публікації В. Тищенко дає пояснення змісту механізму (процесу) злочину як сукупності дій суб'єкта з підготовки, здійснення і приховування злочину, а також посткримінальну поведінку злочинця у просторово-часовій послідовності і зв'язку з об'єктом посягання (предметом, потерпілим), мотивами й цілями злочинця, обстановкою, іншими особами (співучасниками, свідками), а також результатами-наслідками таких дій [25, с. 34].

Продовжуючи розвиток ідеї В. Тищенка, системно-діяльнісний підхід застосувала й О. Калужна для формування криміналістичної характеристики фальшивомонетництва, що також стало основою для формування специфічного варіанту структурування: (1) об'єкт діяльності, тобто предмет посягання; (2) суб'єкт діяльності, тобто особа злочинця; (3) засоби діяльності, тобто підсистема взаємозв'язаних елементів, що використовуються злочинцем для досягнення мети – способи, знаряддя, обстановка; (4) результат діяльності, тобто сліди злочину [1, с. 10].

Хоча механізм кримінального правопорушення охоплює спосіб діяння і корелюється як ціле до частини, деякі вчені вдаються до змішування двох різнопорядкових концептів «спосіб» та «механізм» (перший – простий, одиничний через умовне відокремлення від інших елементів структури, другий – збірний, комплексний через синтез різних елементів структури). Як наслідок, у криміналістичній характеристиці з'являються поряд і спосіб, і механізм, і обстановка вчинення злочину зі слідовою картиною та особою водія [3, с. 12; 17, с. 11] і т.д.

Особливий підхід пропонує С. Чернявський, подаючи дескрипцію криміналістичної характеристики вказаного виду правопорушень крізь призму трьох елементів: механізм ДТП, способи злочинних порушень правил дорожнього руху водієм транспортного засобу та типову слідову картину, і вже у рамках механізму ДТП розглядає систему «водій – транспортний засіб – дорожня обстановка» [14, с. 682].

У цій дискусії більш переконливою видається аргументація О. Калужної, за якою виділення механізму злочину як окремого елемента криміналістичної характеристики є недоречним, оскільки, структурно він є складним явищем, тому його застосування порушує правило про однорівневість структурних елементів сис-

теми. Це перше. По-друге, механізм злочину (злочинної діяльності) є динамічною взаємодією у просторово-часовому та причинно-наслідковому вимірах, в яких поєднуються різні ознак елементи злочину [1, с. 9]. Іншими словами, не можна говорити про механізм злочину не розглядаючи спосіб, обстановку, місце і т.д.

Обґрунтування для такого висновку можна знайти у запропонованих в науковій доктрині дефініціях механізму ДТП:

– це процес розвитку (динаміки) події, що включає взаємне розташування учасників руху та транспортних засобів, напрямку руху та дії безпосередньо перед дорожньо-транспортною подією, під час її утворення, в момент аварійної ситуації і після неї [17, с. 11];

– це процес розвитку в часі і просторі дорожньої ситуації в місці ДТП з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту, коли настання шкідливих наслідків від даного ДТП закінчилося [14, с. 682];

– це процес зближення транспортних засобів із місцем виникнення аварійної обстановки (місцем наїзду на пішохода, місцем зіткнення з іншим транспортним засобом, місцем перекидання транспортного засобу і т. ін.) з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту настання події [20, с. 18];

– це процес розвитку (динаміки) пригоди, що включає взаємне розташування учасників руху, їх дії, взаємне розміщення транспортних засобів і напрямку руху безпосередньо перед ДТП, під час утворення аварійної ситуації, в момент такої пригоди і після неї [2, с. 7].

Спільним для цих визначень є синтез часо-просторових та причинно-наслідкових параметрів з діями учасників події та обстановкою. Сказане підтверджує несумісність поєднання в рамках криміналістичної характеристики як окремих однорівневих елементів і механізму кримінального правопорушення, і способу вчинення кримінального правопорушення, оскільки перше «поглинає» друге та додатково «підтягує» інші елементи.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для формулювання наступних висновків. У науковій доктрині сформувалися два основні підходи до структурування криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: (1) *стандартний підхід* передбачає накладення шаблону на вузький напрям під узагальненою назвою ДТП так званої стандартизованої або класичної структури криміналістичної характеристики, сформульованої вченими-криміналістами (типовий спосіб готування, вчинення, приховування; типовий предмет посягання; типові знаряддя та засоби;

типова особа правопорушника; типова особа потерпілого; типові час, місце, обстановка; типові сліди); (2) *альтернативний підхід* передбачає відхід від класичної структури та впровадження з огляду на специфіку і винятковість ДТП побудови логічного ланцюга: «водій – автомобіль (транспортний засіб) – дорога – середовище» або його варіацій чи взагалі змішування різнорівневих елементів, коли поряд із механізмом фігурує спосіб, обстановка, сліди тощо. У своїх міркуваннях авторка силляється до першого підходу через його універсальний, загальнотеоретичний характер та об'єднання всіх важливих елементів, що зменшує потребу розлогіх аргументацій щодо елементного складу в дебатах про альтернативне структурування. Позитивно оцінюючи загалом об'єднання вчених та практиків навколо ідеї про потребу оптимізації протидії цьому виду кримінальних правопорушень та підвищення якості криміналістичного забезпечення, ще багато запитань залишаються відкритими, що потребуватиме подальших наукових розвідок.

Література

1. Калужна О. М. Криміналістична характеристика фальшивомонетництва. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2007. 21 с.
2. Климчук М. П. Розслідування злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів (криміналістичні та процесуальні аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 19 с.
3. Луцюк П. П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 16 с.
4. Колеснік І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 225 с.
5. Ковальова О. Структура криміналістичної характеристики дорожньо-транспортних пригод. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2012. № 2. С. 133–136.
6. Чаплинська Ю. А. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 194–198. DOI:10.31733/2078-3566-2019-3-194-198
7. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Криміналістична характеристика – елемент методики розслідування окремих видів злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14. № 1. С. 225–230.
8. Щербакова Г. В. Криміналістична характеристика злочинів, вчинених неповнолітніми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 2. С. 299–305.
9. Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 146–152. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152
10. Д'яковський Г. Л. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою. дис... доктора філософії (081 – Право). Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 231 с.
11. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014. 19 с.
12. Жеребко О. І., Синенко Ю. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 161–168.
13. Набруско М. С. Значення криміналістичної характеристики торгівлі людьми для розслідування злочинів цього виду. *Форум права*. 2014. № 4. С. 216–223.
14. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
15. Алябов Ю. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: сутність і практичне значення. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 1. С. 56–61.
16. Тищенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. С. 141–147. DOI:10.32782/apdr.v94.2022.17
17. Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: монографія. Київ, 2012. 220 с.
18. Сабадаш В. В., Фокин Д. І. Дорожньо-транспортна пригода як результат порушення функцій взаємодії в системі «людина – техніка – середовище». Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 339–344.
19. Колеснік І. І. Структура криміналістичної характеристики злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2015. № 20. С. 253–256.
20. ДТП: огляд, документування, аналіз : практ. порадник / МВС України; Експертна служба; [авт.-упоряд.: С. О. Шевцов, В. І. Дячук]. Київ, 2013. 264 с.
21. Городецький І., Тимочко В., Мазур І., Городецький І., Березовецький А. Аналіз динаміки причин дорожньо-транспортних пригод і прогнозування небезпечних подій. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Агроінженерні дослідження*. 2021. № 25. С. 182–188. DOI:10.31734/agroengineering2021.25.182
22. Даньшин М. В., Колеснік І. І. Поняття злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту як предмет криміналістичного дослідження. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 22. С. 159–163.
23. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горих]; За заг. ред.

А. А. Музики. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 915 с.

24. Мішустін В. В. Механізм злочину в контексті методики розслідування масових заворушень. *Держава та регіони*. 2022. № 4 (78). С. 88–93. DOI:10.32840/1813-338X-2022.4.12

25. Тищенко В. В. Вибрані праці. Одеса : Гельветика, 2017. 436 с.

Анотація

Нагорняк Ю. В. Дискурс щодо структури криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. – Стаття.

Стаття є продовженням серії публікацій, присвячених системному дослідженню теоретико-методологічних засад криміналістичної характеристики кримінального правопорушення – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Важливість обговорення цих питань впливає із потреби якісного криміналістичного забезпечення досудового розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика традиційно вважається першим структурним компонентом методики розслідування, тому створення комплексної інформаційної моделі про злочин дає системне уявлення про подію, поведінку учасників, про локалізацію слідів і т.д. Метою статті є визначення підходів до формування структури криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України). У науковій доктрині сформувалися два основні підходи до структури криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: (1) *стандартний підхід* передбачає застосування стандартизованої або класичної структури криміналістичної характеристики, сформульованої вченими-криміналістами (типовий спосіб; типовий предмет посягання; типові знаряддя та засоби; типова особа правопорушника; типова особа потерпілого; типові час, місце, обстановка; типові сліди); (2) *альтернативний підхід* передбачає відхід від класичної структури та впровадження з огляду на специфіку і винятковість ДТП побудови логічного ланцюга: «водій – автомобіль (транспортний засіб) – дорога – середовище» або його варіацій чи взагалі змішування різнорівневих елементів, коли поряд із механізмом злочину фігурує спосіб,

обстановка, сліди тощо. У своїх міркуваннях авторка схиляється до першого підходу через його універсальний, загальнотеоретичний характер.

Ключові слова: криміналістична характеристика, ДТП, криміналістичне забезпечення, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Summary

Nahorniak Yu. V. Discourse on the structure of the forensic characteristics of traffic rule or vehicle operation violations by persons driving vehicles. – Article.

The article is a continuation of publications series devoted to the systematic study of the theoretical and methodological foundations of the forensic characteristic of traffic rule or vehicle operation violations by persons driving vehicles. The importance of discussing these issues is due to the need for high-quality forensic support for the pre-trial investigation of the specified type of criminal offenses. Forensic characteristic is traditionally the first structural component of the investigation methodology, therefore, the creation of a complex information model of the crime provides a systematic understanding of the criminal event, the behavior of the participants, the localization of traces, etc. The purpose of the article is to determine approaches to the formation of the structure of the forensic characteristic of traffic rule or vehicle operation violations by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine). In the scientific doctrine, two main approaches to the structure of the forensic characteristic of traffic rule or vehicle operation violations by persons driving vehicles have been formed: (1) the standard approach involves the use of a standardized or classic structure of the forensic characteristic formulated by forensic scientists (typical method; typical object; typical tools and means; typical person of the offender; typical person of the victim; typical time, place, circumstances; typical traces); (2) the alternative approach differs from the classical structure due to the specificity and exclusivity of road accidents. It involves the construction of a logical chain: "driver – car (vehicle) – road – environment" or its variations or mixing of different levels elements, when the method, conditions, traces, etc. appear along with the mechanism of the crime. The author tends to the first approach because of its universal, general theoretical character.

Key words: forensic characteristic, traffic accident, forensic support, pre-trial investigation, criminal proceedings.

УДК 343.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.24>

Ю. А. Сарібекян
orcid.org/0009-0007-3163-315X
аспірант відділу докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ: АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

У сучасному суспільстві косметологічні процедури користуються великим попитом. Окрім цього, цей попит зростає з кожним роком. На жаль, будь-яке нововведення не завжди тягне за собою позитивні наслідки. Так, бажаючи збагатитися, не всі спеціалісти-косметологи розпочинають свою діяльність із здобуття медичної освіти. На практиці сьогодні для того, щоб стати косметологом, достатньо орендувати технічне приміщення, закупити препарати та пройти швидкі курси, на яких не завжди викладачі є особами з медичною освітою.

Згідно з Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників [1] на фармацевта-косметолога покладається ряд обов'язків, серед яких зокрема є: здійснення контролю якості лікарських та лікарських косметичних засобів у відповідності з вимогами норм чинного законодавства; розробка методик контролю якості лікарських та косметичних засобів з використанням фізичних, хімічних, фізико-хімічних, біологічних, мікробіологічних, фармакотехнологічних та органолептичних методів контролю; здійснення моніторингу ефективності та безпеки застосування лікарських та лікарських косметичних засобів; консультування населення з питань раціонального застосування косметичних засобів, косметологічних процедур; клієнтів косметологічних закладів з питань раціонального і дієтичного харчування; надання неінвазивної косметологічної допомоги, у тому числі апаратної, крім як за медичними показаннями; проведення стандартизації та сертифікації парфумерно-косметичної продукції, контролювання якості, дослідження ефективності та безпеки парфумерно-косметичних засобів; постійне удосконалення свого професійного рівня.

Звертаємо увагу на те, що удосконалення професійного рівня відносять до обов'язків даної категорії професій на законодавчому рівні. Проаналізувавши вищезазначений перелік обов'язків, можна зробити висновок, що на фармацевта-косметолога не покладається діяльність, яка пов'язана з інвазивною допомогою, тобто фахівець не надає послуги з медичних процедур, що пов'язані з проникненням через природні зовнішні бар'єри організму (шкіра, слизові оболонки) [2].

Наше завдання – визначити чинники, які впливають на розвиток незаконної косметології, проаналізувати їх та побудувати механізм, який зможе подолати розповсюдження зазначеної діяльності та попередити можливі ризики у майбутньому.

Одним із методів нашої роботи є збір статистичних даних та їх аналіз. Таким чином, нами було створено та проведено анкетування з метою всебічного та ефективного вирішення проблеми незаконної косметології, за результатами якого ми маємо змогу охарактеризувати особу потерпілого та особу правопорушника, а також узагальнити інформацію стосовно поточного стану розвитку та впливу незаконної косметології.

Ми зібрали інформацію серед чоловіків та жінок віком від 18 до 55 років та пропонуємо проаналізувати її у цій роботі, а також за вихідними даними запропонувати механізм та систему роботи, спрямованої на подолання діяльності некваліфікованих косметологів.

У більшій мірі наше анкетування охопило тих осіб, які безпосередньо користувалися косметологічними послугами. У першу чергу, ми збирали інформацію від потенційних клієнтів (постраждалих), а також на питання відповіли й особи, які косметологічними послугами зовсім не користувалися. Зокрема, ми не можемо виключити те, що опитування охопило й косметологів. Головна ідея полягає в тому, що наразі ми маємо актуальну інформацію від осіб, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з косметологією, або від тих, хто прагне вирішення цієї проблеми, що є основою нашої роботи.

Результати анкетування допоможуть ідентифікувати поширені форми незаконної діяльності, такі як використання несертифікованих препаратів, відсутність медичної освіти, порушення санітарних норм тощо. Це дозволяє краще розуміти, з якими проблемами стикаються клієнти незаконних косметологів та з чим можуть зіштовхнутися працівники правоохоронних органів під час розслідування. Також завдяки анкетуванню можна отримати статистичні дані про те, скільки людей звертаються до нелегальних косметологів, які саме процедури вони отримують та які ризики виникають у результаті таких звернень.

Отже, як бачимо, анкетування є важливим методом для збору якісних і кількісних даних

про незаконну косметологію, що може допомогти в розробці заходів щодо боротьби з цією проблемою та захисту здоров'я споживачів.

Одними з перших питань були вік та стать осіб, які проходили опитування. Як ми вже зазначили дана тематика у розрізі нашого опитування охопило людей віком від 18 до 55 років. Таким чином, вікових обмежень немає, а це підвищує актуальність нашого питання та зацікавленість серед більшої кількості осіб. З іншого боку, в анкетуванні не брали участь особи до 18 років, що також є позитивним чинником. Адже косметологічне втручання у ранньому віці може зашкодити, незважаючи на те, яким спеціалістом була виконана процедура. Зокрема, ми також рекомендуємо закріпити норму щодо заборони косметологам на виконання окремих процедур для неповнолітніх осіб без згоди батьків та направлення (рекомендації) від кваліфікованого лікаря-спеціаліста.

Загальна кількість анкетованих – 71 особа. Якщо казати за стать осіб, що проходили опитування, то ми можемо зробити висновок, що жінки більш зацікавлені у даній тематиці. Зі 100% опитованих: 85,9% – жінок та 14,1% – чоловіків. Так, ми можемо зробити висновок, що сфера косметології актуальна для значної кількості людей, незалежно від віку та статі.

Зокрема необхідно зазначити, що серед усіх опитованих осіб 87,3% користувалися косметологічними послугами. А ін'єкційні процедури застосовували 46,5% опитованих осіб.

Одним із питань також є частота використання косметологічних послуг. Значна кількість осіб зазначила, що вони користуються послугами раз на місяць або раз на два місяці, що є доволі часто та несе високі ризики нанесення шкоди (у разі якщо процедури виконуються некваліфікованим спеціалістом). Далі йдуть такі відповіді як раз на півроку або раз на рік. Найменший відсоток відповідей – це рідше одного разу на рік або навпаки частіше ніж один раз на місяць. Зокрема, ми брали до уваги той факт, що анкетування також пройшли особи, які ніколи косметологічними послугами не користувалися.

У результаті ми можемо поділити наше анкетування на дві частини: перша буде відповідати за встановлення особливостей особи потерпілого (клієнта, пацієнта), друга – за встановлення особливостей особи правопорушника (спеціаліста-косметолога). Проте звертаємо вашу увагу на те, що у даному випадку характеристика особи правопорушника будуватиметься виключно на практичному досвіді та думках потенційних клієнтів. Саме тому ми вважаємо, що буде не обґрунтовано остаточно робити висновки щодо особливостей некваліфікованого косметолога, використовуючи тільки результати анкетування.

Розглядаючи характеристику особи правопорушника, ми відокремимо декілька пунктів, які безпосередньо стосуються зазначеного питання.

Отже, одне з питань – це хто такий «спеціаліст-косметолог». У більшості відповідей була зазначена необхідність наявності у особи медичної освіти. Проте частина результатів описувала спеціаліста у загальному розумінні. Наприклад, «людина, яка лікує шкіру», «людина, яка допомагає іншим», «людина, яка знає, як робити ін'єкції» тощо. Як бачимо, не всі зосереджують увагу на медичній освіті, що дає змогу некваліфікованим косметологам просувати свої послуги. У свою чергу, ми акцентуємо увагу на тому, що головна характеристика особи правопорушника у сфері надання косметологічних послуг – це заняття косметологічною діяльністю без відповідної (медичної) освіти.

Виникає важливе питання, якщо особа завідомо йде на процедуру до спеціаліста, який не має медичної освіти, чи буде хтось з них нести відповідальність? За своє життя та здоров'я потерпіла особа безумовно буде нести. Проте це не має бути підставою для звільнення некваліфікованого спеціаліста від відповідальності. Однією з наших цілей є підвищення суспільної обізнаності щодо незаконної косметології та її впливу на здоров'я та життя потенційних клієнтів.

Зокрема, хочемо звернути вашу увагу на таке запитання як «Чи зустрічали Ви некваліфікованого косметолога (особу, яка надає послуги без відповідної освіти та ліцензії)?». Результати ми отримали наступні: «Так» – 64,8%, «Ні» – 35,2%. Отже, більшість опитованих безпосередньо чи опосередковано зустрічали некваліфікованих спеціалістів, що ще раз підтверджує актуальність нашої тематики та необхідність вирішення зазначеної проблеми.

Також було питання стосовно понесення шкоди від діяльності косметологів, за результатами якого ми робимо висновок, що 28,4% опитованих понесли шкоду від відповідних послуг. У деяких з'явилась алергія, хтось отримав опіки обличчя або її зараження, а окремі особи зазначили, що наслідком некваліфікованої діяльності виявилось хірургічне втручання. Найголовніше, що косметологи до будь-якого виду відповідальності ніяким чином не були притягнуті.

Ми можемо зробити висновок, що некваліфіковані косметологи, користуючись необізнаністю окремих клієнтів та їх довірою, проводять процедури без відповідної освіти, знань та досвіду. Найголовніша проблема – це відсутність чіткого механізму, який допоміг би притягнути винну особу до відповідальності. Виникає питання, чому так відбувається? На жаль, сьогодні не існує нормативно-правового документу, який врегулював би питання косметології. Фактично діяль-

ність таких спеціалістів безпосередньо нічим не закріплюється, а це означає, що притягнути їх до відповідальності майже неможливо.

Достатній рівень обізнаності є однією із складових в ефективному становленні демократичного, стабільного та безпечного соціуму. Якщо проаналізувати питання обізнаності у розрізі нашого питання, то ми можемо зробити висновок, що належна обізнаність у питаннях охорони здоров'я сприяє прийняттю правильних рішень щодо власного здоров'я, знижуючи ризики захворювань, підвищуючи ефективність вакцинації та формуючи відповідальне ставлення до здорового способу життя.

Ми звертаємо увагу на те, що кожна особа може попередити ризики та мінімізувати, а для цього ми надамо декілька рекомендацій. Отже, пацієнтам, які користуються косметологічними процедурами, необхідно перевіряти кваліфікацію косметолога та наявність у нього ліцензії, вибирати перевірені медичні заклади з хорошою репутацією, перед процедурою проходити консультацію та здавати необхідні тести, щоб виявити можливі протипоказання. Окрім цього, звертаємо увагу на те, що важливо ретельно підходити до вибору косметолога та процедур, щоб уникнути серйозних ризиків для здоров'я.

Так, повертаючись до результатів анкетування, ми хочемо зазначити, що 81,7% опитуваних відповіли, що проблема, яка пов'язана з наданням некваліфікованих косметологічних послуг, дійсно існує в Україні. У той же час, 14,1% особам важко відповісти на дане запитання, а 4,2% опитуваних вважають, що зазначеної проблеми немає. Отже, ми ще раз можемо зробити висновок, що тема нашої роботи актуальна серед суспільства, а більшість громадян вважають, що відповідна проблема існує у нашій державі.

Крім того, опитувані особи зазначили, які саме чинники впливають на поширення незаконної косметології. Це відсутність чіткого контролю з боку держави та правоохоронних органів, безкарність некваліфікованих спеціалістів, легка можливість заняття такою діяльністю, необізнаність пацієнтів, відсутність у косметологів медичної освіти, відсутність у людини бажання вчитися, великий попит на процедури тощо. Як бачимо, відповіді доволі різні, але більшість пов'язані з досвідом та освітою спеціалістів та діяльністю правоохоронних органів.

У свою чергу, також було задано питання щодо критеріїв, на основі яких людина обирає собі косметолога. Ми отримали наступні статистичні дані (у даному питанні можна було обрати декілька відповідей одночасно). 83,1% опитуваних віддають перевагу таким критеріям як досвід роботи та якість та сертифікація пре-

парату; 81,7% обрали освіту, наявність ліцензії на заняття медичною практикою та відгуки від реальних клієнтів; 56,3% – фото та відео виконаних послуг; 35,2% – вартість послуг; 25,4% – ведення соціальних мереж; 9,9% – популярність.

На питання «Чи має право особа надавати косметологічні послуги, якщо вона не має медичної освіти?» 87,3% відповіли, що така особа не має право, а 12,7% зазначили, що має право на заняття косметологічною діяльністю без освіти.

Крім того, 59,4% осіб перед процедурою особисто перевіряли диплом про медичну освіту у косметолога, 18,8% осіб тільки спитали про наявність освіти, а 21,7% людей взагалі не дізнавалися про наявність диплому.

Також ми запровадили декілька питань стосовно сертифікації препаратів. Так, 98,6% осіб відповіли, що знають про те, що препарат перед застосуванням має пройти відповідну перевірку та отримати сертифікацію. Проте на наступне питання щодо перевірки препарату 40,3% анкетованих зазначили, що якість та сертифікацію перед процедурою особисто не перевіряють.

Відповідно до вищезазначеного можна зробити висновок, що в умовах сьогодення особи достатньо обізнані інформативно стосовно правил та вимог проведення косметологічних послуг. Проте практичний досвід доказує протилежне, тобто особа, маючи необхідні знання, ризикує власним здоров'ям, обираючи некваліфікованого косметолога.

Таким чином, стан обізнаності суспільства у сфері незаконної косметології залишається досить низьким, що створює ризики для здоров'я людей та сприяє поширенню незаконної косметологічної діяльності. Багато людей у повній мірі не усвідомлюють реальності наслідків, які пов'язані із виконанням послуг некваліфікованими спеціалістами. До таких наслідків можна віднести інфекцію, різноманітні алергічні реакції та погіршення загального стану здоров'я. В Україні та у ряді інших країн досі не вистачає державних інформаційних кампаній, що мають на меті підвищити обізнаність про небезпеку незаконної косметології. Освітні програми для населення, які б роз'яснювали можливі наслідки і методи перевірки кваліфікації фахівців, необхідні для зниження цих ризиків.

Проте також не варто забувати про самих спеціалістів-косметологів, які нехтують необхідністю здобуття медичної освіти. Ми також пропонуємо побудувати чіткий механізм, що буде спрямований на контроль косметологічної діяльності та захист здоров'я та життя пацієнтів. Зобов'язання спеціалістів на здобуття медичної освіти для заняття косметологічною діяльністю – це один з перших та найголовніших кроків для вирішення зазначеної проблеми.

Література

1. Зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ МОЗ України від 06 червня 2022р. № 958. URL: <https://www.dls.gov.ua/print-article/?pa=97719>

2. Сарібекян Ю. А. Особливості визначення суб'єкта незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг. Збірник матеріалів круглого столу «Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України». – Київ, 2023. – С. 320-322.

Анотація

Сарібекян Ю. А. Характеристика суб'єктів незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг: аналіз статистичних даних. – Стаття.

Незаконна косметологія в Україні є серйозною проблемою, яка може мати значні наслідки для здоров'я пацієнтів і репутації галузі. Вона пов'язана з діяльністю осіб, які не мають відповідної медичної освіти, сертифікатів або ліцензій на здійснення косметологічних процедур.

У цій роботі ми проаналізували результати запровадженого анкетування, яке спрямоване на всебічне та ефективне вирішення проблеми незаконної косметології. Анкетування є важливим інструментом збору даних, оскільки воно дозволяє отримати об'єктивну та структуровану інформацію від великої кількості людей.

Крім того, анкетування дає можливість дізнатися думки та настрої різних груп людей щодо певної теми чи проблеми. На основі результатів анкетування можна створити стратегії, плани розвитку та прийняти важливі рішення.

Під час розробки опитування ми спиралися на реальних постраждалих клієнтів, які мають змогу поділитися своїм досвідом, деталізувати процедури, наслідки для здоров'я та правові дії, якщо такі були вжиті. Це надало нам можливість зібрати цінну інформацію про те, як незаконна косметологічна діяльність впливає на людей. Анкетування також відобразило, наскільки клієнти (пацієнти) знають про правові наслідки для некваліфікованих косметологів і чи готові вони подавати скарги чи звертатися до правоохоронних органів.

У статті зібрані основні статистичні дані, приведені практичні приклади та ситуації, з якими стикалися опитувані особи. На основі цієї інформації ми мали змогу зробити декілька висновків та запропонувати певні рекомендації, які будуть запобігати подальшому розвитку незаконної косметології та зможуть зупинити існуючу діяльність.

Також проведений детальний аналіз стосовно поточного стану обізнаності суспільства, який залишається досить низьким, що створює ризики для здоров'я людей та сприяє поширенню незаконної діяльності. Велика кількість осіб не усвідомлює серйозних ризиків, пов'язаних з використанням послуг некваліфікованих косметологів, таких як інфекції, алергічні реакції та погіршення здоров'я.

Отже, головною нашою метою – це визначити чинники, які впливають на розвиток незаконної косметології,

проаналізувати їх та побудувати систему, яка зможе подолати розповсюдження зазначеної діяльності та попередити можливі ризики у майбутньому.

Ключові слова: незаконна лікувальна діяльність, косметологічні послуги, особа правопорушника, особа потерпілого.

Summary

Saribekian Yu. A. Characteristics of individuals involved in illegal medical activities in the provision of cosmetology services: analysis of statistical data. – Article.

Illegal cosmetology in Ukraine is a serious problem that can have significant consequences for the health of patients and the reputation of the industry. It is associated with the activities of individuals who lack the appropriate medical education, certifications, or licenses to perform cosmetic procedures.

In this work, we analyzed the results of a survey aimed at comprehensively and effectively addressing the problem of illegal cosmetology. The survey is an important tool for data collection, as it allows for the acquisition of objective and structured information from a large number of people.

Furthermore, the survey provides an opportunity to learn the opinions and attitudes of different groups regarding a specific topic or problem. Based on the survey results, strategies and development plans can be created, and important decisions can be made.

During the development of the questionnaire, we relied on real victims who could share their experiences, detail the procedures, health consequences, and any legal actions taken if applicable. This enabled us to gather valuable information on how illegal cosmetic activities affect individuals. The survey also reflected the extent to which clients (patients) are aware of the legal consequences for unqualified cosmetologists and whether they are willing to file complaints or approach law enforcement.

The article compiles key statistics, presents practical examples, and describes situations faced by the respondents. Based on this information, we were able to draw several conclusions and offer certain recommendations that could prevent the further development of illegal cosmetology and potentially halt existing activities.

Furthermore, a detailed analysis was conducted regarding the current state of public awareness, which remains quite low, creating risks for people's health and contributing to the spread of illegal activities. A large number of individuals are unaware of the serious risks associated with using the services of unqualified cosmetologists, such as infections, allergic reactions, and deterioration of health.

Therefore, our main goal is to identify the factors influencing the growth of illegal cosmetology, analyze them, and build a system capable of overcoming the spread of such activities and preventing possible future risks.

Key words: illegal medical practice, cosmetological services, the identity of the offender, the identity of the victim.

УДК 343.1:347.991
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.25>

Н. В. Скідан
orcid.org/0000-0003-4009-4796
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
запрошена дослідниця
Львівського університету

У ПОШУКАХ РЕЛЕВАНТНОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ: РОЗПАКОВКА АКТУАЛЬНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Постановка проблеми. Верховний Суд (далі – ВС), як найвищий суд системи судоустрою України (ч. 3 ст. 125 Конституції України) [1], в усіх своїх конфігураціях з моменту проголошення незалежності мав значний вплив на розвиток та формування судової практики в нашій державі. Як раніше зазначалося авторкою, з 2017 р. постанови Пленуму Верховного Суду України та узагальнення практики Вищих спеціалізованих судів, які до цього були ефективними інструментами уніфікації судової практики, втратили свою актуальність у зв'язку з появою нових механізмів, що фактично «витіснили» їх [2, с. 122].

Сьогодні інструментами забезпечення єдності та сталості судової практики в Україні є огляди судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС), дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС), а також огляди рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які публікуються Верховним Судом на його офіційному вебсайті та сторінках у соціальних мережах [2, с. 122]. Окрім того, 6 листопада 2023 року ВС вперше опублікував Огляд практики Суду Європейського Союзу (далі – Суд ЄС) на матеріалах бюлетенів цього Суду, які містять описи його ключових рішень [3], а 28 травня 2024 року ВС оголосив про започаткування публікації щотижневих оглядів справ, переданих на розгляд судових палат, об'єднаних палат касаційних судів та ВП ВС, з одночасним опублікуванням першого огляду кожної з цих серій [4]. Таким чином, розширення переліку інструментів забезпечення єдності та сталості судової практики в Україні свідчить про необхідність у їхньому актуальному визначенні, висвітленні їхніх характерних ознак, а також з'ясування їхньої ролі й значення. Отже, йдеться про наступні проблемні аспекти.

Зокрема, **нормативно-правовий аспект** полягає в тому, що на законодавчому рівні наразі визначено лише повноваження ВС щодо здійснення аналізу судової статистики й узагальнення судової практики (п. 2 ч. 2 ст. 36); забезпечення однакового застосування норм права судами різ-

них спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ч. 2 ст. 36); а також забезпечення апеляційних та місцевих судів методичною інформацією з питань правозастосування (п. 7 ч. 2 ст. 36 Закону України (далі – ЗУ) «Про судоустрій і статус суддів») [5]. Реалізація цих повноважень відображає основне завдання ВС – забезпечення сталості та єдності судової практики (ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [5], проте законодавець не визначив перелік інструментів, які забезпечують його виконання. **Праксеологічний аспект**, іманентно зумовлений вищенаведеним, зводиться до того, що перед практичними працівниками постає чимало питань щодо пошуку релевантної судової практики та її коректного й послідовного застосування у своїй службовій і професійній діяльності. **Доктринальний аспект** обумовлений тим, що попри значний інтерес до різних проблемних аспектів судової практики в Україні, необхідність у більш ґрунтовному та системному дослідженні сучасних інструментів оприлюднення судової практики ВС, а також висвітленні їхніх характерних ознак і з'ясуванні їхньої ролі й значення залишається актуальною.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Загальні аспекти судової влади в Україні, у тому числі й судової практики, вивчалися багатьма національними вченими та були відображені в їхніх наукових доробках.

Зокрема, у дисертації Хорошковської Д. Ю. «Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження» (Київ, 2006) [6], Шевчука С. В. «Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади» (Харків, 2008) [7], Смородинського В. С. «Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми)» (Харків, 2001) [8], Стеценка Н. В. «Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика» (Львів, 2011) [9], Слотвінської Н. Д. «Судова практика як джерело права» (Львів, 2017) [10], Комара П. А. «Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права» (Вінниця, 2021) [11] та інших. На монографічному рівні йдеться про публікації Москвич Л. М. «Ефективність судової системи:

концептуальний аналіз» (Харків, 2011) [12], Ісмайлов К. Ю. «Акти судової влади в системі джерел національного права України» (Донецьк, 2014) [13], а також монографія «Судова влада» за загальної редакції Марочкіна І. Є. (Харків, 2015) [14] тощо.

У галузі кримінального процесуального права предметом наукового пошуку також були питання, присвячені різним аспектам судової практики в Україні.

На дисертаційному рівні слід згадати праці Стасюк О. Л. «Перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України» (Ірпінь, 2012) [15], Глинської Н. В. «Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень» (Харків, 2015) [16], Чупринської Є. М. «Правова природа перегляду Верховним Судом України судових рішень у кримінальних справах» (Київ, 2015) [17], Тайлієвої Х. Р. «Судові рішення у кримінальному процесі» (Київ, 2016) [18], Торбаса О. О. «Розсуд у кримінальному процесі України» (Одеса, 2021) [19], Скрипник Д. О. «Теоретичні та практичні аспекти правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні» (Одеса, 2023) [20] тощо.

Окремо варто відзначити монографії Капліної О. В. «Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права» (Харків, 2008) [21], Деменчук М. О. «Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики» (Одеса, 2019) [22], Завидняка В. І. «Впровадження судового прецедента у кримінальний процес України» (Ірпінь, 2019) [23], а також монографію під загальною редакцією Шило О. Г. «Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України» (Харків, 2023) [24] та інші.

Метою статті¹ є визначення сучасних інструментів оприлюднення судової практики ВС як результату реалізації його основного завдання – забезпечення сталості та єдності судової практики (ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус судів») [5]. Також стаття має на меті висвітлення характерних ознак цих інструментів та з'ясування їхньої ролі й значення, що буде корисним для правозастосувачів при виконанні їхніх функ-

цій, а також науковцям при проведенні теоретичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. ВС визначається своєю надзвичайною активністю, чим виділяється серед аналогічних судових установ іноземних країн. Так, відповідно до статистичного звіту щодо здійснення правосуддя ККС ВС «на розгляд упродовж першого півріччя 2024 року усього надійшло 4765 процесуальних звернень і справ кримінального судочинства та про адміністративні правопорушення». У свою чергу, «із урахуванням нерозглянутих за попередній рік справ і матеріалів, у першому півріччі цього року на розгляді ВС усього перебувало 6426 процесуальних звернень і справ кримінального судочинства та про адміністративні правопорушення». Зокрема, йдеться про 6360 справ і матеріалів кримінального судочинства та відповідно 66 – адміністративного. При цьому за вказаний проміжок часу було розглянуто 4512 процесуальних звернень кримінального судочинства та про адміністративні правопорушення (з них 4489 розглянув ККС ВС і 23 – ВП ВС) [25]. Статистичні дані вражають і підтверджують слова суддів про надзвичайно велике навантаження, що викликає цілком логічне та справедливе питання щодо забезпечення та дотримання принципу правової визначеності в Україні.

Як нами вже зазначалося, для подолання цього та інших викликів, перед якими постала судова система нашої держави, є необхідність у прийнятті двох законодавчих пропозицій. По-перше, визнання судової практики джерелом права, зокрема правові позиції, встановлені в рішеннях Верховного Суду. По-друге, останні мають бути опубліковані у визначеній формі для того, щоб розглядатися як джерело права. До прикладу, слідуючи досвіду Чеської Республіки, доцільним є їх окреме видання у відповідних документах/збірках тощо, які створюються/укладаються безпосередньо з цією метою. Більше того, вважаємо, що наразі в національній правовій системі цей інструмент вже існує, хоча і не визнаний таким. На думку авторки, огляди та дайджести судової практики, що публікуються ВС, є наочним прикладом саме цього [26, с. 64–65].

Беручи до уваги викладене, вважаємо за необхідне розпочати з визначення змісту поняття «інструмент оприлюднення судової практики» для досягнення мети цієї роботи.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наводяться чотири визначення терміну «інструмент», одне з яких (у переносному значенні) відображає ідеї, застосовні і до юриспруденції. Тож, «інструмент – спосіб для досягнення чогось» [27, с. 498]. Разом із тим у юридичній літературі існує поняття «механізм правового регулювання» під яким розуміється «система специфічних правових засобів (*інстру-*

¹ Для написання цієї статті, зокрема пошуку та опису характерних ознак кожного з видів оглядів та дайджестів, авторкою було використано огляди та дайджести, підготовлені Верховним Судом та розміщені на сторінці «Аналіз судової практики» його офіційного вебсайту [42]. Під час роботи було опрацьовано значну кількість цих інструментів. З огляду на це прийнято рішення не наводити посилання на кожен окремий огляд чи дайджест, а узагальнити отримані результати шляхом опису на основі зібраних даних, виділивши загальні риси та тенденції, характерні для певних видів оглядів та дайджестів як інструментів оприлюднення судової практики.

ментів – курсив Н. С.), за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, реалізуються позитивні інтереси суб'єктів права та досягаються цілі правового регулювання» [28, с. 283]. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що для правових наук поняття «інструмент» за своїм змістом є рівнозначним поняттю «засобу правового регулювання», а їх сукупність складає «механізм правового регулювання».

Отже, «інструмент оприлюднення судової практики» – це спосіб, за допомогою якого судові рішення стають доступними для сторін та учасників конкретної судової справи, а також для юридичної спільноти, громадськості та інших зацікавлених осіб. Такі інструменти дозволяють забезпечити єдність та стабільність судової практики, а також її передбачуваність, яка разом з вимогою правової визначеності є невід'ємною складовою верховенства права [29, п. 5]. У цьому контексті варто додати, що відповідно до ч. 1 ст. 129 Конституції України в демократичному суспільстві суди мають відігравати виключну роль в утвердженні верховенства права як конституційного принципу, закріпленого у ст. 8 Конституції України [30, с. 853].

Як зазначено у відповіді ВС на наше звернення (вх. № 318/0/17-23 від 5 грудня 2023 року) щодо надання інформації про підготовку дайджестів і відомостей практики ВС, «одним із способів забезпечення сталості та єдності судової практики, а також інформування суспільства про роботу Верховного Суду є підготовка дайджестів і відомостей практики Верховного Суду» [31, с. 1].

Незважаючи на те, що безпосередньо у законодавстві саме про такий спосіб реалізації повноважень, передбачених п. п. 2, 6 та 7 ч. 2 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», не йдеться, так само як і немає заборони на це, не викликає сумнівів той факт, що судова система не тільки «адаптувалася» до «зовнішніх умов» та нових викликів (зміна правової реальності – реформація ВС, діджиталізація, євроінтеграція, воєнний стан тощо), у яких має функціонувати, а також «самоудосконалилася», враховуючи внутрішні особливості та накопичений досвід.

З філософської точки зору ці процеси узгоджуються з теорією синергетики щодо саморозвитку складних систем [32, с. 256–258; 33, п. 14.3; 34, с. 7], якою безсумнівно є і судова система України. У цьому випадку, на нашу думку, мають місце «процеси самоорганізації (процеси самоструктуризації, саморегуляції, самовідтворення), пов'язані з самонавчанням, що включають механізми вдосконалення і саморозвитку систем, які здатні накопичувати і використовувати минулий досвід». Таким чином, «при організації системи як цілого утворюються нові властивості, які у відповідь впливають на складові (ціле є щось

більше, ніж сума його частин)» [34, с. 12–13, 6]. Окрім того, ця теза відповідає й еволюційному підходу, відповідно до якого процес поступового розвитку (еволюція) включає якісні та кількісні зміни [32, с. 241]. У цьому аспекті варто згадати і діалектичний закон взаємного переходу кількісних та якісних змін, що розкриває механізм процесу розвитку і показує, як і в яких формах він реалізується [32, с. 239–241].

Тому, повертаючись до предмету цього дослідження, можемо констатувати, що судова система України продемонструвала свою здатність адаптуватися до нових викликів і змінюватися відповідно до сучасних вимог, свідченням чого, наприклад, є зміна підходів до визначення інструментів оприлюднення судової практики. Так, процеси самоорганізації, описані у теорії синергетики, були підтверджені національною судовою, яка і досі активно вдосконалюється, враховуючи як зовнішні, так і внутрішні фактори. До того ж це відповідає еволюційному підходу та одному із законів діалектики, відповідно до яких поступовий розвиток системи включає як якісні, так і кількісні зміни. Отже, процеси саморегуляції і саморозвитку, які спостерігаються в судовій системі України, свідчать про її здатність накопичувати і використовувати минулий досвід для подальшого вдосконалення і адаптації, що сприятиме підвищенню якості правосуддя в цілому.

З позиції авторки, слід виділити дві групи інструментів оприлюднення судової практики в Україні. Перша з них стосується оприлюднення судової практики ВС, яка повністю сформована національними правовою, зокрема судовою, системами, тобто йдеться про формування, розвиток, опрацювання та опублікування власної судової практики. Друга група охоплює інструменти, які ВС лише перекладає та/або публікує. Вони створюються відповідними судовими органами європейських та міжнародних правових і судових систем. Тому щодо цього можна казати про відображення ВС результатів діяльності інших судів, які прямо або опосередковано впливають на правову та судову системи України.

I. Інструменти оприлюднення судової практики ВС.

Так, першим інструментом оприлюднення судової практики ВС є *огляди судової практики ККС ВС*, які бувають двох видів – періодичними та тематичними.

Періодичні огляди, які формуються за хронологічним принципом [31, с. 1], містять помітку «актуальна практика» і з 2024 року опубліковуються щомісяця за попередній місяць роботи суду (у червні за травень, у липні за червень, у серпні за липень тощо). Варто відзначити позитивні зміни щодо частоти їхнього оприлюднення, оскільки, наприклад, минулого року це відбува-

лося приблизно щодва місяці (у червні за квітень, у липні за травень, у серпні за червень). Тому можна констатувати, що швидкість опрацювання та формування таких оглядів збільшилася удвічі, що сприяє більш оперативному ознайомленню з новою судовою практикою юридичної спільноти та усіх зацікавлених осіб.

У цих оглядах містяться «найважливіші правові позиції і висновки з кримінального та кримінального процесуального права», як зазначає ВС під час їхнього оприлюднення на своєму офіційному вебсайті й каналі у Telegram, а також на сторінках у соціальних мережах Facebook та Instagram [35].

За змістом такі огляди поділяються на два розділи – «Розділ I. Застосування норм кримінального права України» і «Розділ II. Застосування норм кримінального процесуального права України», які у свою чергу мають внутрішній розподіл. Блок кримінального права, як і Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [36], класично складається з двох частин – «I. Застосування норм загальної частини кримінального права України» і «II. Застосування норм особливої частини кримінального права України», тому така структура залишається незмінною для усіх оглядів. Структура блока кримінального процесуального права може змінюватися залежно від предмету розглянутих справ за конкретний місяць, проте в цілому також є класичною для цієї галузі і відповідає назвам розділів Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [37] – «Загальні положення», «Заходи забезпечення кримінального провадження», «Досудове розслідування», «Судове провадження у першій інстанції», «Судове провадження з перегляду судових рішень», «Особливі порядки кримінального провадження». Зазначимо, що кожен з цих підрозділів має внутрішню градацію, яка відповідає назвам глав КПК України – «Засади кримінального провадження», «Слідчі (розшукові) дії», «Підготовче провадження», «Провадження в суді апеляційної інстанції», «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб» тощо.

Окремо варто звернути увагу на внутрішню будову кожного з блоків цього виду оглядів. Так, спочатку міститься назва розділу КК України чи КПК України, а також його глав (оскільки це відповідає структурі КПК України, чим відрізняється від КК України); назва та номер статті КК України чи КПК України; короткий висновок по справі; коротке викладення позиції судів першої та апеляційної інстанцій; позиція ККС з її обґрунтуванням; також наприкінці зазначаються реквізити постанови з посиланням на її повний текст у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР).

Додамо, що до категорії *періодичних оглядів* також відносяться огляди судової практики ККС ВС за I перше півріччя поточного року та за рік, які публікуються окремо і мають іншу систему побудови.

Так, ці огляди теж мають два розділи – перший, присвячений питанням застосування норм кримінального права, і другий, щодо питань кримінального процесуального права. У них також зазначаються назви розділів КК України чи глав КПК України, але без зазначення назви розділу останнього, так само як і без короткого викладення позиції судів першої та апеляційної інстанцій чи позиції ККС з її обґрунтуванням. Натомість одразу надається короткий висновок по справі і її реквізити з посиланням на повний текст у ЄДРСР.

Однак, з погляду авторки, така структура є логічною для цього типу оглядів, оскільки має вмістити в собі найважливіші правові позиції ККС ВС за півроку чи навіть рік, що значно збільшуватиме його обсяг та ускладнюватиме його читання. До того ж з порівняльного аналізу щомісячних оглядів та оглядів за I перше півріччя і за цілий рік слідує висновок, що в останні два потрапляють лише висновки з тих справ, які вже були опубліковані у місячних оглядах, тому їхній більш детальний огляд за потреби можна знайти там (у місячних оглядах) або одразу звернутися до ЄДРСР і ознайомитися з повним текстом конкретної постанови ККС ВС.

На своєму офіційному вебсайті разом з публікацією огляду судової практики ККС ВС за 2023 рік ВС зазначив наступне: «В річних оглядах судової практики касаційних судів у складі ВС висвітлено найважливіші й найактуальніші правові висновки кожного касаційного суду. Матеріал ... в огляді ККС ВС [систематизовано] за назвами розділів КК України та КПК України» [38]. Беручи до уваги попередньо зазначене, видається, що залишається відкритим питання щодо критерію, за яким відбувається відбір справ з місячних оглядів до оглядів за I півріччя чи рік, адже такі формулювання як «найважливіші» чи «найактуальніші» не дають однозначної відповіді на це.

За хронологічним принципом також сформовано і Огляд судової практики палат і Об'єднаної палати (далі – ОП) ККС ВС [39], який, так само як і вищеписані огляди, складається з двох розділів, присвячених застосування норм кримінального та кримінального процесуального права України. Однак систематизація кожного з них хоч і є однаковою, проте не є послідовною, оскільки номінація підрозділів передбачає як повторювання назви розділів КК України або КПК України, параграфів останнього, так і їхніх (кодексів) статей.

У кожному підрозділі містяться матеріали лише щодо одної судової справи, за результа-

тами розгляду якої було прийнято правову позицію щодо вирішення певного правового питання. Так, спочатку коротко виділено її (правової позиції) суть, після чого викладено обставини справи, позиції судів першої та апеляційної інстанцій, підстави розгляду кримінального провадження судовою палатою або ОП ККС ВС, їх позиція та обґрунтування (інколи з акцентом на розглядуваному правовому питанні чи зазначенні статті КК України або КПК України, положення якої аналізуються шляхом поділу цієї секції на блоки), а також висновок (подекуди уточнюючи, що він (висновок) стосується застосування положень певної статті КК України або КПК України). Завершується виклад наданням реквізитами постанови для ознайомлення з її повним текстом та посиланням на неї у ЄДРСР. Зважаючи на це, можна констатувати, що систематизація цього огляду слідує класичному підходу² до укладення оглядів ККС ВС. Однак, вони вирізняються за обсягом у частині позиції та аргументації, який значно більший саме у розглядуваній категорії оглядів (судових палат та ОП ККС ВС).

Примітно, що з фокусом на діяльність саме цих структурних підрозділів ККС ВС було опубліковано лише огляд за 2022 рік, при чому з 15 опублікованих постанов лише 2 (≈ 13% Огляду) було винесено колеґіями суддів Третьої судової палати ККС ВС, у той час як 13, тобто більшість (≈ 87% Огляду) – ОП ККС ВС [39]. У зв'язку з чим наразі складно виокремлювати його як один з інструментів оприлюднення судової практики ВС. Однак такий підхід є перспективним та необхідним, особливо щодо рішень ОП, і цілком відповідає вже існуючій традиції окремої публікації дайджестів ВП ВС та оглядів судової практики касаційних судів, зокрема ККС ВС за I перше півріччя та рік. До того ж на офіційному вебсайті ВС створено окремі сторінки, де опубліковано судові рішення Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (з 2018 по 2024 роки) [40] та Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (з 2018 по 2023 роки) [41]. Важливість окремої публікації оглядів ОП ККС ВС також обумовлена роллю та значенням її правових позицій, які справедливо вважаються ключовими і вже неодноразово змінювали хід судової практики в державі³.

² Тут і далі, під класичним підходом розуміємо систематизацію (укладення змісту) оглядів судової практики ККС ВС, який відповідає та повторює структуру КК України та КПК України, які розглянуті вище у цій статті.

³ Див., наприклад, Постанова ОП ККС від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>; Постанова ОП ККС від 04.10.2021 у справі № 724/86/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/10021475>; Постанова ОП ККС від 06.12.2021 у справі № 663/820/15-к, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829915>; Постанова ОП ККС від 14.09.2020 у

До *періодичних оглядів* також належать (що) тижневі огляди справ, переданих на розгляд судових палат, об'єднаних палат касаційних судів та ВП ВС. Разом із повідомленням новини про це нововведення було прокоментовано, що ВС буде «щотижня ... ділитися ... інформацією щодо справ, ухвали про передачу яких було внесено до ЄДРСР за попередній тиждень» [4]. Примітно й те, що анонс відбувся 28 травня 2024 року [4], але на сайті ВС ці огляди розміщено, починаючи з періоду від 6 до 11 травня поточного року [42].

Структура таких оглядів залежить від поточного стану справ у ВС, що є цілком логічним і відповідає особливостям його діяльності. Проте в усіх опублікованих наразі (що)тижневих оглядів незмінними є три блоки – «Питання застосування положень Загальної частини КК України», «Питання застосування положень Особливої частини КК України» та «Питання застосування положень кримінального процесуального законодавства». Їх внутрішня побудова не повністю відповідає класичному підходу, якому раніше слідував ВС. Так, інколи назва пункту повністю відповідає назві статті КК України чи КПК України (разом із зазначенням її номеру чи без такого), але також можна зустріти узагальнену назву (як лаконічну, так і більш детальну), розглядуваного питання (до прикладу, неправильне застосування принципів призначення покарання за сукупністю злочинів; межі апеляційного перегляду; місцевий суд зазначив інший час вчинення злочину, ніж це зазначено в обвинувальному акті, що є істотним порушенням КПК тощо).

Додатково до їхнього змісту можуть бути включені також блоки – «Постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду, в яких містяться висновки щодо застосування норми права у подібних правовідносинах», «Рішення колеґії суддів палати, об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду з висновком щодо застосування норми права у подібних правовідносинах» або «Судові рішення суддів палати, об'єднаної палати щодо застосування норми права у подібних правовідносинах». Їх можна об'єднати за спільним критерієм – наявність висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Також може бути блок під назвою «Кримінальні провадження передані на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду», у якому містяться ухвали про передачу кримінального провадження до відповідної палати щодо певного питання (наприклад, Ухвала про передачу кримінального провадження на розгляд об'єднаної палати ККС ВС щодо процесуального права засудженого на перегляд його заяви за

справі № 740/3597/17, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702552> тощо.

нововиявленими обставинами судом присяжних тощо).

Безпосередньо у кожному з названих блоків міститься узагальнена назва розглядуваного питання, після чого наводяться реквізити судового рішення із зазначенням його назви та номеру, номери судової справи та провадження, а також орган ВС, який прийняв рішення. Після цього коротко викладається уся необхідна інформація щодо суті питання, направлено до ВС, разом із висновком останнього (якому органу ВС передати судові провадження, рішення щодо поданої касаційної скарги – задовольнити чи ні тощо). Окрім того, може бути надано перелік постанов ВС, у яких висвітлено та сама проблематика із зазначенням дати їхнього ухвалення, номерів судової справи та провадження.

Тематичні огляди судової практики ККС ВС формуються за принципом усталеності правової позиції або її новизни [31, с. 1] і стосуються одного конкретного визначеного правового питання чи правової проблеми. Наприклад, Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку (актуальна практика) (2020 рік – травень 2024 року); Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень (2023 рік); Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо визнання доказів недопустимими (з 2018 року по червень 2021 року) тощо [42].

Варто звернути увагу на те, що у них зазвичай зазначаються темпоральні рамки, за яких було сформовано правові позиції ВС щодо певного предмету, проте є і поодинокі винятки (до прикладу, Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо особливостей апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів чи Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (стаття 286 Кримінального кодексу України) [42]).

Наразі на вебсайті ВС міститься 20 тематичних оглядів [42], проте послідовну структуру їх укладання встановити складно. Інколи зустрічається вже відома нам система поділу на великі блоки як «Застосування положень Загальної частини КК», «Застосування положень Особливої частини КК» та «Застосування положень кримінального процесуального законодавства» або подібні формулювання. Подекуди назви блоків повторюють назви розділів КК України чи КПК України, а також його глав. Однак здебільшого

їхні назви (блоків), як і у (що)тижневих оглядах, містять узагальнені назви розглядуваного правового питання (наприклад, про порядок зарахування строку попереднього ув'язнення у строк покарання; порушення права на захист під час проведення обшуку, огляду тощо).

З точки зору авторки, логіка їхнього укладання пов'язана з особливостями обраної теми, у зв'язку з чим зміст змінюється відповідно до предмету конкретного огляду. Тому цей підхід має підстави визнаватися цілком правильним і виправданим. Разом із тим, варто розглянути можливість більш послідовного дотримання класичного підходу, відповідно до якого структура його формування відповідає структурі КК України або КПК України із зазначенням їхніх статей за нагоди. Вважаємо, що це сприятиме узагальненню підходів ВС до укладання усіх інструментів оприлюднення його практики, а також полегшить їхнє опрацювання юридичною спільнотою, адже працювати зі знайомою структурою значно швидше та простіше.

Внутрішня побудова кожного з цих блоків також відрізняється, однак можна виділити два варіанти – висновок ВС з коротким викладом обставин справи чи без нього. У свою чергу, у будь-якому випадку наприкінці містяться реквізити з посиланням на її повний текст у ЄДРСР.

На окрему увагу заслуговує Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо особливостей апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів [43]. На перший погляд, структура його побудови відповідає логіці укладення усіх тематичних оглядів – розділи містяться узагальнену назву розглядуваного правового питання (порядок та строки апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів тощо [43]). Однак, викладення розділів є дещо особливим та нетиповим для нових оглядів ВС, чим навіть дещо нагадує попередньо існуючі постанови Пленуму Верховного Суду України та узагальнення практики Вищих спеціалізованих судів.

Так, на початку кожного розділу, присвяченого певному правовому питанню, міститься вступ, хоча безпосередньо такої назви не надано, проте зі змісту цієї частини тексту стає зрозумілим, що це саме так. Далі наводяться сформульовані ККС ВС правові висновки із їхнім коротким зазначенням (як найголовнішого), після чого наводяться реквізити судової справи, під час розгляду якої їх було прийнято, а також коротка аргументація, що роз'яснює мотиви чи особливості цього правового висновку. Наприкінці розділу міститься висновок щодо розглядуваного правового питання у конкретному розділі огляду.

Також варто виокремити Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною (2022 рік – березень 2024 року) [44]. Унікальність цього інструмента, безсумнівно, обумовлена його предметом, оскільки з початку повномасштабного вторгнення російської федерації цей огляд перший, який присвячений питанням кримінального та кримінального процесуального права щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною.

Більше того, його (Огляду) роль та значення простягаються далеко за межі України, оскільки він і судові рішення, розміщені у ньому, будуть розглядатися, зокрема, європейськими та міжнародними колегами крізь призму різних юридичних площин. Адже Європейський Союз (далі – ЄС) та Організація Північноатлантичного договору, включаючи їхні інституції, агенції тощо, будуть вивчати судові рішення цієї тематики у контексті вступу України до їх складу. Для ЄС використання досвіду нашої держави може бути доцільним для удосконалення власної правової системи. У свою чергу, національні судові установи різних держав світу, особливо ЄС, за допомогою цього можуть застосувати український досвід у власних судових провадженнях, оскільки деякі держави в порядку універсальної юрисдикції вже роблять це, а також можуть змінити підходи, притаманні їхнім судовим системам. До того ж такі міжнародні судові установи як Міжнародний кримінальний суд і Міжнародний Суд Організації Об'єднаних націй також можуть звернути увагу на напрацювання українських судів з цього предмету для розвитку своєї судової практики.

Цей огляд повторює класичну структуру *періодичних оглядів* – два розділи: перший присвячено застосування норм кримінального права, і другий – кримінального процесуального права. У першому з них (кримінальне право) назви підрозділів повторюють назви розділів КК України, після чого вказано назву статті КК України для визначення правового питання, що було предметом розгляду. У другому з них (кримінальний процес) назви підрозділів відповідають назвам розділів КПК України, разом із його главами як додатковий елемент градації. Правові питання номіновані так само за назвами статей КПК України.

Щодо викладу кожного пункту (тобто правового питання) слід зазначити, що їх внутрішня побудова в цілому не відрізняється від *періодичних оглядів*: коротке викладення позиції судів першої (завжди) та апеляційної інстанцій (подекуди); вимога касаційної скарги; висновок по справі з частковою аргументацією; а також реквізити постанови з посиланням на її пов-

ний текст у ЄДРСР. До того ж інколи надається перелік постанов ВС, у яких висвітлено таку ж проблематику із зазначенням реквізитів судової справи та посилання на неї.

Другим інструментом оприлюднення судової практики ВС є *Дайджести судової практики ВП ВС*, які за своєю правовою природою дещо відрізняються від тих, що описані вище у цій статті.

Особливості такого інструмента обумовлені, по-перше, правовим статусом цього органу ВС. Так, ВП ВС є «постійно діючим колегіальним органом ВС, до складу якого входить двадцять один суддя ВС» (ч. 1 ст. 45 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [5], які обираються зборами суддів відповідних касаційних судів (по 5 від кожного) з числа суддів таких касаційних судів, а Голова ВС входить до її складу за посадою (ч.ч. 3, 4 ст. 45 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [5]. Окрім того, до повноважень ВП ВС належить здійснення перегляду судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права (п. 1 ч. 2 ст. 45), здійснення повноважень суду апеляційної інстанції у справах, розглянутих ВС як судом першої інстанції (п. 2 ч. 2 ст. 45), а також здійснення аналізу судової статистики та вивчення судової практики, разом із її узагальненням (п. 3 ч. 2 ст. 45 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») [5]. Таким чином, діяльність ВП ВС стосується відправлення усіх видів правосуддя – адміністративного, господарського, кримінального та цивільного. По-друге, зважаючи на це, стає зрозуміло, що у такому складі здебільшого розглядаються доволі складні та вирішальні справи, підтвердженням чого є підстави для передачі провадження на розгляд ВП ВС, що закріплені для кожного виду судочинства у процесуальному законодавстві. Так, передача кримінального провадження на її (ВП ВС) розгляд можлива у трьох випадках, якщо є необхідність: відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду (ч. 3 ст. 434¹); відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВП (ч. 4 ст. 434¹); або передачі кримінального провадження для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему (ч. 4 ст. 434¹ КПК України) [37]. У зв'язку з чим можна констатувати, що рішення ВП ВС набувають особливого значення та відіграють ключову роль для подальшого розвитку судової практики, а також формування нової. Отже,

дайджести судової практики ВП ВС, які містять судові рішення такого рівня та значення, є надзвичайно цінним інструментом ознайомлення з судовою практикою.

Тож, вони також бувають двох видів – періодичними, які формуються за хронологічним принципом [31, с. 1], а також тематичними, що укладаються за принципом усталеної правової позиції або її новизни [31, с. 1].

Періодичні дайджести ВП ВС публікуються здебільшого з різною періодичністю, зазвичай від одного до трьох місяців. Окрім того, окремо формуються дайджести за I півріччя поточного року, а згодом і за весь рік, які називаються «Зведеними».

Усі вони структуровані однаково відповідно до повноважень ВП ВС. Так, у них містяться наступні розділи – «Справи, розглянуті з підстав існування виключної правової проблеми», «Справи, розглянуті з підстав необхідності відступу від правового висновку Верховного Суду України» (або подібні формулювання), «Справи, розглянуті з підстав необхідності відступу від висловленого раніше правового висновку Верховного Суду» (або подібні формулювання) і «Справи, розглянуті з підстав необхідності визначення юрисдикції». Окрім того до їх складу можуть бути включені розділи, присвячені процедурним питанням, – «Справи, прийняті до провадження ВП ВС» та «Справи, повернуті ВП ВС на розгляд касаційних судів». Додамо, що остаточний варіант формування розділів дайджестів залежить від поточних справ за обраний період, що є зрозумілим та логічним критерієм відбору.

Щодо внутрішньої побудови дайджестів ВП ВС варто відзначити, що кожен розділ має підрозділи, що відповідають виду юрисдикції, справи якої відібрано, – адміністративна, господарська, кримінальна та цивільна. Кожен з підрозділів містить судові справи, які викладаються наступним чином. Напочатку виділяється висновок, після чого коротко наводяться обставини справи, а також позиція ВП ВС з аргументацією до неї. Наприкінці додаються реквізити постанови, разом з посилання на її повний текст у ЄДРСР.

У процедурних підрозділах інформація надається у вигляді картки. У блоці «Справи, прийняті до провадження ВП ВС» зазначаються: суд, який направив справу; дата прийняття (ним) ухвали, сторони, суддя-доповідач, підстава передачі на розгляд ВП ВС, а також короткий опис. Разом із тим блок «Справи, повернуті ВП ВС на розгляд касаційних судів» має ті ж самі структурні елементи, але також додається пункт – «позиція ВП ВС», у якому міститься коротке пояснення щодо мотивів прийнятого рішення.

Дайджести судової практики ВП ВС за I півріччя та рік структуровані так само, як і місячні

дайджести. У свою чергу, як і огляди судової практики ККС ВС за ці часові проміжки, кожна судова справа викладено максимально лаконічно – лише її висновок та реквізити з посиланням на повний текст. З позиції авторки, обраний підхід так само є аналогічним до того, за яким укладені огляди судової практики ККС ВС – включення висновків з тих справ, які вже були опубліковані у місячних оглядах. Разом із тим, знову залишається невирішеним питання щодо критерію, за яким відбувається відбір справ з місячних оглядів до оглядів за I півріччя чи рік.

Наразі на офіційному вебсайті ВС розміщено близько 24 *тематичних* дайджестів судової практики ВП ВС, які формуються за принципом усталеності правової позиції або її новизни [31, с. 1] і стосуються певного правового питання чи правової проблеми. Додамо, що, як і в *тематичних* оглядах судової практики ККС ВС, у них зазвичай зазначаються темпоральні рамки, за яких було сформовано правові позиції ВП ВС щодо предмету розгляду.

Примітно, що з усіх дайджестів ВП ВС лише 5 відносяться безпосередньо чи опосередковано до категорій кримінального права та процесу. Повертаючись до тези про те, що вони (дайджести ВП ВС) як інструменти оприлюднення судової практики ВС є особливими, можемо справедливо переконатися в ній знову. Видається, що дайджестів, предметних у галузі кримінальної юстиції, менше, ніж в інших. Така ситуація може складатися, на нашу думку, через те, що кількість справ та правових проблем цієї галузі, що доходять за ієрархією до ВП ВС, є значно меншою у порівнянні з іншими юрисдикціями.

Структурно *тематичні* дайджести ВП ВС мають розділи, здебільшого номіновані за узагальненою назвою розглядуваного правового питання. Окремі судові справи за цим напрямком складають підрозділи до кожного з них. Їхня внутрішня будова доволі проста – викладення обставин справи та висновку ВП ВС за результатами її розгляду із зазначенням реквізитів та посилання на повний текст постанови. До того ж інколи додаються реквізити постанов ВП ВС, у яких було сформульовано аналогічні правові висновки.

З *тематичних* дайджестів судової практики ВП ВС вважаємо доцільним виділити Дайджест судової практики ВП ВС щодо конкуренції кримінальної юрисдикції з іншими судовими юрисдикціями [45], адже він розкриває одну з найобговорюваніших тем свого часу, яка вирізняється своєю багатоаспектністю та складністю. У кожному розділі, присвяченому певному інституту кримінального процесу, правовому питанню тощо, ВП ВС не лише вирішує юрисдикційні

питання, розвиваючи судову практику у цій площині. Більше того, формується окремий вектор діяльності ВП ВС – вирішення юрисдикційних спорів, який і досі визначається чималим навантаженням на суддів.

II. Інструменти оприлюднення судової практики міжнародних і європейських судових установ.

Першим інструментом оприлюднення судової практики у цій групі є *Огляди рішень ЄСПЛ*, відбір рішень при формуванні яких «здійснюється на підставі хронологічного принципу та актуальності положень конкретних рішень ЄСПЛ для правозастосування в Україні. ... [Іх] здійснено з метою ознайомлення з їхнім коротким змістом...» [31, с. 1]. Вони так само бувають періодичними та тематичними.

Періодичні огляди рішень ЄСПЛ сьогодні здебільшого публікуються кожні два місяці (у серпні за травень, у липні за квітень, у червні за березень і т.д. [42]). Так, традиція їх висвітлення у місячному форматі була введена ВС у жовтні 2020 року [46], при цьому замінивши вже існуючий на той момент підхід щотижневого поширення оглядів рішень ЄСПЛ [47]. Також на початку кожного року ВС видає Зведений огляд рішень ЄС за попередній рік, особливістю якого є наявність лише змісту й відсутність основного тексту. На думку авторки, це пов'язано з тим, що ВС знову вдається до практики «дублювання» у річних оглядах судових справ, які вже було висвітлено у місячних оглядах. Таким чином, надання лише переліку ключових рішень ЄСПЛ стає достатнім засобом для розуміння того, на які з них варто окремо звернути увагу.

Усі *періодичні* огляди, у тому числі і зведені за рік, структуровано за статтями Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) із зазначенням її номеру та назви. Кожний розділ включає рішення ЄСПЛ, прийняті за певною статтею у період, за який сформовано конкретний огляд. Тож, кожний підрозділ – це окрема справа ЄСПЛ. У змісті для зручності пошуку зазначається не тільки її (справи) назва, але і її суть чи стверджене у скарзі порушення разом із висновком, чи було воно встановлено. До прикладу, *BOGDAN v. Ukraine*: прийняття відмови заявника від права на правову допомогу під час незареєстрованого тримання під вартою та страждань від абстинентного синдрому (синдрому відміни) – порушення; *SAAKASHVILI v. Georgia*: засудження колишнього президента в межах двох кримінальних проваджень за дії, вчинені під час його перебування на посаді – відсутність порушення; або *KULISH v. Ukraine*: стверджувана упередженість суду з огляду на відсутність сторони обвинувачення у суді першої інстанції при розгляді справи про вчинення адмі-

ністративного правопорушення – заяву визнано неприйнятною тощо.

Внутрішня будова кожного з підрозділів у місячних оглядах складається з таких блоків: обставини справи, оцінка Суду (з виділенням кожної статті ЄКПЛ, наприклад, щодо заяви за статтею 3 Конвенції або щодо заяви за статтею 8 Конвенції і т.д.), а також висновок. Після чого зазначається дата ухвалення рішення та його статус (до прикладу, є остаточним чи набуде статусу остаточного відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції тощо).

На офіційному вебсайті ВС зараз налічується лише 8 *тематичних* оглядів рішень ЄСПЛ [42], підходи до укладання яких різняться.

Деякі з них, наприклад, як Огляд рішень ЄСПЛ щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), структуровані, як *періодичні* огляди, за статтями ЄКПЛ [42]. Кожний підрозділ, тобто судова справа, включає аналогічні до *періодичних* оглядів блоки, за винятком того, що вони викладені більш лаконічно і тому є меншими за обсягом.

Інші, до прикладу, як Огляд рішень ЄСПЛ за статтею 8 Конвенції ... (кримінальний процесуальний аспект: обшук) [42], структуровано за назвами проблемних аспектів розглядуваної тематики – I. Загальна оцінка права на повагу до приватного та сімейного життя в межах проведення обшуку (приклади релевантної практики ЄСПЛ); II. Правові особливості проведення обшуків у адвокатів (приклади релевантної практики ЄСПЛ) тощо. До того ж внутрішня будова кожного з підрозділів відрізняється від вже відомої нам, притаманної періодичним оглядам судової практики ЄСПЛ. Спочатку міститься, так званий інформативний блок, який надає загальну інформацію щодо предмету підрозділу, де виділено головне з позицій ЄСПЛ, а також посилання на рішення, у яких вони були описані. Після чого розміщується блок «Приклади релевантної практики ЄСПЛ», який слідує підходу, обраному для річних Зведених оглядів рішень ЄСПЛ.

Останнім інструментом оприлюднення судової практики з наявних сьогодні у другій групі є *Огляди практики Суду ЄС*, започатковані наприкінці 2023 року. Як зовсім новий інструмент, який налічує вже 7 оглядів, він набуває надзвичайного значення в контексті прагнень України стати членом ЄС. Оскільки переговорний процес розпочався лише нещодавно, зарано говорити про гармонізацію та наближення законодавства і судової практики між Україною та ЄС у повному обсязі. Проте наша держава має вже зараз розпочинати підготовку до інтеграції в судову систему Союзу, обов'язковою частиною якої є *acquis [communautaire]* разом із визнанням юрисдикції Суду ЄС. Тому «домашнім

завданням» для України та її правової спільноти є ознайомлення як з відповідним законодавством ЄС у цій площині, так і «ознайомлення з підходами Суду ЄС до вирішення правових проблем», що і є метою започаткування таких Оглядів [31].

Огляди практики Суду ЄС сформовані ВС «на матеріалах бюлетенів цього Суду, що містять описи ключових його рішень» [48], але їх переклад не є офіційним [31]. Так, кожний розділ таких оглядів відповідає певному правовому питанню – «Основоположні права: принцип *ne bis in idem*», «Цінності ЄС: верховенство права – незалежність судової влади» або «Зближення законодавства» тощо, у яких інколи виділяються підрозділи. Наприклад, у розділі «Судова співпраця у кримінальних справах» було включено підрозділи «Європейський ордер на арешт» та «Право на інформацію у кримінальному провадженні».

Усі розділи та підрозділи, за наявності, містять рішення Суду ЄС за відповідною тематикою, які викладаються наступним чином. Спочатку зазначено орган Суду ЄС, який прийняв рішення, разом із датою його прийняття та номером справи, а також учасниками справи та предметом розгляду. Далі надається посилання на повний текст рішення, ключові слова та фрази, коротко описуються обставини справи та суть проблеми, після чого – висновки Суду, які містять досить розлогу аргументацію.

Значення інструментів оприлюднення судової практики, що належать до другої групи, полягає не лише у підтриманні іміджу України як суб'єкта міжнародного права, який виконує прийняті на себе зобов'язання. Дотримання цих обов'язків вимагає також гармонізації у сфері правосуддя, зокрема, наближення національної судової практики до прецедентної практики ЄСПЛ чи Суду ЄС у майбутньому. Подальший розвиток судової практики в Україні нерозривно пов'язаний із діяльністю вищезгаданих судових установ. Тому для коректного застосування напрацювань та досвіду іноземних судів українські правозастосувачі, особливо судді, мають бути ознайомлені з судовою практикою ЄСПЛ та Суду ЄС, а також розуміти особливості їх застосування під час реалізації власних повноважень. Зважаючи на те, що забезпечення сталості та єдності судової практики в державі є головним завданням саме ВС (ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус судів») [5], а також на те, що ВС є єдиним органом, уповноваженим на це, можна зробити висновок про те, що укладання ВС оглядів судової практики ЄСПЛ та Суду ЄС є його безпосереднім та виключним повноваженням.

Висновки. Впровадження ВС цілої низки інструментів оприлюднення судової практики є ефективним вирішення раніше існуючої про-

блеми щодо складності пошуку та відслідковування релевантної судової практики в Україні, з якою свого часу стикнулися правники. Попри наявність простого у користуванні ЄДРСР, пошук за ключовими словами був подекуди ускладнений, а обсяг рішень, що постійно зростає, ускладнював їх опрацювання. Тому реальна можливість слідкувати за розвитком та формуванням нової судової практики в державі була практично відсутня. Створення інструментів оприлюднення судової практики значно полегшує ці процеси, адже все найважливіше та необхідне тепер згруповано окремо з виділенням ключових аспектів судових рішень, наведених у них.

Однак не слід забувати, що уся практика ВС є джерелом права, тому посилання на правовий висновок з будь-якого його рішення може бути використано сторонами для відстоювання власної позиції у справі та вибудовування стратегії. При цьому, на нашу думку, існує ризик, що, якщо така правова позиція ВС ще не набула статусу усталеної, її може бути спростовано чи подолано іншою, яка такий статус має і може відрізнитися за змістом. Тому сторонам доцільно «посилувати» свої аргументи саме за рахунок останніх, пошук яких наразі став легшим та швидшим. Таким чином, ознайомлення та використання описаних у цій статті інструментів оприлюднення судової практики має особливе значення для практичних працівників, чия щоденна діяльність не лише пов'язана із застосування права у контексті вирішення не лише конкретних правових ситуацій чи проблем, а також впливає на життя осіб, що беруть участь у цих процесах.

Окремо варто звернути увагу на те, що юридичній спільноті слід навчитися ефективно користуватися такими інструментами. Оскільки, як зазначає сам ВС у застереженні до кожного з інструментів, «видання містить короткий огляд судових рішень ... У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловлених в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у [ЄДРСР]».

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.06.2024).
2. Скідан Н.В. Постанови Пленуму Верховного Суду як парадокс сучасної правової системи України. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: V Харків. кримін. процес. полілог присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф., члена-кореспон. НАПрН України, заслуж. діяча науки і техніки України, лауреата Держ. прем. України в гал. науки і техніки О. Г. Шило, «Людина, Науковець, Друг: випробування долі, наукові акценти,

- інтонації душі». (Харків, 15 листопада 2023). Харків: Право, 2024. С. 122-125. URL: https://www.academia.edu/121627648/ПОСТАНОВИ_ПЛЕНУМУ_ВЕРХОВНОГО_СУДУ_ЯК_ПАРАДОКС_СУЧАСНОЇ_ПРАВОВОЇ_СИСТЕМИ_УКРАЇНИ (дата звернення: 15.06.2024).
3. Верховний Суд опублікував огляд практики Суду Європейського Союзу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1505080/> (дата звернення: 17.06.2024).
4. Верховний Суд започатковує публікацію щотижневих оглядів справ, переданих на розгляд судових палат, об'єднаних палат касаційних судів та Великої Палати Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1612165/> (дата звернення: 16.06.2024).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 08.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 21.06.2024).
6. Хорошківська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
7. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореферат дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
8. Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 187 с.
9. Стецик Н.В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
10. Слотвінська Н.Д. Судова практика як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 16 с.
11. Комар П.А. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права: дис... д-ра філ.-і: 081 «Право». Вінниця, 2021. 242 арк.
12. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
13. Ісмаїлов К.Ю. Акти судової влади в системі джерел національного права України: монографія. Донецьк: Донецьк. юрид. ін т МВС України, 2014. 180 с.
14. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.
15. Стасюк О.Л. Перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2012. 17 с.
16. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.
17. Чупринська Є.М. Правова природа перегляду Верховним Судом України судових рішень у кримінальних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 235 с.
18. Тайлієва Х.Р. Судові рішення у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 218 с.
19. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 454 с.
20. Скрипник Д.О. Теоретичні та практичні аспекти правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Одеса, 2023. 229 с.
21. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: монографія. Харків: Право, 2008. 296 с.
22. Демечук М.О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 176 с.
23. Завидняк В.І. Впровадження судового прецедента у кримінальний процес України: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 410 с.
24. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України: монографія / за заг. ред. О. Г. Шило. Харків: Право, 2023. 352 с.
25. Аналіз здійснення правосуддя Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у першому півріччі 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_zdiisnennia_pravosuddia_KKS_VS_per_pivr_2024.pdf (дата звернення: 23.08.2024).
26. Skidan N.V. The Role of the Supreme Court in Ensuring the Observance and Respect for the Rule of Law. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Political Science. Sociology. Law.* 2024. Vol. 1(61). 3. 58-69. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.1\(61\).306750](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.1(61).306750) (дата звернення: 28.06.2024).
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
28. Вороніна М.А. Механізм правового регулювання. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.* Харків: Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) [та ін.]. 952 с.
29. Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону: Висновок № 20 Консультативної ради європейських суддів від 10 листопада 2017 року. Documents of the Consultative Council of European Judges = Документи Консультативної ради європейських суддів: оф. Видання / упоряд. А.О. Кавакін. 3-тє вид.; допов. Київ: Видавничий Дім «РатоїДеїденді», 2020. С. 827-844.
30. Комаров В.В. Стаття 129. *Конституція України. Науково-практичний коментар* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука й О.В. Петришина. Харків: Право, 2024. 1176 с.
31. Повідомлення Верховного Суду (вих. № 354/0/18-23) від 20.12.2023 р. на звернення Скідан Н.С. від 05.12.2023 р.
32. Данильян О.Г., Дзюбань О.П. Філософія: підручник. Харків: Право, 2020. 432 с.
33. Шарапов О.Д., Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є. Економічна кібернетика: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2004. 231 с. URL: <https://buklib.net/books/29188/> (дата звернення: 02.07.2024).
34. Дзюбань О.П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2011. №9. С. 3-16.
35. Верховний Суд опублікував огляд актуальної судової практики ККС ВС за липень 2024 року. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1657388/> (дата звернення: 28.08.2024).
36. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.07.2024).

37. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 05.07.2024).

38. Зведений дайджест Великої Палати Верховного Суду й річні огляди судової практики ВС за 2023 рік. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1561785/> (дата звернення: 07.07.2024).

39. Верховний Суд опублікував огляд судової практики палат і об'єднаної палати ККС ВС за 2022 рік. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1390846/> (дата звернення: 17.07.2024).

40. Рішення об'єднаної палати. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati/ (дата звернення: 17.07.2024).

41. Судові рішення об'єднаної палати. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/ (дата звернення: 17.07.2024).

42. Аналіз судової практики. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/> (дата звернення: 29.08.2024).

43. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо особливостей апеляційного оскарження ухвал слідчих суддів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_oskar_slid_sud.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

44. Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною (2022 рік – березень 2024 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_VS_war_2022_2024.pdf (дата звернення: 14.07.2024).

45. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду щодо конкуренції кримінальної юрисдикції з іншими судовими юрисдикціями. Рішення, внесені до ЄДРСР за період 2018 – грудень 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Didest_VP_VS.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

46. Верховний Суд публікує черговий огляд рішень ЄСПЛ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1005540/> (дата звернення: 23.07.2024).

47. Верховний Суд започатковує практику поширення щотижневих оглядів рішень Європейського суду з прав людини. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/639953/> (дата звернення: 23.07.2024).

48. Верховний Суд опублікував Огляд практики Суду Європейського Союзу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1505080/> (дата звернення: 30.07.2024).

Анотація

Скідан Н. В. У пошуках релевантної практики Верховного Суду: розпаківка актуальних інструментів. – Стаття.

Верховний Суд, як найвищий суд системи судустрою України (ч. 3 ст. 125 Конституції України), основним завданням якого є забезпечення сталості та єдності судової практики (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») завжди мав значний вплив на розвиток та формування судової практики в Україні. Попри те, що законодавцем не визначено

перелік інструментів, за допомогою яких Верховний Суд може реалізовувати це завдання, разом із численними реформами судової системи змінилася не лише структура та особливості діяльності Верховного Суду, а також і система цих інструментів. Зважаючи на це, метою статті є визначення сучасних інструментів оприлюднення судової практики Верховного Суду як результату реалізації його основного завдання відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Також стаття має на меті висвітлення характерних ознак цих інструментів та з'ясування їхньої ролі й значення, що буде корисним для правозастосувачів при виконанні їхніх функцій, а також науковцям при проведенні теоретичних досліджень.

Так, авторкою було запропоновано під «інструментом оприлюднення судової практики» розуміти спосіб, за допомогою якого судові рішення стають доступними для сторін та учасників конкретної судової справи, а також для юридичної спільноти, громадськості та інших зацікавлених осіб.

У статті також було виділено дві групи інструментів оприлюднення судової практики в Україні. Перша група, Інструменти оприлюднення судової практики Верховного Суду, повністю сформована національними правовою, зокрема судовою, системою. Таким чином йдеться про формування, розвиток, опрацювання та опублікування власної судової практики. До цієї групи належать: періодичні та тематичні огляди судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також періодичні та тематичні дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду.

У свою чергу, друга група – це Інструменти оприлюднення судової практики міжнародних і європейських судових установ, які Верховний Суд лише перекладає та/або публікує, адже вони створюються відповідними судовими органами європейських та міжнародних правових і судових систем. При цьому діяльність цих судів прямо або опосередковано впливає на правову та судову системи України, у зв'язку з чим виникає необхідність ознайомлювати українську юридичну спільноту з цієї судовою практикою. До цієї групи слід віднести огляди рішень Європейського суду з прав людини та огляди практики Суду Європейського Союзу.

Підсумовуючи авторка доходить висновку, що впровадження цих інструментів оприлюднення судової практики стало ефективним вирішенням раніше існуючої проблеми щодо складності пошуку та відслідковування релевантної судової практики в Україні, з якою свого часу стикнулися правники. Нова система значно полегшує ці процеси, оскільки всі ключові судові рішення згруповано, а також виділено їх ключові аспекти, які впливають на розвиток та формування зовсім нової судової практики в Україні.

Ключові слова: судова практика, єдність та сталість судової практики, ознайомлення з судовою практикою, правова визначеність, Верховний Суд, кримінальний процес.

Summary

Skidan N. V. In search of relevant Supreme Court case law: exploring current tools. – Article.

The Supreme Court, as the highest court within Ukraine's judicial system (Article 125 (3) of the Constitution of Ukraine), whose main task is to ensure the consistency and uniformity of case law (Article 36 (1) of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"), has always had a significant influence on the development and formation of case law

in Ukraine. Although the legislator has not defined the specific tools by which the Supreme Court may fulfil this duty, together with the numerous reforms of the judicial system, the structure and functioning of the Supreme Court have evolved, and so has the system of these tools. Given this, the purpose of this article is to identify the modern tools of publicising the judicial practice of the Supreme Court as a result of the Court's realisation of its primary task according to Part 1, Article 36 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges". The article also aims to highlight the characteristics of these tools and examine their role and significance, which will be useful for practitioners in performing their functions and for scholars conducting theoretical research.

The author proposes that the term "tools of publicising case law" should be understood as the means by which court decisions become accessible to the parties and participants of a specific case, as well as to the legal community, the public, and other interested parties.

The article also distinguishes two groups of tools for publicising case law in Ukraine. The first group, Tools for Publicising the Case Law of the Supreme Court, is entirely formed by the national legal, particularly judicial, system. It involves the creation, development, processing, and publication of the Court's own case law. This group includes the periodic and thematic reviews of judicial practice by the Criminal Cassation Court within the Supreme Court, as well

as the periodic and thematic digests of judicial practice by the Grand Chamber of the Supreme Court.

The second group comprises Tools for Publicising the Case Law of International and European Courts, which the Supreme Court merely translates and/or publishes, as they are developed by the relevant judicial bodies of European and international legal systems. The activities of these courts directly or indirectly affect Ukraine's legal and judicial systems, necessitating the introduction of their case law to the Ukrainian legal community. This group includes the reviews of the decisions of the European Court of Human Rights and the reviews of the case law of the Court of Justice of the European Union.

In conclusion, the author finds that the implementation of these tools for publicising case law has effectively resolved the previously existing issue of the difficulty in searching for and tracking relevant case law in Ukraine, which legal professionals had encountered in the past. The new system significantly facilitates these processes, as all key judicial decisions are now grouped and highlighted with their main aspects, which contribute to the development and formation of an entirely new body of case law in Ukraine.

Key words: case law, case law's stability and uniformity, familiarisation with case law, legal certainty, Supreme Court, criminal procedure.

*Е. О. Скубак**orcid.org/0000-0003-2111-3664**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»*

ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ВЧИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ТА ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ У ЗУПИНЕНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Проблемним питанням, пов'язаним із інститутом зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні присвячено наукові праці таких науковців, як: О. Михайленко, Г. Тетятрик, Р. Белкін, М. Аніщенко, С. Ханін, Л. Удалова та ін. Водночас, неоднозначність позицій юристів щодо оцінки законності вчинення тих чи інших процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зупиненому кримінальному провадженні, а також систематичні зміни в оцінці підходу до вказаного питання робить дослідження інституту зупинення досудового слідства доволі актуальним та не розкритим у повній мірі.

Статтею 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Вказана конституційна норма щодо захисту прав і свобод людини кореспондує із завданнями кримінального провадження, визначеними у ст. 2 КПК України, до яких відносяться: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

Таким чином, процесуальні строки, зокрема, строки досудового розслідування, є одними із найбільш дієвих інструментів реалізації процесуальних гарантій прав особи у кримінальному провадженні, оскільки лише вони мають чіткі, математично виражені часові межі та арифме-

тично визначені правила їх обчислення, на відміну від більшості інших процесуальних гарантій, які зазвичай мають декларативний характер або ж фіксація факту порушення чи не порушення яких, залежить виключно від суб'єктивної оцінки того, хто таке порушення оцінює [3].

Таким чином в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України державою визначено конкретні строки досудового розслідування, в межах яких, можуть тимчасово бути обмежені права і свободи людини, визначені в II Розділі Конституції України та захищені положеннями Конвенції про захист прав і свобод людини з протоколами до неї [4].

Втім, трапляються об'єктивні ситуації та виникають обставини, які потребують прийняття процесуального рішення про зупинення строків досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Так, з урахування внесених упродовж 2022 року змін до ч. 1 ст. 280 КПК України, обумовлених введенням правового режиму воєнного стану в Україні, досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо:

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

2) оголошено в розшук підозрюваного;

2¹) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва;

4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

5) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну, як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає.

Частинами 2–4 ст. 280 КПК України визначено, що до зупинення досудового розсліду-

вання слідчий, дізнавач зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для здійснення розшуку підозрюваного, якщо зупинити досудове розслідування необхідно у зв'язку з обставинами, передбаченими пунктом 2 частини першої цієї статті. Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних. Досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого, дізнавача за погодженням з прокурором, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді [2].

Відповідно до ст. 282 КПК України, зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов, а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування невідкладно надається, а у випадку неможливості надання надсилається у триденний строк стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Зупинене досудове розслідування також відновлюється у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2].

Так, за підсумками першого півріччя 2024 року, більше 80% кримінальних проваджень зупинено стороною обвинувачення з підстави оголошення в розшук підозрюваного. Також, доволі розповсюдженою підставою зупинення строків досудового розслідування у кримінальних проваджень є наявність необхідності виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва [5].

Окрім визначеного КПК України обов'язку внесення слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про зупинення та про відновлення досудового розслі-

дування вносяться, вказана вимога також регламентована Розділом I «Відомості, які вносяться до Реєстру» Глави II «Порядок формування та ведення Реєстру» Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджений Наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 (із змінами внесеними згідно з Наказом Офісу Генерального прокурора № 231 від 17.08.2023) [6], а також нормативними документи прокуратури з основних напрямів прокурорської діяльності, зокрема, Наказом № 69 від 17.03.2021 Про організацію діяльності органів прокуратури з питань ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, статистики та її аналізу, Наказом № 309 від 30.09.2021 Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні в частині щоденного моніторингу ЄРДР та іншими чинними відомчими документами [7].

Водночас, стороною захисту все більше уваги приділяється законності прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень про зупинення досудового розслідування, як у частині достатності підстав та мотивів для такого зупинення, як такого, так і у частині законності вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень без відновлення зупиненого кримінального провадження. Вказане питання нерозривно пов'язано з питанням дотримання процесуальних строків у кримінальному провадженні та подальшого їх належного обрахування у періоди зупинення та відновлення досудового розслідування, що наразі є недостатньо розкритим у науковій літературі.

Так, згідно з ч. 5 ст. 219 КПК України строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу, не включається у строки, передбачені цією статтею, крім дня прийняття відповідної постанови та дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею, крім випадків винесення такої постанови у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу [2].

Пунктом 2 ч. 1 ст. 303 КПК України передбачено право оскаржити на досудовому про-

вадженні рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження України [2].

Аналізуючи судову практику щодо розгляду скарг сторони захисту на рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування, варто звернути увагу на судові рішення трьох інстанцій у справі № 642/1029/23, провадження N 51-4711км23, предметом розгляду якої, було питання законності зупинення досудового розслідування за відповідною постановою прокурора на підставі п. 4 ч. ст. 280 КПК України [8].

Забігаючи вперед, постанову прокурора про зупинення досудового розслідування визнано необґрунтованою та скасовано, що призвело до закінчення граничних строків досудового розслідування та необхідності закриття кримінального провадження в порядку 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, визначеного ст. 219 КПК України.

Так, судом визначено, що оскаржувана постанова не є обґрунтованою, а викладені у ній обставини не є такими, що об'єктивно унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, оскільки у ній прокурор лише перераховує слідчі дії, які необхідно здійснити для завершення досудового розслідування, однак не наводить жодних мотивів та обставин, які б перешкоджали провести (виконати) їх раніше, не посилається на наслідки проведення таких дій і не вказує реальних підстав, які би вказували про неможливість їх проведення слідчим, а також вказує на необхідність проведення ряду процесуальних дій, що за конкретних обставин кримінального провадження суперечать вимогам кримінального процесуального закону. Необхідність у проведенні вказаних слідчих та процесуальних дій могло бути підставою для застосування правових процедур, передбачених п. 3 ч. 3 ст. 294 та ч. 10 ст. 290 КПК України і жодним чином не обумовлювало зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні, оскільки реальних перешкод для продовження строку слідства у справі не було [8].

Місцевий суд у справі № 642/1029/23 указав на те, що жодного посилання на неможливість закінчення досудового розслідування, зокрема шляхом звернення до суду з обвинувальним актом постанова прокурора не містить. Наявність такого посилання не відповідало б дійсності, оскільки жодного дня не існувало обставин, коли

б судам України не були підсудні кримінальні правопорушення, вчинені на території Холодногірського району м. Харкова, або доступ до правосуддя з вказаних питань було б унеможливлено. Водночас, станом на 03 червня 2022 року на території міст Харкова та Полтави (куди передавалася підсудність справ Ленінського районного суду м. Харкова) безпекова ситуація не унеможлилювала роботу органів державної влади, зокрема слідчих підрозділів ДБР, прокуратури та судів. З огляду на це, строк із дня винесення постанови прокурора про зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні від 03 червня 2022 року до її скасування слідчим суддею 13 лютого 2023 року повинен включатися в строк досудового розслідування. Отже, оскільки із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і до дня надходження обвинувального акту до суду закінчився строк досудового розслідування в кримінальному провадженні, то в справі були наявні передбачені законом підстави для її закриття відповідно до положень п. 10 ч. 1 ст. 284 КК України [8].

При цьому місцевий суд у своєму рішенні вказав на те, що невідповідність постанови слідчого вимогам ст. 615 КПК через її невмотивованість виключає у цьому випадку можливість застосування в провадженні положень абз. 2 ч. 5 ст. 219 КПК.

Варто зазначити, що обов'язок наявності у постанові таких обов'язкових ознак, як вмотивованість та обґрунтованість, передбачено ч. 5 ст. 110 КПК України, згідно з якою, постанова слідчого, дізнавача, прокурора, складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частини. Мотивувальна частина повинна містити відомості про зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови, мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК України.

Таким чином, визнавши факт недотримання прокурором вимог щодо форми та змісту мотивувальної частини постанови, суд дійшов висновку про відсутність підстав та причин для застосування п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України виходячи з наступного:

- відсутність у мотивувальній частині постанови посилання на неможливість закінчення досудового розслідування, зокрема через звернення до суду з обвинувальним актом;

- невідповідність визначеній у постанові безпековій ситуації на території міст Харкова та Полтави, яка нібито не унеможлилювала роботу органів державної влади (слідчих підрозділів ДБР, прокуратур та судів), реальній безпековій ситуації, яка мала місце на початку червня 2022 року.

Отже, можна цілком погодитися з висновком професора Н.Бобченка, що у нероздільному

зв'язку з підставами для зупинення досудового розслідування знаходяться умови для прийняття такого рішення, які є невід'ємним елементом процесуальної форми цього кримінального процесуального інституту. Їх виконання забезпечує законність та обґрунтованість ухвалення рішення про зупинення, дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, цивільного позивача, а також дієвість кримінальної процесуальної діяльності після відновлення досудового розслідування. На відміну від загальних умов, до окремих умов зупинення досудового розслідування належить і встановлення наявності певних юридичних фактів [9].

Таким чином, недостатня обґрунтованість рішення, а також невідповідність доводів прокурора фактичній ситуації мали наслідком закінчення строків слідства та необхідність закриття кримінального провадження в порядку ч. 1 ст. 284 КПК України.

Не менш важливою складовою у контексті дослідження інституту зупинення досудового слідства є питання законності вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зупиненому кримінальному провадженні.

Так, ч. 5 ст. 281 КПК України визначено, що після зупинення досудового розслідування **проведення слідчих (розшукових) дій** не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного. Водночас, у ч. 1 ст. 282 КПК України говориться, що зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати, а також у разі потреби проведення **слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій** [2].

На наш погляд, існує певна неузгодженість між цими норми з огляду чітку заборону проведення **слідчих (розшукових) дій** у зупиненому кримінальному провадженні (ч. 5 ст. 281 КПК України) та наявність підстави для відновлення досудового розслідування у разі потреби проведення, зокрема **інших процесуальних дій** (ч. 1 ст. 282 КПК України).

Кримінальне процесуальне законодавство не міститься чіткої дефініції поняття процесуальних дій. Водночас, ч. 1 ст. 103 КПК України визначено, що процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації; 3) у журналі судового засідання.

Зокрема, ч. 1 ст. 113 КПК України зазначено, процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані

(мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Також, відповідно до ч. 1 ст. 5 КПК України «процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення». Крім того, ч. 1 ст. 28 КПК України визначено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки.

Отже КПК України чітко розрізняє між собою слідчі дії та процесуальні дії, водночас зовсім не розкриває поняття та переліку процесуальних дій, до переліку яких, за своєю правовою природою, формою та змістом відносяться і всі слідчі дії.

Аналогічної позиції також дотримуються такі науковці, як Терещенко Ю. В., яка зазначає, що слідчим діям приділено більше уваги законодавця, зокрема надано їх вичерпний перелік, детально регламентовано порядок їх проведення тощо. Водночас, як зазначає дослідниця, не цілком зрозуміло, які дії належать до процесуальних і який порядок їх проведення тощо. Пріоритетне значення під час доказування в кримінальному процесі відводять саме слідчим діям, натомість іншим процесуальним діям як способам доказування необґрунтовано приділяють другорядну роль [10].

Повертаючись до питання певної контроверсійності положень ч. 5 ст. 281 та ч. 1 ст. 282 КПК України щодо недопущення проведення слідчих дій у зупиненому кримінальному провадженні та необхідності його відновлення у разі потреби проведення інших процесуальних дій, варто зазначити, що вказане нечітке формулювання щодо змісту процесуальних дій доволі часто використовується стороною захисту у якості приводу для оскарження процесуальних рішень сторони обвинувачення та суду, якщо вони приймалися без відновлення досудового слідства.

Метою оскарження таких процесуальних рішень сторони обвинувачення, прийнятих без відновлення досудового слідства, є визнання їх такими, що прийняті з істотним порушенням істотного порушення прав і свобод людини, з подальшим їх скасуванням у судовому порядку. Фактично такі рішення сторони обвинувачення не матимуть юридичної сили або ж призведуть до необхідності нового обліку процесуальних строків з подальшим утворення законних підстав для закриття кримінального провадження згідно з положеннями п. 10 ч. 1 ст. 284 КК України, у випадку закінчення граничних строків розслідування.

Так, у судовій справі Вищого антикорупційного суду № 991/3337/20, провадження

№ 1-кв/991/3438/20 предметом розгляду була, зокрема скарга сторони захисту на дії детектива Національного антикорупційного бюро України, який у зупиненому кримінальному провадженні на підставі п. 3 ч. 1 ст. 280 КПК України (наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва), здійснював виклики свідків на конкретний день з метою відновлення досудового розслідування та проведення їх допиту.

Адвокати підозрюваного вимагали скасувати постанову детектива про зупинення досудового розслідування, оскільки на думку сторони захисту, виклик свідка або ж направлення повідомлення свідку про необхідність прибуття до органу досудового розслідування є процесуальною дією. На обґрунтування своїх тверджень адвокати посилалися зокрема на ч. 1 ст. 111 КПК України, у якій зазначено, що повідомлення у кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію [2].

Детектив заперечив проти задоволення скарги, просив відмовити у її задоволенні вказав, що виклик свідків є заходом забезпечення кримінального провадження, здійснення яких не потребує відновлення досудового розслідування. Таким чином, здійснення виклику є заходом, направленим на вчинення слідчих (розшукових) та процесуальних дій, а не самою процесуальною дією. З цих підстав детективом зазначено, що узгодження часу проведення слідчої дії за участі свідків не є порушенням вимог КПК України.

Заслухавши пояснення сторін, дослідивши матеріали скарги слідчий суддя дійшов до висновку про відсутність підстав для скасування постанови детектива про зупинення досудового слідства та відмовив у задоволенні скарги сторони захисту.

Водночас, діючи норма ст. 111 КПК України має імперативний характер та чітко відносить будь-які повідомлення в рамках кримінального провадження до процесуальних дій, чим активно користується сторона захисту. Так, однією із таких сторони захисту у зупиненому кримінальному провадженні є направлення численних клопотань про проведення слідчих дій, зокрема, перехресні допити, ініціювання вилучення документів в рамках тимчасового доступу або ж клопотань про закриття кримінального провадження, тобто так званий «процесуальний спам».

Кожне таке клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного

представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених цим Кодексом, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав, про що прямо зазначено у ч. 1 ст. 220 КПК України [2].

Імперативний характер вказаної норми зобов'язує сторону обвинувачення повідомити особу, яка заявила клопотання, про результати його розгляду. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання, згідно з ч. 2 ст. 220 КПК України, вноситься вмотивована постановка, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй [2].

Отже, виходячи із дослівного змісту ст. ст. 111, 220, 281 КПК України, при їх буквальному тлумаченні, можна зробити логічний висновок про необхідність відновлення досудового розслідування під час направлення слідчим та прокурором будь-яких повідомлень за результатом розгляду клопотань сторони захисту, що за умови зловживання останньою своїм правом на заявлення клопотань, може стати справжньою «процесуальною пасткою» для сторони обвинувачення, оскільки кримінальне провадження буде знаходитися стабільно у відновленому стані, аж до закінчення граничних процесуальних строків.

Іншим відкритим питанням залишається питання необхідності відновлення досудового розслідування під час розгляду слідчим суддею клопотань сторони обвинувачення або скарг сторони захисту, оскільки звернення із клопотанням, виклик сторін та його розгляд слідчим суддею також може тлумачитися, як вчинення процесуальних дій. Нажаль судова практики щодо вказаного питання різниці та наразі не є сформованою.

Водночас, в умовах обмеженості строків досудового розслідування днями або тижнями, систематичне відновлення досудового розслідування при кожному розгляді скарги або клопотання, а також при винесенні рішення слідчим суддею рішення за результатами такого розгляду може істотно скоротити процесуальні строки аж до мінімуму чи призвести до їх повного спливу, що не залишить стороні обвинувачення можливостей прийняття будь-яких інших процесуальних рішень окрім закриття кримінального провадження в порядку п. 10 ч. 1 ст. 284 КК України.

Вважаємо, що вказана ситуація явно протирічить принципам диспозитивності та змагальності сторін, а також ставить під загрозу дієвість

одного з головних принципів кримінального процесу, як невідворотність покарання, у зв'язку з чим, теперішня редакція ч. 1 ст. 282 КПК України потребує внесення змін у частині чіткої конкретизації переліку процесуальних дій, для вчинення яких, необхідне відновлення досудового розслідування у зупиненому кримінальному провадженні.

Є очевидним, що в дефініцію «інших процесуальних дій», яка згадується у ч. 1 ст. 282 КПК України, законодавець вкладав такі поняття, як, повідомлення особі про підозру, вручення обвинувального акту або проведення негласних слідчих (розшукових) дій, однак, віднесення повідомлень ч. 1 ст. 111 КПК України до процесуальних дій, а також невизначеність правового статусу щодо інших процесуальних заходів, як: звернення із клопотанням, розгляд слідчим суддею скарг та клопотань та інших, є значною прогалиною кримінального процесуального законодавства України, яка потребує невідкладного заповнення шляхом максимальної конкретизації.

Наукова новизна.

Матеріал, викладений у статті, має важливе теоретичне значення для кримінального процесу, а також практичне для правоохоронних органів, органів прокуратури та суду в аспекті реалізації своїх повноважень під час розслідування кримінальних проваджень.

У теоретичному аспекті наукова новизна публікації полягає у:

- детальному аналізу поняття «процесуальної дії»;
- надані оцінки чинним кримінальним процесуальним нормам, що регламентують порядок зупинення досудового;
- виявленні законодавчих прогалин, які ставлять під загрозу дієвість кримінального процесу.

У практичній площині наукова новизна статті полягає у конкретно запропонованих змінах до діючої редакції ч. 1 ст. 282 КПК України, а також виявленні наявних ризиків та можливих негативних наслідків для кримінального процесу, що можуть виникнути у випадку буквального тлумачення цієї норми.

Висновки. Таким чином, можемо узагальнити, що відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві чіткого визначення поняття процесуальних дій, а також неповнота та часткова неузгодженість між нормами, які регламентують проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у кримінальному провадженні потребують подальшого наукового аналізу та розв'язання.

Ураховуючи викладене, вбачаємо за доцільне максимально конкретизувати в КПК України поняття процесуальних дій, а також визначити

у ч. 1 ст. 282 КПК України чіткий перелік процесуальних дій, вчинення яких потребує відновлення досудового розслідування.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 02.08.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.08.2024).
3. Скубак Е.О. Дієвість процесуальних гарантій сторін кримінального провадження після спливу строку досудового розслідування та форми його закінчення. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 2. С. 128-132 DOI:10.32837/ryuv.v0i2.1029.
4. Конвенція про захист прав і свобод людини від 04 листопада 1950 р. № 995_004 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.08.2024).
5. Звіт: Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 02.08.2024).
6. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджений Наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 (із змінами внесеними згідно з Наказом Офісу Генерального прокурора № 231 від 17.08.2023) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 02.08.2024).
7. Нормативні документи прокуратури. Веб-сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/normativni-dokumenty-prokuratury> (дата звернення: 02.08.2024).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. Категорія справи № 642/1029/23, номер судового провадження: 51-4711км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118923742> (дата звернення: 02.08.2024).
9. Бобченко Н.Р. Умови зупинення досудового розслідування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2023. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-1>
10. Терещенко Ю.В. Слідчі та інші процесуальні дії: правова регламентація. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2(2). – С. 168–175.

Анотація

Скубак Е. О. Питання законності вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зупиненому кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті досліджено інститут зупинення досудового слідства, проаналізовано чинні положення КПК України у частині, що регламентує підстави зупинення кримінального провадження, оскарження рішення про таке зупинення, досліджено підстав та критерії вчинення процесуальних дій у зупиненому кримінальному провадженні, виявлено недоліки кримінального процесуального регулювання можливості

вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зупиненому кримінальному провадженні, а також надано пропозиції щодо його вдосконалення нормативної бази їх регулювання.

Методологія. Дане дослідження здійснювалось на основі опрацювання та аналізу праць науковців України, матеріалів правозастосовної діяльності, зокрема, судових рішень стосовно вказаного питання, а також безпосереднього (емпіричного) досвіду у галузі кримінального процесу. Як методологія наукового пізнання використовувались, зокрема, загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння), спеціально-юридичні (порівняльно-правовий, формально-правовий, конкретно-правовий) системний та функціональний методи.

Наукова новизна. Під час дослідження було досліджено питання зупинення та відновлення досудового розслідування, проаналізовано поняття «процесуальні дії» та «процесуальні рішення», надано оцінку чинним кримінальним процесуальним нормам, що регламентують порядок зупинення досудового, виявлено законодавчі прогалини, які ставлять під загрозу дієвість кримінального процесу та запропоновано шляхи удосконалення змісту та конструкції таких норм.

Висновки. В результаті дослідження проведено детальний аналіз положень Кримінального процесуального Кодексу України у частині зупинення досудового розслідування, виявлено практичні проблемні аспекти, представлено рекомендації та запропоновано практичні механізми внесення змін до норм Кримінального процесуального Кодексу України.

Ключові слова: кримінальний процес, зупинення досудового розслідування, відновлення досудового розслідування, процесуальні дії, слідчі дії, процесуальні рішення, зловживання процесуальними правами, процесуальний спам.

Summary

Skubak E. O. The question of the legality of taking procedural actions and making procedural decisions in suspended criminal proceedings. – Article.

The article examines the institution of suspension of pre-trial investigation, analyzes the current provisions

of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the part that regulates the grounds for suspension of criminal proceedings. Appeals against the decision on such suspension, examines the grounds and criteria for taking procedural actions in stopped criminal proceedings, reveals the shortcomings of the criminal procedural regulation of the possibility of taking procedural actions and making procedural decisions in suspended criminal proceedings, as well as proposals for improving the regulatory framework for their regulation.

Methodology. This research was carried out on the basis of the study and analysis of the works of Ukrainian scientists, materials of law enforcement activities, in particular, court decisions regarding the specified issue, as well as direct (empirical) experience in the field of criminal proceedings. In particular, general scientific (analysis, synthesis, comparison), special-legal (comparative-legal, formal-legal, concrete-legal) systemic and functional methods were used as a methodology of scientific knowledge.

Scientific novelty. During the study was investigated the issue of stopping and resuming the pre-trial investigation. The concepts of "procedural actions" and "procedural decisions" were analyzed, the current criminal procedural norms regulating the order of stopping the pre-trial investigation were evaluated, legislative gaps were identified that jeopardize the effectiveness of the criminal process and proposed ways of improving the content and construction of such norms.

Conclusions. As a result of the research, a detailed analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the suspension of pre-trial investigation was carried out. Practical problematic aspects were identified, recommendations were presented and practical mechanisms for making changes to the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine were proposed.

Key words: criminal process, stopping the pre-trial investigation, resumption of pre-trial investigation, procedural actions, investigative actions, procedural decisions, abuse of procedural rights, procedural spam.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.27>

С. С. Андрейченко

orcid.org/0000-0002-1063-3210

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри міжнародного та морського права
Міжнародного гуманітарного університету*

В. Л. Качурінер

orcid.org/0000-0003-2553-5071

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та морського права
Міжнародного гуманітарного університету*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ТА ОБ'ЄДНАНЬ

Свобода зібрань дозволяє будь-якій людині збиратися в групи для злагоджених і цілеспрямованих дій. Право на свободу зібрань – це не просто право групи людей, кожен з яких діє індивідуально, а це колективні дії: наприклад, марш, протест чи демонстрація, тобто реалізація колективного права. Свобода об'єднань (асоціацій-association) дозволяє будь-якій особі приєднатися до групи чи організації для досягнення спільної мети. Це може бути профспілка, професійна асоціація чи інша організація. Свобода зібрань та асоціацій не лише забезпечує право бути частиною зібрань чи об'єднань, але й гарантує, що нікого не можна примусово приєднати до такого утворення.

Юридичне забезпечення реалізації цього права здійснюється на різних рівнях. Як позначає О. А. Трюхан: «Право на свободу об'єднань – одне з фундаментальних конституційних прав людини та громадянина» [1, с. 119]. Крім того, дослідник позначає, що перший рівень складають міжнародно-правові норми, другий – регіональні, третій – національні.

Метою нашої роботи є аналіз міжнародно-правового регулювання права на свободу об'єднань та мирних зібрань та аналіз деяких регіональних угод.

Держава є головним гарантом прав людини. В цьому аспекті обов'язки держави подвійні: негативні і позитивні. Негативним зобов'язанням є утримання від свавільного втручання в свободу зібрань і асоціацій, таким чином створюється середовище, де люди можуть вільно збиратися та створювати профспілки. Позитивне зобов'язання полягає в забезпеченні захисту цієї свободи, цього права. Для цього держава має прийняти відповідні закони, мати діючу судову систему,

вжити заходів безпеки для забезпечення безпеки зібрань тощо.

Що ж стосується міжнародного визнання та закріплення цього права, то перший визначний документ про права людини – Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році – у статті 20 говорить наступне: «Кожен має право на свободу мирних зібрань і асоціацій. Ніхто не може бути примушений належати до асоціації» [2].

Пізніше ця свобода була включена в міжнародні та регіональні конвенції з прав людини. Міжнародна організація праці прийняла окрему конвенцію, яка охоплює різні аспекти свободи об'єднання – Конвенцію про свободу асоціації та захист права на організацію.

Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію (№ 87) була підписана в 1948 році та набула чинності в липні 1950 року [3]. Сторони Конвенції зобов'язуються забезпечити право як роботодавців, так і працівників вступати до організації за власним вибором і вільним від будь-якого впливу влади, що належить сьогодні до основних принципів МОП. Крім того, Конвенція встановлює загальні правила для самих організацій, які включають, наприклад, голосування за посадових осіб та консолідацію внутрішнього статуту. Контроль за виконанням Конвенції здійснює Комітет експертів МОП.

Право працівників і роботодавців створювати організації за власним вибором і приєднуватися до них є невід'ємною частиною вільного та відкритого суспільства. У багатьох випадках ці організації відіграли значну роль у демократичних перетвореннях своїх країн. Від консультування урядів щодо трудового законодавства до організації освіти та навчання для профспілок

і груп роботодавців, МОП регулярно бере участь у сприянні свободі асоціацій.

Комітет МОП зі свободи асоціації був створений у 1951 році для вивчення порушень організаційних прав працівників і роботодавців. Комітет є тристороннім і розглядає скарги в державах-членах МОП незалежно від того, ратифікували вони конвенції про свободу асоціації чи ні. Через Комітет зі свободи асоціацій та інші наглядові механізми МОП часто захищала права профспілок і організацій роботодавців.

Кожні три роки держава-учасниця повинна звітувати про поточний стан виконання, який переглядається та оцінюється Комітетом експертів. Крім того, право на свободу асоціації контролюється Комітетом зі свободи асоціації. Цей орган розслідує скарги організацій роботодавців і працівників проти держав, незалежно від того, є держава учасником Конвенції чи ні. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію є частиною 15 основних конвенцій. Як ми бачимо, сьогодні в межах МОП створена не тільки нормативна база, а й ефективний і розгалужений контрольний механізм щодо гарантування права на свободу асоціації та захист права на організацію.

Україна ратифікувала цю Конвенцію та попередні міжнародні угоди, отже положення цих міжнародно-правових норм знайшли своє місце в національному законодавстві. Конституція України, ст. 36, позначає, що: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [4]. Як позначає Ю. В. Кириченко, то частина 3 даної статті Конституції поряд із загальним положенням права на свободу об'єднання – виокремлює профспілки [5, с. 70].

Інша країна, наприклад, США підтримали прийняття Конвенції про свободу асоціації № 87 МОП в 1948 році, але уряд США не ратифікував цю Конвенцію. Як позначає Стів Чарновітц (Steve Charnovitz): «ця Конвенція лежить на полиці в Сенаті Сполучених Штатів з 1949 року, це найдовша нератифікована конвенція в календарі договорів Комітету Сенату з міжнародних відносин» [6, р. 90]. У 2007 році в США знов постає питання про актуальність ратифікації цієї Конвенції, держава зробили крок вперед у підтримці свободи асоціації як міжнародного права, включивши зобов'язання щодо свободи асоціації в чотири угоди про вільну торгівлю за участю Перу, Колумбії, Панами та Південної Кореї. Стів

Чарновітц підкреслює, що: «як не дивно, уряд США, схоже, бажає взяти на себе міжнародні зобов'язання щодо свободи асоціацій як частину торгової угоди, але не як частину трудової угоди» [6, р. 90]. На відміну від США, Україна взяла на себе відповідні зобов'язання у сфері міжнародного трудового права, міжнародного права прав людини, в т.ч. і за відповідною Конвенцією.

Стаття 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права наголошує, що «кожен має право на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [7]. Ця стаття збігається зі статтею 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, яка чіткіше пояснює стосовно профспілок, що право на свободу об'єднання включає право брати участь у законній діяльності об'єднання.

Як зазначив Спеціальний доповідач ООН з прав на свободу мирних зібрань і асоціацій: «Права на свободу мирних зібрань і асоціацій служать засобом здійснення багатьох інших громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав. Права є важливими компонентами демократії, оскільки вони дають чоловікам і жінкам можливість висловлювати свої політичні погляди, брати участь у літературній і мистецькій діяльності та іншій культурній, економічній і соціальній діяльності, брати участь у релігійних обрядах або інших переконаннях, створювати профспілки та кооперативи та приєднуватися до них, а також обирати керівників, які представлятимуть їхні інтереси та притягуватимуть їх до відповідальності» [8]. Така взаємозалежність і взаємозв'язок з іншими правами робить їх цінним показником поваги держави до реалізації багатьох інших прав людини.

Комітет з прав людини ООН також підкреслив важливість права на зібрання, заявивши, що: «Це важливо саме по собі, оскільки воно захищає здатність людей здійснювати індивідуальну автономію в солідарності з іншими. Разом з іншими суміжними правами воно також становить саму основу системи спільного врядування, заснованої на демократії, правах людини, верховенстві права та плюралізмі» [9].

Отже, міжнародно-правові норми достатньо чітко та повно закріплюють та гарантують право на свободу мирних зібрань та об'єднань. Однак, це право не є абсолютним.

Загалом, свобода зібрань і асоціацій не є абсолютною і тому може підлягати обмеженням. Європейська конвенція з прав людини 1950 року передбачає три критерії, які мають бути виконані, щоб обмеження було законним [10]:

1. Обмеження передбачено законом: у національному законодавстві є положення, яке дозволяє таке обмеження

2. Обмеження є необхідним у демократичному суспільстві:

- в інтересах національної або громадської безпеки;
- для запобігання заворушенням або злочинам;
- для захисту здоров'я чи моралі;
- на захист прав і свобод інших осіб.

3. Обмеження є пропорційним (не більше ніж необхідно для досягнення поставленої мети).

Ці критерії також були загальноприйнятими та застосованими іншими міжнародними правозахисними установами та дотримувались багатьма національними органами, що приймають рішення.

Втручання у право на свободу мирних зібрань становитиме порушення статті 11, якщо воно не «передбачено законом», не переслідує одну або більше законних цілей згідно з пунктом 2 і не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення відповідної мети або цілей – позначено в справі *Vyerentsov v. Ukraine, 2013* [11].

Вираз «встановлено законом» не тільки вимагає, щоб оскаржуваний захід мав правову основу в національному законодавстві, але також стосується якості відповідного закону, який має бути доступним для зацікавленої особи та передбачуваним щодо його наслідків (*Kudrevičius та інші проти Литви, 2015*) [12]. Зокрема, норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою точністю, щоб дозволити громадянину – якщо необхідно передбачити наслідки, які дана дія може спричинити (*Джавіт Ан проти Туреччини, 2003*) [13]. Однак багато законів неминуче сформульовано у термінах, які більшою чи меншою мірою є нечіткими, і тлумачення та застосування яких є питаннями практики (*Primov and Others v. Russia, 2014*) [14].

ЄСПЛ визнав, що держава має позитивне зобов'язання забезпечити здійснення права на свободу об'єднань. Зокрема, було встановлено, що «справжня та ефективна повага до свободи асоціації не може бути зведена до простого обов'язку з боку держави не втручатися. Відповідно, органи державної влади зобов'язані гарантувати належне функціонування асоціації чи політичної партії, навіть якщо вони дратують або ображають осіб, які виступають проти законних ідей, які вони прагнуть просувати» [15].

З цієї причини законодавчі положення щодо асоціацій мають бути добре розроблені. Вони повинні бути ясними, точними і певними. Вони також мають бути ухвалені шляхом широкого, інклюзивного процесу за участю, щоб гарантувати, що всі зацікавлені сторони віддані їх змісту. Крім того, вони повинні підлягати регулярному перегляду, щоб гарантувати, що вони продовжують відповідати потребам асоціацій,

і повинні бути своєчасно адаптовані для відображення середовища, в якому працюють асоціації, що постійно змінюється, в тому числі в результаті прогресу та використання нових технологій.

Крім того, міжнародні стандарти визнають, що обмеження цього права допустимі лише за суворо обмежених обставин. Крім того, обмеження ніколи не повинні повністю скасовувати право або позбавляти його сутності. Нарешті, тлумачення та застосування положень, що стосуються асоціацій, у тому числі тих, які обмежують їх діяльність, має бути відкритим для перегляду судом або іншим незалежним та неупередженим органом.

Отже, в міжнародних актах загальновизнано, що права людини залежать від існування широкого кола демократичних інституцій, до них належать асоціації, такі як політичні партії, неурядові організації, релігійні організації, профспілки та інші. Ключова роль, яку відіграють асоціації в демократії, давно визнана міжнародними документами, які встановлюють і спрямовані на забезпечення права на свободу асоціацій. Крім того, кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання на всіх рівнях, зокрема в політичних, профспілкових і громадських справах, що передбачає право кожного створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Література

1. Трюхан О.А. Право на свободу об'єднання працівників та роботодавців: нормативне закріплення, поняття та зміст. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 118-124.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.09.2024).
3. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 від 09.07.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125 (дата звернення: 12.09.2024).
4. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Кириченко Ю.В. Право на свободу об'єднання у професійні спілки: відповідність конституційної практики України європейським стандартам. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №. 10-1. С. 70-73.
6. Charnovitz S. The ILO Convention on Freedom of Association and its Future in the United States. *American Journal of International Law*. 2008. Vol. 102. № 1. P. 90-107.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 12.09.2024).
8. Freedom of association. URL: <https://humanrights.gov.au/our-work/rights-and-freedoms/freedom-association> (дата звернення: 12.09.2024).
9. The Human Rights Committee. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr> (дата звернення: 12.09.2024).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.09.2024).

11. Case of Vyerentsov v. Ukraine: Application no. 20372/11, Judgment of 11 April 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22%22%22001-118393%22%22%22> (дата звернення: 12.09.2024).

12. Case of Kudrevičius and others v. Lithuania: Application no. 37553/05, Judgment of 15 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22%22%22001-158200%22%22%22> (дата звернення: 12.09.2024).

13. Case of Djavit An v. Turkey: Application no. 20652/92, Judgment of 20 February 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22%22%22001-60953%22%22%22> (дата звернення: 12.09.2024).

14. Case of Primov and others v. Russia: Application no. 17391/06, Judgment of 12 June 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22%22%22001-144673%22%22%22> (дата звернення: 12.09.2024).

15. Case of Ouranio Toxo and Others v. Greece: Application no. 74989/01, Judgment of 20 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22%22%22001-70720%22%22%22> (дата звернення: 12.09.2024).

Анотація

Андрейченко С. С., Качурінер В. Л. Міжнародно-правове регулювання права на свободу мирних зібрань та об'єднань. – Стаття.

Стаття присвячена міжнародно-правовому регулюванню права на свободу мирних зібрань та об'єднань.

Позначено, що право на свободу мирних зібрань є основним правом у демократичному суспільстві та, як і право на свободу вираження поглядів, є однією з основ такого суспільства.

Підкреслено, що свобода об'єднань є фундаментальним правом людини, яке є вирішальним для функціонування демократії та необхідною умовою для здійснення інших прав людини. Асоціації відіграють важливу роль у досягненні цілей, які відповідають суспільним інтересам, і є важливими учасниками підтримки захисту прав людини.

Позначено, що право на свободу асоціацій гарантується основними міжнародними договорами з прав людини, включаючи Загальну декларацію прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року та Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Ці документи підкреслюють, що всі об'єднання, включаючи групи інтересів, профспілки та політичні партії, є ключовими елементами демократичної держави.

Проаналізовано діяльність МОП та одну з ключових конвенцій щодо свободи мирних зібрань та асоціацій – Конвенцію про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 від 09.07.1948 р.

Зроблено акцент на тому, що враховуючи важливість асоціацій, життєво важливо, щоб роль і функціонування асоціацій і право на свободу асоціацій були ефективно сприйняті та захищені законами та нормативними актами держав.

Проаналізовано зміст Європейської конвенції з прав людини 1950 року, статтю 11 та позначено, що право на свободу мирних зібрань та асоціацій не є абсолютним і воно може підлягати обмеженням.

Проаналізовано практику ЄСПЛ щодо порушення виконання зобов'язань державами щодо гарантування дослідженого права на свободу мирних зібрань та асоціацій, та правомірність певних обмежень цього права.

Зроблено висновок, що законодавчі положення, що стосуються асоціацій, слід тлумачити та застосовувати відповідно до ефективного здійснення права на свободу асоціацій. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання на всіх рівнях, що передбачає право кожного створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Ключові слова: право на свободу мирних, право на свободу об'єднань, свобода асоціацій, міжнародно-правова регламентація, міжнародно-правові акти, Міжнародна організація праці, ЄСПЛ.

Summary

Andreichenko S. S., Kachuriner V. L. International legal regulation of the right to freedom of peaceful assembly and association. – Article.

The article is devoted to the international legal regulation of the right to freedom of peaceful assembly and association.

It is noted that the right to freedom of peaceful assembly is a fundamental right in a democratic society and, like the right to freedom of expression, is one of the foundations of such a society.

It is emphasized that freedom of association is a fundamental human right, which is crucial for the functioning of democracy and a necessary condition for the exercise of other human rights. Associations play an important role in achieving goals in the public interest and are important actors in supporting the protection of human rights.

It is noted that the right to freedom of association is guaranteed by major international human rights treaties, including the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The activity of the ILO and one of the key conventions on freedom of peaceful assembly and association.

It is emphasized that given the importance of associations, it is vital that the role and functioning of associations and the right to freedom of association are effectively recognized and protected by the laws and regulations of states.

The content of the European Convention on Human Rights of 1950, Article 11, was analyzed and it was noted that the right to freedom of peaceful assembly and association is not absolute and may be subject to restrictions.

The practice of the ECtHR regarding violation of obligations by states to guarantee the researched right to freedom of peaceful assembly and association, as well as the legality of certain restrictions on this right, has been analyzed.

It was concluded that statutory provisions relating to association should be interpreted and applied in accordance with the effective exercise of the right to freedom of association. Everyone has the right to freedom of peaceful assembly and freedom of association at all levels, which includes the right of everyone to form and join trade unions to protect their interests.

Key words: the right to freedom of peace, the right to freedom of association, freedom of association, international legal regulation, international legal acts, International Labor Organization, ECtHR.

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.28>*Р. М. Бірюков**orcid.org/0009-0001-9550-6383**заступник начальника департаменту**Національної поліції України*

ВЗАЄМОДІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ В РОЗБУДОВІ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ В 1980-Х–1990-Х РОКАХ

Постановка проблеми. Сучасні структури міжнародного поліцейського співробітництва в Європі походять від Групи ТРЕВІ, що була сформована в 1970-х роках. Такі структури як Європол є результатом тривалої структурної еволюції, що протікала в дебатах держав про їхнє призначення та повноваження. Вирішальний момент відбувся на зламі 1980-х та 1990-х років, коли в дебатах держав-учасниць Групи ТРЕВІ народилася ідея Європолу. В статті досліджуються ці дебати, позиції та преференції держав, що призвели до створення європейських структур поліцейського співробітництва в тому вигляді, в якому вони існують зараз.

Метою дослідження є виявлення природи та особливостей розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в 1980-х та напочатку 1990-х років.

Стан опрацювання проблематики розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в досліджуваній період важко назвати задовільним. У вітчизняній літературі відсутні навіть початкові розвідки з даного питання. В зарубіжній літературі можна виділити ряд авторів, що дослідили політичну та інституційну історію інститутів міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в досліджуваній період, серед яких можна виділити роботи В. Брюггемана, Н. Надельмана, Е. Маротти. Водночас, комплексне дослідження вказаних питань досі відсутнє. Дана стаття є спробою подолати цю прогалину в дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Після приблизно десятиліття існування Групи ТРЕВІ розпочалася дискусія щодо форми та організації європейського поліцейського співробітництва. Зокрема, міністри дебатували щодо раціоналізації та подальшої інституціоналізації, в тому числі, можливого створення постійного секретаріату та розширення функціонального охоплення Групи. Починаючи з 1985 року деякі з них навіть вимагали створити повністю нову організаційну структуру для спільної боротьби з міжнародним тероризмом та організованою злочинністю в ЄЕС. В цей час самі Спільноти переживали стрімкі зміни в різних сферах, що створило відчуття втрати контролю та посилювало функціональний

тиск для сумісної роботи. До 1986 року ЄЕС включав 12 держав-учасниць, а в 1995 році планувалося довести їхню кількість до п'ятнадцяти. В тому ж 1985 році було підписано Шенгенську угоду [1], що фактично усунуло внутрішні кордони. Менш ніж через рік був підписаний Єдиний європейський акт [2], що зняв нові обмеження в завершенні формування внутрішнього ринку та заклав основи для політичного та валютного союзу, а також для формування проекту єдиної європейської валюти.

Інші неочікувані події, такі як падіння Берлінського муру та Залізної завіси в 1989 року з подальшим розвалом Радянського Союзу в 1991 році підкреслили необхідність спільної роботи у все більш взаємопов'язаних ЄЕС, що призвело до перетворення Спільнот на Європейський Союз в 1992 році. Недивно, що Європейська Рада на засіданні 28–29 червня 1991 року в Люксембурзі вирішила суттєво розширити співробітництво в сфері правосуддя та внутрішніх справ [3] та погодилася на створення Центрального європейського управління кримінальних розслідувань, що в перспективі призвело до запуску проекту Європолу в 1999 році. Однак, цей процес, як і у випадку з Групою ТРЕВІ не був простим та прямим. На відміну від останньої, де три держави-учасниці явно відіграли найбільшу роль в створенні нової структури, тут жодна держава, за виключенням Німеччини, явно не підтримала і не відіграла проактивної ролі в процесі.

Перша стадія запуску Європолу розпочалася в 1980-х, коли Італія запропонувала консолідувати різні формати співробітництва в єдиній структурі Європейського офісу кримінальної розвідки (European Criminal Intelligence Office) [4]. Хоча ця ініціатива виявилася провальною, держави-учасниці почали все більш активно обговорювати необхідність формального поєднання сил у боротьбі з наркозлочинністю. В цьому контексті були здійснені важливі кроки для посилення європейської координації, в тому числі, через централізацію та професіоналізацію. Кульмінацією першої стадії процесу створення Європолу стала британська пропозиція зустрічі міністрів держав-учасниць Групи ТРЕВІ в квітні

1989 щодо створення національних підрозділів боротьби з наркозлочинністю як попередників відповідного європейського органу. Хоча національні органи були створені швидко, дискусія щодо європейського підрозділу була відкладена [5, с. 301].

Преференції та інтеграційна динаміка визначила другу фазу створення Європейського поліцейського управління. Спираючись на досягнення другої половини 1980-х років, німецький канцлер Гельмут Коль планував добитися створення Європолу на зустрічі Європейської Ради в червні 1991 року, де він представив далекосяжну практичну пропозицію щодо співробітництва в сфері правосуддя та внутрішніх справ ЄС [6]. Незважаючи на формальний консенсус щодо потреби в інтенсифікації співробітництва, держави-учасниці не змогли домовитися щодо деталей такої організації. Відповідно, друга фаза відзначилася переговорами щодо обсягу та повноважень потенційного Європолу, а також попередніми альтернативними угодами, такими як запуск Підрозділу Європолу з боротьби з незаконним обігом наркотиків.

Остання фаза створення Європолу тривала від підписання Конвенції про Європол в 1995 році [7] до початку його діяльності в 1999 році. В рамках цієї фази відбувалися переговори щодо імплементації Конвенції, в тому числі, обговорення початкової структури Європолу, його компетенцій та повноважень. Коли Європол нарешті почав роботу 1 липня 1999 року, він представляв собою результат майже десятиліття переговорів та зближення різних національних преференцій.

Взаємозалежність відіграла тут особливо важливу роль, що призвело до пристосування преференцій держав на користь співробітництва на рівні ЄЕС, а ведучі держави запропонували свою підтримку європейській інтеграції в сфері внутрішньої безпеки та поліцейського співробітництва. Національні системи та внутрішні культури безпеки та поліцейської діяльності відіграли допоміжну роль в інтеграції державних преференцій. Обсяг в якому політична система була сумісною з європейським порядком управління, безумовно, робив відповідний уряд більш або менш відкритим для співробітництва з ЄС в цій чутливій сфері. Аналогічним чином, питання про те, чи політика держави традиційно слідувала внутрішній традиції централізації та інтеграції робило суттєвий внесок в преференції держав на користь європейської інтеграції та координованої діяльності.

Структурна будова внутрішньодержавних культур управління національною безпекою, таким чином, суттєво полегшувала професіоналізацію співробітництва в Спільнотах. Політизація цього питання, безумовно, підвищувала політич-

ний тиск та часто посилювала державні позиції на користь європейських колективних дій. Однак, самої політизації було недостатньо для довготривалого впливу на вироблення політики. Коли не вистачало інших факторів, політизація сама по собі не могла достатньо вплинути на преференції держав та створити позитивні результати інтеграції. Аналогічно, внутрішньодержавні та міжнародні актори не могли справити суттєвого та довготривалого впливу на преференції держав-учасниць ЄС.

Ініціатива та кінцеві рішення щодо просування європейського поліцейського співробітництва походили з вищих політичних рівнях, а вплив з боку національних виконавчих та безпекових органів залишався обмеженим та суттєво розрізнявся в залежності від держави та її внутрішньої системи. Аналогічно, супранаціональні актори не впливали на позиції держав-учасниць Спільнот. Європейське поліцейське співробітництво продовжувало відбуватися, переважно, в міжурядовому та неформальному форматі поза мережею Спільнота та не передбачало регулярної участі інституцій ЄЕС. Лише після підписання Маастрихтського договору, а особливо після ухвалення правових інструментів, що утворили Підрозділ Європолу з боротьби з незаконним обігом наркотиків та власне сам ЄВРОПОЛ, Європейська Комісія почала відігравати помітну роль. Тим не менш, в 1990-х роках вплив цих структур залишався обмеженим. Хоча внутрішньодержавні та міжнародні актори змогли посилити підтримку національних преференцій, вони не справляли суттєвого впливу на держави-учасниці при створенні Європолу.

Розглянемо ці та інші питання більш докладно. Під час зустрічі міністрів внутрішніх справ держав-учасниць Групи ТРЕВІ 20 червня 1985 року, міністр внутрішніх справ Італії Оскар Луїджи Скальфаро формально представив пропозицію щодо створення нового європейського органу для централізації існуючих європейських форматів поліцейського співробітництва [8].

Документ Скальфаро передбачав створення постійного секретаріату на європейському рівні для того, аби координувати діяльність Групи ТРЕВІ та Групи Помпиду (Групи зі співробітництва у боротьбі проти зловживання наркотиками та їх незаконного обігу) [9]. Далекосяжна інституціоналізація цієї пропозиції стає очевидною з урахуванням того, що вона потягнула за собою створення централізованих баз даних та спільних слідчих груп. Аналогічно, її функціональний обсяг був доволі широким, охоплюючи тероризм, транснаціональну організовану злочинність та наркозлочинність. Отже Італія виступила не тільки за зближення різних відмінних структур, але й запропонувала просувати європейську інте-

грацію. Цей тим мислення ілюструє зростання уваги до взаємозалежності в галузі європейського співробітництва, яка не існувала до створення Групи ТРЕВІ.

Незважаючи на загальну максималістську преференцію Італії щодо європейської інтеграції та переговорів про Маастрихтський договір, ця держава до того не була проактивною у вказаній сфері навіть в рамках Групи ТРЕВІ [10, с. 27]. Однак, в 1980-х політизація та зростання взаємозалежності почали справляти тиск на італійський уряд. Вони переважно виникли через терористичну активність, контрабанду наркотиків та національну поліцейську практику.

Більшість європейських держав скоро зіткнулися з правовими складнощами, що походять з відмінностей в національних правових системах [11, с. 74]. Це особливо вірно для випадку Італії, де конституційні обмеження та безпекова культура ускладнили італійським політикам та офіцерам поліції імплементацію європейських вимог [12, с. 17]. Хоча італійська преференція в 1980-х мала пріоритетом глобальний підхід до боротьби з контрабандою наркотиків через Європол, її децентралізована система управління безпекою ускладнювала співробітництво навіть національних органів. Організаційна та адміністративна потреба на операційному рівні у професіоналізації каналів співробітництва, що виникали, зробила додатковий внесок у виникнення італійської преференції в бік централізації. Коли в 1970-х роках була започаткована Група ТРЕВІ, італійська поліцейська система та система управління внутрішньою безпекою була достатньо децентралізованою через відсутність політичного консенсусу [13, с. 55]. Крім того, національна правова культура з питань кримінального права підживляла італійську преференцію в бік транскордонного співробітництва. Як зазначає Дж. Фрідрікс, італійська конституція «категорично забороняє екстрадицію іноземців та італійських громадян за політичні злочини» [14, с. 84].

Це частково пояснює чому Німеччина та Сполучене Королівство, а не Італія (чи Франція з її триваючою реформою децентралізації) взяли на себе ініціативу в запуску європейського поліцейського співробітництва в 1970-х. В обох країнах існував міжпартійний консенсус щодо боротьби з тероризмом, а їхні поліцейські системи розвивалися в бік більш централізованої координації [15, с. 38]. На противагу цьому, Італія мала відповідний внутрішньодержавний тренд пізніше в світлі політизації. Зміни в її доволі децентралізованій системі безпеки та культурі зрештою дозволили зсунути національну преференцію в бік європейського поліцейського співробітництва та централізації.

Хоча взаємозалежність в боротьбі з тероризмом та наркозлочинністю вже створювала суттєвий функціональний тиск в бік колективних дій, зростаюче усвідомлення обох тем на національному рівні може пояснити чому Італія зрештою діяла у відповідності до своєї преференції та запропонувала амбітний план інституціоналізації співробітництва шляхом інтеграції багатьох ініціатив в рамках Групи ТРЕВІ. Тож рівень Європейських Спільнот надав Італії можливість сигналізувати про готовність до дій з урахуванням внутрішнього занепокоєння.

Відсутність альтернативних варіантів співробітництва на міжнародному рівні та зростаюча взаємозалежність зсунули преференцію Італії від ідеї про глобальне співробітництво в бік все більш прагматичної позиції, в рамках якої вона почала визнавати переваги європейського підходу. З одного боку, глобальне співробітництво в 1980-х роках ще недостатньо виконувало свої задачі. Інтерпол не зміг подолати перешкоди, які вже розчарували держави-учасниці ЄЕС в 1970-х роках, а також не зміг суттєво еволюціонувати, аби продемонструвати переваги співробітництва саме з ним [16, с. 24].

Хоча Італія раніше із сумнівом та пасивністю ставилася до ініціатив ЄЕС в боротьбі з тероризмом, вона почала сприймати європейський формат прагматичніше. В цьому контексті, високий рівень зовнішньої та внутрішньої взаємозалежності зрештою сформував її преференцію в напрямку створення централізованої структури з метою раціоналізації співробітництва. Як і багато держав-учасниць ЄЕС, Італія переживала поступове, але постійне зростання організованої злочинності та діяльності транснаціональних злочинних груп в 1980-х роках та явно виражала занепокоєння щодо втрати державного контролю в ході європейської інтеграції. Тож не дивно, що ці аргументи були включені в документ Скальфаро в 1985 році. Італійська пропозиція з'явилася посеред триваючої дискусії щодо необхідності розширити функціональний обсяг Групи ТРЕВІ, що була започаткована Німеччиною в 1980-х роках. В результаті цієї дискусії була створена, зокрема, група ТРЕВІ 3 [17, с. 43].

Документ Скальфаро, навпаки, не був реалізований. Це відбулося на тлі зростання робочих груп в рамках Групи ТРЕВІ на різних рівнях та зростання зовнішніх і внутрішніх взаємозалежностей між державами-учасницями ЄЕС, коли наднаціональне політичне підприємництво поступилося прагматичній професіоналізації існуючих мереж співробітництва та бюрократії. Органи безпеки та поліції демонстрували інтерес до переваг централізованого органу так, як він був описаний в італійській пропозиції. Наприклад, міністерство внутрішніх справ ФРН сиг-

налізувало про свій інтерес до інтенсифікації інформаційного обміну через постійний секретаріат в галузі боротьби з тероризмом. Одночасно Німеччина висловила підтримку італійській пропозиції та виступила за інституціоналізацію співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю. Вона навіть вимагала піти далі, ніж створення секретаріату, та утворити окреме європейське поліцейське співробітництво. Тож рішення європейських урядів не реалізовувати документ Скальфаро демонструє, що вплив внутрішньодержавних політичних підприємців залишався обмеженим.

Таким чином, ані функціональний тиск, спрямований на спрощення та кращу координацію співробітництва в рамках спільноти, ані внутрішньодержавне політичне підприємство, що підштовхувало до формалізації, не змогли уніфікувати поліцейське співробітництво в 1985 році. Документ Скальфаро провалився через небажання держав-учасниць приймати його та внаслідок загальної відсутності політичної волі.

Зокрема, Німеччина була стурбована створенням ще одного органу, що могло призвести до здвоєння та перетинання функцій. Відповідно, вона виступила за розширення Групи ТРЕВІ. Аналогічний скептицизм проявляла Франція, особливо у тому, що стосувалося потенційного впливу на національні компетенції, якщо б інформаційний обмін став більш централізованим в запропонованому секретаріаті ТРЕВІ. Більшість держав-учасниць воліли концентруватися на триваючих ініціативах співпраці, ніж на створенні додаткових ініціатив та явно висловлювали свої преференції. Франція віддавала перевагу Інтерполу, в той час як Сполучене Королівство – Групі Треві та противилася подальшій формалізації [18, с. 77–81].

Це може видаватися дивним з огляду на зростаючий тиск взаємозалежності між державами-учасницями ЄС, особливо з боку міжнародного тероризму та організованої злочинності, а також зі зростанням визнання проблематики наркозлочинності. Європейські уряди зіткнулися потребою в професіоналізації існуючого співробітництва, особливо для того, аби підвищити операційну ефективність та ефективність транскордонного відомчого співробітництва.

Можливим поясненням відсутності підтримки італійської пропозиції може бути невідповідність між преференціями держав щодо вертикальної інтеграції. Можливо, тиск взаємозалежності на держави-учасниці і був сильним і сприяв європейському поліцейському співробітництву, однак ця зростаюча взаємозалежність ще не досягла достатнього рівня, аби переконати держави-учасниці в потребі глибокої інтеграції. Хоча Група ТРЕВІ на той момент існувала вже десятиліття

та на практиці була тісно пов'язана зі структурою Спільнот, Вона формально залишалася за межами ЄС. Більше того, Група ТРЕВІ так і не зробилася головним форумом співробітництва європейських держав. Звісно, вона була безпрецедентним постійно зростаючим форматом співробітництва. Однак, в середині 1980-х різні держави та окремі внутрішньодержавні органи продовжували мати своїм пріоритетом співробітництво в рамках Інтерполу та двосторонніх мереж повсякденного співробітництва [19].

В цьому контексті логічним виявляється, що європейським урядам бракувало політичної волі для того, аби зробити суттєвий крок в бік інституціоналізації так, як він був описаний в документі Скальфаро. Крім того, сама Італія була не готова слідувати власній ініціативі, оскільки вона не була сприйнята державами-учасницями ЄС. Ще до того, як вона представила документ на зустрічі міністрів внутрішніх справ держав-учасниць Групи ТРЕВІ в червні 1985 року, інші держави-учасниці оцінили ініціативу як таку, що спрямована переважно на заспокоєння італійської громадськості та політикуму. Відповідно, пропозиція, що могла стати якісним переходом в європейському поліцейському співробітництві, була швидко забута. Однак, вона певним чином підготувала ґрунт для британської пропозиції щодо створення європейського підрозділу боротьби з наркозлочинністю, що з'явилася через декілька років.

Висновки. Формування ідеї Європолу стало наслідком тривалих дискусій та поступового зближення позицій держав. Ключовими питаннями для обговорення стали роль, місце, структура та обсяг повноважень нової структури європейського поліцейського співробітництва, що мала прийти на зміну Групі ТРЕВІ. Ці дискусії спиралися на досвід Групи та точилися, переважно, між найбільшими державами ЄС, такими як Італія, Німеччина, Сполучене Королівство та Франція. Майбутній формат Європолу як міждержавної структури не відображав в повній мірі позицію жодної з цих держав, а став результатом компромісу в ключових питаннях. Цей компроміс не був повністю задовільним, однак став можливим через зростаючий інституційний тиск, що зумовлював потребу в реформуванні Групи ТРЕВІ та створенні єдиної загальноєвропейської структури поліцейського співробітництва.

Література

1. Schengen Agreement and Convention, 1985. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/schengen-agreement-and-convention.html> (дата звернення: 18.08.2024).
2. Єдиний європейський акт, 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text (дата звернення: 18.08.2024).

3. European Council Luxembourg 28 and 29 June 1991 Presidency Conclusions. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/20528/1991_june_-_luxembourg_eng.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

4. Matiz S. Criminal Intelligence in the Fight Against Organized Crime in Italy. Charles University. URL: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/177555/120430130.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.08.2024).

5. Stockley D. National Drugs Intelligence Unit. *Police Journal*. 1988, Vol. 61, Issue 4. P. 295-303.

6. Address given by Helmut Kohl on the outcome of the Maastricht European Council, 13 December 1991. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/2/22/12090399-dc71-42ee-8a3d-daf2420c0a9a/publishable_en.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

7. Convention based on Article K.3 of the Treaty on European Union, on the establishment of a European Police Office (Europol Convention). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41995A1127%2801%29> (дата звернення: 18.08.2024).

8. Hдnni A. Prequel To The Present – Multilateral Clubs And The Secret history Of International Counterterrorism Cooperation in Western Europe, 1969-1989. URL: <https://www.nsf-journal.hr/NSF-Volumes/Focus/id/1245> (дата звернення: 19.08.2024).

9. Правам людини – центральне місце в антинаркотичній політиці: Група Помпиду відзначити 50-річчя. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/human-rights-at-the-heart-of-drug-policies-the-pompidou-group-s-50th-anniversary> (дата звернення: 19.08.2024).

10. Bruggeman W. ...on Europol's past and Future. *Looking Back, Moving Forward: One Hundred Meetings of the Europol Management Board*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. P. 26-30.

11. Nadelmann E. The Internationalization of Police Cooperation in Western Europe. Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1993. 476 p.

12. McDonald W.F. Politics, Criminal Prosecution and the Rationalization of Justice: Italy and the United States. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*. 1990, No 14(1). P. 15-25.

13. Hof T. Staat un Terrorismus in Italien 1969-1982. Munich: Oldenbourg Verlag, 2011. 294 p.

14. Friedrichs J. Fighting terrorism and drugs: Europe and international police cooperation. New York: Routledge, 2008. 567 p.

15. Busch H. Grenzenlose Polizei? Neue Grenzen und polizeiliche Zusammenarbeit in Europa. Mьnster: Westfдlisches Dampfboot, 1995. 514 p.

16. Marotta E. On Europol's prehistory. *Europol, 1998-2016. Looking Back, Moving Forward: One Hundred Meetings of the Europol Management Board*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. P. 24-26.

17. Rupperecht R. Internationalization of Police Cooperation in Western Europe: The German Perspective. *The Internationalization of Police Cooperation in Western Europe* / C. Fijnaut (ed.). Arnhem: Gouda Quint, 1993. P. 41-48.

18. Anderson M. The French Police and Cooperation in Western Europe. *The Internationalization of Police Cooperation in Western Europe*. C. Fijnaut (ed.). Arnhem: Gouda Quint, 1993. p. 49-84.

19. Hдnni A. Prequel To The Present – Multilateral Clubs And The Secret history Of International Counterterrorism Cooperation in Western Europe, 1969-1989. URL: <https://www.nsf-journal.hr/NSF-Volumes/Focus/id/1245> (дата звернення: 19.08.2024).

Анотація

Бірюков Р. М. Взаємодія європейських держав в розбудові міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в 1980-х–1990-х роках. – Стаття.

В статті розглядається актуальне питання взаємодії європейських держав в розбудові міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в 1980-х роках: в період, що став вирішальним для становлення структур європейського поліцейського співробітництва, коли, на основі досвіду, здобутого в рамках Групи ТРЕВІ, вирішувалося питання щодо створення Європолу. Аналізуються дебати щодо подальшої інституціоналізації міжнародного поліцейського співробітництва в Європі, що вирували в цей час на фоні розширення ЄС та скасування внутрішніх кордонів через Шенгенську угоду.

Наголошується на складності та нелінійності розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі у зазначений період часу. Досліджуються пропозиції окремих європейських держав щодо структури та обсягу повноважень майбутнього Європолу. Досліджується вплив зусиль по боротьбі з наркозлочинністю для формування європейського поліцейського співробітництва, зокрема розглядаються переваги окремих держав та внутрішня динаміка співробітництва.

Показуються позиції та зусилля окремих держав, спрямовані на створення Європолу. Розглядається процес переговорів щодо обсягу повноважень та структури майбутнього Європолу. Досліджується процес професіоналізації поліцейського співробітництва, що уможливив переговори щодо Європолу, та розбіжності в культурах управління поліцією, що ускладнювали цей процес.

Досліджуються пропозиції окремих держав, зокрема Італії, Німеччини, Франції та Сполученого Королівства відносно формування Європолу. Розглядаються різні позиції – від простого реформування Групи ТРЕВІ до створення повноцінної автономної структури поліцейського співробітництва. Виявляються правові складнощі, з якими зіткнулися держави при формуванні позицій щодо майбутнього Європолу. Досліджуються безпекові чинники, які підштовхували процес формування Європолу. Робиться висновок, що формування Європолу стало наслідком поступового зближення позицій європейських держав в процесі обговорення різноманітних пропозицій та сприйняття пропозицій переважно Великої Британії, Німеччини та Італії щодо структури та повноважень Європолу.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейська інтеграція в Європі, управління внутрішньою безпекою ЄС, Група ТРЕВІ, Європол.

Summary

Biriukov R. M. Interaction between european states in the development of international police cooperation in Europe in the 1980s–1990s. – Article.

The article examines the topical issue of the interaction of European states in the development of international police cooperation in Europe in the 1980s: in the period that became decisive for the formation of the structures of European police cooperation, when, based on the experience gained within the TREVI Group, the issue of creating Europol. The debate on the further institutionalization of international police cooperation in Europe, raging at that time against the background of EU enlargement and the abolition of internal borders through the Schengen Agreement, is analyzed.

The complexity and non-linearity of the development of international police cooperation in Europe during the specified time period is emphasized. The proposals of individual European states regarding the structure and scope of powers of the future Europol are being studied. The influence of efforts to combat drug crime on the formation of European police cooperation is studied, in particular, the preferences of individual states and the internal dynamics of cooperation are considered.

The positions and efforts of individual states aimed at creating Europol are shown. The process of negotiations regarding the scope of powers and structure of the future Europol is being considered. It examines the process of professionalization of police cooperation that enabled Europol negotiations and the differences in police management cultures that complicated this process.

The proposals of individual states, in particular Italy, Germany, France and the United Kingdom regarding the formation of Europol, are being studied. Different positions are considered – from simple reformation of the TREVI Group to the creation of a full-fledged autonomous structure of police cooperation. The legal difficulties faced by the states when forming positions regarding the future of Europol are revealed. The security factors that pushed the process of formation of Europol are investigated. It is concluded that the formation of Europol was a consequence of the gradual convergence of the positions of European states in the process of discussing various proposals and accepting the proposals mainly of Great Britain, Germany and Italy regarding the structure and powers of Europol.

Key words: international police cooperation, police integration in Europe, EU internal security management, TREVI Group, Europol.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В. В. Одарій Застосування судового прецеденту в англо-американській правовій системі	3
А. В. Олійник Поняття та ознаки кодексу як особливого результату систематизації законодавства.....	9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. Р. Балацька Доступ до суду як гарантія права на судовий захист: правові позиції Конституційного Суду України	14
Р. С. Кірін Інформаційно-телекомунікаційний підетап (2006–2008 рр.) правового регулювання відносин е-урядування.....	20
А. О. Козін Особливості реалізації повноважень органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки в період воєнного стану	30
С. О. Ніщимна Альтернативні форми вирішення правових конфліктів як чинник удосконалення правопорядку....	34
Л. Г. Остапчук Конституційне регулювання правосуддя: історико-правовий аспект.....	38

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

І. В. Богданюк, О. О. Бондаренко, М. Ю. Зяярний Цивільно-правові особливості діяльності товариства з обмеженою відповідальністю в умовах економічної невизначеності України.....	42
Н. В. Василина, В. В. Гансецька Реалізація принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві.....	46
Х. М. Маркович Псевдошлюб: правові аспекти фіктивних шлюбів в Україні.....	51
В. Я. Погребняк Форми нормотворчості (цивільно-правовий та господарсько-правовий аспекти).....	55
І. В. Черненко Проблематика застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України під час здійснення судового контролю за виконанням судового рішення.....	62
О. Ш. Чомахашвілі Правове забезпечення народної медицини: аспект інтелектуальної власності.....	67

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Л. С. Криворучко Концепція запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини ..	72
В. В. Максименко Політика ЄС у сфері регулювання контролю за обігом наркотичних засобів: вплив та можливості для України.....	76
О. В. Муза Типові справи в адміністративному судочинстві як експеримент реформи процесуального законодавства України.....	83
О. І. Правило Ліцензування, стандартизація, акредитація та сертифікація як управлінський процес забезпечення реалізації права на охорону здоров'я	87
Ю. Ю. Пустовіт Адміністративно-правова категорія «продовольча безпека»: систематизація та класифікація....	91

- Р. В. Стефанчишен**
Функціонування Офісу Президента України під час дії правового режиму воєнного стану 96

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- К. І. Онопко**
Основні напрямки діяльності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції як суб'єкта протидії кримінальним корупційним правопорушенням.. 100
- І. А. Щербак, В. О. Фролов**
Особливості притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги 105

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

- С. А. Коренської**
Окремі проблемні аспекти затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 Кримінального кодексу України 112
- Ю. В. Нагорняк**
Дискурс щодо структури криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами 117
- Ю. А. Сарібекян**
Характеристика суб'єктів незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг: аналіз статистичних даних 122
- Н. В. Скідан**
У пошуках релевантної практики Верховного Суду: розпаковка актуальних інструментів 126
- Е. О. Скубак**
Питання законності вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у зупиненому кримінальному провадженні 139

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- С. С. Андрейченко, В. Л. Качурінер**
Міжнародно-правове регулювання права на свободу мирних зібрань та об'єднань 146
- Р. М. Бірюков**
Взаємодія європейських держав в розбудові міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в 1980-х–1990-х роках 150

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Odarii V. V.</i>	Application of judicial precedent in the Anglo-American legal system	3
<i>Oliynyk A. V.</i>	The concept and characteristics of the code as a special result of the systematization of legislation.....	9

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<i>Balatska O. R.</i>	Access to trial as a guarantee of the right to judicial protection: legal positions of the Constitutional Court of Ukraine	14
<i>Kirin R. S.</i>	Information and telecommunication substage (2006–2008) of legal regulation of e-government relations	20
<i>Kozin A. O.</i>	Features of exercise of authorities by local self-government bodies in the sphere of ensuring security during the period of marital state	30
<i>Nishchymna S. O.</i>	Alternative forms of legal conflicts resolving as a law and order improving factor.....	34
<i>Ostapchuk L. H.</i>	Constitutional regulation of justice: historical and legal aspect	38

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Bohdaniuk I. V., Bondarenko O. O., Zayarnyi M. Yu.</i>	Civil-legal particulars of the activities of the limited liability company in the conditions of economic uncertainty in Ukraine	42
<i>Vasylyna N. V., Hansetska V. V.</i>	Implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings	46
<i>Markovych Kh. M.</i>	Pseudo marriage: legal aspects of fictitious marriages in Ukraine	51
<i>Pohrebniak V. Ya.</i>	The forms of judicial rulemaking (civil legal and economic legal aspects).....	55
<i>Chernenko I. V.</i>	The issue of the application of a temporary restriction of a person's right to leave abroad of Ukraine as a form of judicial control over the enforcement of judgment	62
<i>Chomakhashvili O. Sh.</i>	Legal regulation of traditional medicines: the aspect of intellectual property	67

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

<i>Kryvoruchko L. S.</i>	The concept of introducing international standards in the field of human rights protection	72
<i>Maksymenko V. V.</i>	EU policy on the regulation of narcotic substances control: impact and opportunities for Ukraine	76
<i>Muza O. V.</i>	Typical cases in administrative legal proceedings as an experiment of the reform of the procedural legislation of Ukraine.....	83
<i>Pravylo O. I.</i>	Licensing, standardization, accreditation and certification as a management process of ensuring the realization of the right to health care	87
<i>Pustovit Yu. Yu.</i>	The administrative and legal category of “food security”: systematization and classification	91

Stefanchishen R. V.

Functioning of the Office of the President of Ukraine during the legal regime of martial law 96

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Onopko K. I.

The main areas of activity of authorized persons in matters of prevention and detection of corruption as a subject of combating criminal corruption offenses 100

Shcherbak I. A., Frolov V. O.

Characteristics of criminal liability for illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid 105

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Korenskoj S. A.

Certain problematic aspects of the detention by an authorized official of a person suspected of committing a crime, provided for in Part 1 of Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine 112

Nahorniak Yu. V.

Discourse on the structure of the forensic characteristics of traffic rule or vehicle operation violations by persons driving vehicles 117

Saribekian Yu. A.

Characteristics of individuals involved in illegal medical activities in the provision of cosmetology services: analysis of statistical data 122

Skidan N. V.

In search of relevant Supreme Court case law: exploring current tools 126

Skubak E. O.

The question of the legality of taking procedural actions and making procedural decisions in suspended criminal proceedings 139

INTERNATIONAL LAW

Andreichenko S. S., Kachuriner V. L.

International legal regulation of the right to freedom of peaceful assembly and association 146

Biriukov R. M.

Interaction between European states in the development of international police cooperation in Europe in the 1980s–1990s 150

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 4 (57)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – М. Михальченко

Підписано до друку 17.09.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 19,35. Ум. друк. арк. 18,60.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1024/717.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua